

# JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

304

Dritter Theil.

**Taken** \* *storea*, *Ta'cken*; von dem Altfränk. und Alem. *tachen*, welches decken bedeutet. Das lateinische *teges* ist auch von *tegere*. (7)  
*tändeln* *futilia agere*, *ta'ndeln*, von *Tand*.

**Taz**, *Daz*, Umgeld.\* *Daz* ist wegen der unrichtigen *Taz* auch wegen des *T*. Die Oesterreicher sprechen *Daz*. (8)

**Tazel**, *Manschetten*,\* *Handkrausen*, *Handblätter*. Die izzige Frucht, welche dem guten Geschmacke sehr wehe thut, verdienet den letzten Namen mit allem Rechte. Die Steyermärker, Oesterreicher u. sprechen *Tazel*, von *Taze*, welches *W.* in satyrischen Ausdrücken auch eine Menschenhand bedeutet, von *ra'zav* greifen, wie in der vorherigen Anmerkung ist gesagt worden.

*träzen*, *irritare*, *träzen*.

**Tramel**, ein Knüttel, grosser Prügel; *Trämel*, verkleinert von *Tramtrabs*. Die Steyermärker sprechen *Drämel*.

**verbaint** (verstockt), *verbaint*, oder *verbaint*, d. i. durch übermäßiges Ausfizen verderbet. Im Schwedischen heisst noch *banna* ausfizen.

**Waderl**\*, *flabellum*; *Wäderl*, von dem Altfränkischen *wāhen*, heutiges Tages *wēhen*. Es sollte aber *wāben* geschrieben werden, denn das Stammwort ist *wāw*. Die Steyermärker sprechen, mit starkem

Wenden und Sloven, die Erklärungen vieler ihrer dunklen Wörter so gut halten müssen, als die Sachsen aus dem Oesterreichischen; diese Ukrainische Mundart, sage ich, spricht reiner, und dem Stamme ähnlicher, *kolo* für *okoli*, wie aus dem Liede abzusehen, in dem ein Vers sich so anfängt:

*Kolo wodi, kolo mlina,  
 Sakwitla kalina,*

d. i. Um das Wasser, um die Mühle,  
 Steht man Schwelkenstauden blühen u.

Das Wendische und Slavische *kalina* ist *opulus Ruelii*; daher haben die Schlesier ihre Kalinenbeere geborget. Die besten und bekanntesten Kuchen der Wendon (der Niedersächsischen sowol als der Oesterreichischen) sind die *Portitzen*, welcher Name wie *Schwizbrod* lautet, von *potit* schwitzen, weil die fette Fülle im Backen herausschwitzet.

- (7) Der Stammvocal muß in der Schlesiſchen Mundart noch gebräuchlich seyn, weil *Steinbach*, *abgedackt*, *aufgedackt*, *bedackt* u. anstatt *abgedeckt* u. schreibt. Einige Oesterreicher sprechen auch *Ta'cken*, für *Ta'ken*.
- (8) *Tazen* sind die Füſſe derjenigen Thiere, welche damit, wie die Menschen mit Händen, etwas anfassen können, von *ra'zav* extendere und apprehendere. Die *Kajen*, *Luchse*, *Bären*, haben *Tazen*: daher sagt man in Oesterreich ein *Tazo*

**Jezikoslovni zapiski 28 • 2022 • 1**

**ISSN 0354-0448**

Uredniški odbor **Hubert Bergmann, Metka Furlan, Alenka Jelovšek, Mateja Jemec Tomazin, Karmen Kenda-Jež, Valerij M. Mokijenko, Alenka Šivic-Dular, Andreja Žele Peter Weiss**

Urednik **Peter Weiss**

Tehnična urednica **Alenka Jelovšek**

Prevod izvlečkov in povzetkov v angleščino **Donald Reindl, DEKS, d. o. o.**

Naslov uredništva **Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana, Slovenija**

Telefon **+386 1 4706 160**  
<https://ojs.zrc-sazu.si/jz>  
<http://bos.zrc-sazu.si/knjige/index.html>

Izdal **Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša**

Založila **Založba ZRC**

Zanju **Oto Luthar, Kozma Ahačič**

Glavni urednik **Aleš Pogačnik**

Prelom **Peter Weiss, Simon Atelšek**

Oblikovanje **Evita Lukež**

Tisk **Birografika BORI, d. o. o.**

Naklada **250 izvodov**

Letna naročnina **10 €**

Letna naročnina za študente **8 €**

Cena posamezne številke **7 €**

Cena dvojne številke **12 €**

Naročila sprejema **Založba ZRC, p. p. 306, 1001 Ljubljana, Slovenija**

Telefon **+386 1 4706 464**  
[zalozba@zrc-sazu.si](mailto:zalozba@zrc-sazu.si)



**arrs**

JAVNA AGENCIJA ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST  
REPUBLIKE SLOVENIJE

Revija izhaja s podporo  
Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Jezikoslovni zapiski so uvrščeni v mednarodne zbirke podatkov  
MLA International Bibliography of Books and Articles on the  
Modern Languages and Literatures, New York, ZDA; Bibliographie  
linguistique / Linguistic bibliography, The Hague, Nizozemska;  
IBZ, K. G. Saur Verlag, Osnabrück, Nemčija; New Contents Slavistics,  
Staatsbibliothek zu Berlin, Nemčija.

To delo je na voljo pod pogoji slovenske licence Creative  
Commons 4.0, ki ob priznavanju avtorstva dopušča nekomercialno  
uporabo, ne dovoljuje pa nobene predelave.





# JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

## Dritter Theil.

**Taken** \* storea, Ta'cken; von dem Altfränk. und Alem. tachen, welches decken bedeutet. Das lateinische teges ist auch von tegere. (7)  
**tändeln** futilia agere, ta'ndeln, von Tand.

**Taz, Daz, Umgeld.\*** Daz ist wegen der unrichtig Taz auch wegen des T. Die Oesterreicher sprechen Daz. (8)

**Tazel, Manschetten,\*** Sandkrausen, Sandblätter. Die izige Tracht, welche dem guten Geschmack sehr wehe thut, verdienet den letzten Namen mit allem Rechte. Die Steyermärker, Oesterreicher u. sprechen Tazel, von Taze, welches W. in satyrischen Ausdrücken auch eine Menschenhand bedeutet, von rážur greifen, wie in der vorherigen Anmerkung ist gesagt worden.

**träzen, irritare, träzen.**

**Tremel, ein Knüttel, grosser Prügel; Trämel, verkleinert von Tramtrabs.** Die Steyermärker sprechen Drämel.

**verbaint (verstockt), verbaint, oder verbaint, b. i. durch übermäßiges Ausfilzen verderbet.** Im Schwedischen heisst noch *banna* ausfilzen.

**Waderl,\*** flabellum; Wa'derl, von dem Altfränkischen wahan, heutiges Tages wehen. Es sollte aber wäben geschrieben werden, denn das Stammwort ist wāw. Die Steyermärker sprechen, mit starkem

Wenden und Slaven, die Erklärungen vieler ihrer dunklen Wörter so gut holen müssen, als die Sachsen aus dem Oesterreichischen; diese Ukrainische Mundart, sage ich, spricht reiner, und dem Stamme ähnlicher, *kolo für okoli, wie aus dem Liede abzusehen, in dem ein Vers sich so anfängt:*

Kolo wodi, kolo mlina,

Sakwitla kalina,

b. i. Um das Wasser, um die Mühle,  
 Steht man Schwelkenstauden blühen u.

Das Wendische und Slavische *kalina* ist *opulus Ruelii*; daher haben die Schlesier ihre Kalinenbeere geborget. Die besten und bekanntesten Kuchen der Wenden (der Niedersächsischen sowol als der Oesterreichischen) sind die *Portizzen*, welcher Name wie *Schwizbrod* lautet, von *potit* schwitzen, weil die fette Fülle im Backen herauschwitzet.

(7) Der Stammvocal muß in der Schlesiischen Mundart noch gebräuchlich seyn, weil *Steinbach*, *abgedacht*, *aufgedacht*, *bedacht* u. anstatt *abgedeckt* u. schreibt. Einige Oesterreicher sprechen auch *Ta'cken*, für *Ta'cken*.

(8) *Tazen* sind die Füße derjenigen Thiere, welche damit, wie die Menschen mit Händen, etwas anfassen können, von *rážur* extendere und apprehendere. Die *Razen*, *Luchse*, *Bären*, haben *Tazen*: daher sagt man in Oesterreich ein *Taz*



# KAZALO

## RAZPRAVE IN ČLANKI

- 7 Peter Arkadiev**  
Morphology of the Caucasian Languages: A Typological Overview
- 39 Andreja Žele**  
Glagolska prehodnost v slovenščini
- 55 Alina Sherstyuk – Tatiana Reznikova**  
Semantic Continuity in a Cross-Linguistic Perspective: Evidence from Slavic Verbs of Pulling and Pushing
- 69 Drago Unuk**  
Zapletenost vzglasja zloga v slovenskem jeziku: razpršenost zvočnosti v razvrstitvah začetnih nezvočniških segmentov
- 97 Luka Horjak**  
Večnaglasnice v slovenističnem jezikoslovju: besedotvorni in fonološki pregled
- 111 Aleks Birsa Jogan**  
Glasovne spremembe v krajevnem govoru Komna (SLA 107, OLA 5)
- 123 Nina Ledinek – Mateja Jemec Tomazin – Mitja Trojar – Andrej Perdih – Janoš Ježovnik – Miro Romih – Tomaž Erjavec**  
Korpus šolskih besedil slovenskega jezika: zasnova in gradnja
- 139 Irena Stramljič Breznik**  
Besedotvorni razgled po knjižni in elektronski izdaji Slovarja Pohlinovega jezika
- 151 Stefan Zimmer**  
Bojan Čop und die Etymologie von tocharisch *käšši* ‘Lehrer’
- 155 Marija Sotnikova Štravs**  
Pregled jezikovne politike v Ukrajini 1991–2021
- 169 Mirjana Bautović – Darija Omrčen**  
Hrvatski i engleski jezik u tekstu promotivnih poruka

## OCENE IN POROČILA

**185 Metka Furlan**

Slovanska beseda v času in prostoru Ljubov V. Kurkine

**189 Tjaša Jakop**

Zgodbe, ki ustvarjajo prostor v zgornjem Obsotelju

Recenzentke in recenzenti **Marina Chumakina**  
**Oliver Currie**  
**Helena Dobrovoljc**  
**Metka Furlan**  
**Alenka Jelovšek**  
**Mateja Jemec Tomazin**  
**Karmen Kenda-Jež**  
**Domen Krvina**  
**Hotimir Tivadar**  
**Silvo Torkar**  
**Mladen Uhlík**

Prevodi izvlečkov, ključnih besed in povzetkov v slovenščino **Mladen Uhlík**



**RAZPRAVE IN ČLANKI**





PETER ARKADIEV

## MORPHOLOGY OF THE CAUCASIAN LANGUAGES: A TYPOLOGICAL OVERVIEW

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.01](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.01)

### Morfologija kavkaških jezikov: tipološki pregled

Jeziki avtohtonih jezikovnih družin na Kavkazu (naško-dagestanske, abhaško-adigejske in kartvelske družine) se odlikujejo po raznolikosti svojih oblikoslovnih sistemov. Prav na oblikoslovnih ravnini so si ti jeziki tudi med seboj različni – medsebojno se razlikujejo tako jezikovne družine kot predstavniki posameznih družin. Prispevek predstavlja teoretični in tipološki pregled osnovnih posebnosti oblikoslovnih sistemov kavkaških jezikov, pri čemer izpostavlja netipične in s tipološkega stališča redke pojave v njihovi morfologiji. Osredotoča se na posebnosti izražanja skladenjskih razmerij med jedrom in odvisnim delom ter na različne tipe razmerij med morfološkimimi pomeni in sredstvi njihovega izražanja; prav tako obravnava primere netipičnih razmerij med obliko in pomenom ter tipe polisintetizma, ki so značilni za kavkaške jezike.

**Ključne besede:** kavkaški jeziki, tipologija, oblikoslovje, označevanje morfoloških pomenov, razmerja med obliko in pomenom, polisintetizem

The indigenous languages of the Caucasus (Nakh-Daghestanian, Abkhazo-Agyghean and Kartvelian) present a remarkable degree of diversity in their morphological systems, both between and within larger genealogical units and even closely-related varieties. This article is an attempt to present a theoretically and typologically informed overview of the major parameters of morphological variation of the Caucasian languages and to highlight a number of non-trivial and rare phenomena found in their morphology. The phenomena discussed include locus of marking, types of affixal and non-affixal exponence, non-trivial form-meaning relations, and manifestations of polysynthesis.

**Keywords:** Caucasian languages, typology, morphology, exponence, form-meaning relations, polysynthesis

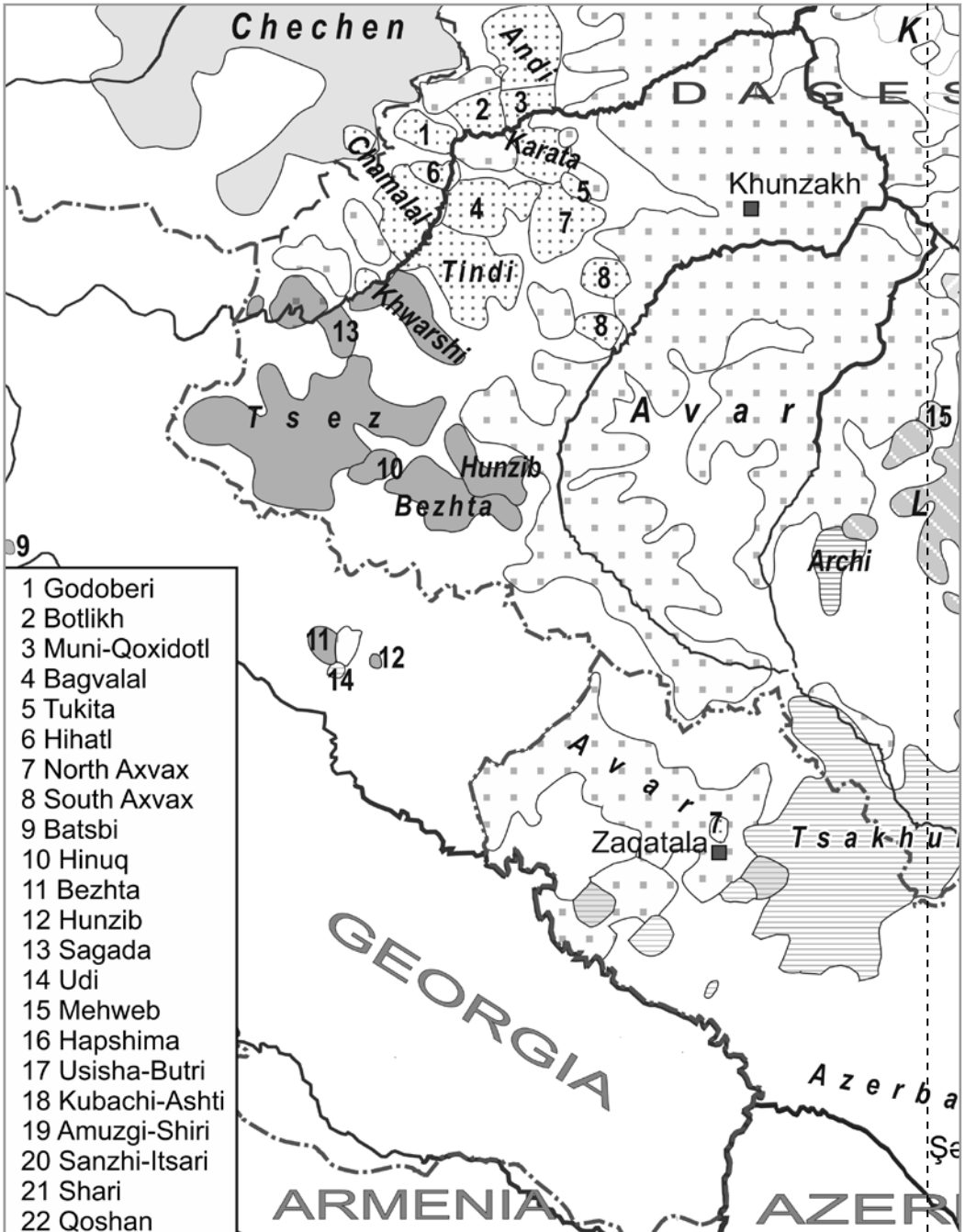
## 1 INTRODUCTION

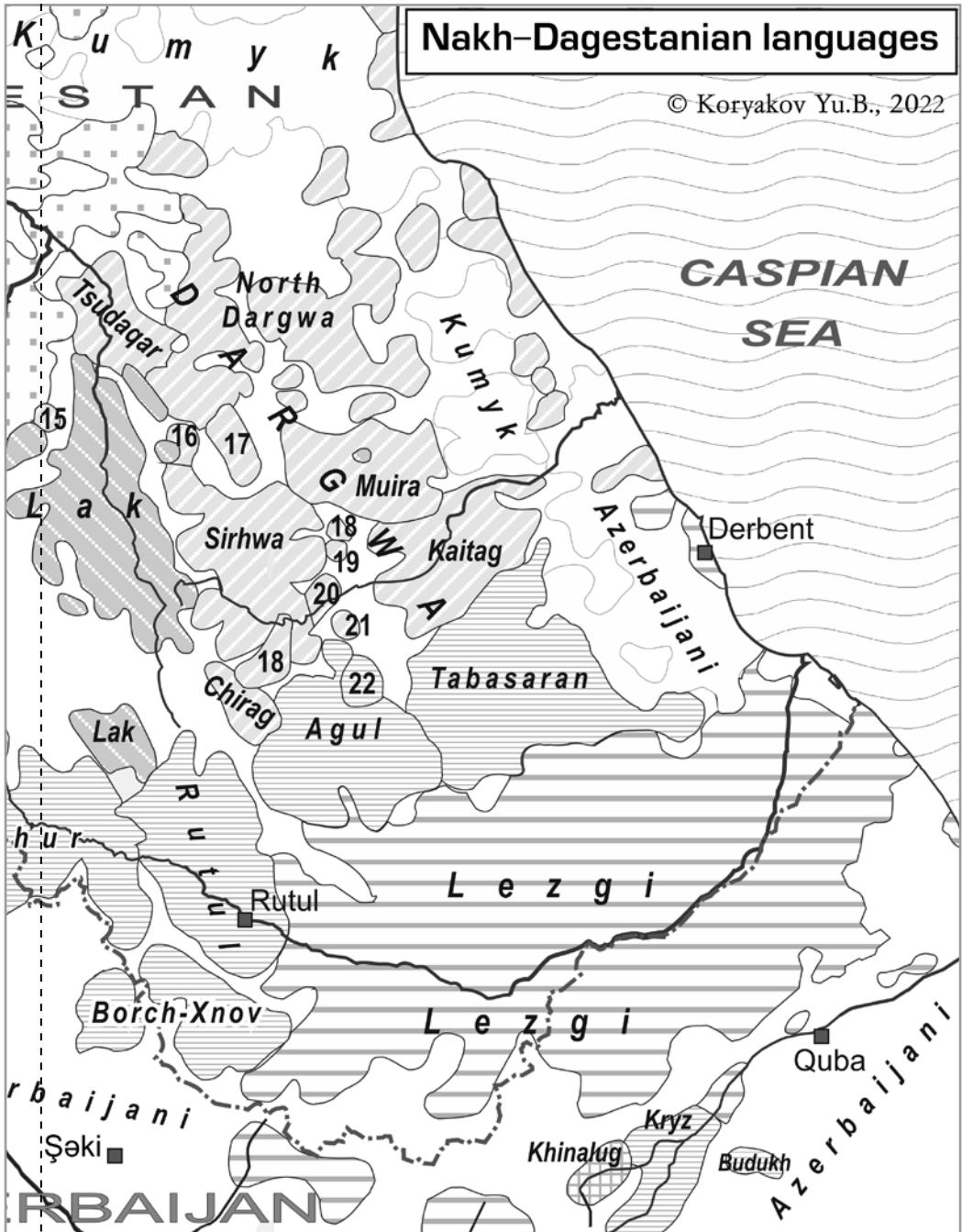
The Caucasus<sup>1</sup> is commonly recognized as the most linguistically diverse region of Western Eurasia, with about fifty languages belonging to several language families

<sup>1</sup> This article is based on lectures given at the Workshop on Theoretical Approaches to the Languages of the Caucasus at the CreteLing Summer School (Rethymno, July 2019), at the Linguistics Colloquium of Johannes-Gutenberg-Universität Mainz (November 2019) and at Linguistic Circle of the Faculty of Arts of the University of Ljubljana (May 2021). I thank the organisers and audiences of all these events, in particular, Maria Polinsky, Walter Bisang and Mladen Uhlik, for their support, as well as Nino Amiridze, Gilles Authier, B. Blasebalg, Arnaud Fournet, Marc Gandarillas, Martin Haspelmath, Yury Lander, Timur Maisak, Juho Pystynen, Ilja Seržant, Nina Sumbatova, Yakov Testelets, Dmitry Zelensky and two anonymous reviewers for their useful feedback. I also thank Yakov Testelets and Nina Sumbatova for introducing me to the languages of the Caucasus, and the native speakers of the Abkhaz-Adyghean languages for their generous help. All faults and shortcomings are mine.









populating a relatively compact territory (for a recent comprehensive overview of the languages of the Caucasus and their structural features, see Polinsky 2020). Three of the language families spoken in the Caucasus are autochthonous to the area; these are the Northeast Caucasian or Nakh-Daghestanian (NEC), consisting of the Nakh, Avar-Andic, Tsezic, Lezgian and Dargic branches and isolates Lak and Khinalug; the Northwest Caucasian or Abkhaz-Adyghean (NWC), consisting of the Abkhaz-Abaza and Circassian branches and the extinct isolate Ubykh; and the South Caucasian or Kartvelian (SC), comprising Georgian, Svan, Mingrelian and Laz. Other language families of the area are Indo-European (Armenian, Ossetic, and Tat) and Turkic (Azeri, Karachay-Balkar, Nogay and Kumyk). The genealogical relationships between the three indigenous families have been a matter of debate. The so-called Ibero-Caucasian theory advanced primarily by the Georgian linguists of the Soviet era and assuming relatedness between South and North Caucasian languages has not been substantiated by historical-comparative evidence and did not gain support outside of Georgia (see Tuite 2008). By contrast, historical-comparative reconstruction linking NWC and NEC has been proposed (see Trubetzkoy 1926; Nikolaev – Starostin 1994; Chirikba 1999; 2016) and is upheld by many specialists. On the rather controversial hypotheses concerning potential distant relationships of the indigenous families of the Caucasus, see Comrie 2008: 134–135.

In areal terms, the Caucasus is a paradigm example of a “residual” or “accretion” zone (Nichols 1992: 13–16; 1997; Comrie 2008), where diversity increases over time due to both internal diversification of the existing linguistic varieties and the arrival of new languages from outside. Another feature of accretion zones relevant for the Caucasus is a lack of a single dominant language or language family and of a single lingua franca (this was true at least up to the arrival of Russian in the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> centuries), and instead the existence of a complex network of local patterns of multilingualism and language contact (Chirikba 2008: 30–32; Dobrushina et al. 2020: 47–65). As a result, the question whether the Caucasus can be regarded as a Sprachbund in the classic sense of the word remains unsettled, since there are not many typologically non-trivial linguistic features common to all languages of the area and demonstrably originating through language contact (see e.g. Tuite 1999 vs. Chirikba 2008).

The languages of the Caucasus exhibit a remarkable degree of structural diversity and feature a number of rare phenomena, as seen both against the background of the European languages as well as the languages of Western Eurasia and the Near East, and also from a world-wide typological perspective (cf. Comrie 2008). The domain where internal diversity and typological uniqueness of the languages of the Caucasus manifest themselves most clearly is the morphology. This article attempts to present a concise overview of some of the interesting morphological phenomena found in the languages of the Caucasus from a typological standpoint. By necessity, I limit myself to the three indigenous families, only cursorily mentioning the Indo-European and Turkic languages of the region. The selection of phenomena to be discussed is inevitably rather subjective. The structure of the remainder of the paper

is as follows. In section 2 I briefly present the extent of variation of the Caucasian morphologies across a number of parameters current in typological literature. In section 3 I discuss non-trivial morphological exponents found in the Caucasian languages, while section 4 is devoted to non-trivial form-meaning relations. In section 5 I focus on the Northwest Caucasian family with its polysynthetic morphology, for which I have firsthand fieldwork experience. Section 6 concludes.

## 2 MAJOR PARAMETERS OF MORPHOLOGICAL VARIATION

All languages of the Caucasus possess rich and complex morphological systems, which show considerable variation both between and within language families. Below I give an overview of some of the more general typological parameters of this variation (i.e. dominance of suffixation vs. prefixation, head vs. dependent marking, agglutination vs. fusion), before turning to more intricate phenomena in the next sections.

In terms of suffixation vs. prefixation (cf. Dryer 2013), one finds predominantly suffixing languages (e.g. Avar, Lezgian, Ossetic, Turkic) as well as languages with moderate (Agul, Tsez) and highly developed (Kartvelian, Northwest Caucasian) prefixation. Consider a Lezgian verbal form with a chain of suffixes in **1**, a Kabardian verbal form with a chain of prefixes in **2**,<sup>2</sup> and a Laz verbal form with both prefixes and suffixes in **3**.<sup>3</sup>

**Lezgian** (NEC > Lezgić, Russia, Azerbaijan; Haspelmath 1993: 397)

- [1] *aku-nwa-č-ir-t'a=ni*  
see-PRF-NEG-PST-COND=even  
'although he hadn't seen (him) yet'

**Besleney Kabardian** (NWC > Circassian, Russia; own fieldwork, textual example<sup>4</sup>)

- [2] *šə-z-e-r-e-ka-š'e*  
PVB-RFL.IO-DAT-3SG.ERG-DYN-CAUS-know  
'he learns (lit. causes himself to know) it there'

**Laz** (SC > Zan, Turkey; Lacroix 2009: 192; transcription and glosses adapted)

- [3] *ko-mo-b-o-č'apx-i-dort'un*  
AFRM-PVB-1SG.SBJ-VAL-apply-AOR-PLSQ  
'I had applied it there'

In terms of dependent vs. head marking typology (Nichols 1986; Nichols – Bickel 2013; Lander – Nichols 2020), the languages of the Caucasus also differ widely. There are both almost exclusively dependent-marking languages (most of NEC,

2 Of course, this example does not imply that Kabardian lacks suffixes altogether – only that their presence is not obligatory.

3 Unless stated explicitly, all examples are given in the transcription/transliteration of the source. I have unified the marking of ejective consonants, which is always indicated by an apostrophe.

4 Texts in Besleney Kabardian include oral narratives and dialogues collected in the village Ulyap (Republic of Adygheya) in 2011–2012.

Ossetic, Armenian and Turkic) and almost exclusively head-marking languages (Abkhaz and Abaza), as well as double-marking languages (Kartvelian, Circassian and some of the East Caucasian, e.g. Tabassaran). Consider these marking strategies in noun phrases and clauses for Ingush (dependent-marking) in **4**, Abaza (head-marking) in **5** and West Circassian (double-marking) in **6**.

**Ingush** (NEC > Nakh, Russia)

- [4] a. *desh-a mawan*  
word-GEN meaning  
'the word's meaning' (Nichols 2011: 417)
- b. *Muusaa-z zhwalie-na ghadzh tiex-ar.*  
Musa-ERG dog-DAT stick(ABS) strike-WITN.PST  
'Musa hit the dog with a stick.' (Nichols 2011: 467)

**Abaza** (NWC > Abkhaz-Abaza, Russia; own fieldwork, elicited<sup>5</sup>)

- [5] a. *s-án l-aš'á*  
1SG.PR-mother 3SG.F.PR-brother  
'my mother's brother'
- b. *a-ph<sup>w</sup>áspa č'a j-ló-s-t-t'*  
DEF-girl apple 3SG.N.ABS-3SG.F.IO-1SG.ERG-give(AOR)-DCL  
'I gave an apple to the girl.'

**West Circassian** (NWC > Circassian, Russia; own fieldwork, elicited<sup>6</sup>)

- [6] a. *pšáše-m ə-ʎe*  
girl-OBL 3SG.PR-hand  
'the girl's hand'
- b. *č'ale-xe-m pšáše-xe-m qeʁabe-xe-r a-r-a-tə-ve-x*  
boy-PL-OBL girl-PL-OBL flower-PL-ABS 3PL.IO-DAT-3PL.ERG-give-PST-PL.ABS  
'The boys gave flowers to the girls.'

Variation in terms of dependent vs. head vs. double marking in the languages of the Caucasus extends beyond the noun phrase and clausal core into the domain of spatial meanings, whose grammatical expression is one of the prominent features of the region. Thus, while most NEC languages have rich multidimensional systems of nominal locative marking (see e.g. Kibrik 2003; Ganenkov 2010), see example **7** from Hinuq, NWC languages, by contrast, feature comparably elaborate systems of verbal spatial marking, see example **8** from Kabardian; finally, some NEC languages as well as SC and Ossetic possess both verbal and nominal spatial expressions, cf. example **9** from Agul.

**Hinuq** (NEC > Tsezic, Russia; Forker 2013: 90)

- [7] *b-iž'i-yo hibaytu=tow maydan-i-ž'o-r*  
HPL-go-PRS that.OBL=EMPH square-OBL-SUPER-LAT  
'They are going to that square.'

<sup>5</sup> Data from Abaza has been collected in the villages Inzhich-Chukun, Krasnyj Vostok and Psyzh (Karachay-Cherkess Republic) in 2017–2021.

<sup>6</sup> Data on West Circassian has been collected in the villages Hakurinohabl and Pshicho in 2004–2005, 2008 and 2010.



**Beslenny Kabardian** (Lomize 2011: 11)

- [8] *baʒe-r karobke-m q'ə-de-pšə-č'i-a*  
 fly-ABS box-OBL CSL-LOC:inside-crawl-ELAT-PST  
 'The fly went out of the box (towards the observer).'

**Agul** (NEC > Lezxic, Russia; Maisak 2014: 10; glossing adapted)

- [9] *ruš.a gardan.i-q šarf q-ix.i-ne*  
 girl.ERG neck-POST scarf(ABS) POST-put.PFV-AOR  
 'The girl put a scarf on her neck.'

Finally, in terms of the classic albeit problematic distinction between “agglutinative” and “fusional” morphotactic techniques (see e.g. Plungian 2001 and Haspelmath 2008 for critical assessments), Caucasian languages also show both cross-linguistic and, notably, language-internal variation. While it is probably safe to characterise NWC as predominantly agglutinating with almost no non-phonologically conditioned allomorphy or fusion and very little cumulation of several meanings within one morpheme, other indigenous languages of the Caucasus cannot be assigned to a single morphotactic type. Thus, while nominal inflection in Kartvelian is mostly agglutinating, verbs fall into lexically determined inflection classes; fusion and complex morphophonology is rare in Georgian, but abundant in Svan (Tuite 1997: 9–11). For NEC it is common to possess both more fusional and more agglutinative subsystems in both nominals and verbs, apparently reflecting different historical layers. Thus, verbs in the Dargic and Lezxic languages distinguish between the perfective and imperfective stems whose formal relations are often opaque and unpredictable, while most other forms are built from those stems in an agglutinative fashion often betraying a transparent analytic origin (Arkadijev – Maisak 2018: 134–137). Table 1 shows some verbal forms of Mehweb Dargwa (aspectual stems are bolded; hyphen indicates the gender prefix). Note that while the suffixes of the Preterite and the Imperative show some allomorphy, the exponents of the Future, Optative and Conditional are completely uniform.

**Table 1: Some verbal forms of Mehweb Dargwa** (Daniel 2019: 88)

	'come'		'put on'		'fly'		'read'	
	PFV	IPFV	PFV	IPFV	PFV	IPFV	PFV	IPFV
<b>Preterite</b>	<b>-ak'ib</b>	<b>-ik'ib</b>	<b>ik'ub</b>	<b>irk'wib</b>	<i>arcur</i>	<i>urcib</i>	<i>-elč'un</i>	<i>luč'ib</i>
<b>Imperative</b>	<b>-ak'e(na)</b>	<b>-ik'e(na)</b>	<b>ik'wa(na)</b>	<b>irk'we(na)</b>	<i>arce(na)</i>	<i>urce(na)</i>	<i>-elč'a(na)</i>	<i>luč'e(na)</i>
<b>Future</b>	<b>-ak'iša</b>	<b>-ik'iša</b>	<b>ik'wiša</b>	<b>irk'wiša</b>	<i>arciša</i>	<i>urciša</i>	<i>-elč'iša</i>	<i>luč'iša</i>
<b>Optative</b>	<b>-ak'ab</b>	<b>-ik'ab</b>	<b>ik'wab</b>	<b>irk'wab</b>	<i>arcab</i>	<i>urcab</i>	<i>-elč'ab</i>	<i>luč'ab</i>
<b>Conditional</b>	<b>-ak'ak'a</b>	<b>-ik'ak'a</b>	<b>ik'wak'a</b>	<b>irk'wak'a</b>	<i>arçak'a</i>	<i>urçak'a</i>	<i>-elč'ak'a</i>	<i>luč'ak'a</i>

For the nominal morphology of NEC see section 4.

### 3 NON-TRIVIAL MORPHOLOGICAL EXPONENTS

The morphological exponent most widely attested in the world's languages is a canonical affix, i.e. a phonologically bound continuous string of phonemes either following (suffix) or preceding (prefix) another string of phonemes (stem). Less trivial kinds of exponents include non-affixal operations such as vowel and consonant alternations or shifts of stress or tone, and non-canonical affixes. The latter fall into several subtypes. First, an affix may not have a fixed linear position, in some cases following the stem and preceding it in others; such affixes are called **ambifixes** (see Arkadiev – Lander 2020 for a preliminary typology and references). Second, an affix may consist of two parts, one prefixal and one suffixal, which do not occur alone (**circumfixes**). Third, an affix may occur inside the stem rather than linearly attach to it; such **infixes** are quite widespread cross-linguistically (cf. Yu 2007). Finally, there exist **transfixes**, known primarily from Semitic languages, which are discontinuous strings of phonemes interlaced with similarly discontinuous stems.

While the majority of morphological exponents in the Caucasian languages are canonical affixes, one finds in these languages specimens of all non-canonical types as well. Thus, negation is expressed by means of ambifixes in Abkhaz, Abaza and Ubykh verbs, see **10** (the affix is bolded and the stem underlined).

**Abkhaz** (NWC > Abkhaz-Abaza; Chirikba 2003: 44; glosses added)

- [10] a. *də-r-gá-wá-m*  
3SG.H.ABS-3PL.ERG-carry-IPF-NEG  
'They do not carry him/her.'
- b. *d-rə-m-gá-jt'*  
3SG.H.ABS-3PL.ERG-NEG-carry-DCL  
'They did not carry him/her.'

Circumfixes constitute a characteristic morphological trait of the Kartvelian languages (Harris 2002a; Testelets 2020: 526), where they are found in both inflection and derivation, see Georgian examples in **11**.

**Georgian** (SC)

- [11] a. caritive 'without' *u-√-o*: *pul-i* 'money' ~ *u-pul-o* 'penniless' (Vogt 1971: 234)  
b. intensive *u-√-es*: *met'-i* 'more' ~ *u-met'-es-i* 'still more' (Vogt 1971: 236)  
c. nomen abstractum *si-√-e*: *mayal-i* 'high' ~ *si-mayl-e* 'height' (Vogt 1971: 239)  
d. nomen loci *sa-√-e*: *pul-i* 'money' ~ *sa-pul-e* 'wallet' (Vogt 1971: 240)  
e. nomen agentis *me-√-e*: *bay-i* 'garden' ~ *me-bay-e* 'gardener' (Vogt 1971: 242)  
f. 'teen' *t-√-met'*: *ekvs-i* 'six' ~ *t-ekvs-met'-i* 'sixteen' (Vogt 1971: 56)  
g. ordinal *me-√-e*: *or-i* 'two' ~ *me-or-e* 'second' (Vogt 1971: 58)  
h. participle *m-√-ar*: *mo-k'vd-a* 's/he died' ~ *mo-m-k'vd-ar-i* 'dead' (Vogt 1971: 249)

Harris (2002a: 308–312) shows that the circumfix *t-√-met'* forming teen numerals originates from the Old Georgian compounds of the type *at-otx-met'* 'ten-eight-more'. Note that in modern Georgian such numerals can attach the ordinal circumfix *me-√-e* thus forming words with two layers of circumfixation: *me-[t-[ert]-met']-e* 'eleventh' (Harris 2002a: 311).

NWC languages also feature circumfixes, which originate from idiomatic combinations of locative or applicative preverbs with verbal roots, into which other lexical roots may be incorporated (Кумахов 1964: 143–146; Arkadiev – Maisak 2018: 125–126). The second root of such compounds grammaticalises into a directional suffix always co-occurring with a particular preverb, cf. 12.

**West Circassian** (HKЪ 2007: 57)

- [12] *šebzašie-r-jə waš<sup>w</sup>e-m de-bəbə-je*  
 arrow-ABS-ADD sky-OBL UP-fly-UP  
 ‘The arrow flies up into the sky.’ (cf. *de-je-n* ‘to go up’)

Infixes are attested in various branches of NEC in a number of functions, usually alongside other morphological processes, both affixal and non-affixal. For example, infixation as well as vocalic ablaut work in the formation of aspectual stems in Dargic languages, cf. Table 2. Note that in some verbs the infix occurs in the imperfective stem, and in others in the perfective stem.

**Table 2: Aspectual stems of Sanzhi Dargwa verbs** (Forker 2020: 207–211)

Gloss	Perfective	Imperfective
‘throw’	<i>ix<sup>w</sup>-</i>	<i>i⟨r⟩x<sup>w</sup>-</i>
‘stick, attach’	<i>kat’-</i>	<i>ka⟨l⟩t’-</i>
‘milk’	<i>-i⟨r⟩c:-</i>	<i>ic:-</i>
‘turn, grind’	<i>-e⟨l⟩q’-</i>	<i>-uq’-</i>
‘understand’	<i>arɣ-</i>	<i>irɣ-</i>
‘saw’	<i>erč-</i>	<i>urč-</i>

Similarly, verbal markers of gender agreement can be both prefixal and infixal in some languages, cf. the data from Archi in Table 3, showing that the inanimate gender marker *b-* occurs prefixally if the infixal position is occupied by the imperfective marker *-r-* (in fact, the situation is more complex, and the prefixal vs. infixal position of the gender marker is not always determined by the presence or absence of an imperfective infix, see Chumakina – Corbett 2015 for details).

**Table 3: Gender markers in Archi verbs** (Lezgetic, Russia; Кибрик 1977: 80)

Gloss	Durative	Terminative	Finalis
‘drive’	<i>b-a⟨r⟩k’ur</i>	<i>a⟨b⟩k’u</i>	<i>a⟨b⟩k’as</i>
‘let’	<i>b-a⟨r⟩tir</i>	<i>a⟨b⟩t:i</i>	<i>a⟨b⟩tis</i>
‘measure’	<i>b-a⟨r⟩sin</i>	<i>a⟨b⟩sni</i>	<i>a⟨b⟩smus</i>

A cross-linguistically rare phenomenon akin to infixation is **endoclitics**, i.e. clitics able to occur inside their hosts. The most famous example of endoclitisis comes from the Lezgetic language Udi (Harris 2002b), where markers of pronominal agreement and negation are clitics which attach to the focused constituent (13a), including verbal forms, and under some conditions occur between the

components of complex verb stems<sup>7</sup> (13b) and even inside simplex verbal roots (13c).

Udi (NEC > Lezgian, Azerbaijan, Georgia; glossing modified)

- [13] a. *äyel-en p'a eš=ne aq'-e*  
 child-ERG two apple=3SG take-AOR  
 'The child took two apples.' (Harris 2002b: 119)
- b. *nana-n bɣa=ne=b-e p'a ačik'alšey*  
 mother-ERG find=3SG=do-AOR two toy  
 'Mother found two toys.' (Harris 2002b: 122)
- c. *pasčay-un yar-en gölö be=ne=ɣ-sa met'a-laxo*  
 king-GEN boy-ERG much look(=3SG)-PRS this.GEN-on  
 'The prince looks at this for a long time.' (Harris 2002b: 125)

Vocalic, and more rarely, consonantal alternations are attested as morphological exponents primarily in the NEC languages. We have already seen ablaut as one of the means of formation of aspectual stems in Dargic languages in Tables 1 and 2 above. Another example is constituted by vowel quality and quantity alternations and consonant gemination serving as the means of formation of oblique nominal stems in Bezhta (Tsezic), see Table 4.

**Table 4: Nominal stems in Bezhta** (Комри et al. 2015: 241–244; transcription adapted)

Gloss	Nominative	Oblique (= Ergative)
'roof'	<i>ʃ'amo</i>	<i>ʃ'ama</i>
'bull calf'	<i>biše</i>	<i>biši</i>
'neck'	<i>bošo</i>	<i>biša</i>
'moon'	<i>boco</i>	<i>bico</i>
'year'	<i>ʃi</i>	<i>ʃi:</i>
'woman'	<i>aqo</i>	<i>aq:a</i>

In Circassian languages, alternation of the final vowel of verbal stems marks direction (lative vs. elative) and valency (bivalent vs. antipassive), see Кумахов 1974 and Arkadiev – Letuchiy 2021; consider examples in 14 and 15.

West Circassian (Кумахов 1974: 82; transcription adapted, glossing added)

- [14] a. *jə-š'e-n* LOC-lead.LAT-MSD 'to lead inside'  
 b. *jə-š'ə-n* LOC-lead.ELAT-MSD 'to lead outside'
- [15] a. *s-e-txə* 1SG.ERG-DYN-write.TR 'I am writing it.'  
 b. *s-e-txə* 1SG.ABS-DYN-write.ANTIP 'I am writing.'

7 For detailed argumentation regarding the status of complex verbs in Udi as single phonological and morphosyntactic words, see Harris 2002b: 76–87. For a recent discussion of endoclititics in Andi, another NEC language, see Maisak 2021.

Stress shift can also serve as morphological exponent, cf. the cross-linguistically very peculiar marking of causativisation in Tsugni Dargwa in Table 5 or the use of stress and intonation for finiteness distinctions in Budugh (Lezgiec, Azerbaijan; Authier 2010).

**Table 5: Causativisation by stress shift in Tsugni Dargwa** (Сулайбанов – Сумбатова 2022: 121; infinitive forms, non-human singular absolutive)

Gloss	Base verb	Causative
'break'	<i>b-áʕĕ-i</i>	<i>b-aʕĕ-i</i>
'dry'	<i>b-érʕʷ-i</i>	<i>b-erʕʷ-i</i>
'get lost / lose'	<i>b-it-áq-i</i>	<i>b-it-aq-i</i>

Vocalic alternations, when they become highly regular, may be reanalysed as transfixes. This has apparently happened in Budugh, consider partial verbal paradigms in Table 6, where vocalic transfixes inserted into consonantal stems express gender and valency.

**Table 6: Transfixes in Budugh verbs** (Authier 2009)

Gloss	Valency	Gender	Perfective	Imperfective
'sleep'	base	masculine	<i>eχir</i>	<i>arχar</i>
		animal	<i>öχür</i>	<i>orχor</i>
	causative	masculine	<i>eχir</i>	<i>erχi</i>
		animal	<i>öχür</i>	<i>örχü</i>
'sit'	base	masculine	<i>aq'ul</i>	<i>alq'al</i>
		animal	<i>oq'ul</i>	<i>olq'ol</i>
	causative	masculine	<i>eq'il</i>	<i>elq'i</i>
		animal	<i>öq'ül</i>	<i>ölq'ü</i>

According to Authier (2009; Ms.), Budugh transfixation is a result of phonological change that has affected stem vowels in combination with consonantal gender infixes and the causative suffix going back to the verb *i*- 'do', cf. 16:

**Budugh** (Authier 2009)

- [16] a. *öχür* < \**e-w-χ-ir* 'it (animal) slept', cf. feminine *e-r-χ-ir*  
 b. *orχor* < \**a-w-r-χ-ar* 'it (animal) sleeps'  
 c. *elq'i* < \**a-lq'*- + \**i*- 'makes him sit'  
 d. *ölq'ü* < \**a-w-lq'*- + \**i*- 'makes it (animal) sit'

#### 4 NON-TRIVIAL FORM-MEANING RELATIONS

Much of the variation and complexity in morphological systems of the world's languages is grounded in form-meaning relations on syntagmatic and paradigmatic axes (see, e.g., Anderson 2015; Baerman et al. 2017). Canonically, one form expresses one meaning, and vice versa (cf. Carstairs 1987: 12–13); how-

ever, this ideal is only rarely found in real languages, and various deviations from it have been subject to theoretical and typological investigations during the last several decades (see e.g. Stump 2016 and Baerman et al. 2017 for overviews).

Consider the West Circassian case-number paradigm in Table 7 (cf. Аркадьев 2014). While the Absolutive shows a neat one-to-one mapping between meanings and exponents, all other forms exhibit complications. In the Oblique Plural, alongside the combination of the regular Plural suffix *-xe* with the regular Oblique suffix *-m*, we see **cumulative** exponence of case and number in the marker *-me*, as well as **multiple exponence** of Plural by the combination of the Plural suffix with the Oblique Plural suffix; besides that, the coexistence of several competing expressions for the same paradigmatic cell is a case of **overabundance**. Further, comparing nouns with pronouns, we encounter **lexically-conditioned allomorphy** of the Oblique case suffix (*-m* vs. *-š'*). Finally, taking into account the Instrumental, we see that its marker attaches to the Oblique case form rather than to the bare stem, as other case suffixes (the situation is in fact more complicated, see Serdobolskaya 2011).

**Table 7: West Circassian case-number paradigm** (Рогавя – Керашева 1966: 62, 85)

	'boy'		'this'	
	Singular	Plural	Singular	Plural
<b>Absolutive</b>	<i>š'ale-r</i>	<i>š'ale-xe-r</i>	<i>mə-r</i>	<i>mə-xe-r</i>
<b>Oblique</b>	<i>š'ale-m</i>	<i>š'ale-xe-m</i> , <i>š'ale-xe-me</i> , <i>š'ale-me</i>	<i>mə-š'</i>	<i>mə-xe-m</i> , <i>mə-xe-me</i>
<b>Instrumental</b>	<i>š'ale-m-š'e</i>	<i>š'ale-xe-m-š'e</i>	<i>mə-š'-š'e</i>	<i>mə-xe-m-š'e</i>

This example shows that even a small and apparently simple inflectional subsystem can exhibit a large number of deviations from the canonical ideal. One type of such deviation that has proven particularly challenging for morphological theories and that is well-attested in the languages of the Caucasus is multiple exponence, i.e. co-occurrence of several (identical or distinct) exponents of the same meaning in one word. An insightful discussion of multiple exponence, its typology and historical origins has been recently provided by Harris (2017). Harris distinguishes four types of multiple exponence, three of which are amply attested in the Caucasian languages.

**Periodic** multiple exponence “occurs when a bound morpheme [= a carrier morpheme] must be accompanied by an exponent of feature F, while the stem must also be accompanied by an exponent of F” (Harris 2017: 55). This type of multiple exponence is attested in many NEC languages, especially in gender-number agreement, cf. the Batsbi example in 17 with three instances of gender marker *d-* agreeing with the noun ‘house’.

**Batsbi** (a.k.a. Tsova-Tush; NEC > Nakh, Georgia; Harris 2009: 268)

- [17] *tišiš<sup>n</sup> c'a daḥ d-ex-d-o-d-an-iš*  
 old house(NOM) PVB GM-destroy-GM-PRS-GM-EVID-2PL.ERG  
 ‘Y’all are evidently destroying the old house.’

Multiple exponence of the kind found in Batsbi historically arises via univerbation of constructions with auxiliaries each carrying gender agreement (Harris 2017: 115–130).

**Reinforcement** multiple exponence “characteristically involves exponents that are identical in feature representation but not identical in form” (Harris 2017: 61). A good example comes from Khinalug (NEC, Azerbaijan), where many nouns feature two or even three plural suffixes (whose vowels alternate according to the rules of harmony), each of which can occur on its own, see Table 8.

**Table 8: Khinalug plural suffixes** (Khvtisiashvili 2013: 96–99)

Gloss	Singular	Plural
‘grandchild’	<i>xidil</i>	<i>xidil-ir</i>
‘goat’	<i>taka</i>	<i>taka-d</i>
‘drop’	<i>kixir</i>	<i>kixir-d-ir</i>
‘corner’	<i>kunž</i>	<i>kunž-ur-d-ur</i>

Another example of this type is provided by Abaza, where negation in finite verbal forms is expressed twice – by the already familiar common West Caucasian ambifixal marker *-m-* and by the innovative prefix *gʲ-* stemming from an emphatic particle (Пазов 2019), see 18.

**Abaza** (fieldwork data, textual example)

- [18] *jə-gʲ-sə-m-dər-tʰ*  
 3SG.N.ABS-NEG-1SG.ERG-NEG-know(AOR)-DCL  
 ‘I did not know that.’

The Abaza double negation is a cross-linguistically fairly common instance of grammaticalisation of the originally pragmatic reinforcement of negative markers (Jespersen 1917; van Gelderen 2008).

What Harris (2017: 64) calls **accidental** multiple exponence “involves exponents in a subset or overlapping relationship”, i.e. if one or each of the exponents in addition to the multiply realised feature also express some other meanings (as e. g. in the case of West Circassian Oblique Plural forms in *-xe-me* PL-PL.OBL). A remarkably complex and systematic pattern of multiple exponence of this kind is found in Ubykh, especially in the speech of its last fluent speaker Tevfik Esenç (1904–1992) (see Dumézil – Esenç 1975: 161–162; Smeets 1997; and Fenwick 2011: 135–136). Here the number of the absolutive (S/P) argument of the verb is expressed by such elements as (i) the person-number prefixes, (ii) the plural suffixes *-a* and *-n(e)*, (iii) the Retrospective suffixes *-jtʰ* SG ~ *-jλ(e)* PL, (iv) the causative prefixes *də-* SG ~ *ʁe-* PL, and (v) root suppletion with a considerable number

of verbs. Combinations of these different markers can yield verbal forms with up to four exponents of number, cf. 19.

**Ubykh** (NWC > Ubykh, extinct; transcription adapted, glosses added)

- [19] a. *ʃə-w-be-q<sup>w</sup>e.χe-q'e-n*  
 1PL.ABS-2SG.ERG-CAUS.PL-stop.PL-PST-PL  
 ‘You (sg) made us stop.’ (Dumézil – Esenç 1975: 173)
- b. *ʃ-k'-a-ne-jle-me*  
 1PL.ABS-go-PL-DYN-RETRO.PL-NEG  
 ‘We were not going.’ (Dumézil – Esenç 1975: 165)

The indigenous languages of the Caucasus constitute one of the “hotbeds” of multiple exponence in the languages of the world, and many of the cases of multiple exponence in these languages are highly systematic and cannot be “explained away” as accidental quirks or historical residues.

Some of the complex form-meaning relations become apparent only when paradigmatic structures are taken into account. One of the famous cases of this sort is constituted by NEC noun inflection analysed in Kibrik 1991. Consider a partial paradigm of an Archi noun in Table 9.

**Table 9: Partial paradigm of Archi noun ‘cup’** (Kibrik 2003: 60)

	Singular	Plural
<b>Nominative</b>	<i>gel</i>	<i>gel-um</i>
<b>Ergative</b>	<i>gel-li</i>	<i>gel-um-čaj</i>
<b>Genitive</b>	<i>gel-li-n</i>	<i>gel-um-če-n</i>
<b>Dative</b>	<i>gel-li-s</i>	<i>gel-um-če-s</i>

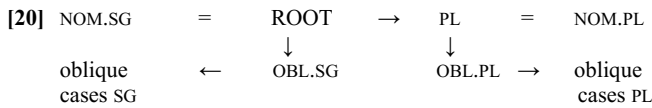
In Table 9 alongside the unequivocal suffixes of Plural number (*-um*) and Genitive (*-n*) and Dative (*-s*) cases we also see two markers whose status is not immediately obvious, *-li* and *-čaj/-če*. On the one hand, they seem to be cumulative exponents of the Ergative case and Singular or Plural number; on the other, they serve as the stems to which other oblique case suffixes attach, resembling the West Circassian Instrumental in Table 7. In fact, as Kibrik (1991: 257) argues, the appropriate analysis is to treat both Nominative and Ergative as expressed by zero markers attached to distinct stems: the nominative stem and the oblique stem. Prima facie evidence for this comes from other languages where the Ergative case has overt exponents attached to the Oblique stem, cf. the Tsakhur (Lezgetic, Russia) partial paradigm in Table 10.

**Table 10: Partial paradigm of the Tsakhur noun ‘road’** (Лютыикова 2017: 669)

	Singular	Plural
<b>Nominative</b>	<i>ja<sup>ʔ</sup>q</i>	<i>ja<sup>ʔ</sup>q-bi</i>
<b>Ergative</b>	<i>ja<sup>ʔ</sup>q-i-n</i>	<i>ja<sup>ʔ</sup>q-b-iš-e</i>
<b>Dative</b>	<i>ja<sup>ʔ</sup>q-i-s</i>	<i>ja<sup>ʔ</sup>q-b-iši-s</i>



The most general structure of the NEC noun paradigm is schematised in 20 from Kibrik 2003: 61.



This schema accounts for both Archi and Tsakhur examples, however, there are many deviations from it giving rise to considerable inter- and intralinguistic variation in paradigmatic structure (see Kibrik 1991; 2003: 61–67). Thus, for instance, in Rutul (Lezgian, Russia) many inanimate nouns form their oblique plural stem on the basis of the oblique singular stem, cf. Table 11.

**Table 11: Partial paradigm of the Rutul noun ‘moon’** (Махмудова 2001: 34; transcription and segmentation adapted)

	Singular	Plural
<b>Nominative</b>	<i>waz</i>	<i>waz-bir</i>
<b>Ergative</b>	<i>waz-ir-ira</i>	<i>waz-ir-mi-ra</i>
<b>Dative</b>	<i>waz-ir-is</i>	<i>waz-ir-mi-s</i>

Oblique stems in NEC languages are formed in a variety of ways, including suffixes, infixes, vowel alternations (cf. Bezhta in Table 4), stress shift (e.g. in Khwarshi), and combinations thereof, as well as suppletion. Importantly, each language possesses a whole set of oblique stem formations, whose distribution is partly predictable from the noun’s phonological shape or semantics and partly lexically determined (Kibrik 2003: 69–72), cf. the example of Lezgian in Table 12.

**Table 12: Oblique stem formations in Lezgian** (Haspelmath 1993: 74–77)

Exponent	Condition	Example
-di	default	<i>buba</i> ‘father’: <i>buba-di</i>
-a	consonant-final personal names + some common nouns	<i>Farid</i> : <i>Farid-a</i> <i>apaj</i> ‘father in law’: <i>apaj-a</i>
-i	abstract nouns with the suffix <i>-wal</i> verbal nouns with the suffix <i>-(u)n</i> all plural suffixes but <i>-bur</i>	<i>jaru-wal</i> ‘redness’: <i>jaru-wil-i</i> <i>k’el-un</i> ‘learning’: <i>k’el-un-i</i> <i>buba-jar</i> ‘fathers’: <i>buba-jr-i</i>
-u	plurals in <i>-bur</i>	<i>jaru-bur</i> ‘red ones’: <i>jaru-bur-u</i>
-Adi	monosyllabic nouns that denote a non-discrete mass	<i>čig</i> ‘dew’: <i>čig-edi</i>
-ra	monosyllabic nouns that denote animals	<i>lam</i> ‘donkey’: <i>lam-ra</i>
-Uni	various monosyllabic nouns	<i>kam</i> ‘trap’: <i>kam-uni</i>
-U	lexical (monosyllables only)	<i>q’ünt</i> ‘elbow’: <i>q’ünt-ü</i>
-Ci	lexical (monosyllables only)	<i>čar</i> ‘paper’: <i>čar-či</i> <i>žin</i> ‘ghost’: <i>žin-ži</i>



- [23] a. *q'alam-dari*                      *di-ha*                      *š:iš:u-r*                      *r-ah-a!*  
 pencil-PL.NOM                      1SG.OBL-DAT                      red-NPL                      NPL-buy-IMP  
 'Buy RED pencils for me!'
- b. \**q'alam-li-r*                      *š:iš:u=b*                      *q<sup>w</sup>a-ra!*  
 pencil-OBL-ERG                      red-N                      write-IMP  
 expected: 'Write with a RED pencil!'

All this implies that oblique stems in at least some NEC languages express a sui generis morphosyntactic feature ("obliqueness") distinct from case proper, and that the phenomenon cannot be simply an instance of multiple exponence. This kind of "layered" nominal inflection, which is also attested in some Indo-Iranian languages, such as Romani (Elšík 2000) and Ossetic (Беляев 2014),<sup>8</sup> presents clear challenges for the theories of morphology and the morphology-syntax interface and opens potential windows into the history of nominal inflection.

A particularly complex example of a lack of one-to-one mapping between forms and meanings is presented by Kartvelian verbal morphology, which is largely organised according to the principle of **distributed exponence**, defined by Caballero and Harris (2008: 170) as situations where "no single morphological marker can truly be said to realize a feature or category; the feature is, rather, realized by a combination of morphemes". As a relatively simple example, consider selected tense-aspect-mood forms of the Georgian regular verb 'hide' in Table 14.

**Table 14: Partial paradigm of the Georgian verb 'hide' (3rd person singular subject and object; personal knowledge)**

	Active	Passive
<b>Present</b>	<i>mal-av-s</i>	<i>i-mal-eb-a</i>
<b>Imperfective past</b>	<i>mal-av-d-a</i>	<i>i-mal-eb-od-a</i>
<b>Future</b>	<i>da-mal-av-s</i>	<i>da-i-mal-eb-a</i>
<b>Conditional</b>	<i>da-mal-av-d-a</i>	<i>da-i-mal-eb-od-a</i>
<b>Aorist (perfective past)</b>	<i>da-mal-a</i>	<i>da-i-mal-a</i>
<b>Optative (subjunctive)</b>	<i>da-mal-o-s</i>	<i>da-i-mal-o-s</i>

While some of the affixes in Table 14 seem to have a clear meaning (e.g. the prefix *i-* expressing Passive; this association, however, is only valid for a particular verb class to which 'hide' belongs, see e.g. Boeder 1967; Gurevich 2006), the distribution of most of them is not linked to any particular feature value. Thus, the prefix *da-* (one of the spatial-aspectual preverbs) occurs both in the unequivocally perfective Aorist and in the forms whose aspectual interpretation is not so clear-cut (Future, Conditional and Optative); likewise, the so-called "thematic elements" *-av* and *-eb* occur in the forms which do not seem to have any common morphosemantic feature. The same can be said about the *-d* and *-od* suffixes (Imperfect and Conditional) as well as about the suffixes *-s* and *-a*, which express 3rd person singular subject but are

<sup>8</sup> See, however, Erschler 2018 for an alternative interpretation.

distributed across the different tense-aspect-mood-voice subparadigms in a non-uniform way. Thus, while each tense-aspect-mood value is uniquely expressed by a particular combination of affixes, none of the latter represents a dedicated exponence of any of the former. Affixes cannot be assigned any meanings on their own and only acquire a meaning as parts of words (cf. Gurevich 2003).

The propensity of Kartvelian languages to show distributed exponence is also manifested in the already mentioned frequent use of circumfixes and prefix-suffix combinations in general (see Harris 2002: 315–320). Distributed exponence is challenging both for morpheme-based morphological theories, since it does not involve “morphemes” as Saussurean signs where form and meaning are coupled together, and for grammaticalisation theory, since the origin of such systems lies in processes of functional redistribution and adjustment (“featurisation”; Dahl 2004: Ch. 9), rather than transition from lexemes to affixes.

## 5 POLYSYNTHESIS IN ABKHAZ-ADYGHEAN LANGUAGES

NWC languages stand out among the languages of the Caucasus and Western Eurasia as the only truly polysynthetic languages of the region (Lander – Testelets 2017; Arkadiev – Lander 2020). Polysynthesis is commonly understood as extreme syntagmatic complexity of morphology (e.g. Mithun 1988: 442). In NWC this complexity is manifested both in verbs and nominals, as the following Kabardian examples illustrate.

**Besleney Kabardian** (fieldwork data)

- [24] a. *z-a-q'ə-sjə-r-a-ve-plə-hə-ne*  
 RFL.ABS-3PL.IO-CSL-PVB-DAT-3PL.ERG-CAUS-look-CIRCUM-FUT  
 ‘they will let them look around there’ (textual example)
- b. *d-jə-b<sup>w</sup>əneɣ<sup>w</sup>-bzəlx<sup>w</sup>əbe-daxe-dede-m*  
 1PL.PR-POSS-neighbour-woman-beautiful-very-OBL  
 ‘our very beautiful lady-neighbour’ (elicited, Yury Lander, p.c.)

According to a recent definition by Fortescue (2017: 122), polysynthetic languages display holophrasis (i.e. are able to represent a whole clause, including information about all core arguments in a single verb) and integrate more than one “semantically heavy morpheme”, either affixal or lexical, in the verb. Languages corresponding to this broad characterisation vary along several parameters (cf. Mattissen 2004; 2017), such as the presence of productive compounding (incorporation), available types of so-called “lexical affixation” (Mithun 1997; Mattissen 2006: 297–333) and morphotactic organisation (rigid and often opaque templatic ordering vs. semantically-driven scopal ordering of affixes).

Manifestations of polysynthesis found in NWC include (i) polypersonalism facilitated by a rich system of semantically specialized applicatives introducing peripheral participants; (ii) a rich system of affixes often with quite concrete meanings, especially locative ones; (iii) an intricate mixture of templatic and scopal

ordering; (iv) productive “nominal complexes” sharing the properties of words and phrases (Lander 2017).

Polypersonalism can be illustrated by example 25 from Abaza, featuring a verbal form with four person-number-gender prefixes each corresponding to a distinct participant:

**Abaza** (fieldwork data, textual example)

- [25] *j-šə-z-j-á-s-h<sup>w</sup>-p'*  
 3SG.N.ABS-2PL.IO-BEN-3SG.M.IO-DAT-1SG.ERG-say-NPST.DCL  
 ‘I will tell this to him about you all.’

Such quadripersonal forms are rare, but attested in natural texts, while forms expressing three participants like that in 5a above are fairly common. As already said, such an exuberant polypersonalism is made possible by the existence of a rich system of applicative prefixes such as the Benefactive *z-* and the Dative *a-* in 25, adding indirect objects and the corresponding personal prefixes to both intransitive and transitive verbs. Applicatives in NWC are very numerous (up to several dozens in Abaza and Abkhaz) and in terms of semantics range from very general, like the underspecified Dative in 25, to highly specific, as e.g. the locative applicatives, see 26 and Arkadiev et al. (to appear).

**Abaza** (fieldwork data, textual example)

- [26] *d-na-sə-š'ita-lə-n*  
 3SG.H.ABS-TRL-1SG.IO-PVB:behind-go-PST  
 ‘He followed me.’

Most of the locative applicatives originate diachronically from and often correspond synchronically to body-part nouns (Ломтатидзе 1983; Arkadiev – Maisak 2018: 121–125), cf. 27, which can be considered a type of noun-incorporation.

**Abkhaz** (Spruit 1986: 29; transcription and glossing adapted)

- [27] *a-mač<sup>w</sup>az*      *lə-mva-s-χə-jt'*  
 DEF-ring      3SG.F.IO-PVB:finger-1SG.ERG-take(AOR)-DCL  
 ‘I took the ring from her finger.’

Applicatives allow stacking and even limited recursion, as in 28 with two non-synonymous instances of the benefactive.

**West Circassian** (Lander – Letuchiy 2010: 269)

- [28] *s-a-fə-θ-f-e-txe*  
 1SG.ABS-3PL.IO-BEN-3SG.IO-BEN-DYN-write  
 ‘I write to him for their benefit.’

NWC languages also feature a number of non-applicative affixes with meanings comparable to those of independent lexical items; some of these are spatial and often correspond to nouns, cf. 29, where a nominal root occupies the same position as other locative preverbs, while others rather express adverbial or predicative

meanings. The latter are usually suffixes and allow variable ordering based on mutual scope (Korotkova – Lander 2010), cf. a minimal pair in 30.

**Abaza** (Клычев 1995: 67; transcription adapted, glossing added)

- [29] *a-sabaj d-gara-l-g<sup>w</sup>a-n*  
 DEF-CHILD 3SG.H.ABS-PVB:cradle-3SG.ERG-lay-PST  
 ‘She laid the child into the cradle.’

**West Circassian** (Lander 2016: 3523)

- [30] a. *g<sup>w</sup>əš<sup>w</sup>e-š<sup>w</sup>e-žə-β*  
 be.glad-SML-RE-PST  
 ‘s/he pretended again that s/he was happy’ (refactive > simulative)
- b. *g<sup>w</sup>əš<sup>w</sup>e-žə-š<sup>w</sup>a-β*  
 be.glad-RE-SML-PST  
 ‘s/he pretended that s/he was happy again’ (simulative > refactive)

While the ordering of at least some suffixes in NWC is determined by their semantic scope, the order of prefixes is mostly rigid and does not respect meaning relations. Thus, different parts of the NWC verb adhere to distinct principles of ordering and form-to-meaning mapping, sometimes fairly complex and involving elements belonging to distinct “zones” of the word (see e.g. Arkadiev – Letuchiy 2011 for just one type of such phenomena). This complexity obviously reflects successive historical layers of grammaticalisation and morphologisation.

One of the most remarkable aspects of NWC morphology which has important consequences for the whole morphosyntactic organisation of these languages is relativisation (Hewitt 1979a; 1979b; Ландер 2012; Lander – Daniel 2019). Instead of the relative complementizers or relative pronouns found in the European languages and SC, or the participles used in relative clauses of NEC languages, NWC languages possess relative verbal prefixes that occupy the same slots in the verbal form as the corresponding person-number markers. Compare the Abaza finite clause in 31a with the relativisation of the absolutive argument expressed by the prefix *j-* (31b) and of the ergative argument by the prefix *zə-* in 31c.

**Abaza** (fieldwork data, elicited)

- [31] a. *a-ph<sup>w</sup>əspa a-č<sup>l</sup>k<sup>w</sup>ən də-l-b-əj-t<sup>l</sup>*  
 DEF-girl DEF-boy 3SG.H.ABS-3SG.F.ERG-see-PRS-DCL  
 ‘The girl sees the boy.’
- b. [*a-ph<sup>w</sup>əspa jə-l-ba-wa*] *a-č<sup>l</sup>k<sup>w</sup>ən*  
 DEF-girl REL.ABS-3SG.F.ERG-see-iPF DEF-boy  
 ‘the boy that the girl sees’
- c. [*a-č<sup>l</sup>k<sup>w</sup>ən də-z-ba-wa*] *a-ph<sup>w</sup>əspa*  
 DEF-boy 3SG.H.ABS-REL.ERG-see-iPF DEF-girl  
 ‘the girl who sees the boy’

Relativisation of non-arguments such as place, time and manner is achieved either by means of special prefixes, as in Abkhaz and Abaza (32), or by use of applicatives unattested in finite forms, as in Circassian (33).

**Abkhaz** (Spruit 1986: 122; transcription adapted, glossing added)

- [32] *d-axʲ-jə-z* *adgʲəl*  
 3SG.H.ABS-REL.LOC-be.born-PST.NFIN ART+place  
 ‘the place where he was born’

**West Circassian** (Ландер 2012: 288)

- [33] [*wəlapə sə-z-čʲe-mə-kʷa-ke*] *we-r*  
 Ulyap 1SG.ABS-REL.IO-PVB:under-NEG-go-PST weather-ABS  
 ‘the (bad) weather because of which I did not go to Ulyap’

Relativisation in NWC is employed, beyond adnominal and headless relative clauses, also in the formation of different types of subordinate clauses (Caponigro – Polinsky 2011), focus constructions and constituent questions (Сумбатова 2009). Thus, Abaza and Abkhaz do not employ interrogative pronouns of the kind found in most languages of the world, but instead use special interrogative affixes attaching to relative verbal forms (Arkadiev 2020; Arkadiev – Caponigro 2021), cf. the examples in 34.

**Abaza** (fieldwork data, textual examples)

- [34] a. *j-wə-c-kʷa-z-da*  
 REL.ABS-2SG.M.IO-be.with-PL-PST.NFIN-Q.H  
 ‘Who was with you?’
- b. *s-pnə wəs-ta j-wə-ma-ja?*  
 1SG.PR-at job-ADV REL.ABS-2SG.M.IO-have-Q.N  
 ‘What are you doing at my place?’
- c. *arəj áxčʲa [a]n-bá-ʃa-z-βəčʲ?*  
 this DEF+money REL.TMP-Q.ADV-CSL-1SG.ERG-steal  
 ‘When did I steal this money?’

This purely inflectional marking of constituent questions is typologically unique, but clearly well-motivated by the system of relative verbal forms as well as the overall propensity of West Caucasian languages towards expression of syntactic information inside polysynthetic verbs.

## 6 SUMMARY

As even such a short and incomplete survey as the above shows, the languages of the Caucasus present a wealth of non-trivial and typologically rare morphological phenomena as well as a remarkable degree of diversity, attested both across language families and even between closely related varieties. All this makes the Caucasian languages ideal as a testing-ground for morphological theories and as a field of inquiry into macro- and microvariation in morphology. Among the theoretical and typological issues raised by the data surveyed here one can list the following ones.

The predominantly head-marking profile of NWC as opposed to the largely dependent-marking morphology of NEC poses interesting challenges to historical-comparative reconstruction under the assumption that the two families are

related, see e.g. Chirikba 2016 for a hypothesis about the loss and subsequent renewal of morphology in the prehistory of NWC.

The coexistence of a variety of morphological techniques, both affixal and non-affixal, particularly characteristic of the various branches of NEC but also attested in the other two families, suggests a complex historical development of successive layers of morphology, as well as clearly contradicts the overly simplistic conception of “flexive” vs. “agglutinating” types and affix-based models of morphology.

The complex relations between meaning and form, especially the various types of multiple and distributed exponence, whose different manifestations are attested in all three indigenous language families of the Caucasus, reveal the inadequacy of morpheme-based morphological frameworks that by their very architecture rule out such phenomena. These data call for more sophisticated models allowing for form and content of morphological expressions to be organised by distinct principles and to relate to each other by more complex mappings. Likewise, the diachronic study of these phenomena enriches our understanding of the pathways of change of morphological systems, which by no means always lead to more “economic” or “transparent” structures.

Finally, the exuberant polysynthetic morphology of NWC, unique in this part of the world and possessing a number of highly exceptional structures, broadens the horizons of linguistic typology and morphological theory by showing how the often taken for granted boundaries between inflection, derivation and compounding can be largely blurred and how morphology can effectively take over from syntax such mechanisms as argument structure, relativisation and clause combining.

Since much of the diversity of the Caucasian languages is still insufficiently documented and given that most of the languages of the Caucasus are spoken by bilingual minorities and hence are endangered to different degrees, one of the goals of this article is to urge linguists to engage in their precise, sophisticated (i.e. typologically and theoretically informed) and simultaneously unbiased (in particular, free of Eurocentric preconceptions) description and documentation.

## ABBREVIATIONS

**1** – 1st person; **2** – 2nd person; **3** – 3rd person; **ABS** – absolutive; **ADD** – additive; **ADV** – adverbial; **AFRM** – affirmative; **ANTIP** – antipassive; **AOR** – aorist; **ART** – article; **BEN** – benefactive; **CAUS** – causative; **CIRCUM** – motion around; **COND** – conditional; **CSL** – cislocative ‘hither’; **CVB** – converb; **DAT** – dative; **DCL** – declarative; **DEF** – definite; **DIR** – direct; **DYN** – dynamic; **ELAT** – relative; **EMPH** – emphatic; **ERG** – ergative; **EVID** – evidential; **F** – feminine; **FOC** – focus; **FUT** – future; **GEN** – genitive; **GM** – gender marker; **H** – human; **HPL** – human plural; **IMP** – imperative; **IO** – indirect object; **IPF** – imperfect; **IPFV** – imperfective; **LAT** – lative; **LOC** – locative; **M** – masculine; **MSD** – masdar; **N** – non-human; **NEG** – negation; **NFIN** – non-finite; **NOM** – nominative; **NPL** – non-human plural; **NPST** – non-past; **OBL** – oblique; **PFV** – perfective; **PL** – plural; **PLSQ** – pluperfect; **POSS** – possessive; **POST** – localisation behind; **PR** – possessor; **PRF** – perfect; **PRS** – present; **PST** – past; **PVB** – preverb;



Q – interrogative; RE – reffective; REL – relativizer; RETRO – retrospective; RFL – reflexive; SBJ – subject; SG – singular; SML – similative; SUPER – localisation above; TMP – temporal; TR – transitive; TRL – translocative ‘thither’; UP – motion upward; VAL – valency marker; WITN – witnessed

## REFERENCES

- Anderson 2015** = Stephen R. Anderson, Dimensions of morphological complexity, in: *Understanding and Measuring Morphological Complexity*, ed. Matthew Baerman – Dunstan Brown – Greville G. Corbett, Oxford: Oxford University Press, 2015, 11–26.
- Arkadiev 2020** = Peter Arkadiev, Syntax in morphological guise: interrogative verbal morphology in Abaza, *Linguistic Typology* 24.2 (2020), 211–251.
- Arkadiev – Caponigro 2021** = Peter Arkadiev – Ivano Caponigro, Conveying content questions without *wh*-words: evidence from Abaza, in: *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 25, ed. Patrick Grosz – Luisa Martí – Hazel Pearson – Yasutada Sudo – Sarah Zobel, 2021, 73–94, <https://ojs.ub.uni-konstanz.de/sub/index.php/sub/issue/view/29>.
- Arkadiev – Lander 2020** = Peter Arkadiev – Yury Lander, The Northwest Caucasian languages, in: *The Oxford Handbook of the Languages of the Caucasus*, ed. Maria Polinsky, Oxford: Oxford University Press, 2020, 369–446.
- Arkadiev – Letuchiy 2011** = Peter Arkadiev – Alexander Letuchiy, Prefixes and suffixes in the Adyge polysynthetic wordform: types of interaction, in: *Languages and Cultures in the Caucasus*, ed. Vittorio Springfield Tomelleri – Manana Topadze – Anna Lukianowicz, München – Berlin: Otto Sagner, 2011, 495–514.
- Arkadiev – Letuchiy 2021** = Peter Arkadiev – Alexander Letuchiy, Indirect antipassive in Circassian, in: *Antipassive: Typology, Diachrony, and Related Constructions*, ed. Katarzyna Janic – Alena Witzlack-Makarevich, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2021, 483–514.
- Arkadiev et al.** (to appear) = Peter Arkadiev – Yury Lander – Irina Bagirokova, Applicative constructions in the Northwest Caucasian languages, in: *Applicative Constructions: A Comparative Handbook*, ed. Denis Creissels – Fernando Zúñiga, Berlin – Boston: De Gruyter Mouton.
- Arkadiev – Maisak 2018** = Peter Arkadiev – Timur Maisak, Grammaticalization in the North Caucasian languages, in: *Grammaticalization from a Typological Perspective*, ed. Heiko Narrog – Bernd Heine, Oxford: Oxford University Press, 2018, 116–145.
- Authier 2009** = Gilles Authier, Development of introflexion (root-and-pattern morphology) in Budugh verbs, handout, <https://docest.com/development-of-introflexion-root-and-pattern-morphology-in-budugh-verbs>.
- Authier 2010** = Gilles Authier, Finite and non-finite: prosodic distinctions on Budugh verb stems, in: *Clause Linking and Clause Hierarchy: Syntax and Pragmatics*, ed. Isabelle Bril, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2010, 143–164.
- Authier Ms.** = Gilles Authier, Grammatical sketch of Budugh, manuscript, <https://www.academia.edu/66065917/>.
- Baerman et al. 2017** = Matthew Baerman – Greville G. Corbett – Dunstan Brown, *Morphological Complexity*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Boeder 1967** = Winfried Boeder, Über die Versionen des georgischen Verbs, *Folia Linguistica* 2 (1967), 32–52.
- Caballero – Harris 2012** = Gabriela Caballero – Alice C. Harris, A working typology of multiple exponence, in: *Current Issues in Morphological Theory. (Ir)regularity, Analogy and Frequency. Selected Papers from the 14th International Morphology Meeting, Budapest, 13–16 May 2010*, ed. Ferenc Kiefer – Mária Ladányi – Péter Siptár, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2012, 163–188.
- Caponigro – Polinsky 2011** = Ivano Caponigro – Maria Polinsky, Relative embeddings: a Circassian puzzle for the syntax/semantics interface, *Natural Language and Linguistic Theory* 29.1 (2011), 71–122.
- Carstairs 1987** = Andrew Carstairs, *Allomorphy in Inflection*, London etc.: Croom Helm, 1987.

- Chirikba 1999** = Vyacheslav Chirikba, The West Caucasian material in “The North Caucasian Etymological Dictionary” by S. L. Nikolaev and S. A. Starostin, in: *Studies in Caucasian Linguistics: Selected Papers from the Eighth Caucasian Colloquium*, ed. Helma van den Berg, Leiden: CNWS, 1999, 152–170.
- Chirikba 2003** = Vyacheslav Chirikba, *Abkhaz*, München: LINCOM Europa, 2003.
- Chirikba 2008** = Vyacheslav Chirikba, The problem of the Caucasian Sprachbund, in: *From Linguistic Areas to Areal Linguistics*, ed. Pieter Muysken, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008, 25–93.
- Chirikba 2016** = Vyacheslav Chirikba, From North to North West: How North-West Caucasian evolved from North Caucasian, *Mother Tongue: Journal of the Association for the Study of Language in Prehistory* 21 (2016), 1–27.
- Chumakina – Corbett 2015** = Marina Chumakina – Greville G. Corbett, Gender-number marking in Archi: small is complex, in: *Understanding and Measuring Morphological Complexity*, ed. Matthew Baerman – Greville G. Corbett – Dunstan Brown, Oxford: Oxford University Press, 2015, 93–116.
- Comrie 2008** = Bernard Comrie, Linguistic diversity in the Caucasus, *Annual Review of Anthropology* 37 (2008), 131–143.
- Dahl 2004** = Östen Dahl, *The Growth and Maintenance of Linguistic Complexity*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2004.
- Daniel 2019** = Michael Daniel, Mehweb verb morphology, in: *The Mehweb Language: Essays on Phonology, Morphology, and Syntax*, ed. Michael Daniel – Nina Dobrushina – Dmitry Ganenkov, Berlin: Language Science Press, 2019, 73–115.
- Dobrushina et al. 2020** = Nina Dobrushina – Michael Daniel – Yury Koryakov, Languages and sociolinguistics of the Caucasus, in: *The Oxford Handbook of the Languages of the Caucasus*, ed. Maria Polinsky, Oxford: Oxford University Press, 2020, 27–66.
- Dryer 2013** = Matthew S. Dryer, Prefixing vs. suffixing in inflectional morphology, in: *The World Atlas of Language Structures Online*, ed. Matthew S. Dryer – Martin Haspelmath, Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, 2013, <http://wals.info/chapter/26>.
- Dumézil – Esenç 1975** = Georges Dumézil – Tevfik Esenç, *Le verbe oubykh: études descriptives et comparatives*, Paris: Klincksieck, 1975.
- Elšik 2000** = Viktor Elšik, Romani nominal paradigms: their structure, diversity and development, in: *Grammatical Relations in Romani: the Noun Phrase*, ed. Viktor Elšik – Yaron Matras, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2000, 9–30.
- Erschler 2018** = David Erschler, Suspended affixation as morpheme ellipsis: Evidence from Ossetic alternative questions, *Glossa* 3.1 (2018), 1–41.
- Fenwick 2011** = Rohan [Rhona] S. H. Fenwick, *A Grammar of Ubykh*, München: LINCOM Europa, 2011.
- Forker 2013** = Diana Forker, *A Grammar of Hinuq*, Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 2013.
- Forker 2020** = Diana Forker, *A Grammar of Sanzhi Dargwa*, Berlin: Language Science Press, 2020.
- Fortescue 2017** = Michael Fortescue, What are the limits of polysynthesis?, in: *The Oxford Handbook of Polysynthesis*, ed. Michael Fortescue – Marianne Mithun – Nicholas Evans, Oxford: Oxford University Press, 2017, 115–134.
- Ganenkov 2010** = Dmitry Ganenkov, Topological relations in Daghestanian languages, *Linguistics Special issue on Spatial Case* 48.5 (2010), 1011–1041.
- Gurevich 2003** = Olga Gurevich, The status of morpheme in Georgian verbal morphology, *Proceedings of the 29th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley: University of California, Berkeley Linguistics Society, 2003, 161–172.
- Gurevich 2006** = Olga Gurevich, *Constructional Morphology: the Georgian Version*, PhD dissertation, University of California, Berkeley, 2006, <https://escholarship.org/uc/item/1b93p0xs>.
- Harris 2002a** = Alice C. Harris, On the origins of circumfixes in Kartvelian, in: *Philologie, Typologie und Sprachstruktur: Festschrift für Winfried Boeder zum 65. Geburtstag*, ed. Wolfram Bublitz – Manfred von Roncador – Heinz Vater, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002, 305–322.

- Harris 2002b** = Alice C. Harris, *Endoclitics and the Origins of Udi Morphosyntax*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Harris 2009** = Alice C. Harris, Exuberant exponence in Batsbi, *Natural Language and Linguistic Theory* 27 (2009), 267–303.
- Harris 2017** = Alice C. Harris, *Multiple Exponence*, Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Haspelmath 1993** = Martin Haspelmath, *A Grammar of Lezgian*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1993.
- Haspelmath 2008** = Martin Haspelmath, An empirical test of the Agglutination Hypothesis, in: *Universals of Language Today*, ed. Sergio Scalise – Elisabetta Magni – Antonietta Bisetto, Dordrecht: Springer, 2008, 13–29.
- Hewitt 1979a** = B. George Hewitt, The relative clause in Abkhaz (Abžui dialect), *Lingua* 47 (1979), 151–188.
- Hewitt 1979b** = B. George Hewitt, The relative clause in Adyghe (Temirgoi dialect), *Annual of Ibero-Caucasian Linguistics* 6 (1979), 134–162.
- Jespersen 1917** = Otto Jespersen, *Negation in English and Other Languages*, København: Bianco Lunos Bogtrykkeri, 1917.
- Khvtisiashvili 2013** = Tamrika Khvtisiashvili, *Principal Aspects of Xinaliq Phonology and Morphosyntax*, PhD thesis, University of Utah, 2013, <https://eric.ed.gov/?id=ED560426>.
- Kibrik 1991** = Alexander E. Kibrik, Organising principles for nominal paradigms in Dagestanian languages: comparative and typological observations, in: *Paradigms: the Economy of Inflection*, ed. Frans Plank, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1991, 255–274.
- Kibrik 1995** = Alexander E. Kibrik, Direct-oblique agreement of attributes in Daghestanian, in: *Double Case: Agreement by Suffixaufnahme*, ed. Frans Plank, New York – Oxford: Oxford University Press, 1995, 216–229.
- Kibrik 2003** = Alexander E. Kibrik, Nominal inflection galore: Daghestanian, with side glances at Europe and the world, in: *Noun Phrase Structure in the Languages of Europe*, ed. Frans Plank, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2003, 37–112.
- Korotkova – Lander 2010** = Natalia Korotkova – Yury Lander, Deriving suffix ordering in polysynthesis: evidence from Adyghe, *Morphology* 20 (2010), 299–319.
- Lacroix 2009** = René Lacroix, *Description du dialecte laze d'Arhavi (caucasique du sud, Turquie): grammaire et textes*, thèse du doctorat, Université Lumière de Lyon 2, 2009, [http://theses.univ-lyon2.fr/documents/lyon2/2009/lacroix\\_r](http://theses.univ-lyon2.fr/documents/lyon2/2009/lacroix_r).
- Lander 2016** = Yury Lander, Word formation in Adyghe, in: *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe* 5, ed. Peter O. Müller – Ingeborg Ohnheiser – Susan Olsen – Franz Rainer, Berlin: Mouton de Gruyter, 2016, 3508–3526.
- Lander 2017** = Yury Lander, Nominal complex in West Circassian: between morphology and syntax, *Studies in Language* 41.1 (2017), 76–98.
- Lander – Daniel 2019** = Yury Lander – Michael Daniel, West Caucasian relative pronouns as resumptives, *Linguistics* 57.6 (2019), 1239–1279.
- Lander – Letuchiy 2010** = Yury Lander – Alexander Letuchiy, Kinds of recursion in Adyghe morphology, in: *Recursion in Human Language*, ed. Harry van der Hulst, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2010, 263–284.
- Lander – Nichols 2020** = Yury Lander – Johanna Nichols, Head/dependent marking, in: *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*, 2020, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.523>.
- Lander – Testelets 2017** = Yury Lander – Yakov Testelets, Adyghe, in: *The Oxford Handbook of Polysynthesis*, ed. Michael Fortescue – Marianne Mithun – Nicholas Evans, Oxford: Oxford University Press, 2017, 948–970.
- Lomize 2011** = Grigorij Lomize, Fieldwork report on locative expressions in Beslenny Kabardian, 2011 (in Russian).

- Maisak 2014** = Timur A. Maisak, Preverbs in Aghul: an elaborate system of locative prefixation, handout from the workshop East Caucasian preverbs and the compounding-derivation-inflection continuum, Pavia, September 2014.
- Maisak 2021** = Timur A. Maisak, Endoclitics in Andi, *Folia Linguistica* 55.1 (2021), 1–34.
- Mattissen 2004** = Johanna Mattissen, A structural typology of polysynthesis, *Word* 55.2 (2004), 189–216.
- Mattissen 2006** = Johanna Mattissen, The ontology and diachrony of polysynthesis, in: *Advances in the Theory of the Lexicon*, ed. Dieter Wunderlich, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2006, 287–353.
- Mattissen 2017** = Johanna Mattissen, Sub-types of polysynthesis, in: *The Oxford Handbook of Polysynthesis*, ed. Michael Fortescue – Marianne Mithun – Nicholas Evans, Oxford: Oxford University Press, 2017, 70–98.
- Mithun 1988** = Marianne Mithun, System-defining structural properties in polysynthetic languages, *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 41.4 (1988), 442–452.
- Mithun 1997** = Marianne Mithun, Lexical affixes and morphological typology, in: *Essays on Language Function and Language Type*, ed. John Haiman – Joan Bybee – Sandra Thompson, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1997, 357–372.
- Nichols 1986** = Johanna Nichols, Head-marking and dependent-marking grammar, *Language* 62.1 (1986), 56–119.
- Nichols 1992** = Johanna Nichols, *Linguistic Diversity in Space and Time*, Chicago – London: The University of Chicago Press, 1992.
- Nichols 1994** = Johanna Nichols, Chechen, in: *The Indigenous Languages of the Caucasus* 4, ed. Riëks Smeets, New York: Delmar, 1994, 2–78.
- Nichols 1997** = Johanna Nichols, Modelling ancient population structure and movement in linguistics, *Annual Review of Anthropology* 26 (1997), 359–384.
- Nichols 2011** = Johanna Nichols, *Ingush Grammar*, Berkeley – Los Angeles: The University of California Press, 2011, <https://escholarship.org/uc/item/3nn7z6w5>.
- Nichols – Bickel 2013** = Johanna Nichols – Balthasar Bickel, Locus of marking: whole-language typology, in: *The World Atlas of Language Structures Online*, ed. Matthew S. Dryer – Martin Haspelmath, Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, 2013, <http://wals.info/chapter/25>.
- Nikolaev – Starostin 1994** = Sergei Nikolaev – Sergei Starostin, *A North Caucasian Etymological Dictionary*, Moscow: Asterisk, 1994.
- Plungian 2001** = Vladimir A. Plungian, Agglutination and flexion, in: *Language Typology and Language Universals: An International Handbook* 1, ed. Martin Haspelmath – Ekkehard König – Wulf Oesterreicher – Wolfgang Raible, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2001, 669–678.
- Polinsky 2020** = Maria Polinsky (ed.), *The Oxford Handbook of the Languages of the Caucasus*, Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Serdobolskaya 2011** = Natalia Serdobolskaya, Grammaticalization patterns of the Adyghe instrumental case, in: *Languages and Cultures in the Caucasus*, ed. Vittorio Springfield Tomelleri – Manana Topadze – Anna Lukianowicz, München – Berlin: Otto Sagner, 2011, 515–539.
- Smeets 1997** = Riëks Smeets, Suffixal marking of plural in Ubykh verb forms, in: *Proceedings of the Conference on Northwest Caucasian Linguistics, 10–12 October 1994*, ed. Sumru A. Özsoy, Oslo: Novus forlag – Instituttet for sammenlignende kulturforskning, 1997, 37–62.
- Spruit 1986** = Arie Spruit, *Abkhaz Studies*, doctoral dissertation, Universiteit Leiden, 1986.
- Stump 2016** = Gregory T. Stump, *Inflectional Paradigms. Content and Form at the Syntax-Morphology Interface*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Testelets 2020** = Yakov G. Testelets, Kartvelian (South Caucasian) languages, in: *The Oxford Handbook of the Languages of the Caucasus*, ed. Maria Polinsky, Oxford: Oxford University Press, 2020, 491–528.
- Trubetzkoy 1926** = Nikolai S. Trubetzkoy, Studien auf dem Gebiete der vergleichenden Lautlehre der nordkaukasischen Sprachen I, *Caucasica* 3 (1926), 7–36.

- Tuite 1997** = Kevin Tuite, *Svan*, München – Newcastle: LINCOM Europa, 1997.
- Tuite 1999** = Kevin Tuite, The myth of the Caucasian Sprachbund: the case of ergativity, *Lingua* 108 (1999), 1–26.
- Tuite 2008** = Kevin Tuite, The rise and fall and revival of the Ibero-Caucasian hypothesis, *Historiographia Linguistica* 34.2–3 (2008), 23–82.
- van Gelderen 2008** = Elly van Gelderen, Negative cycles, *Linguistic Typology* 12.1 (2008), 195–243.
- Vogt 1971** = Hans Vogt, *Grammaire de la langue géorgienne*, Oslo: Universitetsforlaget, 1971.
- Yu 2007** = Alan C. L. Yu, *A Natural History of Infixation*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Аркадьев 2014** = П. М. Аркадьев, О некоторых особенностях склонения в адыгских языках, в: *Язык. Константы. Переменные: памяти Александра Евгеньевича Кибрика*, отв. ред. В. А. Плунгян, Санкт-Петербург: «Алетейя», 2014, 552–563.  
[P. M. Arkad'ev, O nekotoryh osobennostjah sklonenija v adygskih jazykah, v: *Jazyk. Konstancy. Peremennye: pamjati Aleksandra Evgen'eviča Kibrika*, отв. ред. V. A. Plungjan, Sankt-Peterburg: «Aletejja», 2014, 552–563.]
- Аркадьев – Ландер 2020** = П. М. Аркадьев – Ю. А. Ландер, Амбификсы и другие звери, в: *ВАПросы языкознания: мегасборник наностатей к юбилею В. А. Плунгяна*, ред. А. А. Кибрик и др., Москва: «Буки-Веди», 2020, 35–42.  
[P. M. Arkad'ev – Ju. A. Lander, Ambifiksy i drugie zveri, v: *VAProsy jazykoznanija: megasbornik nanostatej k jubileju V. A. Plungjana*, ред. A. A. Kibrik i dr., Moskva: «Buki-Vedi», 2020, 35–42.]
- Беляев 2014** = О. И. Беляев, Осетинский язык как язык с двухпадежной системой: групповая флексия и другие парадоксы падежного маркирования, *Вопросы языкознания* 2014, 6, 31–65.  
[O. I. Beljaev, Osetinskij jazyk kak jazyk s dvuhpadežnoj sistemoj: gruppovaja fleksija i drugie paradoksy padežnogo markirovanija, *Voprosy jazykoznanija* 2014, 6, 31–65.]
- Кибрик 1977** = А. Е. Кибрик, Опыт структурного описания арчинского языка II: *таксономическая грамматика*, Москва: Изд-во Московского университета, 1977.  
[A. E. Kibrik, *Opyt strukturnogo opisanija arčinskogo jazyka* II: *taksonomičeskaja grammatika*, Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1977.]
- Кибрик 2001** = А. Е. Кибрик (ред.), *Багвалинский язык. Грамматика. Тексты. Словарь*, Москва: «Наследие», 2001.  
[A. E. Kibrik (red.), *Bagvalinskij jazyk. Grammatika. Teksty. Slovar'*, Moskva: «Nasledie», 2001.]
- Клычев 1995** = Р. Н. Клычев, *Словарь сочетаемости локальных превербов с суффиксоидами и глагольными корнями в абазинском языке*, Черкесск: Карачаево-черкесское книжное издательство, 1995.  
[R. N. Klyčev, *Slovar' sočetaemosti lokal'nyh preverbov s suffiksoidami i glagol'nyimi kornjami v abazinskom jazyke*, Čerkessk: Karačaevno-čerkesskoe knižnoe izdatel'stvo, 1995.]
- Комри et al. 2015** = Б. Комри – М. Ш. Халилов – З. М. Халилова, *Грамматика бежтинского языка I: фонетика, морфология*, Лейпциг: Институт эволюционной антропологии им. Макса Планка – Махачкала: Институт языка, литературы и истории им. Г. Цадасы, 2015.  
[B. Comrie – M. Š. Halilov – Z. M. Halilova, *Grammatika bežtinskogo jazyka I: fonetika, morfologija*, Lejpcig: Institut evoljucionnoj antropologii im. Maksa Planka – Mahačkala: Institut jazyka, literatury i istorii im. G. Cadasy, 2015.]
- Кумахов 1964** = М. А. Кумахов, *Морфология адыгских языков: синхронно-диахронная характеристика I: введение, структура слова, словообразование частей речи*, Нальчик: Кабардино-балкарское книжное издательство, 1964.  
[M. A. Kumahov, *Morfologija adygskih jazykov: sinhronno-diahronnaja harakteristika I: vvedenie, struktura slova, slovoobrazovanie častej reči*, Nal'čik: Kabardino-balkarskoe knižnoe izdatel'stvo, 1964.]

- Кумахов 1974** = М. А. Кумахов, К проблеме аблаута в абхазо-адыгских языках, *Ежегодник иберийско-кавказского языкознания* 1 (1974), 80–90.  
[M. A. Kumahov, K probleme ablauta v abhazo-adygskih jazykah, *Ežegodnik iberijsko-kavkazskogo jazykoznanija* 1 (1974), 80–90.]
- Ландер 2012** = Ю. А. Ландер, *Релятивизация в полисинтетическом языке: адыгейские относительные конструкции в типологической перспективе*, диссертация ... кандидата филологических наук, Москва, РГГУ, 2012.  
[Ju. A. Lander, *Reljativizacija v polisintetičeskom jazyke: adygejskie otositel'nye konstrukcii v tipologičeskoj perspektive*, dissertacija ... kandidata filologičeskih nauk, Moskva, RGGU, 2012.]
- Ломтатидзе 1983** = К. В. Ломтатидзе, Основные типы локальных превербов в абхазском и абазинском языках, в: *Система превербов и послелогов в иберийско-кавказских языках*, отв. ред. Н. Т. Табулова – Р. Х. Темирова, Черкесск: Карачаево-черкесский НИИ истории, филологии и экономики, 1983, 10–13.  
[K. V. Lomtadidze, Osnovnye tipy lokal'nyh preverbov v abhazskom i abazinskom jazykah, v: *Sistema preverbov i poslelogov v iberijsko-kavkazskih jazykah*, отв. red. N. T. Tabulova – R. H. Temirova, Čerkessk: Karačaev-Čerkesskij NII istorii, filologii i èkonomiki, 1983, 10–13.]
- Лютикова 2017** = Е. А. Лютикова, Падежная морфология, синтаксические категории и проблема классификации падежей, *Acta linguistica Petropolitana* 13.1 (2017), 650–679.  
[E. A. Ljutikova, Padežnaja morfologija, sintaksičeskie kategorii i problema klassifikacii padežej, *Acta linguistica Petropolitana* 13.1 (2017), 650–679.]
- Махмудова 2001** = С. М. Махмудова, *Морфология рутульского языка*, Москва: Институт языкознания РАН, 2001.  
[S. M. Mahmudova, *Morfologija rutul'skogo jazyka*, Moskva: Institut jazykoznanija RAN, 2001.]
- НКъ 2007** = *Нарт къэбархэр = Нартские сказания*, Майкоп: Качество, 2007.  
[*Nart qebarxer = Nartskie skazanja*, Majkop: Kačestvo, 2007.]
- Пазов 2019** = С. У. Пазов, Усилительно-подтвердительная частица *гь(ы)*- и особенности её употребления в структуре отрицательного глагола в абазинском языке, в: *Кавказская филология: история и перспективы: к 90-летию Мухадина Абудекировича Кумахова: сборник научных статей*, отв. ред. Б. Ч. Бижоев, Нальчик: Институт гуманитарных исследований, 2019, 219–225.  
[S. U. Pazov, Usilitel'no-podtverditel'naja častica g'(y)- i osobennosti eë upotreblenija v strukture otricaatel'nogo glagola v abazinskom jazyke, v: *Kavkazskaja filologija: istorija i perspektivy: k 90-letiju Muhadina Abubekiroviča Kumahova: sbornik naučnyh statej*, отв. red. B. Č. Bižoev, Nač'čik: Institut gumanitarnyh issledovanij, 2019, 219–225.]
- Рогава – Керашева 1966** = Г. В. Рогава – З. И. Керашева, *Грамматика адыгейского языка*, Краснодар – Майкоп: Краснодарское книжное издательство, 1966.  
[G. V. Rogava – Z. I. Keraševa, *Grammatika adygejskogo jazyka*, Krasnodar – Majkop: Krasnodarskoe knižnoe izdatel'stvo, 1966.]
- Сулайбанов – Сумбатова 2022** = Г. Р. Сулайбанов – Н. Р. Сумбатова, Об одном типологическом раритете: каузатив в цугнинском говоре даргинского языка, *Вопросы языкознания* 2022, 3, 109–131.  
[G. R. Sulajbanov – N. R. Sumbatova, Ob odnom tipologičeskom raritete: kauzativ v cugin-skomp govore darginskogo jazyka, *Voprosy jazykoznanija* 2022, 3, 109–131.]
- Сумбатова 2009** = Н. Р. Сумбатова, Коммуникативная структура адыгейского предложения: перспектива и фокус, в: *Аспекты полисинтетизма: очерки по грамматике адыгейского языка*, отв. ред. Я. Г. Тестелец, Москва: Изд-во РГГУ, 2009, 559–611.  
[N. R. Sumbatova, Kommunikativnaja struktura adygejskogo predloženija: perspektiva i fokus, v: *Aspekty polisinetizma: očerki po grammatike adygejskogo jazyka*, отв. red. Ja. G. Testelec, Moskva: Izd-vo RGGU, 2009, 559–611.]
- Тестелец 2019** = Я. Г. Тестелец, *Грамматика косвенности в дагестанских языках*, презентация на международной конференции «Кавказские языки: типология и диахрония» памяти М. Е. Алексеева, Москва, 24 октября 2019 г.

[Ja. G. Testelec, *Grammatika kosvennosti v dagestanskih jazykah*, prezentacija na mednarodni konferencii «Kavkazskie jazyki: tipologija i diahronija» pamjati M. E. Alekseeva, Moskva, 24 oktjabrja 2019 g.]

## POVZETEK

### Morfologija kavkaških jezikov: tipološki pregled

Kavkaz je področje, ki ga odlikuje največja jezikovna raznolikost v zahodnem delu Evrazije: na dokaj majhnem območju živijo govorniki približno petdesetih jezikov, ki jih uvrščamo v pet jezikovnih družin. Na Kavkazu so avtohtone tri jezikovne družine: vzhodnokavkaška (naško-dagestanski jeziki), zahodnokavkaška (abhaško-adigejski jeziki) in južnokavkaška (kartvelski jeziki). Za kavkaške jezike velja ne samo to, da imajo vrsto redkih in enkratnih značilnosti, temveč tudi to, da so si med seboj občutno različni; med seboj se razlikujejo tako jezikovne družine kot tudi predstavniki posameznih družin. To posebej velja za oblikoslovje, ki je v tem kratkem tipološkem pregledu še zlasti izpostavljeno.

Bistvene razlike med kavkaškimi jeziki se kažejo že pri osnovnih tipoloških lastnostih. Poleg jezikov, za katere je značilna sufiksacija (avarski in lezginški jezik), so med kavkaškimi jeziki tudi tisti, ki pogosteje uporabljajo prefiksacijo (agulski, cezninski in posebej kartvelski ter zahodnokavkaški).

Če se v večjem delu vzhodnokavkaških jezikov skladijska razmerja izražajo prek skladijsko odvisnih enot znotraj klavze in samostalniške zveze (dependant-marking language), se v abhaščini in abazinsščini ta razmerja izražajo v skladijskem jedru (head-marking language). V kartvelskih jezikih in adigejščini pa se skladijska razmerja izražajo dvosmerno, tj. prek odvisnega ali jedrnega dela (double-marking language).

Podobne razlikovalne težnje lahko zaznamo pri izražanju prostorskih razmerij: v enem delu vzhodnokavkaških jezikov se prostorska razmerja izražajo predvsem s sistemom imenskih besed, v zahodnokavkaških jezikih pa s pomočjo glagola. V kartvelskih in nekaterih vzhodnokavkaških jezikih se prostor označuje tako z imenskimi kot z glagolskimi besedami.

Navsezadnje pa je kavkaške jezike težko opredeliti s terminologijo tradicionalnega razlikovanja med fleksivnimi in aglutinacijskimi jeziki. Za zahodnokavkaške jezike je značilna pretežno aglutinacijska morfologija, v kartvelskih in naško-dagestanskih jezikih pa obstajata oba morfološka principa, kar nakazuje različne stopnje razvoja morfoloških sistemov.

V kavkaških jezikih so predstavljeni praktično vsi tipi neobičajnih morfoloških kazalcev: t. i. ambifiksi oz. pone, ki imajo lahko pod vplivom različnih pogojev položaj predpone ali pripone, npr. negacijski označevalnik v abhaščini, abazinsščini in ubiščini, cirkumfiksi, ki so bistvena poteza kartvelskih jezikov, infiksi v vzhodnokavkaških jezikih, segmentne in nadsegmentne premene in celo transfiksi, ki so v budučem jeziku nastali kot posledica fonološkega vzajemnega vpliva med koreni in medponami oz. priponami.

Nič manj raznoliki niso tipi odnosov med morfološkimi pomeni in sredstvi njihovega izražanja v kavkaških jezikih. Najzanimivejši tip tovrstnih odnosov je zmožnost t. i. večkratnega označevanja (multiple exponence) istega pomena znotraj ene besedne oblike.

V kavkaških jezikih se sistemsko pojavlja nekaj tipov že omenjenega večkratnega označevanja, ki se razlikujejo po izvoru in strukturi. Tako je npr. v različnih naško-dagestanskih jezikih večkratno označevanje posebne vrste ujemanja nastalo kot posledica gramatikalizacije zgradb s pomožnimi glagoli, pri katerih je vsak pomožni glagol prispeval svojo ujemanalno pono. Drugi primer je možnost večkratnega označevanja zanikanja v abazinskih osebnih glagolskih oblikah, ki je nastalo zaradi delovanja t. i. Jespersenovega cikla.

Posebnost ubiškega jezika, ki zaznamuje celotni glagolski sistem, je večkratno označevanje števila absolutnega udeleženca, ki se dopolnjuječe uresničuje s kategorijami časa in povzročanja (kavzativa). Ločeno od pojava večkratnega označevanja je treba obravnavati deljeno izražanje različnih glagolskih kategorij v kartvelskih jezikih, pri katerem kazalniki niso specializirani afiksi, temveč kombinacije afiksov, kjer noben afiks nima svojega konkretnega pomena.

Neobičajna značilnost vzhodnokavkaških jezikov je t. i. dvodelno sklanjanje imen, ki se tvori v opoziciji imenovalniške osnove z osnovami stranskih sklonov. Razlike pri uresničitvi omenjene opozicije se v kavkaških jezikih kažejo v izraznih sredstvih (v nekaterih jezikih gre lahko za več deset tovrstnih označevalnikov) in v različnih paradigmah. In ne samo to: v kar nekaj kavkaških jezikih opozicija med imenovalnikom in stranskimi skloni presega morfologijo in se kaže tudi pri ujemanju prilastkov in celo pri skladenskih značilnostih celotnih samostalniških zvez. Zaradi tega lahko sklepamo, da v teh jezikih kot posebna slovnična kategorija deluje neimenovalniškost oz. pomen stranskih sklonov.

Najizrazitejša in najneobičajnejša poteza morfologije zahodnokavkaških jezikov, ki jih ločuje od vseh drugih kavkaških jezikov in jezikov Zahodne Evrazije, je polisintetizem. Ta se kaže v naslednjih značilnostih: v t. i. polipersonalizmu (ko se v strukturo glagolske oblike vključijo do štirje afiksi, ustrezno povedkovim udeležencem); v velikem številu afiksov, ki imajo pogosto konkretne, večinoma prostorske pomena. Polisintetizem se lahko kaže tudi v razširjenem združevanju samostalnikov s prilastki v morfološke imenske komplekse in tudi v izražanju praktično celotne skladenske informacije klavze znotraj ene glagolske oblike.

Neobičajna značilnost polisintetizma v zahodnokavkaških jezikih je tudi prisotnost velikega števila aplikativnih predpon, ki uvajajo nepreme predmete in se pogosto uporabljajo v leksikalnih in slovničnih procesih. V zahodnokavkaških jezikih zasledimo tudi združevanje zapovrstnega in izravnalnega načela pri razvrščanju morfemov; prav tako nenavadno je morfološko izražanje oziralnosti in posebnih zgradb z odprtimi vprašanji (v abhazijskem in abazinskem jeziku).



ANDREJA ŽELE

## GLAGOLSKA PREHODNOST V SLOVENŠČINI

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.02](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.02)

Namen prispevka je predstaviti prehodnost kot skladenjsko kategorijo glagolov v povezavi z drugimi glagolskimi kategorijami. Z vidika prehodnosti je opozorjeno tudi na skladenjske lastnosti in značilnosti slovenskih stavčnih zgradb in slovenskih povedi nasploh, tudi na diatezne zmožnosti.

**Ključne besede:** glagol, prehodnost, glagolske kategorije, diateza, tvornik, trpnik, glagolske tvorjenke

**Verb Transitivity in Slovenian**

This article presents transitivity as a verbal syntactic category connected to other verbal categories. In light of transitivity, the article discusses syntactic properties and features of Slovenian sentential structures, as well as Slovenian sentences in general. A discussion of diathesis alteration is also included.

**Keywords:** verb, transitivity, verbal categories, diathesis, active voice, passive voice, verbal derivation

**0 UVOD**

O prehodnosti slovenskega glagola in s tem tudi o prehodnosti v slovenščini sploh velja zapisati kaj več, predvsem v razmerju do vezljivosti in tudi drugih glagolskih kategorij (vid, način), še zlasti pa v kontekstu možnih stavčnih zgradb v slovenščini. Prehodnost je namreč tudi del preizkušanja skladenjskopomenskih zmožnosti glagolov, ki vplivajo na vse razpoložljive skladenjske zmožnosti v slovenščini sploh oz. jih sotvorijo.

**1 OPREDELITEV GLAGOLSKA PREHODNOSTI**

Z glagolsko prehodnostjo označujemo zmožnost prehajanja glagolskega dejanja na predmete ali na vsebino, ki jo glagolsko delovanje vključuje;<sup>1</sup> glagol lahko te zmožnosti prehajanja delovanja nima, npr. *Sneži*, *Mrači se*, in je zato označen kot neprehodni glagol, ali pa zmožnosti prehajanja dejanja ne uresniči, zato z neprehodno rabo poudari dejanje samo, navadno tudi splošnost dejanja, npr. *Govori*,

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

**1** Prehodnost kot skladenjska oz. slovnična lastnost znotraj povedja oz. povedka je prvenstveno povezana z glagoli, vendar se nanaša tudi na besede, ki so lahko del zloženega glagola oz. povedka, to so pridevniki in samostalniki, v zvezah tipa *biti všeč komu*, *imeti dar za kaj* ipd.

*Pije, Rad hodi, Jezi se, Gleda*; slednje nekatere slovnice označujejo kot absolutne glagole (Barič – Lončarić idr. 2003: 230). Prehodnost je torej skladenjska/slovnicična kategorija in s tem hkrati slovnicična/skladenjska lastnost glagolov znotraj njihovih siceršnjih vezljivostnih zmožnosti, medtem ko je vezljivost prvenstveno pomenska kategorija in hkrati prvenstveno pomenska kategorialna lastnost glagolov.<sup>2</sup>

### 1.1 Prehodnost in vezljivost

Glagolska prehodnost se ločuje od absolutne glagolske vezljivosti (ki izhaja iz celotnega pomenja glagola) in relativne povedkove vezljivosti (ki izhaja iz posameznega skladenjskega pomena glagola), obe pa izražata prvenstveno pomensko umerjenost oz. intenco posameznih glagolov in njihovih posameznih pomenov. Nasprotno glagolska prehodnost kot prvenstveno skladenjska oz. slovnicična lastnost izraža možne skladenjske uresničitve glagola znotraj vsakokratne konkretne povedi z zaključenim sporočilom.<sup>3</sup> Glagolska oz. povedkova prehodnost se torej uresničuje z vezavo predmetnega dopolnila, ko glagolski pomen prehaja na vsebinsko dopolnilo in se s tem tudi natančneje pomensko dopolni in določi oz. skladenjskopomensko opredeli, npr. *Janez rad je meso* proti *Janez rad je*; glagol *jesti* je sicer dvovezljiv, vendar se glede na sporočanje usmerjenost konkretne povedi lahko uporablja prehodno ali neprehodno. Že v izhodišču neprehodni oz. absolutno neprehodni so brezosebni in hkrati brezosebni glagoli, ki so rabljeni v brezosebnih stavkih z nezmožnostjo besedne ali morfološke izrazitve oseba za konkretne/referenčne osebe,<sup>4</sup> npr. *Dežuje, Dani se*, s tem da nekateri med njimi, npr. *Grmi, Jasni se, Mrači se*, z metaforično ali metonimično rabo postanejo tudi prehodni, npr. *Grmi proti novosprejetim odlokom*, ali pa ostajajo neprehodni z nosilcem v predmetni vlogi, ko dajalniški predmet označuje nosilca in prizadeto hkrati, zato dejansko ne more biti prehajanja dejanja, npr. *Počasi se mu jasni, Zadnje čase se mu mrači pred očmi*.

### 1.2 Glagolska prehodnost

Z vidika morfološke zgradbe in sestave glagolov je treba opozoriti na priponske, predponskoobrazilne in proste morfeme, ki so med drugim tudi nosilci prehodnosti, npr. *oživiti* (proti *oživeti*), *doživeti* (proti *živeti*), *živeti za/z* ipd. Nekateri prosti morfemi uvajajo prehodnost, npr. *hoditi za/z*, drugi jo lahko ukinjajo, npr. *nahoditi se*.

2 Ko je Fran Ramovš (1952: 119) govoril o »bistvenih karakteristikah vsakega glagola«, je med drugim navedel tudi prehodnost: »4. tranzitivnost in intransitivnost, kar je bolj gramatičnega nego pomenskega značaja.«

3 Težnje, da bi ločevali pomensko prehodnost od skladenjske prehodnosti, vodijo v to, da se pomenska prehodnost prekriva v vezljivostjo.

4 Sintagma **brezosebni glagol** poudarja stavkotvorno vlogo oseba oz. stavkotvorne zmožnosti sploh in pomeni biti brez konkretnega/referenčnega oseba za besedno ali končniškomorfemsko izražanje konkretnih/referenčnih oseb.

Pri glagolih je treba poiskati tudi vse tiste neizražene kategorialne pomenske sestavine (KPS), ki jim omogočajo prehodnost; tovrstne pomenske sestavine so lahko oz. bi lahko bile ubesedeno vključene v razlage prehodnih pomenov v razlagalnem slovarju (prim. kvalifikatorje **preh./nepreh.** v dosedanem razlagalnem slovarju).<sup>5</sup> Pomenske sestavine (PS) prehodnosti bi lahko bile: ‘prenos’, ‘ravnanje’, ‘rezultat’, ‘cilj’, ‘pripomoček’, PS neprehodnosti pa ‘samodelovanje’, ‘samopremikanje’, ‘samospreminjanje’ in ‘obstajanje’ oz. ‘nahajanje’. Tako lahko npr. glagoli *jesti*, *piti*, *govoriti*, *misliti*, *hoditi* vključujejo in izražajo tako neprehodne kot prehodne lastnosti, odvisno od uporabljenega pomena oz. povedkove vezave v konkretnem sporočilu.

## 2 PREHODNOST SE URESNIČUJE IN IZRAŽA SLOVNIČNO OZ. SKLADENJSKO

Prehodnost kot slovnična oz. skladenjska kategorija glagolov torej izraža zmožnost vezavne uresničitve določenega glagolskega pomena v povedku znotraj povedi, ki mora biti obvestilno zadostna. V zvezi s prehodnostjo torej lahko govorimo o prehodnih in neprehodnih stavčnih zgradbah in za izhodiščno si vzamemo stavčno zgradbo z osebkom kot izhodiščnim vršilcem ali nosilcem nekega glagolskega dejanja, procesa ali stanja. Tudi sicer slovnične stavčne vzorce glede na prisotnost ali odsotnost levega obveznega osebkovega dopolnila delimo na enodelne in dvodelne. Prototip za neprehodne stavčne zgradbe je enodelni brezosebkov stavek. Med enodelne stavčne vzorce poleg brezagentnih/brezosebkovih stavkov tipa *Dežuje* (Glag<sub>3os. s.</sub>; *verbum finitum impersonale* /VFimp/) uvrščamo tudi stavčne podvzorce tipa *Zeblo ga je* s splošnim vršilcem dejanja (t. i. deagentne/brezosebne stavke z navadno tretjeosebno edninsko obliko povedkovega glagola v srednjem spolu). Prototip za prehodne stavčne zgradbe so dvodelni stavki z osebno glagolsko obliko, pri čemer je stopnja prehodnosti premosorazmerna stopnji vršilskosti, kar pomeni, da se s padanjem vršilskosti niža tudi stopnja prehodnosti: *Mojca je kupila avto* ima višjo stopnjo prehodnosti kot *Mojca rada je meso*, in ta ima večjo prehodnost kot *Mojca dobro razume sprotne probleme*, in ta ima spet večjo prehodnost kot *Mojca ima probleme z otroki* itd. Tako z nižanjem vršilskosti osebkota kot z nižanjem rezultativnosti in ciljnosti predmeta se niža tudi prehodnost konkretnega glagolskega pomena v povedku in s tem prehodnost celotne zgradbe povedi. Z vidika izražanja predmeta z neposrednim tožilnikom ali predložnim

5 Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) vsako spremembo prehodnosti, bodisi iz neprehodne rabe v prehodno bodisi iz prehodne rabe v neprehodno, označuje s kvalifikatorjema **preh.**(odno) ali **nepreh.**(odno). Do sprememb prehodnosti navadno pride med različnima pomenoma, npr. pri *bégati* **1.** nemirno hoditi sem in tja: begati po gozdu [...] **3. preh.** spravljati v zmedenost, v zmoto: To ljudi moti in bega; *dojiti* **1.** hraniti s svojim mlekom: Mati doji otroka [...] **3. nepreh.** imeti mleko: Doji več kot polovica krav. (Fran, dostop 2. 9. 2021)

sklonom je zgradba *Janez kupuje avto*, *Janez razlaga dogodek* bolj prehodna kot zgradba *Janez kupuje za avto*, *Janez razlaga o dogodku*.

Tudi sicer so najbolj tipični – in tudi v rabi najbolj običajno rabljeni – dvodelni stavčni vzorci z osebkom kot obveznim dopolnilom, izraženim besedno ali končniškomorfemsko, in z dvo- ali večvezljivimi glagoli v osebni glagolski obliki v povedku. Njihove stavčne podvzorice pa tvorita pomensko predvidljivi, vendar skladijsko neobvezni dopolnili, in sicer t. i. splošni osebek (*Misli se*, *Človek misli*) in t. i. notranji predmet (istorečni: *Pleše ples*, neistorečni: *Češe lase*, *Govori besede*). Število stavčnih vzorcev in podvzorcev razkriva tudi najpogostejšo in hkrati najbolj navadno pomenskoskladijsko uporabo glagolov tudi znotraj najpogostejših in najnavadnejših tvorb stavčnih povedi.

## 2.1 Skladijske zmožnosti: stavčni vzorci<sup>6</sup>

V prikazu osnovnih skladijskih zmožnosti v slovenščini bo uporabljenih nekaj mednarodnih okrajšav; tu so predstavljene še s slovenskimi ustrezniciami:  $S_{nom}$  – instr =  $Sam_{1-6}$ ,  $pSam_{1-6}$  (praep S),  $VFimp$  =  $Glag_{(3os. s.)}$ ,  $ADV_{loci/modi}$  =  $Prisl_{k/n}$ ,  $INF$  = Nedol(očnik),  $SENT$  = S(tavek).

(a) **Enodelne glagolske stavčne vzorce** lahko glede na glagolsko vezljivost razdelimo v tri skupine s podskupinami, in sicer z nevezljivimi, eno- in dvovezljivimi glagoli.

(1) **Nevezljivi:**  $Glag_{3os. s.}$  ( $VFimp$ ) *Dežuje*.

(2) **Enovezljivi:** (a)  $Glag_{3os. s.}$  ( $VFimp$ ) –  $Prisl_k$  ( $ADVloci$ ) *V borih šumi*; (b)  $Glag_{3os. s.}$  ( $VFimp$ ) –  $Sam_{3/4}$  ( $S_{dat/acc}$ ) *Otroku je ugajalo*, *Zebe ga*, *Sanja se mu*; (c)  $Glag_{3os. s.}$  ( $VFimp$ ) –  $pSam_{1-6}$  (praep S) *Gre za pravičnost*, *Z njim gre navzdol*.

(3) **Dvovezljivi:** (a)  $Glag_{3os. s.}$  ( $VFimp$ ) –  $Sam_3$  ( $S_{dat}$ ) –  $Sam_2$  ( $S_{gen}$ ) *Zahotelo se jim je svobode*; (b)  $Glag_{3os. s.}$  ( $VFimp$ ) –  $Sam_3$  ( $S_{dat}$ ) –  $Prisl_k$  ( $ADVloci$ ) *V glavi mu šumi*; (d)  $Glag_{3os. s.}$  ( $VFimp$ ) –  $Sam_4$  ( $S_{acc}$ ) –  $Prisl_k$  ( $ADVloci$ ) *Boli ga v vratu*.

(b) **Najtipičnejši so dvodelni stavčni vzorci.** Dvodelnost označuje pomenskoskladijsko obvezni besedni ali končniškomorfemski osebek. Dvodelni stavčni vzorci odpirajo možnost dvo- in večvezljivim glagolom, da osnovno stavkotvorno prisojevalno razmerje razvijajo v dvo-, tro- in večstavčnočlenske stavčne vzorce s podvzorci oz. izpeljavnimi stavčnimi vzorci z imenovalniškimi osebki.<sup>7</sup>

(1) **Enovezljivi glagoli:** (1)  $S_{nom}$  – VF *Jan spi*; / da  $SENT$  – VF *Zdi se, da bo danes lepo vreme*;

(2)  $S_{nom}$  – VF –  $ADVmodi$ ; *Grdo/Solidno se vede/obnaša*.

6 V tem prispevku so predstavljeni slovenski stavčni vzorci in podvzorci, ki so bili zbrani v kontekstu postavljanja tipologije vezljivosti slovenskih glagolov (Žele 2001).

7 Razločka med udeležensko vlogo, sklonom in stavčnim členom se je pri osebku dobro zavedal že A. Breznik (1934: 213–214), ko za določene stavke pravi, da imajo »samo osebke po pomenu«: »Redni sklon osebka je imenovalnik, ki izraža slovniško osebo, ki kaj dela. Osebke, ki stojijo v imenovalniku, se imenuje slovniški (gramatični) osebke. V posebnih primerih stoji osebka beseda v kakem drugem sklonu.«

**(II) Dvovezljivi glagoli:** (1)  $S_{nom} - VF - S_{acc}$  Jan je hvalil starše; (2)  $S_{nom} - VF - da$  SENT Jan je opazil, da se je odvadil kaditi, pretvorbe: I. Jan se je odvadil, da bi kar naprej kadil, II. Jan se je odvadil kaditi, III. Jan se je odvadil kajenja; (3)  $S_{nom} - VF - S_{dat} / da$  bi SENT/INF //  $S_{nom} - VF - da/če$  bi SENT/INF Sošolci so/(bi) ploskali Janu, da/(če) bi si upal skočiti, Sošolci so/(bi) prigovarjali Janu skočiti; (4)  $S_{nom} - VF - S_{gen}$  Otrok se je dotaknil vroče plošče // **bati se** - **da** SENT/INF Otrok se je bal, da bi se dotaknil vroče plošče, Otrok se je bal dotakniti vroče plošče; (5)  $S_{nom} - VF - S_{instr}$  Jan je treščil z vrati; (6)  $S_{nom} - VF - na/v$   $S_{acc}$  Vpil je na koga/kaj, Čakal je na koga/kaj, Gledal je na koga/kaj, Pazili so na koga/kaj, Kašljal je v robec, Pljuvali so na/v koga/kaj; (7)  $S_{nom} - VF - ADV$  loci/directionis Jan je stanoval v Šiški (ADV loci), Prileteli so na/v označeno mesto (ADV directionis).

**(III) Trovezljivi glagoli:** (1)  $S_{nom} - VF - S_{dat} - S_{acc}$  Dali/Vzeli so mu vse // **za**  $S_{acc}$  Vse srajce je zlikala zanj // **da** SENT Obvestili so ga, da se stanjeboljšuje //  $S_{nom} - VF - S_{dat} - da/naj$  SENT/INF/ $S_{acc}$  Zdravnik je priporočil Janu, da/naj se gre zdraviti v Rogaško Slatino / \*zdraviti se v Rogaški Slatini / zdravljenje v Rogaški Slatini / zdravilišče v Rogaški Slatini; (2)  $S_{nom} - VF - S_{acc} - S_{instr}$  Preskrbeli so ga z vso možno opremo // **da** SENT Potolažili/Pomirili so jih, da bo še vse v redu // **(ob)**  $S_{acc}$  Spravljaj jih je ob pamet.

**(IV) Štirivezljivi glagoli:** (1)  $S_{nom} - VF - S_{acc} - S_{acc} - S_{loc}$  Pri vsakdanjem strokovnem delu so ga spraševali osnove; (2)  $S_{nom} - VF - S_{acc} - S_{acc/gen} - za$   $S_{acc}$  Prosil je očeta sredstva/sredstev za polbrata; (3)  $S_{nom} - VF - S_{dat} - S_{acc} - v$   $S_{acc}$  V lase ji je vpletla trakove; (4)  $S_{nom} - VF - S_{dat} - S_{acc} - S_{loc}$  Ob že znani novici so mu pripovedovali še vsakdanje malenkosti.

**(V) Petvezljivi glagoli:** (1)  $S_{nom} - VF - S_{dat} - S_{acc} - v$   $S_{acc} - S_{instr}$  Z injekcijo so mu vbrizgali pomirjevala v žilo.

Predstavljene vzorčne stavčne zgradbe so skladenjska zasnova za nadaljnjo obravnavo glagolske prehodnosti. Na vršilski osebek kot osnovni skladenjski pokazatelj prehodnosti se navezuje tožilniška prehodnost, ki neposredno odpira možnosti pretvorb iz tvornega načina izražanja v trpni stavek. Tudi sicer večja prehodnost povečuje in širi diatezne zmožnosti v jeziku.

## 2.2 Izražanje prehodnosti glede na diatezne zmožnosti v jeziku

Prehodnost kot skladenjska kategorija sooblikuje način oz. vrsto glagolskega dejanja in zanjo je bistvena oz. odločilna osebkovalna aktivnost. Na morfološki ravni se prehodnost (*rumeneti* → *rumeniti*, *oživeti* → *oživiti*) dopolnjuje še glede na osebkovalno udeležensko vlogo (*pijem* → *pojim*, *tečem* → *točim*, *gnijem* → *gnojim*, *umrem* → *morim*) ter z načinom in vidom<sup>8</sup> (*sedam* → *sedem* → *sedim*, *oživljam* → *oživim* → *živim*, *živ sem*, *maže* → *namaže* → *je namazan*, *umira* → *umre* → *je mrtev*, *obeša se* → *obesi se* → *visi*, *je obešen*). In ker prehodnost izhaja iz osebkovalno-povedkovo-predmetnega razmerja, omogoča različne diatezne možnosti.

Diateza so različne ubeseditvene zmožnosti oz. različne stavčnočlenske izraženosti iste pomenske podstave (tj. povedja in udeležencev) z ohranitvijo istega sporočilnega smisla. Za različne ubeseditvene zmožnosti oz. zmožnosti različne stavčnočlenske izraženosti se upoštevajo različna možna hierarhična razmerja udeleženec (s tipično udeležensko vlogo) – sklon – stavčni člen, tvornik – trpnik, dejanje/potek/proces – stanje.

<sup>8</sup> M. Merše (1995) vrstnost glagolskega dejanja opredeljuje kot pomensko kategorijo, ki zajema le del glagolskega besedja, medtem ko je glagolski vid slovnična kategorija, obvezna za vse glagole.

### 2.3 Prehodni glagoli v prehodnih stavčnih zgradbah<sup>9</sup>

Izražanje prehodnosti je povezano z diateznimi zmožnostmi v posameznem jeziku. Tu bodo predstavljene prehodne stavčne zgradbe, vezane na skladenjski način. Poudarjeno je razmerje prehodni glagol oz. povedek – prehodna stavčna zgradba.

V ospredju je vrsta glagola in večina prehodnosti (od 2 do vključno 7) se giblje v mejah tvornih stavčnih zgradb):

- (1) Direktno oz. neposredno prehodni so glagoli s tožilnikom. Tožilniško dopolnilo omogoča izpeljavo tvorne zgradbe v trpno zgradbo v smislu *Pohvalili so učenca* → *Učenec je bil pohvaljen*.
- (2) Prehodni glagoli s tožilniškim dopolnilom se lahko izpeljujejo v trpne zgradbe z deležnikom stanja, npr. *To stvar poznam* → *Ta stvar mi je (po)znana*.
- (3) Prehodni glagoli s povratnoosebim *se*, ki je znotraj tvornih prehodnih zgradb lahko zamenljiv s polnopomenskim osebnim zaimkom v tožilniku, npr. *Vzнемirjam se zaradi sinovega obnašanja* → *Sinovo obnašanje me vznemirja*; *Veselim se tega* → *To me veseli*; *Temu se čudim* → *To me čudi*; *Zanimam se za to delo* → *To delo me zanima*; *Obremenjujem se s tem delom* → *To delo me obremenjuje*; *Navdušuje se za tega glasbenika* → *Ta glasbenik ga navdušuje*; *Krepi se s hojo* → *Hoja ga krepi* ipd.
- (4) Prehodni so tudi glagoli s *se*, in sicer v skladenjskem pomenu, ki zahteva tudi predložni glagolski morfem, npr. *Sklicuje se na svojo kronično bolezen*, *Ukvarja se z neumnostmi*, *Postavlja se z bogastvom*, *Postavlja se za pravice nezaposlenih*; nasprotno npr. *imeti se za v Ima se za pametnega* ni prehodni, ker je le del zloženega glagola (Žele 2021).
- (5) Prehodni so glagoli z osebkom, ki je t. i. sestavljeni udeleženec, in posledično z orodniškim ali tožilniškim dopolnilom, ki izraža samodejavni del celote (navadno razmerje telo – deli telesa), npr. *(Deklica) drobi z nogami* → *Noge ji drobijo*; *Zvoni z nogami* → *Noge mu zvonijo*; *Miga z ušesi* → *Ušesa mu migajo*; *Poveša ustnico* → *Ustnica se mu poveša* ipd.
- (6) Prehodni so glagoli s predložnim prostim morfemom, npr. *Beži od dela*, *Stremijo k sreči*, *Čakajo na rešitev*, *Sedi pri knjigah*, *Govorijo o nesreči*, *Udriha po oblasti*, *Skrivajo se pred sovražnikom*, *Bojuje se z nadrejenimi*, *Stano se žene za cilji*, *Ukvarja se z rejo ovac* ipd.
- (7) Glagoli navadno z dvema dopolniloma ali več bi zaradi večkratne prehodnosti lahko izražali višjo obvezno prehodnost, npr. *dati otroku knjigo*, *pustiti otrokom veselje*, *obljubiti komu kaj*, *varovati otroke pred težjimi poškodbami* ipd.

#### 2.3.1 V zvezi s prehodnostjo je treba posebej opozoriti na naslednje primere:

- (1) Opisni frazni glagoli imajo status zloženega glagola, npr. *delati greh* v pomenu 'grešiti', zato je njihov pomensko splošnejši del *delati* zgolj del zloženega

<sup>9</sup> Tu je upoštevana tudi predstavitev prehodnosti v poglavju v Slovenski slovnici z naslovom Vrste prehodnosti (Toporišič 2000: 354–355).

glagola in nima samostojne prehodnosti. Če pa glagolska zveza nima statusa zloženega glagola, je splošnopomenski glagol tipa *delati* prehodni, npr. *delati zgago* (tudi: *nagajati*), *gojiti čebele* (tudi: *čebelariti*), *sestavljati pesmi* (tudi: *pesniti*) ipd.

- (2) Glagoli s tавтоloškim (istorečnim) dopolnilom so lahko samo navidezno prehodni oz. kvaziprehodni, ker lahko dodano predmetno dopolnilo samo poudarja njihov siceršnji pomen, npr. *sanjati sanje*, *bojevati boj*, *spati spanje*, *misliti misli*, *živeti življenje*; o prehodnosti istorečnega glagola je smiselno govoriti, ko dopolnilu dodajamo lastnostnorazločevalna določila, npr. *sanjati sladke sanje*, *bojevati pravičen boj*, *spati spanje pravičnega*, *misliti težke misli*, *živeti prijetno življenje*.

## 2.4 Diateznost: sopomenske povedi z različno stavčnočlenskostjo

Izhodiščno hierarhizacijo pomenske podstave oz. propozicije povedi lahko diatezno ubesedimo in diatezne zmožnosti so mogoče najbolj jasno izražene znotraj sopomenskih povedi.<sup>10</sup> Obseg izraznih zmožnosti je odvisen od lastnosti osebk, na njegovo živost se veže tudi večja verjetnost in zmožnost aktivnosti tako v vlogi vršilca kot tudi v vlogi nosilca dejanja/procesa/stanja.

### 2.4.1 Ubeseditve tvornik – trpnik

Pogoj za trpnik je prehodni glagol oz. povedek v prehodni stavčni zgradbi.<sup>11</sup> V slovenščini je običajnejša trpniška zgradba brez izraženega vršilca/nosilca dejanja, ki je navadno premaknjen v predmetni stranski sklon ali prislovno določilo vršilca.

Skritizirali so mu projekt. – Skritiziralo se mu je projekt. – Skritiziral se mu je projekt. – Njegov projekt je bil skritiziran.

Vedno ga bodo omenjali. – Vedno se ga bo omenjalo – On bo vedno omenjan (pri ljudeh / med ljudmi).

#### 2.4.1.1 Ubeseditve znotraj tvornika (z živim ali neživim osebkom)

Ni naključje, da največ ubeseditvenih različic znotraj tvornika povzročijo ravno človeški osebki med seboj ali v povezavi s svojimi (aktivnimi) telesnimi deli.<sup>12</sup> Tako se namreč s prehajanjem dejanja ali delovanja znotraj aktivnega/tvornega osebk najhitreje doseže tudi obvestilna zadostnost povedi.

10 Češka slovnica (Petr idr. 1987: 237–246, 246–251) primerljive diatezne zmožnosti opisuje v poglavjih Deagentizace typu agens – patiens in Deagentizace typu agens – recipient.

11 Trpnik oz. trpna zgradba za neprehodne glagole ni možna, npr. *Tam pa lahko dihajo (svež zrak) → Tam pa se lahko diha (svež zrak)* proti *\*Svež zrak je dihan tam; Razpravljali so (o delitvi dohodka) → Razpravljalo se je (o delitvi dohodka)* proti *\*Delitev dohodka se razpravlja / je razpravljana*; morebitni prizadeti predmet v tožilniku ohranja položaj (o tem prim. Komárek idr. 1986: 171–179).

12 V teh primerih se o osebk govori kot o t. i. sestavljenem udeležencu, ki ga izraža delujoči človek. Ta sestavljeni udeleženec nastopa v dveh različnih udeleženskih vlogah in posledično je izražen z dvema različnima sklonskima dopolniloma v različnih stavčnočlenskih vlogah.

V razredu ima strogi red. – Razred drži v strogem redu. – Razred drži s strogim redom.  
 On in znanec sta obračunala. – Z znancem sta obračunala. – Obračunal je z znancem.  
 Svojega znanca je držal v spoštljivi razdalji. – Z znancem je bil v spoštljivi razdalji. – Z znancem sta bila na spoštljivi razdalji.  
 Zadržal se je pri njem. – Zadržal se je z njim. – Z njim sta se zadržala.  
 Preži na sosedovo. – Preži za sosedovo. – Je na preži za sosedovo. – Ima prežo na sosedovo / za sosedovo.  
 Družina je vzdržala ustaljeni red. – V družini so vzdržali ustaljeni red. – V družini se je vzdržalo ustaljeni red.  
 Zavija oči. – Zavija z očmi.  
 Obrnil mu je hrbet. – Obrnil se je s hrbtom proti njemu.  
 Levo roko komaj giblje. – Z levo roko komaj giblje. – Roka se mu komaj giblje.  
 Ima glavobole. – V glavi ima bolečine. – Glava ga boli. – V glavi ga boli.  
 Ima bolečine v prsih. – Prsi ga bolijo. – Boli ga v prsih.  
 Ženska boleha na jetrih. – Ženska ima bolečine v jetrih. – Jetra jo bolijo.  
 Ženska boleha za radovednostjo. – Ženska je pretirano radovedna.  
 Kuha jezo. – V njem se kuha jeza.  
 Kipel je od jeze. – Jeza kipi v njem. – V njem je kipelo od jeze.  
 Umiri se z branjem. – Branje ga umiri.  
 Blodi čudne stvari. – Čudne stvari mu blodijo po glavi.  
 Občutenja ni mogla obdržati zase / v sebi.

Pričeska ji odlično drži na temenu. – Njena pričeska odlično drži na temenu.  
 V očeh se ji je vžgalo upanje. – V njenih očeh se je vžgalo upanje.

Krogla mu je ostala pod lopatico. – Krogla je ostala pod njegovo lopatico.  
 Zemlja votlo bobni pod koraki. – V zemlji je votlo bobnelo pod koraki.

### 3 PREHODNOST V POVEZAVI Z DRUGIMI SLOVNIČNIMI IN SLOVARSKIMI GLAGOLSKIMI KATEGORIJAMI (NAČIN, VID, VEZLJIVOST)

#### 3.1 Povezava z glagolskim načinom

Način razkriva oblikoskladenjske zmožnosti izrazitve konkretnega sporočila in je v izhodišču vezan na izbrani glagol in njegove potencialne udeležence. Način slovnične/skladenjske uresničitve oz. stavčne oz. stavčnočlenske izrazitve vršilca dejanja/stanja ali nosilca stanja glede na prizadeto z dejanjem je odvisen tudi od izbora glagola v povedku. Vsako oddaljevanje delujočega/vršilskega sklonu od topikaliziranega (imenovalniškega) položaja v neimenovalniške in netožilniške vršilske okoliščine je z vidika neergativnih jezikov delna deagentivizacija (Saa-vedra 2009: 71, 73).<sup>13</sup>

Z vidika glagolske prehodnosti so tu kot posebnost znotraj imenovalniško-tožilniškega razmerja upoštevani samo glagoli, pri katerih njihovo pomenje zaradi prevladujočih pomenskih sestavin 'spreminjanja' in 'premikanja' omogoča me-

<sup>13</sup> Topikalizirani imenovalniški položaj navadno zaseda slovnični ali psihološki osebek. O tem, kako bi znotraj imenovalniško-tožilniškega jezikovnega sistema lahko iskali vsaj podobnosti z ergativnimi stavčnimi zgradbami, ki so sicer tipične za neindoevropske jezike, pišem v razpravi Posebne zmožnosti slovenščine znotraj glagolsko-udeleženskega razmerja (Žele 2012: 59–77).



tonimično rabo in s tem tudi prehodno in neprehodno rabo; ti glagoli z možno tako prehodno kot neprehodno rabo odpirajo večje možnosti tudi za pretvorbe tvornika v tvornik z neživim osebkom in posledično tudi za antitrpnik:<sup>14</sup> *ajati* (Ženske so ajale ('pestovale') *otroke* → *Otroci so ajali* ('spali')), *bivati* (*Ti ljudje bivajo* ('živijo') *umetnost* → *Umetnost biva* ('obstaja') *pri njih*), *buhati* (*Dimnik buha* ('meče') *dim* → *Dim buha* ('bruha')), *buškniti* (*Bušknil* ('sunil') *ga je ven* → *Bušknil* ('hitro odšel') *je ven*), *butati* (*Buta* ('udarja') *z vrati* → *Vrata butajo* ('udarjajo')), *kap(lj)ati* (*Kap(lj)a* ('daje po kapljicah') *zdravilo* → *Zdravilo kap(lj)a* ('pada po kapljicah')), *kročiti* (*Veter kroži* ('obrača') *dim* → *Dim kroži* ('se obrača/zavija')), *liti* (*Mati lije* ('izloča') *solze* → *Solze lijejo* ('se izločajo')), *lopuntniti* (*Loputnila* ('udarila') *je z vrati* → *Vrata so loputnila* ('udarila')), *nihati* (*Veter niha* ('ziba') *vrv* → *Vrv niha* ('se ziba')), *obubožati* (*Vojne obubožajo* ('osiromašijo') *ljudi* → *Ljudje obubožajo* ('postanejo revni')), *pihati* (*Tone piha* ('izloča') *toplo sapo* → *Topla sapa piha* ('se izloča')), *pljuskati* (*Tone pljuska* ('razliva') *mleko* → *Mleko pljuska* ('se razliva')), *polegati* (*Otroci polegajo* ('tlačijo') *travo* → *Trava polega* ('upada')), *prenočevati* (*Prenočevali* ('dajali prenočišče') *so ga* → *Prenočeval* ('preživljal noči') *je pri njih*), *prezimiti* (*Prezimijo* ('ohranijo čez zimo') *zelenjavo* → *Zelenjava prezimi* ('se ohrani čez zimo')), *promovirati* (*Promovirali* ('razglasili') *so ga* → *Promoviral je* ('pridobil je doktorski naziv')), *starati* (*Starajo* ('povzročijo, da zori') *sir* → *Sir stara* ('zori')), *stradati* (*Namerno so ga stradali* ('postili') → *Namerno je stradal* ('se je postil')), *strmoglaviti* (*Strmoglavili* ('vrgli') *so stari režim* → *Stari režim je strmoglavil* ('je padel')), *vreti* (*Gospodinja vre* ('intenzivno kuha') *juho* → *Juha vre* ('peneče narašča')), *vzhajati* (*Mati vzhaja* ('povzroči, da narašča') *testo* → *Testo vzhaja* ('narašča')), *zadelati* (*V odprtino zadela* ('tesno vstavi') *smolo* → *Smola zadela* ('tesno zamaši') *odprtino*), *stacionirati* (*Stacionirali* ('namestili') *so čete ob meji* → Čete stacionirajo ('so nameščene') *ob meji*), *zavibrirati* (*Zavibriral* ('zatresel') *je kitarsko struno* → *Kitarska struna je zavibrirala* ('se je zatresla')), *zoriti* → *zoreti* (*Zorijo* ('starajo') *sir* → *Sir zori* ('se stara'))).

### 3.2 Povezava z glagolskim vidom

Splošna dejanja, ki so navadno tudi sporočilno samozadostna, izražamo z nedovršniki, npr. *kradejo*, *lažejo*, *sovražijo*. Na potencialno neprehodnost opozarjajo enovidski samonedovršniki (imperpektiv tantum) tipa *molčati*, *ležati*, *spati*, *ribariti*,

14 Neživi osebek je obravnavan tudi kot t. i. psihološki osebek in v nasprotju z logičnim osebkom izraža neživo (netvorno) vsebino, v nasprotju tudi npr. z absolutivom oz. absolutnim vsebinskim udeležencem, ki je obvezna vsebinska stalnica v temi ali izhodišču sporočanega in zato hkrati osmišlja tudi obstoj samotvornega srednjika. Neke vrste antitrpnik je dvoumno izražena znana poved *Išče se Urša Plut*, kjer je *se* lahko v vlogi samotvornega povratnega zaimka ali pa v vlogi splošnega vršilca (Žele 2012: 63–64). Kot prehodni antipasivi oz. antitrpniki so poznani netožilniški glagoli (podobni ergativnim glagolom), ki omogočajo združevanje tvornosti in trpnosti v smislu *Mi smo si pomagali z njim*, *Stroj se je z našimi močmi spet spravil v pogon*, *Lovcem je poginil medved*, *Njemu se poje* (nasproti navadnejšemu *On poje* – *On poje znane pesmi*) ipd.

*biti, rezati, žalostiti se*, ker nimajo pomenskih teženj h kakršnim koli spremembam in posledično tudi ne izkazujejo teženj k oblikovanju glagolskih vidskih parov (Avilova 1976).<sup>15</sup> Nasprotno pa dovršna dejanja navadno zahtevajo tudi izražen rezultat ali cilj dejanja, npr. *Šel je in ga našel*.<sup>16</sup>

In ker se je vid razvijal vzporedno z razpadanjem starega časovnega sistema, je lahko obdržal veliko lastnosti izginulih časov – kot kategorija je maksimalno morfološko in pomensko posplošil razmerja med glagolskimi časi in leksikalnim pomenom določenega glagola ter v nadaljevanju tudi razmerja med glagolom in besedilom nasploh.

A ne glede na to in kljub temu, da je med vidskima pomenoma oz. med nedovršnikom in dovršnikom (navadno) pomenski premik, je kategorija vida v smislu dov./nedov. znotraj širše zastavljenega vidskega nasprotja dosledno slovnično izpeljana. Zato se glagoli lahko delijo glede na (splošno)pomensko zmožnost oz. nezmožnost predpanskega obraziljenja v smislu, da ohranjanjo linearnosti dejanja (»lineární děj«), npr. *pomoči, oditi, zarjoveti*, in na tiste s predponskoobrazilno nelinearnostjo dejanja (»nelineární děj«),<sup>17</sup> ko se netvorjeno dejanje premakne že na drugo pomensko področje v smislu rezultativnosti, npr. pri glagolih tipa *(pre)kuhati, (pod)pisati, (pri)delati, (za)molčati*.

### 3.3 Glagolske tvorjenke, njihova vezljivost in prehodnost

Prehodnost se lahko vzpostavlja s predpanskimi obrazili, npr. *prehoditi, doživeti, domisliti*. Zlasti z glagolskimi sestavljenkami, ki s predpanskimi obrazili vrstno določajo glagolsko dejanje, je mogoče vzpostaviti dovolj tesno vzajemno povezanost vida in vrstnosti dejanj, to je ustvariti povezavo med glagolsko kategorijo vida in glagolovim udeleženskim okoljem, kar se potrjuje tudi v drugih slovanskih jezikih, npr. v češčini (prim. Petr idr. 1986: 181).

V okviru sestavljenk z istim predpanskim obrazilom se izraža vezljivostni vpliv osnovnih pomenskih vrednosti predpanskih obrazil – ‘faznost (začetnost/trenutnost/končnost)’, ‘rezultativnost (enkratna/večkratna)’ in ‘lastnost/mera (stopenjskost/količinskost)’.<sup>18</sup> S predpanskimi obrazili sta tako hkrati zaobjeta tako glagolski vid kot vrstnost glagolskega dejanja.

15 Kot absolutno nedovršne ali samonedovršne (in posledično brezvidske) lahko obravnavamo samo glagole z naklonskim skladijskim pomenom, npr. *morati, moči, utegniti*, potem še *službovati, delovati, pogojevati* (nasproti dvovidskim *darovati, dedovati*), v vlogi absolutne nedovršnosti sta tudi primitiva *biti* in *imeti*. Slednja kot tudi neparna samonedovršniška glagola še posebej omenja A. V. Isačenko (1960a: 174–175).

16 V italijansko-slovenski kontrastivni študiji T. Miklič (2007: 100) potrjuje, da je vid oz. videnje opazovalca v slovenščini usmerjeno na trajanje oz. vztrajanje v določenem stanju (tj. nedovršnost) ali na trenutno fazo prehoda v novo stanje (dovršnost) – to je ciljno gledanje tipa »kam« nasproti izhodiščnemu romanskemu gledanju tipa »od kod«, kjer je bistvena količina zajetega v vidu oz. videnju.

17 O tem med drugimi tudi A. V. Isačenko (1960b: 14).

18 Vpliv tvorjenosti besed na njihovo valentnost obravnava A. Vidovič Muha v razpravi *Glagolske sestavljenke – njihova skladijska podstava in valenčne lastnosti* (1993). S primer-

**Povečana glagolska sestavinskost in predložnomorfemska** izpostavlja in hkrati problematizira predvsem razmerje predponsko obrazilo – predložni morfe.

Pri enakozvočnih predpinskih obrazilih in predložnih morfemih v okviru istega glagola gre za skladijskopomensko komplementarnost v smislu prostorsko-časovne vezavne okrepitev glagolsko-samostalniške povezave, npr. *iztrgati iz, oddaljiti se od, vdajati se v, zaleči za* ipd. Razvojno namreč izhajamo iz postavke, da je prvotna in izhodiščna skladijskopomenska vloga besedic oz. besednih morfemov (tj. potencialnih predpinskih obrazil in predložnih morfemov) s prvotnim prostorskim pomenom v položaju ob glagolih.<sup>19</sup> Prostorsko-časovna vrednost predložnega glagolskega morfema se ohranja tudi ob vedno pogostejšem vsebinskem ali ciljnem rodilniku ali tožilniku (Žele 2001: 72–74): *dostopati do strežnika po modemu* ('ciljnost dejanja' z 'dokončanostjo dejanja'), *izpodmakniti izpod nog* ('ven' z 'absolutno končanostjo dejanja', pogosta je samo vidska vrednost), *naplaviti na površje, nasnemavati zvok na že posneti slikovni material, nastopiti na konferenci* ('krajevna usmerjenost dejanja' z 'najvišjo relativno možno količino trajanja'), *posprehoditi se po kuhinji, pokoledovati po Žireh, posedati po turško, posneti po vrhu, potrepeljati ga po glavi* ('dejanje po površini' → 'enkratnost' oz. 'kratko trajajoče dejanje'), *preprijeti se čez prsi* ('prostorska razporeditev česa prek česa' s 'celotno možno količino dejanja'), *sobesedovati z velikani stoletja* ('vzajemna prostorsko-časovna medsebojna povezanost'), *vrsti se/vraščati se v sistem*, ('prostorska usmerjenost dejanja noter' z 'absolutno končanostjo dejanja'), *zapositi/zaprošati za dovoljenje, zaracati za njo* ('faznost (začetnost enkratnega/večkratnega) dejanja'); *zdogovoriti intervju s kom* ('faznost (enkratnost/končnost) dejanja'). Zgornji primeri potrjujejo, da je pogoj glagolske predložnomorfemske rabe prostorska (in posledično morebitna časovna) vrednost predlogov, sicer v nasprotnih primerih, z neprostorskimi (nečasovnimi) okoliščinami, o skladijskopomenski navezanosti predloga na glagol oz. o t. i. predložnem glagolskem morfemu ne moremo govoriti – npr. zveze s prostorskim predložnim morfemom *nakladati (na) tovornjak, igrati (na) kitaro* proti zvezam z nevezljivimi neprostorskimi okoliščinami *nakladati na novo, igrati na novo*.

Lahko povzamemo, da je skladijskopomenska vloga predložnega morfema odvisna od glagolsko-samostalniške kolokacije; v vseh primerih pa predložni

▶ janjem glagolskih sestavljenk z njihovimi skladijskopodstavnimi glagoli in z ustreznimi nesestavnimi glagoli, npr. *izpisati – pisati iz – pisati*, ob upoštevanju celotnega gradiva SSKJ, ugotavlja, da je predponsko obrazilo pretvorba (vsaj) enega skladijskopodstavnega glagolskega razmerja, kar zoži vezljivostno polje tvorjenega glagola (izjema so sestavljenke s samo faznim predpinskiim obrazilom). V razmerju med sestavnim (tvorjenim) in nesestavnim glagolom pa so spremembe predvsem v okviru osebkova – predmetna valenca, npr. *izbuljiti oči – buljiti* ipd.

19 A. Bajec (1959: 9) zagovarja, da je »preverbalna raba starejša od prepozicionalne«. Iz tega izhaja, da za besedice iz prislovov s potencialnim prvotnim prostorskim in posledično/drugotno časovnim pomenom velja, da so prvotno natančneje določevale glagolsko dejanje.

morfem ohranja prislovnost – enakozvočni s predponskim obrazilom samo okrepi prislovno sestavino glagolske sestavljenke, neenakozvočni s predponskim obrazilom pa navadno dopolnilno natančno precizira vezljivo okoliščino, npr. vezljivo-enakozvočni: *oditi od, iziti iz, preiti prek, izstopiti iz, vstopiti v* proti vezljivo-neenakozvočnim *oditi iz, iziti pri (založbi), preiti čez, izstopiti pri/na (zadnjih vratih)*; primerjalno obširnejša je skupina *priti blizu, priti do, priti k, priti v*.<sup>20</sup> Kot univerzalnejši izstopa nesmerni statični predložni morfem *pri*. Pri istih glagolskih sestavljenkah pa za jasnejšo predstavitev predponskoobrazilnega-predložnomorfemskega razmerja navajam še nekaj protiprimerov z nevezljivimi udeleženci oz. okoliščinami, npr. *oditi k/v, vstopiti iz* ipd.

**Modifikacijska predponka obrazila čustveno-lastnostnega vrednotenja** s pretvorbno vrednostjo prislovov načina (lastnosti oz. vrstnosti) in mere (količine oz. stopenjskosti) pa lahko samozadostno zamejujejo glagolski pomen in zato ne vplivajo na že obstoječa možna predložna razmerja in tudi ne uvajajo novih;<sup>21</sup> tovrstne predponskoobrazilne tvorjenke z neprostorskimi/drugotnimi predponskimi obrazili zaradi pomenske metonimičnosti predponskih obrazil in navadno z dodanim povratnostnim *se* ukinjajo vezljivost ali pa jo omejujejo oz. ožijo; visoka stopnja pomenske izpraznjenosti *se* omogoča tudi izbirno uporabo, npr. *oddaljiti se/si, premisliti se/si, zaklepetati se, zasanjati se, zakopati se, zasedeti se* ipd.

**Tvorjenke iz predložne zveze s predponsko-priponskim obrazilom** vključujejo faznost, zaradi pretvorbe predloga iz skladenjske podstave v predpono pa se prislovna (prostorsko-časovna) vrednost porazdeli med predpono in predložnim morfemom, npr. *ukalupiti se v povprečje, včlaniti se v skupino sedmih, vprogramirati makroukaze v notranji makrorom, vtirati koga v dejavnost*.

**Še najpogostejša predponsko-predložna razmerja po glagolskih pomenskih skupinah:** pogostejše glagolske sestavljenke in druge predložne tvorjenke za **(a) telesno in duševno stanje:** *prebivati na/v/pri, preživeti na/v/pri/skozi, živeti se v*; za **(b) ravnanje/upravljanje/ustvarjanje:** *raztrgati v/na, prekvalificirati za/v, ozreti se na/po/za, udinjati se za*; **(b1) omogočanje nastajanja/nastanka česa:** *poprijeti za, vzpostaviti na/pri, vpeljati v*; **(b2) s poudarjeno pomensko sestavino premikanja:** *pomesti po/z, povzpeti se na/nad, odnesti iz/od/z, pobirati po/v*; **(b3) poudarjeno pomensko sestavino sonahajanja/sopojavljanja/pripadnosti:** *podedovati za/od/po, poprijeti z/za, posvetovati se z, pobrati po/iz/z/med, vklapljati se v*; **(b4) s poudarjeno pomensko sestavino spremembe lastnosti:** *pokriti z, razvaljati v/na*; za **(c) govorjenje, razumevanje in mišljenje:** *poklicati po,*

20 Pri določenih glagolskih sestavljenkah pa predponka obrazila imajo oz. ohranijo samo faznost, celotna prislovna vrednost se prenese na predložne morfeme – dokaz za to je, da se z opuščanjem tovrstnih predponskih obrazil prav nič ne spremeni pomensko-skladenjska vezljivost, npr. *(po)muditi se z/s, (za)muditi se z/s, (za)riti (se) v, (za)vozlati (se) v, (po/s/za)tlaçiti v* ipd.

21 Predponka obrazila čustveno-lastnostnega vrednotenja so tudi po češki slovnici (Dokulil idr. 1986: 392) obravnavana kot razvijajoča dopolnila, usmerjena navznoter oz. vzvratno v glagolsko dejanje/dogajanje/stanje v smislu, da ga lastnostno, kolikostno in stopenjsko natančneje opredeljujejo in s tem hkrati zožujejo pomenskost korenškega oz. besedotvornopodstavnega pomena.

*povprašati po/za, vglabljati se v; za (č) spremembe: povzpeti se na/v, povečati se za/v; za (d) premikanje: povzpeti se na, dopotovati v/do/k/na/med, izplaziti se iz, izleteti iz ipd.*

### 3.3.1 Uresničevanje prehodnosti znotraj vezljivosti

Znotraj istega glagolskega leksema in v okvirih istega sporočila imamo lahko dvojico (predložno ali brezpredložno) vezavno prehodnost, ki jo omogoča dovolj široka pomenskost glagola. Široka pomenskost omogoča trovezljivost s tremi potencialnimi udeleženci, od katerih je poleg obveznega osebkovega lahko eden neizražen, drugi pa lahko nastopa v več udeleženskih vlogah, ki se vzajemno dopolnjujejo ali pa vsaj delno prekrivajo – npr. prizadeto z dejanjem se lahko vsaj delno prekriva s ciljem dejanja ali mestom dejanja. Izbira udeleženca pa vzvratno vpliva na izbiro določenega glagolskega (skladenjskega) pomena, ki je v naštetih zgledih po potrebi tudi dopisan v enojnih narekovajih, npr. *izčistiti* ‘odstraniti/očistiti’ *madež z obleke* – *izčistiti* ‘odstraniti’ *madež* – *izčistiti* ‘očistiti’ *obleko* ipd. In še primeri: *dotočiti* *pijačo* ‘doliti’ – *dotočiti* ‘napolniti’ *kozarec*, *doliti* *vino* – *doliti* *kozarec*, *izmiti* ‘očistiti’ *rane* – *izmiti* ‘odstraniti’ *umazanijo iz rane*, *izpiti* ‘izprazniti’ *kozarec* – *izpiti* ‘odstraniti’ *vino iz kozarca*, *izčrpati* *vodo iz vodnjaka* – *izčrpati* *vodnjak*, *izpiti* *vino* – *izpiti* *kozarec*, *izcediti* *sok* – *izcediti* *limono*, *izkrtačiti* *prah z obleke* – *izkrtačiti* *obleko*, *izpihati* *prah iz cevi* – *izpihati* *cevi*, *izterjati* *denar iz/od ljudi* – *izterjati* *ljudi*, *nabasati* *jabolka v košaro* – *nabasati* *košaro*, *oplesti* *ličje okrog steklenice* – *oplesti* *steklenico*, *oluščiti* *kožico s fižola* – *oluščiti* *fižol*, *odviti* *pokrov od steklenice* – *odviti* *steklenico*, *odkrhniti* *kos od krede* – *odkrhniti* *kredo*, *izpleti* *plevel* – *izpleti* *pšenico*, *iztrgati* *liste iz zvezka* – *iztrgati* *zvezek*, *naliti* *juho na krožnike* – *naliti* *krožnike*, *nametati* *misli na papir* – *nametati* *na papir*, *natlačiti* *jabolka v košare* – *natlačiti* *košare*, *vplačati* *prvi obrok za nov avtomobil* – *vplačati* (*za* = ‘ohranja sestavinsko razmerje’) *nov avtomobil*, *namazati* *marmelado na kruh* – *namazati* *kruh*, *zamešati* *sestavine v testo* – *zamešati* *testo*, *zradirati* *črte na papirju* – *zradirati* *papir*, *zasaditi/posaditi* *zelje na/v gredo* – *zasaditi/posaditi* *gredo* ipd.

## 4 ZA SKLEP

Prehodnost je deloma odvisna od pomenskih oz. vezljivostnih zmožnosti glagola, deloma pa od stavkotvornih zmožnosti v posameznem jeziku. Z vidika glagolske prehodnosti lahko govorimo tudi o prehodnih in neprehodnih stavčnih zgradbah. Prehodnost je v izhodišču vezana na osnovno stavkotvorno razmerje osebek – povedek, ki v nadaljevanju ustvarja zmožnosti za prehodnost konkretnega glagolskega pomena v povedku konkretne stavčne povedi. S prehodnostjo dejanja ali delovanja z vršilca ali nosilca dejanja v osebkju na druge stavčne člene oz. udeleženske vloge se večajo in širijo tudi različne izrazne zmožnosti znotraj povedi. Različne ubeseditvene zmožnosti oz. različne stavčnočlenske izraženosti iste pomenske podstave (tj. povedja in udeležencev) z ohranitvijo istega sporočilnega

smisla se označujejo z diatezo, pri diateznosti pa je poudarek na različni možni hierarhizaciji delovalnikov oz. udeležencev. Glagolska prehodnost pa ni povezana samo z načinom v smislu, da omogoča izrazne različice istega sporočila tako v tvornih kot trpnih načinih. Zmožnost prehajanja dejanja na udeležence je vezana tudi na siceršnje vezljivostne zmožnosti in vidske lastnosti uporabljenega glagola.

## VIRI IN LITERATURA

- Avilova 1976** = Natal'ja Sergeevna Avilova, *Vid glagola i semantika glagol'nogo slova*, Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1976.
- Bajec 1959** = Anton Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika 4: predlogi in predpone*, Ljubljana: SAZU, 1959.
- Barić – Lončarić idr. 2003** = Eugenija Barić – Mijo Lončarić idr., *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga, 2003.
- Breznik 1934** = Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celje: Družba sv. Mohorja, 41934.
- Dokulil idr. 1986** = Miloš Dokulil idr., *Mluvnice češtiny 1: fonetika, fonologije, morfonologije a morfemika, tvoření slov*, Praha: Academia, 1986.
- Fran** = Fran, slovenski slovarski portal, <https://fran.si/> (2. 9. 2021).
- Isačenko 1960a** = Aleksandr Vasil'evič Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavljenii s slovackim: morfologija 2*, Bratislava: Izdatel'stvo slovačkej akademii nauk, 1960.
- Isačenko 1960b** = Aleksander Vasiljevič Isačenko, Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje, *Slovo a slovesnost* 21.1 (1960), 9–16.
- Komárek idr. 1986** = Miroslav Komárek idr., *Mluvnice češtiny 2: tvarosloví*, Praha: Academia, 1986.
- Merše 1995** = Majda Merše, *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*, Ljubljana: SAZU, 1995.
- Miklič 2007** = Tjaša Miklič, Metafore o načinih gledanja na zunajjezikovna dejanja v obravnavanju glagolskega vida, *Slavistična revija* 55.1–2 (2007), 85–103.
- Petr idr. 1987** = Jan Petr idr., *Mluvnice češtiny 3: skladba*, Praha: Academia, 1987.
- Ramovš 1952** = Fran Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika*, skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, Ljubljana: DZS založila za Univerzitetno študijsko komisijo, 1952.
- Saavedra 2009** = Dimka Saavedra, Deagentivnost sintaktičkih konstrukcija u hrvatskome jeziku, *Suvremena lingvistika* 67 (2009), 69–85.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 42000.
- Vidovič Muha 1993** = Ada Vidovič Muha, Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom), *Slavistična revija* 41.1 (1993), 161–192.
- Žele 2001** = Andreja Žele, *Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Žele 2012** = Andreja Žele, Posebne zmožnosti slovenščine znotraj glagolsko-udeleženskega razmerja, *Slavistična revija* 60.1 (2012), 59–77.
- Žele 2021** = Andreja Žele, Zloženi povedek vs. zloženi glagol v slovenščini, *Slavistična revija* 69.3 (2021), 339–353.

## SUMMARY

### Verb Transitivity in Slovenian

This article presents verb transitivity, a primarily syntactic category compatible with any argument selection by the predicator in a given sentence. Verb transitivity may also refer to transitive or intransitive clause structures. Therefore, transitivity is defined partially by the referential properties (valency) of the verb and partially by the clause-formatual possibilities of particular languages. Transitivity primarily depends on the basic clause-formatual relation between the subject and the predicator, which may engender further potential for the transitivity of a given verb's meaning within a given sentence. If the agency of the event within a sentence is shifted from the agent or experiencer to another sentence element or participant role, the expressive potential of the sentence expands. This alternative possibility of expression, or constellation of sentence elements, for the same proposition (i.e., predicate and arguments) retaining the same semantic message is called *diathesis*, its defining feature being the potential to form a hierarchy of participants (i.e., arguments). However, verb transitivity is not only related to voice in permitting expression of the same proposition in either the active or passive voice, but also in various other valential possibilities and aspectual properties of verbs in sentences.





ALINA SHERSTYUK – TATIANA REZNIKOVA

## SEMANTIC CONTINUITY IN A CROSS-LINGUISTIC PERSPECTIVE: EVIDENCE FROM SLAVIC VERBS OF PULLING AND PUSHING

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.03](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.03)

### Semantična kontinuiteta v medjezikovni perspektivi: primeri iz slovanskih glagolov za potiskanje in vlečenje

V prispevku so predstavljeni nekateri rezultati medjezikovne raziskave glagolov vlečenja in potiskanja v devetih slovanskih jezikih. Ti podatki postavljajo pod vprašaj tradicionalno predstavo pomenskega polja kot jasnega razreda leksikalnih enot. Zaradi semantičnega sosedstva se polja lahko prekrivajo, tako da lahko v različnih jezikih isti dogodek opisujejo glagoli, ki bi bili po tradicionalnem pristopu uvrščeni v različna semantična polja. Kršitev medpoljnih mej dokazujejo tako sinhroni kot diahroni podatki.

**Ključne besede:** leksikalna tipologija, glagoli povzročenega gibanja, okvirni pristop, pomensko polje

This article presents some results of cross-linguistic research on verbs of pushing and pulling in nine Slavic languages. These data call into question the traditional notion of the semantic field as a clear-cut class of lexical units. It is shown that, due to semantic adjacency, fields may overlap, so that in different languages the same event may be described by verbs that would be assigned to different semantic fields in the traditional approach. The violation of inter-field boundaries is evidenced by both synchronic and diachronic data.

**Keywords:** lexical typology, verbs of caused motion, frame approach, semantic field

## 1 INTRODUCTION

Lexical typology is a rapidly growing field of linguistics, whose tasks include among others the search for cognitively universal meanings and attested patterns of their lexicalization. Research on lexicon widely employs the notion of a semantic field, which has been coined by J. Trier (1931). This theory assumes that vocabulary consists of semantic fields – closed non-overlapping sets of lexemes with clearly defined boundaries. It means that every word of the language belongs to one particular field: for instance, “verbs of motion”, “kinship terms”, etc.

Violation of field boundaries may be tolerated; such a violation is referred to as a metaphorical shift. This means that the lexeme begins to be used not in its prototypical contexts, but changes its meaning and acts as an element of another class. The orientational metaphor LESS IS DOWN, described by Lakoff and Johnson, is

---

The work has been partly supported by the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation within Agreement No 075-15-2020-793.

a classic example of crossing field boundaries (cf. Lakoff – Johnson 1980). Thus, if some parameter (weight, size, speed, etc.) acts as a subject of a falling verb, then this verb shifts from the semantic field of motion to that of decreasing quantity, cf. *the cup fell from the table* vs. *house prices fell by 0.5% from June*.

However, it appears that the violation of boundaries can be caused not only by metaphorical changes. Comparison of different languages' data reveals that the same extralinguistic event in different systems is described by lexemes, which, in the traditional approach, would be assigned to different semantic fields. This is because the structure of an event often consists of several subevents, and each of them can be profiled through language-specific lexicalization patterns. Thus, the event of falling to the ground includes at least two stages: first, a downward motion, and second, the collision of the moving figure with the surface. Accordingly, it is up to each language to choose which of the stages would be foregrounded in the event lexicalization. Some languages refer to the event of falling to the ground by a verb of motion (cf. Russian *upast'* or Slovenian *pasti* 'to fall'); whereas some languages prefer a verb of impact in such contexts (cf. Shughni *ǰêdow* 'to hit'), see Rakhilina – Nekushoeva 2020.

Thus, it turns out that the same situation can be conceptualized as part of different semantic fields. This demonstrates the lack of clearly defined boundaries; instead, the adjacent fields overlap each other, erasing the inter-field boundaries. However, where exactly such overlapping may occur, i.e., which fields are adjacent to each other, has not yet been subject to systematic investigation. Note that adjacency, or contiguity, is a widely discussed issue in semantic analysis, but it is considered as a basis for metonymy, which takes place within one semantic field and not across its boundaries. Research on inter-field adjacency is a clear desideratum for semantic theory. A typological approach has proven to be an effective tool for this task. Indeed, recent works have revealed many instances of cross-linguistic variation on the boundaries of semantic fields, see Rakhilina et al. 2020 for further cases in the domain of falling, and Reznikova – Ryzhova 2020 for a discussion of body postures and positions.

This paper aims at detecting the cases of such adjacency for the domains of pulling and pushing. For this purpose, we use the data from several Slavic languages. This material raises another important theoretical question. Normally, in cross-linguistic studies typologists strive not to include languages from the same group into the sample. It is believed to introduce distortion into the research results because the common patterns found in such data might be due to their origin from a common source, and not to their typological frequency. However, this sample limitation appears to be far less relevant in lexical studies, since this part of language systems seems to change more rapidly than grammar (see Rakhilina – Reznikova 2016). Synchronic examination proves that related languages can have rich lexical diversity (see, e.g., Majid – Bowerman 2007 on verbs of cutting and breaking in English, German, Dutch and Swedish; Kashkin 2013 on adjectives of surface texture in ten Uralic languages). This data shows that a semantic field in

related languages is not always covered by cognates, i.e. cognates may drift apart into different fields that, however, often turn out to be adjacent to each other. Since we are interested just in cases of such adjacency, related languages provide a fertile ground for our study.

The rest of the paper is organized as follows. Section 2 outlines the methodological framework that will be employed in our research, and elaborates on our data sources. In Section 3, we discuss lexical contiguity found for the domains of pulling and pushing. We consider both phenomena observed on a synchronic level (when a lexeme shows polysemy between pulling or pushing and a meaning from an adjacent field) and those revealed in a diachronic perspective (when, as a result of semantic evolution, a verb that used to refer to pushing or pulling has become part of another field). Section 4 sums up the main findings illustrated throughout the paper.

## 2 METHOD AND MATERIALS

We will show lexical divergences on the material of two semantic domains expressing the causation of motion, viz. ‘pushing’ and ‘pulling’. We examined these zones previously in a wider typological perspective, see Saveleva 2017. This study is focused on more specific material, namely nine Slavic languages: Russian, Ukrainian, Bulgarian, Slovenian, Serbian, Croatian, Macedonian, Polish and Slovak. The methodology we employ in this research is a frame-based approach, which is advocated by the members of the Moscow Lexical Typological Group (MLexT, see Rakhilina – Reznikova 2016). This approach has already been applied to the study of many lexical domains (cf. verbs of AQUAMOTION in Maisak – Rakhilina 2007, predicates of pain in Britsyn et al. 2009; Reznikova et al. 2012, verbs of rotation in Kruglyakova 2010, verbs of falling in Rakhilina et al. 2020, etc.) and has proven to be efficient and informative in the issues of comparing the lexicon of different languages.

MLexT approach is based on the idea that meanings cannot be considered separately from the context. Proceeding from the contexts of words that belong to a semantic domain under study, we identify frames, i.e. situations that are typical for the given domain. These frames form the basis of the questionnaire, which is required for data elicitation from native speakers. The questionnaire consists of sentences with gaps instead of the verbs we are interested in: e.g., *The dentist \_\_\_\_\_ both teeth out.* Native speakers are asked to fill in these gaps with the appropriate verbs from the semantic field under study. If we had difficulty interpreting the information received, we had the opportunity to clarify the data by engaging in direct dialogue with the speakers.

To verify speakers’ judgements, we consulted dictionaries and available corpus data of the respective languages. In this work, we mainly relied on the Russian National Corpus (RNC) and corpora of Slavic languages on the Sketch Engine platform. For the list of dictionaries, see electronic resources in References.

### 3 SEMANTICS AND TYPOLOGY

We take the following meaning<sup>1</sup> as the dominant for this zone: ‘X, using force, moves Y away/closer, with his hands’, where X is an agent (animate subject), Y is a patient (animate or inanimate object). Prototypically Y is a heavy object that is moved horizontally on the surface.

The situation in which a subject causes an object to move includes at least three stages:

- initial stage – the object is at a source point;
- middle stage – the object is being moved;
- final stage – the object is at a goal point.

The most crucial for both fields is the second stage, which determines whether the predicates belong to the field of causal motion, so the verbs of pulling and pushing profile the middle stage. Meanwhile, the initial and final stages may bring these situations closer to other semantic classes, and thus contribute to the continuity of lexical fields.

Pulling or pushing can be interpreted as some other type of action if the source or the final position of the object is cognitively salient. Staying in a container can serve as an illustrative example here. If the container is a source point of motion, then the object can be ‘pulled’ out of it. If it is a goal point, the object can be ‘pushed’ into it. As compared to standard ways of putting objects into or taking them out of a container, pushing and pulling imply a specific type of causation. Its peculiarity is determined by the properties of the container or the object, viz. the space is tight or the object is heavy so that the subject has to put effort into action. Yet, the specific manner may be less prominent in some contexts, and the verb meaning shifts towards a general idea of placement or removal. Such shifts may go unnoticed if one stays within the data of one language, but they can be easily revealed in a cross-linguistic perspective. Indeed, in our data there are several contexts in which one language still uses a verb of pushing or pulling, whereas other languages switch over to a verb from the placement, extraction, or even opening domain. Let us illustrate these effects in turn for pulling and pushing zones.

#### 3.1 Containers as the source point of motion

The peculiarity of prototypical pulling and pushing events (viz. the motion of the subject along with the motion of the object) stipulates the very manner of motion to be the focal point of the corresponding verbs. Beyond that, as any directional motion, pulling and pushing imply a source and a goal, but these components are usually not expressed in the sentence, cf. **1** featuring the Slovak verb *táhať* ‘to pull’. It is clear that children pull their sleds from one place to another, that is, they

<sup>1</sup> This study deals only with physical meanings of the verbs of pushing and pulling, that is, their metaphoric use is outside the scope of this paper.

have the starting and the final point of the route, however, this idea is not in the focus of the statement.

- [1] *Všade naokolo veľa snehu, deti vybehujú z blokov a za sebou t'ahajú sánky.*  
 'There is a lot of snow all around, the children run out of the blocks and **pull the sledge** behind them.' (Sketch Engine)

Yet, we do find contexts where the source and/or the goal points are overtly realized. Due to the well-known effect of goal-bias (see Stefanowitsch – Rohde 2004), the verbs in our sample show a preference for encoding the endpoint over the starting point, cf. the use of the Slovenian verb *vleči* 'to pull' in **2**, where the goal is expressed by the prepositional phrase *v areno* 'into the arena'. Still, the source can also be overtly specified, e.g., if the subject intends to move the object away from some reference point, as shown in example **3** with the Russian predicate *tjanut* 'to pull'. Moreover, both starting and final points may be expressed in one sentence, see example **4** from Slovenian.

- [2] *Naša volovska vprega je **vlekla plug v areno.***  
 'Our bullock cart **pulled the plow into the arena.**' (Sketch Engine)
- [3] *No on ne pocoloval, a, podojdja, ešče nastojčivee i neterpelivee **tjanul menja ot okna.***  
 'But rather than kissing me, he came up and **pulled** me away **from the window** even more insistently and impatiently.' (RNC)
- [4] *Rjav mršav konj **vleče voz od Fobškega Kala proti Puštalam.***  
 'A brown skinny horse **pulls** a cart **from Fobški Kal towards Puštale.**' (Sketch Engine)

By itself, the expression of a source or a goal like in **2–4** does not trigger the re-interpretation of a caused-motion event as an action of some other type, i.e., these sentences retain the idea that the subject is moving a heavy object using his or her hands. Yet, if a starting or a final point is functionally relevant, viz. if it represents a container, then the semantics of verbs in question may shift.

In the case of pulling, the container usually serves as a source (cf. *pull a rabbit out of a hat*), since pulling implies the object moving towards the subject, which happens when an object is being taken out of a container (not put into it). Interestingly, this action differs from the prototypical pulling in that subject is not moving along with the object.

Nevertheless, Slavic verbs of pulling are widely encountered in such contexts. Note that this usage is commonly (but not necessarily) correlated with a derivation: as a rule, a prefix is attached to the verb, conveying the idea of moving outward (e.g., Sr *iz-*, Ru *vy-*), cf. the term "loose colexification" in François 2008.

Though Slavic verbs of pulling are similar in that they can cover situations of object extraction, they differ as to how far they penetrate into this adjacent domain. Let us consider the consecutive stages of this semantic evolution.

The Russian verb *tjanut* 'to pull' and its derivative *vytjanut* 'to pull out' correspond to rather early stage in this development, since they still retain the idea of force that the subject should exert in order to cause the object to move. If applied

to containers, the force may not only be needed due to handling a heavy object, cf. 5, but also because of a narrow container, cf. 6:

- [5] *Ženščina v platke [...] tjanet vedro iz kolodca.*  
‘The woman in a scarf [...] is **pulling the bucket** from the well.’ (RNC)
- [6] *Kordovin vytjanul platok iz karmana, netoroplivo proter im stekla.*  
‘Cordovin **pulled a handkerchief** from his pocket and slowly wiped the glass with it.’ (RNC)

The idea of applying force is what brings these situations closer to the prototypical pulling and differs them from general verbs of extraction. The next step in the semantic evolution is represented by verbs, in which the meaning of efforts is bleached, so that a verb of pulling can be used as a close synonym for a verb of extraction. The Russian (*vy*)*tjanut'* has not reached this stage, but it is characteristic of another Russian verb *vytaščit'* ‘to drag out’.

The verb *vytaščit'* is derived from *taščit'* ‘to drag’, which, for some situations of prototypical pulling, can be used interchangeably with *tjanut'*. If applied to a situation involving a container, *taščit'*, just as *tjanut'*, retains the idea of efforts, cf. *iz bolota taščit' begemota* ‘to pull a hippopotamus out of a swamp’. By contrast, its derivative *vytaščit'* can describe extraction that is not associated with force exertion. Cf. *vytaščit' odeždu iz škafa* ‘get clothes out of the closet’, which does not imply that the closet is packed to capacity, as *taščit'*, *tjanut'* or *vytjanut'* in a similar context would do. Note that *vytaščit'* here could be replaced by a general verb of extraction (*dostat'* or *vynut'*) with little difference in meaning: *devuška vytaščila / dostala noutbuk iz portfelja* ‘the girl pulled out / took out a laptop from a briefcase’ (cf. also the general verb of taking *vzeti*, which would be used in such contexts in Slovenian).

A similar development can be observed for the Slovak verb *vyt'ahat'*. Like the Russian *vytaščit'*, it can be used in situations where no force is applied to take out an object, see 7. Moreover, it is appropriate in contexts, which would be infelicitous with *vytaščit'*, see 8; cf. also a corresponding use of the Bulgarian *dărpam* ‘to pull’ in 9.

- [7] *Ten neváhal, vytiahol z vrečka elegantného saka kľúče od Ferrari [...].*  
‘He didn’t hesitate, **pulled** the Ferrari keys **from** his elegant jacket **pocket** [...]’ (Sketch Engine)
- [8] *Strčil kľúč do zámku a vytiahol šuplík.*  
‘He put the key into the lock and **pulled out a drawer**.’ (Sketch Engine)
- [9] *Orce drápná čekmedžeto na masata, izvadi njakolko rakieni čaški.*  
‘Ortse **pulled the table drawer out** and took out some brandy glasses.’ (Sketch Engine)

The situation which is described in 8–9 is interesting in how differently it is expressed in the analyzed sample of languages. In Russian, pulling out a drawer cannot be referred to with any verb from the pulling zone, i.e., *vytaščit'* is less advanced than the Slovak *vyt'ahat'* or the Bulgarian *dărpam* in the process of semantic evolution towards the extraction domain. Instead, the verb *vydviġat'* ‘move out’ is used to convey this meaning, cf. *vydvinut' jaščik* lit. ‘to move out

the drawer'. *Vydvígat'* is derived from the general verb of caused motion *dvígat'* 'move', which, unlike pulling and pushing, does not specify the direction of motion with regard to the causer. Serbian also does not allow the use of pulling verbs in such contexts, but it resorts to a verb from another semantic domain, cf. *otvoriti* 'to open' (*otvoriti fioku* 'to open the drawer').

This cross-linguistic variation in the choice of a verb is motivated by specific properties of the situation of pulling out a drawer. Standing in between several semantic domains, it resembles each of them in some respect, but differs from their prototypical representatives. First, it can be interpreted as pulling, because the subject causes the object to move towards him- or herself. Yet, as in other cases of non-prototypical pulling, the subject does not move along with the object. Second, the situation can be regarded as extraction, since a drawer can be conceptualized as an object being extracted from a container, which is a table. However, prototypically, the subject manipulates the extracted object, and in this case, the object remains partially fixed, and is actually needed as a place where other things are stored. Third, due to this function, a drawer itself can be viewed as a container. If it is pulled out then the subject gets access to its contents, and this is exactly what happens in a situation of opening. Yet, prototypical opening presupposes a door, or a lid, or another type of covering which has to be removed, and this element is absent in case of a drawer. Thus, the situation with a drawer can be interpreted in several different ways, and this fact triggers cross-linguistic variation in the lexicalization of this frame.

Another example of this kind, which also stands at the overlap of pulling and extraction, is the situation of a tooth being pulled out (e.g., by a dentist). Again, it can be categorized as pulling, as the subject tries to move the object towards him- or herself. Indeed, in a broader typological study (see Saveleva 2017) we came across several languages that use a verb of pulling for this action, cf. English *pull out a tooth*, or its German counterpart *einen Zahn rausziehen* lit. 'a tooth out-pull', where *rausziehen* is a prefixed derivative from the basic verb of pulling *ziehen*. Yet, Slavic languages seem to almost completely lack this pattern of lexicalization. In our sample a similar use was only found in the Slovak dictionary data, cf. *ťahat' zub* lit. 'pull a tooth' (<https://slovník.aktuality.sk/>) and also approved by native speakers, albeit with a prefixed form of the verb (*vytiahnúť zub* 'pull out a tooth'). Nevertheless, corpus research has shown that another verb, viz. *vytrhnúť*, is more frequent for this meaning.

Generally, *vytrhnúť* describes an abrupt, violent action aimed at the separation of a fixed object from the place where it is located. It is applied, for instance, to soft growing objects (grass, hair) or sheets of paper, cf. *vytrhať burinu* 'tear out weeds', *vytrhnúť vlasy* 'tear out one's hair', *vytrhnúť list z písanky* 'tear a sheet out of a copybook'. The use of this verb for teeth can easily be accounted for, since teeth are fixed in the gums, and it is the fixed position that makes them similar to other objects of *vytrhnúť*. The idea of tearing is also involved in the description

of pulling out teeth in several other Slavic languages, cf. Russian *vyrvat'*, Polish *wyrwać*, and Slovenian *izpuliti*:

[10] Russian

– *A mne segodnya vyrvali zub.* – *Bolit?*

'I had a tooth pulled out today. – Does it hurt?' (RNC)

[11] Polish

*Wielokrotnie chcemy za osobiste pieniądze zbadać wzrok, zrobić prześwietlenie, wyrwać zęba.*

'Many times, we want to have our eyes checked, x-rays taken, **a tooth pulled out** for our personal money.' (Sketch Engine)

[12] Slovenian

*Kdaj je treba izpuliti modrostne zobe?*

'When it is necessary **to pull out** wisdom **teeth**?' (Sketch Engine)

Finally, pulling out teeth can be described with a verb of extraction. In this case, a tooth is conceptualized as an object, and a gum as a container for it. This strategy is encountered in Bulgarian, Macedonian and Serbian and is implemented by the verbs with the root *vad-* (Bg *izvadja*, Mk *izvadi*, Sr *izvaditi*). In their basic meaning, these verbs express taking any kind of objects out of a container, cf. Bg *izvadja masloto ot hladilnika* 'take the butter out of the fridge'.

In sum, we found three types of lexicalization for the situation of pulling out teeth. Each of them focuses on a certain aspect in the situation:

- (1) the fixed position of teeth at the source point of motion (this aspect is profiled by verbs of tearing, i.e., teeth are conceptualized as a natural growing entity),
- (2) the position of teeth inside gums (verbs of taking out, i.e., teeth are conceptualized as a loose object in a container),
- (3) the motion of teeth towards the subject (verbs of pulling).

Thus, we have demonstrated with several examples that the same situation can be regularly described by verbs belonging to different semantic fields. These options, first, trigger variation, which can be observed both languages internally (cf. Ru *vytaščit'* 'to drag out' vs. *dostat'* / *vynut'* 'to take out') and in a cross-linguistic perspective (cf. Sk *vyt'ahat'* 'to pull out' vs. Sr *otvoriti* 'to open'). Second, they cause semantic shifts – in our case, verbs of pulling mainly take on the meaning of extraction from a container. As we saw above, this process can be divided into several stages based on the contexts a given verb can be used in.

The next (and the last) logical step in this development would be a complete loss of pulling semantics, so that extraction of an object evolves into the verb's basic meaning. A case in point is also encountered in our data. In all the South Slavic languages of our sample (except for Slovenian) we came across verbs that go back to the Proto-Slavic *\*vaditi* (an enlonged grade of *\*voditi*). Originally, this root meant causal motion (see Collection of etymological dictionaries of Slavic languages, <http://etymolog.ruslang.ru/>, cf. its Russian cognate *vodit'* 'to lead'), and now it is mainly used in the meaning of 'extraction', cf. examples above and 13 from Croatian:



- [13] *Ostavimo da se hladi i tek nakon hlađenja vadimo iz kalupa.*  
 ‘Leave to cool and only after cooling **remove from the baking dish.**’ (Sketch Engine)

So far, we have considered only the cases when pulling verbs expand to cover the situations of an adjacent domain, viz. object extraction. However, a diachronic perspective reveals that the opposite process is also possible: the semantics of pulling can be developed by predicates from other semantic fields. This is the case with the Bulgarian verb *dārpam* that was mentioned above.

This verb goes back to the Proto-Slavic *\*dbrpati*, which, in its turn, is related to *\*dbrati* ‘to tear’ (see Collection of etymological dictionaries of Slavic languages, <http://etymolog.ruslang.ru/>). Thus, initially the root referred to physical impact. Its change towards the domain of caused motion is determined by the adjacency of the two meanings. Prototypically, in order to tear an object, one has to pull on it with a quick vigorous movement. This very type of pulling is synchronically the core meaning of *dārpam*, cf. 14:

- [14] *Njakoju me drāpva za rākava.*  
 ‘Someone **pulls** me by my **sleeve.**’ (L. Stojanov, X, 164)

Again, the change between the domains, i.e., the violation of inter-field boundaries is motivated by the possibility to focus on different aspects of the situation – its result (tearing) or the action that brings it about (pulling).

### 3.2 Containers as the goal point of motion

While pulling implies the object moving towards the subject, pushing assumes the opposite direction of motion. Therefore, the container here is not the initial, but the final point of displacement, and the target of a semantic shift is thus the domain of putting. In other respects, the development goes along the same lines. First, the action differs from the prototype of pushing in that the subject remains on the same spot and does not move along with the object. Second, the features of the prototype object are modified: it can be not only a heavy object, but a variety of different entities (money, clothing, etc., for more details, see Sherstyuk – Reznikova 2021). Yet, the initial idea of effort that the subject has to make in order to bring the object in motion is still preserved. This effort, however, may be required due to the properties of the container: if there is not enough space in it or the inlet is smaller than the object, then the force must be applied to stuff the object into it.

Slavic verbs of ‘pushing’ regularly expand their meanings to cover situations of placement into a container. In Russian, for example, there are two lexemes that are subject to this meaning shift: *tolkat’* and *pixat’*. Both of them describe causative motion (cf. *tolkat’ pered soboj teležku* ‘push the cart in front of oneself’, *pixat’ sestru k vyxodu* ‘push the sister towards the exit’), and both can refer to putting things into a container, though *tolkat’* usually gets the prefix *za-* in such contexts (cf. *zatakivat’ odezhdu v škaf* ‘push clothes into the closet’, *pixat’ konfety v karman*

‘stuff candies into one’s pocket’). The closest synonym for *pixat’* and *tolkat’* in the latter examples would be the verb *sovat’*, which is actually a dedicated lexeme for putting into a container (for details, see Rakhilina 2015) and this synonymy serves as further evidence for semantic continuity across the domains boundaries.

A similar shift is characteristic of the Ukrainian verbs *štovxaty* and *pxaty*, cf. *pxaty* in **15** where it refers to a prototypical situation of pushing, and in **16** where it describes placement into a container.

[15] *Pxaty bryčku bulo tjažko.*

‘It was difficult to **push** the carriage.’ (Sketch Engine)

[16] *Ne bahato znajdet’ sja ljudej, jakiv pusti pljashky, obhortky budut’ pxaty nazad sobi u kyšenju čy sumku.*

‘There are not many people who will **shove** empty bottles and wrappers back **into their pocket or bag**.’ (Sketch Engine)

Shifting into the field of placing, the Ukrainian lexemes seem to “penetrate” it even deeper than their Russian counterparts. Thus, *štovxaty*, as opposed to the Russian verbs, is applicable to ‘putting one’s hands in one’s pockets’ (*štovxati ruki v kyšeni*), and *pxaty* can be extended to contexts where the idea of a tight container and hence of effort needed from the subject is erased (*pxaty ruki v vodu* lit. ‘push one’s hands into the water’).

Thus, both the Russian and the Ukrainian verbs undergo a semantic shift towards the domain of putting into a container, with the Ukrainian *štovxaty* and *pxaty* being further away from the initial meaning of pushing than their Russian counterparts. A next possible stage in this development would be the complete loss of the initial meaning, i.e., the verb would no longer be used for moving heavy objects in front of oneself, but refer only to placing into a container. This very stage is represented by the Bulgarian verb *pāxvam*, which is a cognate of the Russian *pixat’* and the Ukrainian *pxaty*. Unlike its East Slavic counterparts, the Bulgarian lexeme cannot describe prototypical events of pushing objects, its use in concrete physical contexts being restricted to the situations with a container as a goal of motion:

[17] *Raztārkvax prāštite i dlanite si, pāxax rāce v džobovete na baltona, no studāt kao če pronikvaše i prez šajaka i ščipeše bolezneno.*

‘I rubbed my fingers and palms and **put my hands into my coat pockets**, but the cold seemed to seep through my clothes and sting painfully.’ (G. Karaslavov, Izbr. sáč. VIII, 221)

We have seen that the data of closely related languages allow us to determine the consecutive stages of a semantic shift from the domain of pushing to the adjacent domain of putting into a container. As already stated, this shift is based on the idea of moving an object away from oneself. The idea is a core part of pushing semantics, but pushing is not unique in expressing it. There are other situation types that involve this motion. The domain of hitting with an instrument is a case in point. Indeed, verbs of this semantic class assume that the subject is moving the

instrument towards the object. Interestingly, though this meaning is not central for hitting, it still can be the source for a shift to putting domain.

The Bulgarian verb *muškam* can illustrate the point. It originally means ‘to strike, stab, stick with something sharp’, cf. *muškam s nož* ‘to stab with a knife’, *me muška vāv vrata* ‘he stabs me in the neck’. Note that the place of contact is coded by a noun group with the preposition *v* (*vāv*), i.e., this participant is characterized by the same marking as a container being the target of motion. Perhaps it is this circumstance that contributes to the reinterpretation of the construction. It is essential that such a rethinking – in full accordance with the key tenets of the Construction Grammar (see Goldberg 1995) – also provokes a change in the formal features of the structure as a whole. The “container” construction usually does not express an instrumental participant, and the direct object changes from a person, who is exposed to aggressive impact, to an inanimate object that is placed into a container.

- [18] *Toj vednaga pregledal zapisite ot kameri i vidjal kak mladoto momče muška v džoba si nakittite.*  
 ‘He immediately looked at the camera footage and saw the young boy **shoving** jewelry **in** his **pocket**.’ (Sketch Engine)

A similar shift occurs in the Russian verb *tykat’* (*tykat’ okurok v cvetočnuju vazu* ‘to poke a cigarette butt into a flower vase’) and its Ukrainian cognate *tikati* (*tikati meni v ruku sribnogo karbovancja* ‘to shove a silver ruble into my hand’). Though the Russian examples seem to be outdated (similar contexts in the RNC date back to the 19th century), they still prove the cross-linguistic recurrence of this pattern of semantic change.

Additional evidence for this pattern could be retrieved from semantic relations between the meanings of cognates (cf. the treatment of cognates as one of the possible realizations of semantic shifts in Zalizniak et al. 2012). We have already mentioned the Russian verb *sovat’*, which pertains to the domain of putting into a container. Its Slovenian cognate *suniti* expresses the idea of aggressive impact on an object, as in *suniti koga s kolenom v trebuh* ‘hit someone with one’s knee in the stomach’, cf. also about stabbing with a sharp object:

- [19] *V tem me nekdo zgrabi za vrat, vrže me na tla in me sune z ostrim nožem, da zdajci omedlim.*  
 ‘In this, someone grabs me by the neck, throws me to the ground and **stabs** me with a sharp knife to make me faint for a moment.’ (Sketch Engine)

Thus, the cognate words *sovat’* and *suniti* demonstrate the same semantic relation as the different meanings of the polysemous verbs *muškam* and *tykat’*, and provide us with further evidence of semantic adjacency between hitting and putting into a container.

## 4 CONCLUSION

The data described in this work shows the complexity of the semantic fields of pushing and pulling. The situations covered by the verbs of this zone may not just refer to moving an object, but also include many additional meanings, which determines the overlap between the analyzed fields and several others. In particular, verbs of pulling may presuppose the extraction of an object from a container; and those of pushing – the placement into a container. Strictly speaking, the meanings of extraction or placement refer to other semantic fields, therefore, the development of these meanings in verbs with prototypical semantics of ‘pulling’ and ‘pushing’ indicates a violation of the boundaries between the fields. It is crucial that we are not talking about a metaphorical shift, rather, we are dealing here with a fundamental fuzziness of the inter-field boundaries.

We observed such a violation of boundaries, first, on synchronic material. Verbs of pulling and pushing may develop secondary meanings from adjacent domains, and a typological perspective reveals that a verb may be found at different stages of this development. Second, diachronic data also testifies to the vagueness of the boundaries between the fields. Moreover, it follows contiguity patterns similar to those found synchronically, namely, verbs of extraction from a container may etymologically go back to a verb of caused motion.

The analysis of Slavic verbs denoting a caused motion of objects clearly shows that semantic fields do not exist independently of each other; they intersect and overlap each other. A typological approach to lexical research is an effective way to detect such intersections.

## ELECTRONIC RESOURCES

**Collection of Etymological Dictionaries of Slavic Languages**, <http://etymolog.ruslang.ru/>.

**Collection of Explanatory Dictionaries of Serbian**, <http://raskovnik.org/>.

**Explanatory Dictionary of Bulgarian**, <https://rechnik.chitanka.info/>.

**Explanatory Dictionary of Croatian**, <https://rjecnik.hr/>.

**Explanatory Dictionary of Polish**, <https://wsjp.pl/>.

**Fran**: Dictionaries of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language ZRC SAZU, <https://www.fran.si/>.

**Glosbe – A Multilingual Online Dictionary**, <https://ru.glosbe.com/>.

**Lexicographic Web Portal: Online Dictionaries of Russian**, <https://lexicography.online/>.

**MOVA – Ukrainian Text Corpus**, <http://www.mova.info/corpus.aspx>.

**Russian National Corpus**, <https://ruscorpora.ru/new/>.

**Sketch Engine – Text Corpus Query System for All**, <https://www.sketchengine.eu/>.

**Slovak etymological dictionary**, <https://slovník.aktuality.sk/>.

**Small Academic Dictionary (MAS)**, <http://febweb.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>.

## REFERENCES

- Britsyn et al. 2009** = Viktor M. Britsyn – Ekaterina V. Rakhilina – Tatiana I. Reznikova – Galina M. Javorska (eds.), *Koncept BOL' v tipologičeskom osveščeni*, Kiev: Dmitri Burago's Publishing House, 2009. (In Russ.)
- François 2008** = Alexandre François, Semantic maps and the typology of colexification: intertwining polysemous networks across languages, in: *From Polysemy to Semantic Change*, ed. Martine Vanhove, Amsterdam: John Benjamins, 2008, 163–215.
- Golberg 1995** = Adele Goldberg, *Constructions: a Construction Grammar approach to argument structure*, Chicago: University of Chicago Press, 1995.
- Kaškin 2013** = Egor V. Kaškin, *Jazykovaja kategorizacija faktury poverxnostej (tipologičeskoje issledovanie naimenovanij kačestvennyx priznakov v ural'skix jazykax)*, disertacija ... kandidata filologičeskix nauk [*Language categorisation of surface texture (a cross-linguistic study of quality expressions in Uralic languages)*], PhD thesis], Moscow State University, Moscow, 2013. (In Russ.)
- Kruglyakova 2010** = Victoria A. Kruglyakova, *Semantika glagolov vraščeniya v tipologičeskoj perspektive*, disertacija ... kandidata filologičeskix nauk [*Semantics of rotation verbs in a typological perspective*, PhD thesis], Russian State University for Humanities, Moscow 2010. (In Russ.)
- Lakoff – Johnson 1980** = George Lakoff – Mark Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Maisak – Rakhilina 2007** = Timur A. Maisak – Ekaterina V. Rakhilina (eds.), *Glagoly dviženija v vode: leksičeskaja tipologija [Verbs of AQUA-motion: a lexical typology]*, Moscow: Indrik, 2007. (In Russ.)
- Majid – Bowerman 2007** = Asifa Majid – Melissa Bowerman (eds.), *Cutting and breaking events: a crosslinguistic perspective = Cognitive Linguistics*, 18.2 (2007), 133–152.
- Rakhilina 2015** = Ekaterina V. Rakhilina, Stylistically marked verbs in Russian: *sovat' – sunut'*, *Tomsk State University Journal of Philology* 3.35 (2015), 73–92. (In Russ.)
- Rakhilina – Nekushoeva 2020** = Ekaterina V. Rakhilina – Shakhlo S. Nekushoeva, Sistema glagolov dviženija vniž v šugnanskom jazyke, *Acta Linguistica Petropolitana* 16.1 (2020), 579–609. (In Russ.)
- Rakhilina – Reznikova 2016** = Ekaterina V. Rakhilina – Tatiana I. Reznikova, A frame-based methodology for lexical typology, in: *The Lexical Typology of Semantic Shifts*, ed. Päivi Juonen – Maria Koptjevskaja-Tamm, Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 2016, 95–129.
- Rakhilina et al. 2020** = Ekaterina V. Rakhilina – Tatiana I. Reznikova – Daria A. Ryžova (eds.), *Tipologija glagolov padenija = Acta Linguistica Petropolitana* 16.1 (2020). (In Russ.)
- Reznikova et al. 2012** = Tatiana I. Reznikova – Ekaterina V. Rakhilina – Anastasia Bonch-Osmolovskaya, Towards a typology of pain predicates, in: *New directions in lexical typology*, ed. Maria Koptjevskaja-Tamm – Martine Vanhove = *Linguistics* 50.3 (2012), 421–465.
- Reznikova – Ryzhova 2020** = Tatiana I. Reznikova – Daria A. Ryžova, Non-semiotic poses: a typological perspective, in: *VAProsy jazykoznaniya: megasbornik nanostatej. Topics in the study of language: mega-collection of nano-papers. Festschrift for V. A. Plungian*, ed. Andrej A. Kibrik et al., Moscow: Buki Vedi, 2020, 309–317.
- Saveleva 2017** = Alina Yu. Saveleva, Verbs of the semantic zones 'push' and 'pull' in a typological perspective, *Problems of computational linguistics and typology: collection of scientific papers* 6 (2017), 142–152.
- Sherstyuk – Reznikova 2021** = A. Yu. Sherstyuk – Tatiana I. Reznikova, O semantičeskoj nepryvnosti: pole 'tolkat' v slavyanskix jazykax, *Bulletin of the Russian Academy of Sciences: Studies in Literature and Language* 80.5 (2021), 21–33. (In Russ.)
- Stefanowitsch – Rohde 2004** = Anatol Stefanowitsch – Ada Rohde, The goal bias in the encoding of motion events, in: *Studies in linguistic motivation*, ed. G. Radden – K.-U. Panther, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2004.

**Trier 1931** = Jost Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: die Geschichte eines sprachlichen Feldes*, Heidelberg: C. Winters, 1931 (Germanische Bibliothek: Abteilung 2, Untersuchungen und Texte).

**Zalizniak et al. 2012** = Anna A. Zalizniak – Maria Bulakh – Dmitrij Ganenkov – Ilya Gruntov – Timur Maisak – Maxim Russo, The Catalogue of Semantic Shifts as a Database for Lexical Semantic Typology, *Linguistics* 50.3 (2012), 634–670.

## POVZETEK

### Semantična kontinuiteta v medjezikovni perspektivi: primeri iz slovanskih glagolov za potiskanje in vlečenje

V leksikoloških raziskavah je pogosto v rabi termin pomenskega polja, ki ga je vpeljal Jost Trier.

Pomenska polja so po klasični opredelitvi zaprte in neprekrivne množice leksemov, kot so glagoli premikanja, izrazi za sorodstvena razmerja ipd. Toda tipološke raziskave kažejo, da meje med pomenskimi polji v posameznih jezikih ne sovpadajo. Tovrstna razhajanja so posebej očitna v sorodnih jezikih, kjer med sorodnimi leksemi prihaja do pomenskih razhajanj.

Prispevek obravnava podobne pojave, podobnosti in razhajanja v pomenskem polju glagolov vlečenja in potiskanja v devetih slovanskih jezikih. Opozorjeno je na primere, kjer se na obrobju omenjenih pomenskih polj pojavljajo situacije, ubesedene z glagoli iz različnih pomenskih polj, npr. pri opisu situacije 'izpuliti zob' se v posameznih jezikih uporabljajo glagoli 'vleči', 'puliti' in 'jemati ven'.

Z razvojnega stališča se med posameznimi polji kažejo povezave, ko posamezni glagoli zaradi izgube prvotnega pomena in pomenskega premika lahko prehajajo iz enega polja v drugo. Takšni pomenski premiki pričajo o pomenski kontinuiteti besedišča in kažejo na odsotnost strogih mej med posameznimi polji.

Ob tem se tovrstne pomenske spremembe ne vpisujejo v tradicionalno klasifikacijo pomenskih premikov: po eni strani izhajajo iz pomenske bližine, kar je sicer značilno za metonimijo, po drugi pa se njihov izhodiščni in končni pomen ne nanašata na isto polje, kar je značilno za klasično metonimijo, in spadata v različna pomenska področja.

DRAGO UNUK

# ZAPLETENOST VZGLASJA ZLOGA V SLOVENSKEM JEZIKU: RAZPRŠENOST ZVOČNOSTI V RAZVRSTITVAH ZAČETNIH NEZVOČNIŠKIH SEGMENTOV

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.04](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.04)

Članek podaja profil začetnih dvočlenskih vzglasnih nezvočniških nizov v slovenskem jeziku glede na usklajenost z razpršenostjo zvočnosti, fonološke razlage nastopanja zvočnosti ter povezanost zvočnosti z izgovarjavo, zgradbo in zaznavnostjo zloga. V oblikovanju zloga delujeta načelo zvočnosti in načelo raznovrstnosti segmentov. Pomembna sta prag zaznave vzbujanja spremembe in Fibonaccijevo zaporedje, da bi se opazila razlika rasti zvočnosti v posameznih konfiguracijah segmentov: delujeta kot merilo, da se konfiguracija pripornik in zapornik (#FS) uresniči kot regularni niz v vzglasju zloga. **Ključne besede:** zlog, vzglasje, zvočnost, prag zaznave vzbujanja, Fibonaccijevo zaporedje

## The Complexity of Syllable Onset in Slovenian: The Distribution of Sonority in Groupings of Initial Obstruent Segments

This article presents the profile of two-element obstruent onset clusters in Slovenian in terms of how they match the distribution of sonority, phonological explanations of the manifestation of sonority, and the connection of sonority with the pronunciation, structure, and perception of the syllable. The principle of sonority and the principle of distribution of segments operate in syllable formation. The stimulation perception threshold and Fibonacci sequence are important in observing the difference in sonority increase in individual configurations of segments: they act as a measure for the fricative and stop (#FS) configuration to be realized as a regular sequence in syllable onset.

**Keywords:** syllable, onset, sonority, stimulation perception threshold, Fibonacci sequence

## 0 UVOD

Zvočnost (sonornost) se v fonoloških obravnavah uporablja za opisovanje razvrščanja segmentalnih zaporedij v zlogu: zlog teži k raznovrstnosti sestavin, da je boljše čutno zaznavan. Zvočnost se predstavlja kot skalarna količina intenzitete govornega zvoka, povezana z glasnostjo in zvočno energijo. Kategorije glasov imajo višjo ali nižjo zvočnost, v zlogu stojijo po hierarhiji. V zlogu je razpršenost zvočnosti neenakomerna po vzorcu: narašča od obrobia proti jedru zloga. V vzglasju raste od prvega segmenta proti jedru in pada od jedra do zadnjega segmenta v izglasju. Razporejenost zvočnosti deluje v celoti zloga in vsi zlogi se ravna po njej. Deluje kot opisni model zloga in manj kot njegov organizacijski model, saj se v jezikih pojavljajo tudi odstopanja od hierarhične razporejenosti zvočnosti v zlogu, tako da je predvidljiva urejenost zvočnosti predvsem okrepljena težnja, ki načeloma deluje, vendar ne dosledno. Izjeme so predvsem v zaporedju segmentov robnih sestavnikov zloga, tj. v vzglasju in izglasju. Jeziki so različni po tem, ali

dovoljujejo soglasniške nize v vzglasju. Zanimajo nas konfiguracije v vzglasju, saj so konfiguracije v izglasju urejene obrnljivo glede na konfiguracije v vzglasju oz. izražajo simetrijo (Unuk 2003: 65, 87–93). Namen članka je preučiti profil začetnih dvočlenskih nezvočniških nizov v vzglasju zloga v slovenskem jeziku glede na njihovo usklajenost z razpršenostjo zvočnosti v zlogu in s tem povezano artikulacijo, strukturno konfiguracijo zloga in zaznavnost zloga. Jedro raziskave bodo začetne vzglasne konfiguracije pripornik in zapornik; v teoriji zloga so ti nizi posebnost glede na razvrstitev zvočnosti.

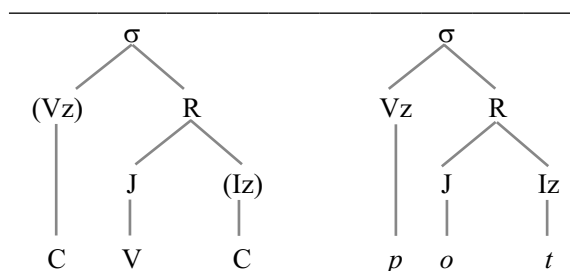
## 1 ZLOG IN ZVOČNOST

V fonologiji oz. jezikoslovju na splošno opažamo urejenost in vzorce ter se pri tem sprašujemo, kaj jih ustvarja. Jezikovni pojavi le redko nastopajo samostojno, pač pa se povezujejo. Ko gledamo glasovni (fonemski) niz, sta možnosti dve: posamezni fonemi nastopajo v sosedstvu in so sorazmerno samostojne prvine, tj. drug ob drugem (delovanje druženja); prvine se povezujejo v različne razporeditve, medsebojno se vežejo s sintagmatskimi odnosi in tvorijo fonemske enote (delovanje urejenih vzorcev). Prva celovita enota je zlog. Najbolj nezaznamovani zlog je z zgradbo CV (C – soglasnik, V – samoglasnik), saj nastopa v vseh jezikih (Ohala 1992: 319; Blevins 1995: 217).

Fonotaktika kot del fonologije preučuje razvrstitev segmentov in najmanjših fonoloških enot v okviru glasovnih pojavov, in to predvsem v obliki preprevedi kombiniranja soglasnikov in samoglasnikov v zaporedjih, ki tvorijo sestavnike zloga. Osnovni zgradbeni obrazec ravninske upodobitve zgradbe zloga je (C)V(C). Jedro praviloma tvori samoglasnik, vzglasje in izglasje pa en soglasnik ali dva soglasnika ali več soglasnikov v nizu; obrazec vzglasja je tako: ...C1V oz. C1C2...CnV, obrazec izglasja pa je: VC1... oz. VCn...C2C1 (n – indeks člena). Sestavniki zloga so obvezni in neobvezni: obvezni oz. predpisani sestavnik tvori rimo z obveznim jedrom in neobveznim izglasjem ter v istem glasovnem nizu sledi neobveznemu vzglasju. Zlog predstavlja hierarhična organiziranost sestavnikov, tu v upodobitvi z drevesnikom (po Unuk 2003: 104–109).

### Prikaz 1: Hierarhični model zloga (prirejeno po Unuk 2003: 105)

( $\sigma$  – zlog, Vz – vzglasje, R – rima, J – jedro, Iz – izglasje)





Med členu v vzglasju in členu v izglasju vlada večja notranja povezanost kot med njimi in jedrom (Fudge 1987: 359–377), vendar pa delitev zlogovne zgradbe na vzglasje in rimo pokaže, da sta jedro in izglasje medsebojno bolj povezana (saj sta notranja sestavna dela rime), kot sta povezana sestavnika vzglasje in jedro. Npr. v zlogu /*prag*/, kjer /*pr*/ tvori vzglasje in /*ag*/ rimo, je /*r*/ trdneje povezan s /*p*/ kot z /*a*/.

Kinematični podatki v preučevanju časovne organiziranosti sestavljenih vzglasij kažejo, da so soglasniki tu organizirani globalno glede na naslednji samoglasnik, soglasniki v sestavljenem izglasju pa lokalno in relativno glede na predhodni samoglasnik (Marin – Pouplier 2010: 380–407). Tudi eksperimenti na podlagi besednih iger z otroki potrjujejo, da ima zlog hierarhično zgradbo in da sta glavna sestavnika vzglasje in rima (Treiman 1986: 476). V vzorcu 30 jezikov z vsega sveta jih 21 (70 %) nima soglasniških nizov ali je teh zanemarljivo malo (manj kot 1 %). V vsakem izmed jezikov ima vsaj 85 % besed enostavna vzglasja ali jih sploh nima (Maddieson 1999: 2525).

Zlog je bistvena enota v fonologiji, a nima splošno veljavne fonetične opredelitve. Temeljno je fonološki konstrukt, opredeljen prek sekvenc diskretnih fonoloških segmentov, redkeje pa prek fonetičnih osnov (Clements 2009: 165). Teorija zloga je od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja zelo abstrahirana in razširjena. Za zlog velja, da temelji na načelu *razpršenost zvočnosti* – NRZ (Clements 1988):<sup>1</sup> prednost se daje začetnim polzlogom (npr. /*ta*/ v zlogu /*tam*/), ko imajo njihovi sestavniki maksimalno in enakomerno razpršenost zvočnosti; v končnih polzlogih (npr. /*am*/ v istem zlogu) je težnja obrnjena, zato se daje prednost odprtim rimam oz. odprtim zlogom (s končnim samoglasnikom). Pomembna je zaznavna razdalja, ki kaže, katera sestava vzglasja oz. izglasja je najnaravnejša (tj. OV oz. OLV za vzglasje in VG oz. VGL za izglasje) (O – obstruent oz. nezvočnik, N – nazal oz. nosnik, L – likvida oz. jezičnik, G – angl. *glide* oz. drsnik). Podana je zvočnostna lestvica kategorij z *zvočnostnimi indeksi* – ZI, tako da je razvrščanje naslednje (nezvočniki so tu obravnavani kot enovita kategorija): samoglasniki – 5, drsniki – 4, jezičniki – 3, nosniki – 2, nezvočniki – 1.

NRZ daje prednost enočlenskemu vzglasju, da maksimizira zvočnostni naklon s samoglasnikom. Tak tip zloga je CV, saj ima C najnižjo zvočnostno vrednost ZI, V pa najvišjo.

Zlog je kot val energije (Sievers 1876/1893 po Parker 2012: 102). Ima profil sekvenčne zvočnostne kompozicije: v jedru zloga je po pravilu samoglasnik, ki je vrh zvočnosti zloga oz. vrh hierarhije zloga, drugi segmenti kažejo vzorec padanja zvočnosti v eno oz. drugo stran glede na jedro. To ustreza omejitvi *zaporedje zvočnosti* – OZZ oz. načelu *zaporedje zvočnosti* – NZZ (Selkirk 1984; Clements 1988): med katerima koli členoma zloga in zvočnostnim vrhom oz. jedrom zloga so dovoljeni samo členu z višjim zvočnostnim rangom (Clements

1 Gl. seznam na koncu prispevka.

1988: 3). Jeziki se na makroravni zloga razlikujejo relativno, toda izraziteje na mikroravni zloga, torej zlasti po razvrstitvi segmentov v vzglasju in izglasju zloga, kjer je variacij največ, manj pa po segmentih v zlogovnem jedru, kjer imajo vsi jeziki samoglasnik, nekateri tudi nosnik ali jezičnik (pregled po jezikih podaja Parker 2016–2017: 127–164).

## 2 KAKO UNIVERZALEN JE POJAV ZVOČNOSTNE HIERARHIJE

Zvočnost je v jezikoslovju opredeljena zelo različno: odprtost govorne cevi (Pāṇini, 500 pr. n. št.; Jespersen 1904), glasnost (Whitney 1865; Sievers 1885; Clements 1988; Ladefoged – Johnson 2011), zlogovnost (Blevins 1995), akustična energija (Goldsmith 1990) idr. (Parker 2002: 44–48, 57–86). Zvočnost glasu je njegova glasnostna relativnost glede na to pri drugih glasovih z enako dolžino, naglasom in (frekvenčnim oz. jakostnim) vrhom (Ladefoged – Johnson 2011: 245). Zvočnost je bolj kot z glasnostjo povezana z resonanco: zvočni glas tipa zvočnik ima visoko akustično energijo in relativno nizko stopnjo izgube akustičnosti (Clements 2009: 167). Fizični korelati zvočnosti so vrednosti intenzitete glasov, ko jih povežemo z zaznavno protipostavko glasnost (Unuk 2003: 13–15; Parker 2011: 1175–1176).

V nadaljevanju bomo zvočnost razumeli kot relativno razmerje med samoglasniki in posameznimi razredi soglasnikov, ki deluje kot merilo razporejanja segmentov v fonotaktični enoti.

Prvo natančno lestvico glasov po zvočnosti hierarhiji je sestavil Jespersen (1904: 186); pri tem so nezvočniki in jezičniki ter nosniki razčlenjeni, zvočnostna razdalja med njimi je manjša kot med drugimi razredi glasov: 1. (a) nezveneči zaporniki, (b) nezveneči priporniki; 2. zveneči zaporniki; 3. zveneči priporniki; 4. (a) nosniki, (b) jezičniki; 5. r-glasovi; 6. visoki samoglasniki; 7. sredinski samoglasniki; 8. nizki samoglasniki.

Najbolj znana je hierarhična lestvica zvočnosti po Clementsu (1988: 12–14). Temelji na razlikovanju razredov glasov glede na prisotnost posamezne lastnosti, to je: [zlogotvoren], [vokoid], [aproksimant], [sonorant]. Tu je podana posplošena lestvica s številom prisotnih lastnosti: samoglasniki (4) > drsniki (3) > jezičniki (2) > nosniki (1) > nezvočniki (0).

Delitev nezvočnikov po zvočnosti na temelju lastnosti [±trajnik] je zelo razširjena in nerazčiščena med jezikoslovci: priporniki ≥ zaporniki oz. zlitniki ≥/≤ zaporniki (pregled v Parker 2002: 69–71; Neef 2004: 252–268). Sicer obstajajo številne lestvice glasov po zvočnosti (več kot sto; Parker 2002: 62); omenimo le podrobno razčlenjeni hierarhični lestvici E. Selkirk (1984: 112), kjer so glasovi razvrščeni od vrednosti 10 do 0,5), in S. Parkerja (2011: 1173), kjer je zvočnostni indeks od 17 do 1.

V različnih raziskavah je natančnost določitve hierarhije zvočnosti relativizirana. Na eni strani je NZZ opredeljen kot univerzalni pojav in izjem ne dopušča (Cho – King 2003: 183–212). Na drugi strani načelo bolj kot organizacijski deluje

kot opisni model: urejenost po načelu je spremljevalni pojav, izjeme so dopustne in ne potrebujejo dodatne razlage (Henke idr. 2012: 65–100). V razlaganju splošno veljavnih omejitev zaporednosti segmentov v zlogu neustrezajočo zvočnost kot merilo hierarhije lahko opustimo in jo nadomestimo z več akustičnimi parametri, kot so amplituda, frekvenca, spektralna oblika in  $F_0$  (Ohala 1992: 319–338). Široko uveljavljeno je pojmovanje, da je NZZ močna univerzalna težnja, a ima izjeme (Parker 2011: 1164). Splošne ravnine na zvočnosti lestvici so v vseh jezikih skladne in zajemajo tri kategorije – samoglasnike, zvočnike, nezvočnike; vendar po posameznih jezikih obstajajo variacije, tako da je o zvočnosti mogoče govoriti kot o primitivni hierarhiji v fonološki slovnici (Hauser 2014: 218–226). Ni verjetno, da razvrščanje različnih tipov govornih zvokov v zvočnostno lestvico ni povezano z njihovimi fizičnimi in zaznavnimi lastnostmi. Zvočnost je v razlagah od Sieversa (leta 1881) dalje v korelaciji s slišnostjo. A videti je, da je bolj ali manj enaka akustični energiji (Clements 2009: 165).

V raziskavi štirih genetsko različnih jezikov so preučevali univerzalnost akustičnih osnov za zvočnostno hierarhijo (tj. intenziteto po Parker 2002). Za soglasnike v vzglasju in izglasju so ugotovili, da ima fonološka zvočnost stvarne kvantitativne fizikalne korelate, in potrdili univerzalnost zvočnostne hierarhije (kot je podana v Clements 1988; Parker 2002), in sicer za kategorije: drsniki > jezičniki > nosniki > nezvočniki. Izpostavili pa so, da so razmerja v hierarhiji glede na akustično energijo nepojasnjena zaradi posebnosti po posameznih jezikih (Jany idr. 2007).

Zvočnostni profil zloga se ravna po zvočnosti lestvici segmentov relativno, tako da v zlogu zvočnost relativno narašča, je enaka ali pada med posameznimi segmenti v vzglasju in obrnjeno v izglasju. Glede na omejitve v posameznih jezikih lahko govorimo o posploševanju zvočnostnih profilov v topologiji vzglasja.

- (a) Majhna rast zvočnosti implicira tudi veliko rast zvočnosti: jeziki, ki dovoljujejo majhno rast zvočnosti, npr. [gn] v *gnev*, dovoljujejo tudi njeno veliko rast, npr. [pl] v *plot*.
- (b) Ista raven zvočnosti implicira tudi njeno rast: če v jeziku obstaja ista raven zvočnosti, npr. [pt] *ptič*, so prisotni tudi primeri rasti, npr. [gl] v *glog*.
- (c) Padeč zvočnosti implicira tudi isto raven zvočnosti med segmenti, npr. soobstojanje [sp] v *spet* in [bd] v *bdi*.

V vzglasju se daje prednost večji rasti zvočnosti (npr. [bl] v *bled*) glede na enakost zvočnosti, tej pa se daje prednost glede na padanje zvočnosti. Zaznavni vtisi ob hipotetičnih nizih v vzglasju kažejo, da so psihološke in kognitivne predstave vezane na slovnico jezika in še zlasti na individualno fonetično izkušnjo govorcev. Raziskovalci ugotavljajo zaznavne iluzije, govorniki nepravilno oblikovana vzglasja popravljajo v pravilna (Berent idr. 2007: 594–595). Govorniki angleškega jezika ne razlikujejo zvočnosti med priporniki in zaporniki, razlika je naučena na podlagi slovnčnih modelov (Tamási – Berent 2015: 378).

## 2.1 Zvočnost v obravnavah slovenskega jezika

Slovensko jezikoslovje glasoslovje obravnava stalno, aktualno in obsežno; tu lahko navedemo le nekaj del: izmed starejših Bezljaj 1939; Toporišič 1976; 1992; 2000; Srebot Rejec 1988; 1992; 1998; Unuk 2003; Tivadar 2004; Jurgec 2011. Raziskave slovenskega glasoslovja podajajo akustične, artikulacijske in avditivne ter fonološke lastnosti. Za preučevanje zvočnosti je pomemben vidik delitve slovenskih samoglasnikov, zvočnikov in nezvočnikov po odprtosti govorne cevi. Raziskave, ki bi bila namenjena le zvočnosti v slovenskem jeziku, nimamo; tovrstno raziskovanje bi vključevalo obsežne eksperimentalne fonetične meritve glasovne intenzitete in slišnosti ter drugih korelatov zvočnosti. Zvočnost so slovenski raziskovalci obravnavali predvsem v okviru sintagmatike fonemov (Srebot Rejec 1975; 1992; Toporišič 1976: 84–87; 1992: 380; 2000: 85–88; Unuk 2003).

Glede na pojmovanje zvočnosti kot sorazmerja z odprtostjo govorne cevi (po Toporišič 2000: 48–49; Jurgec 2011: 244, 253, 257) in glede na formantno analizo tona (Tivadar 2004: 44) je hierarhija slovenskih samoglasnikov naslednja: [i], [u] < [e], [o] < [ə] < [ɛ], [ɔ] < [a].

V slovenskem jeziku se samoglasniki, zvočniki in nezvočniki v nizu razvrščajo po svoji zvočnosti, tako da tvorijo obrazec slovenskega zloga nezvočnik + zvočnik + samoglasnik + zvočnik + nezvočnik (Srebot Rejec 1992: 227; Toporišič 1992: 377; 2000: 87). Zvočnost ni pomembna pri razvrstitvi nezvočnikov v nizih nezvočnikov v zlogu: čeprav je /s/ zvočnejši kot /p/, obstajajo nizi /sp-/ in /ps-/, npr. v *spati* in *psi* (Srebot Rejec 1992: 228). Lestvica zvočnosti slovenskih zvočnikov je naslednja: [v] < [m], [n] < [l] < [r] < [j] (Srebot Rejec 1992: 228). Toporišič (1992: 380) dodaja še alofon [u]. Slovenski soglasniki po zvočnosti (*po zvočni polnosti*) so podrobno predstavljeni v Toporišič 1976: 84; v Slovenski slovnici je Toporišič (2000: 85) v preglednici soglasnikov po zvočnosti (*zvonkosti*) glede na izgovarjavo in naraščanje zvočnosti oz. slišnosti uvedel manjšo spremembo v razvrstitvi sičnikov in šumevcev; podajamo poenostavljeno predstavitev:

[m], [n] > [b], [d], [g] > [p], [t], [k], ([ʌ]) < [f], [c], [š], [h] < [s], [č] < [dž], ([w]), ([dz]), ([ɣ]) < [z], [ž], [v], [r], ([j]) < [l], ([u]), ([i]) (v okroglem oklepaju so zapisani alofoni).

Unuk (2003) preučuje zvočnost (*zvonkost* oz. *sonornost*) v okviru zloga. Po mednarodnih raziskavah predstavlja različne vidike definiranja zvočnosti in ugotavlja, da je hierarhična urejenost zvočnosti v jezikih splošno veljavna (Unuk 2003: 19–22, 110–11, 151). Prikaže tudi svoje (delne) eksperimentalne ugotovitve merjenja intenzitete in drugih akustičnih značilnosti segmentov zloga (čas trajanja, tonske oz. frekvenčne in amplitudne spremembe). Zvočnost povezuje z intenziteto oz. zvočno energijo: v zlogih je največja intenziteta pri samoglasnikih in sorazmerno upada pri soglasnikih, najbolj pri pripornikih in zapornikih (Unuk 2003: 13–14, 207–210). Podaja hierarhijo zvočnosti v razporejanju segmentov v zlogu

in razčlenjeno lestvico zvočnosti kategorij segmentov. Izpostavlja vprašanje, ali so zaporniki in priporniki enako zvočni (Unuk 2003: 150–151). Podajamo poenostavljeno predstavitev:

nezveneči zaporniki, zveneči zaporniki < nezveneči zlitniki, zveneči zlitniki < nezveneči priporniki, zveneči priporniki < nosniki < jezičniki < samoglasniki.

Podobno lestvico podaja Jurgec (2007: 7): zapornik < pripornik < nosnik < jezičnik < drsnik < samoglasnik.

### 3 NAJMANJŠA ZVOČNOSTNA RAZDALJA

Posamezni segmenti zloga se razlikujejo po svoji relativni zvočnosti in zavzemajo svoje mesto na zvočnosti lestvici (imajo ZI). Členi istozložnega soglasniškega niza se morajo razlikovati glede na najmanjšo vrednost ranga na zvočnosti lestvici, ki je še dovoljena, zadostna ali mogoča, da so lahko medsebojno kombinirani istozložno. Izpolnjevati morajo merilo *najmanjša zvočnostna razdalja* – MNZR (Selkirk 1984; Parker 2011: 54–55). Gre za načelo *najustreznejša zvočnostna razdalja* – NNZR: razmerja med *zvočnostnimi razdaljami* – ZR v parih sosednjih fonemov morajo biti uravnotežena, tako da so segmenti urejeni v najustreznejšem zaporedju, tj. po vrednosti na zvočnosti lestvici.

V danem vzglasju, sestavljenem iz dveh segmentov, C1 in C2, če je  $a = ZI(C1)$  in  $b = ZI(C2)$  ter je  $a \leq b$ , je specifični MNZR = x za dani jezik, tako da velja  $b - a \geq x$ , kjer je  $x \in \{0, 1, 2, 3\}$  (Parker 2012: 110).

Glede na zvočnostno lestvico (po Clements 1988: 12–14) je največji možni ZR v nizu vzglasja nezvočnik in drsnik. Če jezik dovoljuje nize z nižjim ZR, dovoljuje tudi vse nize z višjim ZR, obrnjeno pa ne velja. Zbir dopustnih ali mogočih nizov v vzglasju na temelju ZR razvršča jezike v štiri tipe (nezvočniki tu niso razdeljeni) (Parker 2012: 108).

- (a) ZR = 0 (OO, ON, OL, OG, NN, NL, NG, LL, LG, GG)
- (b) ZR = 1 (ON, OL, OG, NL, NG, LG)
- (c) ZR = 2 (OL, OG, NG)
- (č) ZR = 3 (OG)

Npr.: ZR = 0: *ptič, sfe.ra, mno.go*; ZR = 1: *tna.lo, mle.ko, ljub*; ZR = 2: *gluh, mja* (medm.); ZR = 3: *pje* (nar.), *hja* (medm.).

Edini niz v vseh tipih je OG, ki je glede na ZR idealni niz, saj sta oba segmenta umeščena na skrajnih polih zvočnostne lestvice (Parker 2011: 55), npr. *tja*.

V vzglasju je možnih 16 dvočlenskih kombinacij soglasniških nizov glede na kategorije prvin. Kombinacije prvega soglasnika (C1) in drugega soglasnika (C2) izražajo različne vrednosti ZR (Parker 2012: 108):

**Prikaz 2: Kombinacije dvočlenskih soglasniških nizov vzglasja po kategorijah prvin in vrednostih ZR**

		Prvi soglasnik (C <sub>1</sub> )			
		nezvočnik	nosnik	jezičnik	drsnik
Drugi soglasnik (C <sub>2</sub> )	nezvočnik	OO (0)	NO (-1)	LO (-2)	GO (-3)
	nosnik	ON (1)	NN (0)	LN (-1)	GN (-2)
	jezičnik	OL (2)	NL (1)	LL (0)	GL (-1)
	drsnik	OG (3)	NG (2)	LG (1)	GG (0)

Kombinacije se razlikujejo po ZR med kombinirani členi, zvočnost pri tem:

- (a) raste – ZR > 0 (6 nizov): ON, OL, OG, NL, NG, LG;  
 (b) je enaka – ZR = 0 (4 nizi): OO, NN, LL, GG;  
 (c) pada – ZR < 0 (6 nizov): NO, LO, LN, GO, GN, GL.

Soglasniški nizi, ki so dovoljeni oz. se uresničujejo v slovenskem jeziku, so: OG, NG, LG, OL, NL, ON, NN, OO, GO, GN, GL, GG.

OG: *tja, kje, pje* (nar.), *zjahati, fford, tvar, dve, kvas, gverila, svoj, zver, švist, žvenk, hvala, cvet, čvek*;

NG: *mja* (medm.), *njen*;

LG: *ljub*;

OL: *plast, blag, tlak, dlan, klada, gladek, slast, zlat, šlic* (pog.), *žleb, flota, hleb, člen, presek, breg, tri, drog, krog, grad, sreča, zreti, šranga, žrelo, freska, hrast, cret, čreda*;

NL: *mleko, mrak, nrav*;

ON: *pnevmatika, tnalo, dno, knez, gnus, snet, znotraj, šnavcer, žnidar* (pog.), *hnovav* (nar.), *kmalu, gmajna, smuk, zmeda, šmaren, žmeten* (nar.), *hmelj, cmera, čmar* (zastar.);

NN: *mnenje*;

OO: *bđeti, [g]do, ptica, tkati, psi, pšeno, phan, bžik, ksebni, kšeft* (pog.), *spodaj, stati, skoraj, zhosti, zdaj, zgoraj, špica* (pog.), *števka, škoda, žbica, žđeti, žgati, hteti, čtivo*.

Pri fonemu /v/ ima slovenski jezik več alofonov, ki imajo različne vrednosti zvočnosti in različne razvrstitve (Toporišič 2000: 85, 74–76; Tivadar 1999). V začetnem vzglasju so nizi:

GO: [M]piti, [w]biti, [M]tis, [w]dih, [M]kopati, [w]gozditi, [M]sadiiti, [w]zeti, [M]šiti, [w]žig, [M]hod, [M]cepiti, [M]časih (oz. nenaglašeni [u]: [u]piti itn.);

GG: [v]jesti (oz. [w]jesti oz. nenaglašeni [u]: [u]jesti);

GL: [v]rag (oz. [w]rag oz. nenaglašeni [u]: [u]rag), [v]lit (oz. [w]lit oz. nenaglašeni [u]: [u]lit);

GN: [v]mes (oz. [w]mes oz. nenaglašeni [u]: [u]mes), [v]net (oz. [w]net oz. nenaglašeni [u]: [u]net itn.).

V naši obravnavi bomo od tod naprej upoštevali merilo, da imajo priporniki večjo zvočnost kot zaporniki in zlitniki enako zvočnost kot zaporniki, kar je sicer razširjeno pojmovanje (Blevins 1995: 211; Flemming 2008: 9). Tako dobimo drugačno zvočnostno lestvico z indeksi in drugačne vrednosti RZ: samoglasniki (6) > drsniki (5) > jezičniki (4) > nosniki (3) > priporniki (2) > zaporniki (1).

#### 4 ZAPLETENO VZGLASJE Z ZAČETNO KONFIGURACIJO PRIPORNIK IN ZAPORNIK

Vzglasje je v kakem stvarnem zlogu ali popolnjeno, tj. uresničeno (C1...Cn-), ali glasovno nepopolnjeno, tj. ničto ( $\phi$ -). Vzglasje je ali enodelno ali večdelno: pri vzglasju z le enim segmentom govorimo o *enostavnem vzglasju* oz. preprostem vzglasju, pri veččlenskem vzglasju pa o *vejanem* in *zapletenem (kompleksnem) vzglasju* oz. zapleteno sestavljenem vzglasju (o tem v nadaljevanju).

Npr.: *čas, ga, jok, sam, voz; člen, mrak, nrav, ples, sto; pljusk, vzlju.bi.ti, zmlet, zdrav; fah, phen, fiz, fo, furh.*

Vejano in zapleteno vzglasje določa urejenost enote iz dveh ali več zaporednih soglasniških členov v nizu in njunih/njihovih medsebojnih odnosov, odnosov z zlogovnim jedrom ter odnosov do celosti zloga (tj. C1C2...CnV), pri tem je pomembno posamezno mesto v vzglasju. Zvočnost je lastnost posameznih segmentov zloga, tj. povezana s posameznim nosilcem lastnosti in je njegova inherentna lastnost. Glede na zvočnost posameznih členov se ti v vzglasju razvrščajo tako, da zvočnejši člen stoji bližje zvočnostnemu vrhu (jedru, ki je V) zloga; robna člena zloga sta pogosto medsebojno zrcalna (CVC *sok*, CCVCC *plast* ipd.). Med prvim in drugim mestom (ali med več zaporednimi mesti) v *vejanem* oz. *zapletenem vzglasju* obstaja zvočnostni kontrast, zvočnost pa mora naraščati proti jedru zloga; kontrast je tu najvišji mogoč, to je maksimalni kontrast C – V. Prepovedana so istozložna zaporedja iz segmentov z enako lastnostjo [ $\pm$ trajnik] (Morelli 1998: 7). Vzglasje je dodatno omejeno z načelom *dopustnost – ND*; določa segmente, ki začenjajo in končujejo zlog, tako da so v vzglasju možni le nizi, ki jih najdemo na začetku kake besede, in v izglasju le nizi, ki so možni na koncu kake besede v danem jeziku (Goslin – Frauenfelder 2001: 411). Povedano drugače: soglasniški niz na začetku besede je lahko na začetku vzglasja (Kuryłowiczevo pravilo, po Unuk 2003: 149).

Na začetku besede: *se.stra – strah, ses.tra – trava, sest.ra – rama*;  
na koncu besede: *ses.tra – nos, sest.ra – kost*; kombinacije /-str/ za *sestr.a* ne najdemo (*magistr* je drugojezična beseda oz. pojav vrivanje (epenteza) s polglasnikom: *magist[ə]r*).

Deluje še zakonitost *zlogovni stik – ZZS*, ki določa, da zvočnost pade maksimalno čez meje zloga: v katerem koli raznozložnem zaporedju dveh soglasnikov A.B je zvočnost A prednostno večja od zvočnosti B (Clements 1990: 42–43). Npr. *bo.tra*, pri čemer zvočnost najbolj raste od V prvega zloga do C naslednjega zloga.

V našem primeru je to *se.stra*, saj je padec zvočnosti čez mejo zlogov največji, vendar pa NZZ izloča možnost *se.stra*, saj zvočnost v *.stra* ne narašča od začetka zloga do zlogovnega jedra (o tem v nadaljevanju).

Vzglasje opredeljuje še načelo *največje vzglasje – NNV* (Kahn 1976: 26, 41), to je težnja po najvišji mogoči razširitvi vzglasja, da je tako (na račun predhodnega izglasja), npr. *bra.tje*.

NN deluje močneje kot NZZ in dovoljuje obliko *se.stra*.

Podobno tudi *dir[ə]ndaj*: *di.re.ndaj* ni dovoljena členitev po ND oz. NZZ, saj je /n/ zvočnejši kot /d/, zato v slovenskem jeziku tudi ni besede na /nd-/; členitvi *di.rend.aj* in *di.ren.daj* sta glede na NZZ dovoljeni, a je prednostna členitev *di.ren.daj* glede na ND, ZZS in NNV.

Veččlenski sredinski soglasniški nizi znotraj besede ne izražajo značilnosti nizov soglasnikov v vzglasju in izglasju. Sredinski nizi znotraj besede, pri čemer gre za nenaraščajoče spremembe zvočnosti, se namreč razdelijo z zlogovno mejo C1.C2C3 idr., da ne kršijo NZZ in ZZS, ter tvorijo enake nize kot v začetnih vzglasjih oz. končnih izglasjih (gl. Srebot Rejec 1975: 299, 311; Unuk 2003: 69). V stvarnih pojavitvah imamo več tipov nizov z več soglasniki v vzglasju. Nekateri nizi na besednih mejah, tj. v vzglasju in izglasju, lahko kršijo fonotaktična pravila, sredi besede pa kršitev ni (Borowsky 1989: 145). V vzglasju in izglasju so kršitve načela zvočnosti pogoste. V slovenskem jeziku gre za začetne kombinacije pripornik + zapornik v vzglasju zloga.

Sredinski tričlenski soglasniški niz v *pozdraviti* bi se razdelil med sosednja zloga glede na NZZ – *poz.dra.vi.ti*, vendar se ne glede na NZZ uresniči NNV (tudi glede na zavedanje morfemske zgradbe) – *po.zdra.vi.ti*.

Niz z enako zvočnostjo (ZR = 0) se razdeli med sosednja zloga: *potka – pot.ka*, *šumni – šum.ni*, *varljiv – var.ljiv*; *grlo* [gərlo] – *gr.lo* [gər.lo], pri tem je še vrivanje (epenteza) polglasnika in oblikovanje novega zloga.

V *strah* se zaporedje zapornik + jezičnik (/t/ + /r/) ravna po zvočnostnem načelu: ZI (/t/) = 1, ZI (/r/) = 4; ZR = 4 – 1 = 3.

Niz pripornik + zapornik (/s/ + /t/) načelo krši: ZI (/s/) = 2, ZI (/t/) = 1; MNZR = 1 – 2 = –1.

Zaradi obsežnosti problematike se bomo omejili le na dvočlenske soglasniške nize nezvočnikov v začetnem vzglasju, ki so tip #OOV, tj. konfiguracije F (*frikativ – pripornik*) in S (angl. *stop – zapornik*) kot univerzalni nabor v vseh jezikih: FF, SS, FS in SF; samo konfiguracija SF je vseprisotna. Velja: kjer je SF, je tudi FS; kjer je FF, je tudi FS. Tip FS je zaznamovan najmanj, tip SS najbolj. Po optimalnostni teoriji je FS najbolj harmoničen (v raziskavi 25 jezikov v Morelli 1998: 3–4, 7). Tip začetno vzglasje #FS je v slovenskem jeziku in številnih drugih jezikih zelo pogosta konfiguracija, ki odstopa od določila NZZ. V slovenskem jeziku je v začetnem vzglasju zvočnost v nezvočniških nizih #OOV:



- (a) rastoča (ZR = 1) – SF:  
 $\sigma$ [pf px ps pf bz tf tx ks kf]  
*pfuj, pha, psica, pšeno, bzik, tfej, theta, ksebni, kšeft;*
- (b) enaka (ZR = 0) – SS, FF, AS (A – afrikata oz. zlitnik):  
 $\sigma$ [pt bd tk gd sf sx ft]  
*ptič, bdeti, tkati, [g]do, sfera, shaja, čtivo;*
- (c) padajoča ali obrnjena (rastoče-padajoča; ZR = -1) – FS, FA:  
 $\sigma$ [sk sp st fk fp fi zb zd zg zb zd zg fi xt xk sts sfj fjf xif]  
*skala, spati, stan, škoda, šport, šteti, zbiti, zdaj, zgoraj, žbica, ždeti, žgati, ftiza, hteti, hkrati; scati, sčivkati, ščink, hči* (v nadpravljenem govorjenju je za *sčivkati* lahko izgovor [stj], sicer pride do pošumljenja in je izgovor [stʃ]).

Nekatere kombinacije, tj.  $\sigma$ [fp fk fts fff xp xts in vse kombinacije glede na zvenečnostno omejitev nedovoljene kombinacije  $\sigma$ [sb idr., niso uresničene (pojavi razzvenečenja oz. ozvenečenja); zveneči segment ne more biti umeščen v zlogu dalje od jedra, kot je umeščen nezveneči.

Tipologija v točkah **b** in **c** odstopa od NZZ in je neregularno zaporedje segmentov v začetnem vzglasju.

## 5 OBRAVNAVANJE DVOČLENSKIH NIZOV NEZVOČNIKOV V ZAČETNEM VZGLASJU, KI ODPSTOPAJO OD NZZ

### 5.1 Ravni potek zvočnosti

Možnost dovoliti enako zvočnost oz. ravni potek zvočnosti na robovih zloga se nanaša tudi na to, da imajo priporniki, zaporniki in zlitniki enako stopnjo zvočnosti (Clements 1990: 292; Blevins 1995: 210, 236). To vpeljuje še dodatne omejitve (npr. za zaporedje dveh nosnikov: /mn/ v *mno*, a ne /nm/, za kar v slovenskem jeziku nimamo potrditve; to kaže, da ima /m/ nižjo zvočnost kot /n/, saj ne more stati bližje središču zloga). To je odstopanje od koncepta NZZ (ravni potek zvočnosti na robovih zloga bi bil dovoljen) in od ZZS oz. pravil razvrstitev soglasniških nizov v raznozložnih soglasniških nizih (zadnji segment v zlogu na levi nima višje zvočnosti kot prvi segment naslednjega zloga).

### 5.2 Izgovorno mesto

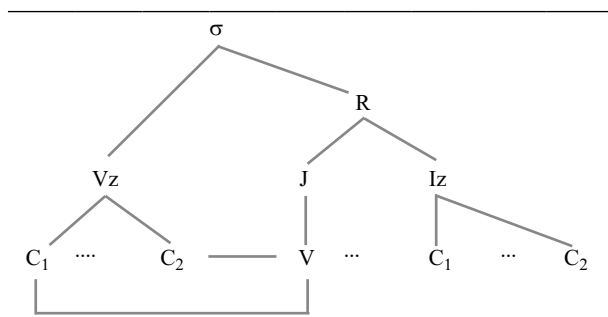
Koronalni soglasniki imajo manj zvočnosti kot nekoronalni soglasniki (Clements 1990: 312–313). Glede na zgornjo trditev se nezvočnika C<sub>1</sub> [±koronalen] + C<sub>2</sub> [±koronalen] ter zvočnost v začetnem vzglasju uresničujejo takole:

- (b) C<sub>1</sub> [+koronalen] + C<sub>2</sub> [+koronalen] [st] *sto*, [zd] *zdi*, [tʃ] *štiri* idr. Zvočnost pada.  
 (a) C<sub>1</sub> [+koronalen] + C<sub>2</sub> [-koronalen] [sf] *sfera*, [zb] *zbit*, [k] *škart* idr. Zvočnost je enaka/pada.  
 (c) C<sub>1</sub> [-koronalen] + C<sub>2</sub> [+koronalen] [pt] *ptič*, [gd] [g]do, [bd] *bdim* idr. Zvočnost je enaka.

Glede na NZZ ni mogoče potrditi, da so koronalni nezvočniki po zvočnosti razvrščeni nižje kot nekoronalni nezvočniki.

V modelu artikulacijske fonologije eksperimentalnega preučevanja zloga CV sta samoglasnik in soglasnik povezana v *začetni fazi*, ki kaže na istočasnost začetka obeh gibov, v zlogih VC sta povezana v *protifazi*, kar kaže na zaporednost obeh gibov. Zlogi CCV imajo dva načina odnosov: giba za CC sta speta z V v začetni fazi in speta medsebojno v protifazi, tako da se ne začneta istočasno. Skrajno desni C prilagodi svoj čas giba s pomikom proti V za vsak levo dodani C, da bi omogočil njegovo dodajanje. Pri /s/ + C tega pomika ni, tovrstni /s/ ne kaže artikulacijskega časa vzglasja in zato ni del vzglasja, ampak je le dodan (Hermes idr. 2013: 157–161, 170–173) (… – protifaza, — – začetna faza).

**Prikaz 3: Povezovanje soglasnikov in samoglasnikov glede na zgradbo zlogov** (po Hermes idr. 2013: 159)



### 5.3 Segment, lociran zunaj zloga

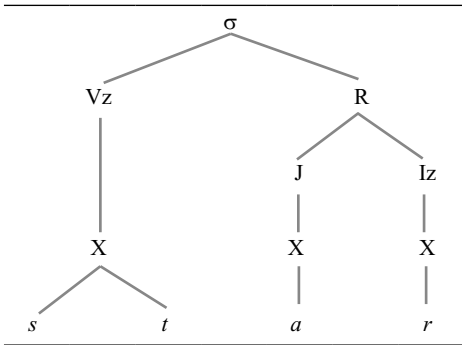
Pojavi neregularnega zaporedja segmentov v vzglasju (in izglasju) so pojmovani in poimenovani različno: *prekinitev* (*terminacija*) (Fudge 1969: 268–269) se nanaša na mejno oz. končno mesto v zgradbi, kjer je zgradba prekinjena; *pristavek* (*adjunkt*) (Barlow 2001: 292, 294) se netrajno pristavlja zgradbi in je neposredno odvisen od zloga; *polzložni* (Kiparsky 2003: 147) je segment, pozicioniran na višjo raven; *dodatek* (*apendiks*) je ločen od zgradbe zloga (Borowsky 1989: 145; Vaux – Wolfe 2009: 101–144). V omenjenih obravnavah segmenti, ki ne upoštevajo NZZ, zgradbeno ne pripadajo istemu zlogu. Vendar je videti, da obravnave sprožajo še nova vprašanja (gl. Selkirk 1984; Kaye 1990a: 132–183; 1990b: 306–326; 1992: 293–313; Barlow 2001: 294; Goad 2012: 337). Nekateri raziskovalci predlagajo, da je treba segment, ki ne more biti zajet v zlogovno zgradbo, izbrisati (Blevins 1995: 218).

Tu obravnavamo le primere soglasniških nizov v vzglasju:  $\sigma$ [pripornik + zapornik (npr. *star*), ki se ne ravna po zvočnostnem načelu, da segmentu v vzglasju lahko sledi samo segment z višjo zvočnostjo. Grafična predstavitev kaže na primeru *star* različnosti obravnavanja vzglasnih soglasniških nizov (Clements – Keyser 1983; Hall 1992: 59–63; Goldsmith 1990: 123–127): pripornik (ZI = 2) + zapornik (ZI = 1) s padajočim potekom zvočnosti (MNZR = -1).

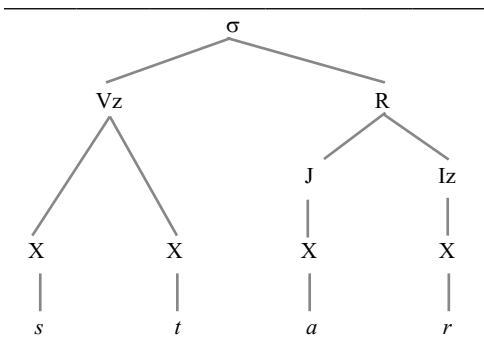
## 6 RAZLIČNOSTI OBRAVNAVE

(X – vozlišče,  $\phi$  – fonetično neuresničeni segment, PrB – prozodijska beseda, D – dodatek oz. apendiks)

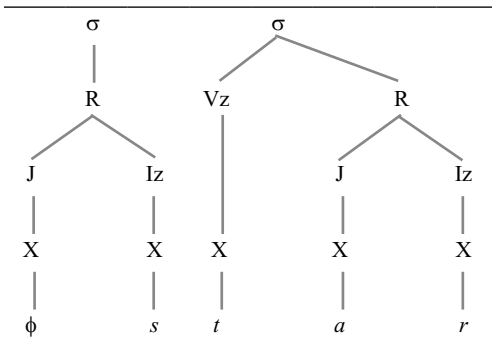
1. *Vejano vzglasje*: vzglasje je razvejano na segmenta (več segmentov): *star*.



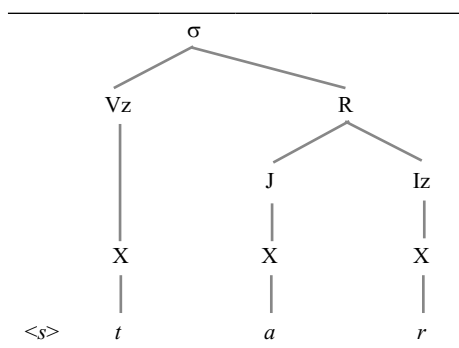
2. *Zapleteno (kompleksno) vzglasje*: zapletenost nastopa na robovih zloga (v vzglasju in izglasju), enota ni oddeljena: *(st)ar*.



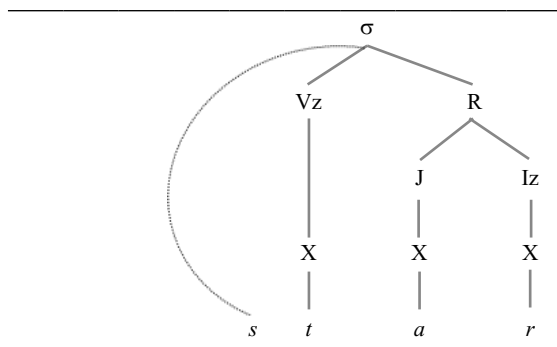
3. *Polzlog oz. degenerirani zlog*: težko opredeljivi segment pripada drugemu zlogu, tj. izglasju predhodnega zloga ob odsotnosti njegovega jedra ( $J = \phi$ ): *[s].tar*.



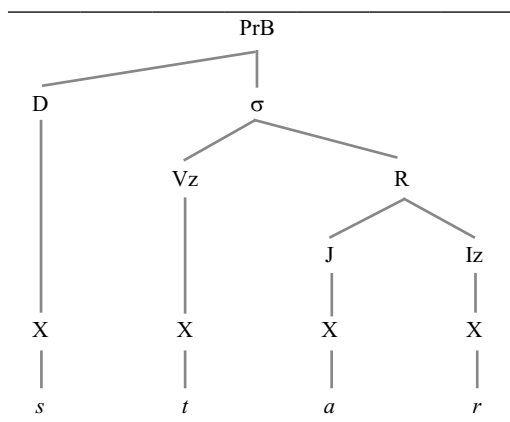
4. *Zunajzlogovni (ekstrasilabični) segment*: nestalni segment ni uvrščen v zgradbo zloga in ni pripet na kako višjo raven od zloga: [s]tar.



5. *Pristavek (adjunkt)*: segment ni pripet na kako višje vozlišče oz. kako višjo raven, pač pa je zunaj vzglasja in neposredno odvisen od zloga: s.tar.



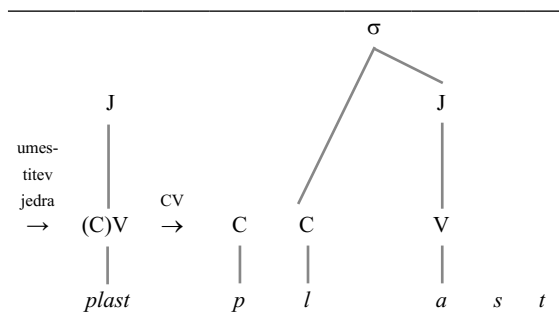
6. *Dodatek (apendiks)*: zunajzlogovni segment je pripet na višjo raven od zloga, tj. na višje prozodijsko vozlišče oz. prozodijsko besedo (PrB): ([s])tar.



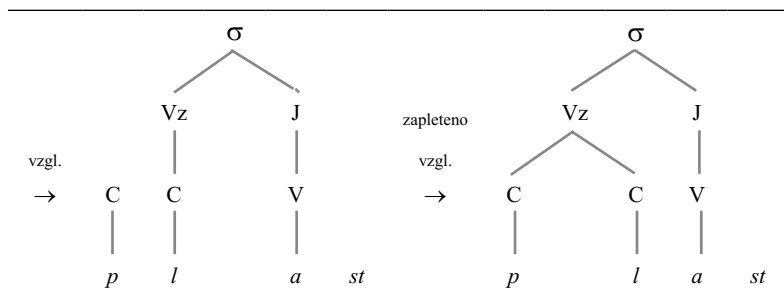
*Vežano vzglasje* je standardni zgradbeni model; zajame vse soglasnike v predjedrnem položaju, a v vzglasju velja NZZ: ker ne gre za naraščanje zvočnosti zaporednih segmentov, se ne uresniči. *Zapleteno vzglasje*: segmenta (/s/ in /t/) tvorita *zapleteno vzglasje*; ker ne gre za pravilen potek zvočnosti, se ne uresniči. V razlagah 3–6 ne gre za segment iste zlogovne zgradbe, temveč je segment umeščen ob njej. Ker ni del zloga, zanj ne velja NZZ (Vaux – Wolfe 2009: 108). Posebna je obravnava, da gre za vzglasni *polzlog* oz. *degenerirani zlog*, ki nima jedra, in segment spada k predhodnemu zlogu (Kaye 1990b; 1992; Cho – King 2008: 183–212; Keydana 2010: 99–117); rešitev ni uporabna, saj uvaja dodaten zlog, in to brez jedra. Razlaga s pojmom *zunajzlogovni segment*, vezan na prvi soglasnik – pripornik: to je tak segment, ki ni član nobenega zloga – ne predhodnega ne naslednjega zloga (Clements – Keyser 1983: 39; Hall 2002); v modelu ni videti rešitve vprašanja. V členitvi zloga na poddel – *jedrni zlog* (Kenstowicz 1994: 255) se koncept NZZ uresničuje dosledno, zunajzlogovno prvino doda jedrnemu zlogu in jo s tem locira v zlog (Neef 2004: 256); reševanje vprašanja se s tem še bolj zaplete. Umestitev segmenta, da je *pristavek*, je pravzaprav podzlogovna zgradba, ki ni veljavno vzglasje, in je neposredno pripeta na zlog (Barlow 2001: 292–294). Taka rešitev bi povzročila, da bi vse soglasniške nize v besedi, tj. začetne, sredinske in končne, členili z zlogovno mejo med pripornikom in zapornikom (*s.pet*, *se.s.tra*, *tek.s.t*), kar ni sprejemljivo, ali bi uvedli dodatno pravilo le za vzglasje. V rešitvi *odatek* segment ni umeščen istozložno, temveč je dodan zgradbi zloga. Predstavlja pojav *zunajzlogovni segment*: ne pripada zlogu, a je z njim povezan prek (od zloga višje) prozodijske enote (PrB), na katero je pripet (Vaux – Wolfe 2009: 108). Model sproža pomislek kot model *pristavka*. Fonološka teorija ne vsebuje nobenih prozodijskih kategorij, ki so višje od zloga (Cairns 2009: 146–147).

Kako je mogoče, da kak segment (npr. /s-/ v *star*) v sklopu pojmovanja zlogovne zgradbe ni vključen v zlogovno zgradbo? Pravila v *algoritmizaciji zgradbe zloga* – *AZZ* delujejo v zaporedju, določena pa ponavljalno (Kahn 1976; Clements – Keyser 1983; Hall 1992: 59–63). Primer je za zlog *plast*.

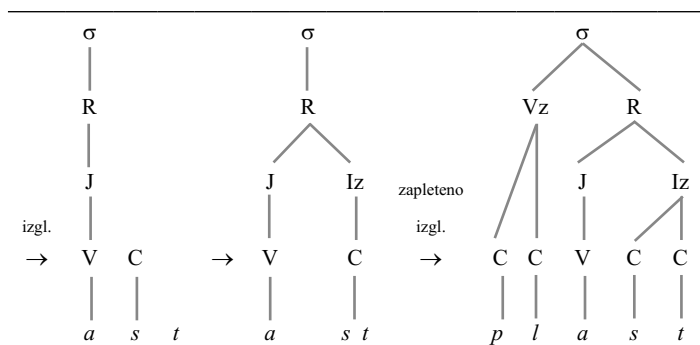
1. Pravilo *umestitev jedra* postavi V za jedro (J). Pravilo *oblikovanje zloga CV* umesti vozlišče zloga ( $\sigma$ ), poveže C pred V in ustvari preprosti zlog CV.



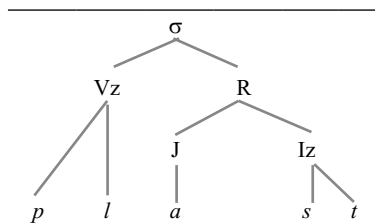
2. Pravilo *vzglasje* vključi predjedrni C in oblikuje vzglasje (Vz). Pravilo *zapleteno vzglasje* pridruži še prvi C in ustvari zgradbo zloga CCV.



3. Pravilo *izglasje* oblikuje vozlišče za rimo (R), pridruži pojedrni C in oblikuje zgradbo zloga VC. Pravilo *zapleteno izglasje* poveže še preostale C v razvejano izglasje.

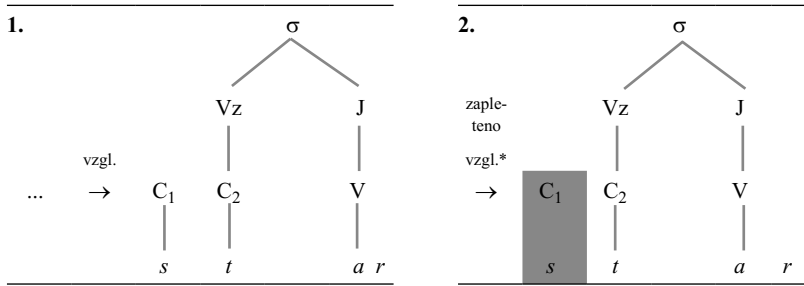


4. Pravilo *izhod* oblikuje zlog, ki ima zgradbo CCVCC, tj. z razvejanim vzglasjem in razvejano rimo oz. razvejanim izglasjem.

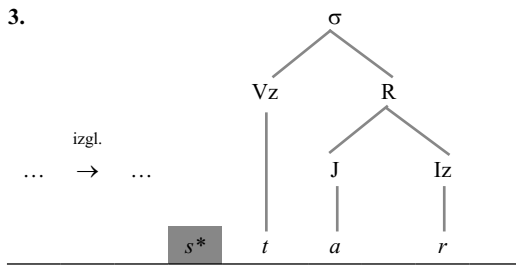


#### Razlaga za /s-/ v /star/

Pri glasniških nizih priponnik + zapornik se ne aktivira pravilo *zapleteno vzglasje* (v prikazu zapleteno vzgl.\*). Segment priponnik ni vključen v zgradbo vzglasja.



Pravilo *izhod*: postopek AZZ je bil prekinjen, zgradba zloga je ostala CV, saj zaradi delovanja NZZ pravilo *zapleteno vzglasje* ni ustvarilo razvejanega vzglasja oz. zloga CCV.



Na pravilo *zapleteno vzglasje* deluje NZZ in upošteva MNZR, ki določa, koliko razlike v zvočnosti mora biti med segmenti vzglasja; za slovenski jezik je  $MNZR \geq 0$ , saj obstajajo nizi enakih razredov soglasnikov ( $ZR = 0$ ).

1. Za niz C1C2V je pravilo *oblikovanje zloga CV* v zlog CV vključilo C2V, pravilo *vzglasje* pa še predjedrni C in oblikovalo vzglasje (Vz).
2. Pravilo *zapleteno vzglasje* lahko vključi C1 v zlog, če je vrednost ZI C1 odšteta od vrednosti ZI C2  $ZR \geq 0$ : za primer vzglasja /pl/ v zlogu /plast/ je  $ZR = ZI(C2) - ZI(C1) = 4 - 1 = 3$ ; v nizu /st/ v /star/ je  $ZR = ZI(C2) - ZI(C1) = 1 - 2 = -1$ . Segment /s/ ne more biti vključen v zgradbo vzglasja, ker ne deluje pravilo *zapleteno vzglasje*: nizi pripornik + zapornik kršijo določili o MNZR in NZZ za slovenski jezik.
3. AZZ ne deluje do konca. Niz /st/ ni oblikovan v *vejano oz. zapleteno vzglasje*, zato /s/ v nizu /st/ v *star* ostane nevklučen v zlogovno zgradbo oz. je od zloga levo ločen in je *zunajzlogovni (ekstrasilabični) segment*.

## 7 ZAZNAVA RASTI ZVOČNOSTI

Zaznavnost rasti zvočnosti povezujemo s posplošitvijo Webrovega zakona psihofizike (Pardo-Vazquez idr. 2019; Weber 2020). Gre za koncept opazne zaznavne razlike, ki je potrebna za zaznavo spremembe med posameznima po intenziteti različni-

ma (fizičnima) dražljajema, tj. spremembe rasti zvočnosti. Razlika je stalno razmerje, tako da povečanje intenzitete za to vrednost omogoča, da se zazna sprememba.

### 7.1 Rast zvočnosti

Računa se razlika med zvočnostnim rangom drugega soglasnika (C2) in zvočnostnim rangom prvega soglasnika (C1) v nizu soglasnikov (v vzglasju, izglasju) glede na ZI posamezne kategorije na zvočnostni lestvici:  $ZR = ZI(C2) - ZI(C1)$  (Tamási – Berent 2015: 382). Za kategorije soglasnikov in samoglasnikov upoštevamo ZI kategorij: zaporniki (S) = 1, priporniki (F) = 2, nosniki (N) = 3, jezičniki (L) = 4, drsniki (G) = 5, samoglasniki (V) = 6. ZR ima:

- (a) pozitivno vrednost: npr. /bl/ (*bled*) –  $ZR = 4 - 1 = 3$ ;
- (b) ničto vrednost oz. je brez vrednosti: npr. /bd/ (*bdim*) –  $ZR = 1 - 1 = 0$ ;
- (c) negativno vrednost: npr. /st/ (*sto*) –  $ZR = 1 - 2 = -1$ .

Jeziki se razlikujejo po tem, kakšno vrednost ZR dovoljujejo (npr. angleški jezik visoko vrednost; ruski jezik tudi negativno vrednost; Gouskova 2001: 175–185).

Izračunamo še ZR samoglasnika (V) in prvega soglasnika (C1) (Fullwood 2013: 1–3, 11–12; Flemming 2008: 2–3):  $ZR = ZI(V) - ZI(C1)$ .

Razmerje ZR med soglasnikoma v vzglasju ter med samoglasnikom jedra in prvim soglasnikom vzglasja opredelimo kot *rast zvočnosti* (RZ) in ga odštejemo od 1:

$$RZ = 1 - \frac{ZI(C2) - ZI(C1)}{ZI(V) - ZI(C1)}$$

Npr. v zlogu *plot*:

$$RZ = 1 - \frac{ZI(C2) - ZI(C1)}{ZI(V) - ZI(C1)} = 1 - \frac{4 - 1}{6 - 1} = 1 - \frac{5}{5} = 1 - 1 = 0$$

Izračunamo vrednosti RZ za možne konfiguracije prvin (brez konfiguracij z drsniki)<sup>2</sup> v začetnem vzglasju glede na posamezne kategorije prvin in tvorimo ranžirno vrsto:

#### Prikaz 4: Konfiguracije prvin v začetnem vzglasju po vrednostih rasti zvočnosti (RZ)

SL	FL	SN	NL	FN	SF	LL	NN	FF	SS	FS	NF	LN	NS	LF	LS
0,4	0,5	0,6	0,67	0,75	0,8	1	1	1	1	1,25	1,33	1,5	1,67	2	2,5

<sup>2</sup> Posebnosti alofonov fonema /v/ presegajo našo obravnavo začetnih nezvočniških nizov. Alofone v-ja bi bilo treba obravnavati širše (gl. Tivadar 1999), zato konfiguracij z drsniki nismo zajeli.



Označene konfiguracije vzglasja (od SL do FS) v zgornjem prikazu imajo potrditev v jezikih, druge konfiguracije pa se ne uresničujejo (Fullwood 2013: 3).

(a) V slovenskem jeziku so uresničene naslednje začetne vzglasne konfiguracije:

SL *plet, blisk, tlesk, dlan, klen, glog, prot, bran, trop, drob, kriv, grob*;  
 FL *slep, zlat, šlek* (medm.), *žled, flota, hlad, srab, zraven, šrot, žreb, frula, hrup*;  
 SN *pnevmatika, tvalo, dno, knez, gnoj, kmet, gmota*;  
 NL *mlad, mravlja, nrav*;  
 FN *sneg, znoj, šnita* (pog.), *žnabelj* (pog.), *hnotov* (nar.), *smeh, zmeda, šmarnica, žmigati* (nar.), *hmelj*;  
 SF *psi, pšenica, pfuj* (medm.), *phan, bzik, ts* [tsə] (medm.), *tfej* (medm.), *theta, ksebn, kšeft* (pog.), *kforjevec, kh* [kx] (medm.);  
 NN *mnog*;  
 FF *sfera, shod*;  
 SS *ptič, bdeti, tkati*, [g]do;  
 FS *spet, sto, skuta, zbit, zdeti, zgib, špaga* (pog.), *štiri, škoda, žbica, ždeti, žganje, ftiza, hteti*.

(b) V slovenskem jeziku se ne uresničujejo naslednje začetne vzglasne konfiguracije:

LL  $\phi$ ;<sup>3</sup> NF –  $\phi$  (potrditev je le ena: *mh* [mxə], medm.), LN –  $\phi$ , NS –  $\phi$  (potrditev je le ena: *mda* (medm.);  
 LF –  $\phi$ , LS –  $\phi$ .

Videti je, da je meja med uresničenimi in neuresničenimi konfiguracijami pri vrednostih rasti zvočnosti  $RZ = 1,25$  in  $RZ = 1,33$ . V nadaljevanju bomo pokazali, zakaj je meja prav tu.

Ugotavljamo spremembo vrednosti RZ med sosednjima členoma (d) tako, da izračunamo razliko rasti zvočnosti (RRZ) med sosednjima členoma zaporedja in izračun zaokrožimo na eno decimalno mesto. Npr.:  $d = RZ(FL) - RZ(SL) = 0,5 - 0,4 = 0,1$  itd.

#### Prikaz 5: Konfiguracije prvin v začetnem vzglasju glede na vrednosti razlike rasti zvočnosti (RRZ)

RRZ = 0	NN – LL	FF – NN	SS – FF			
RRZ = 0,1	FL – SL	SN – FL	NL – SN	FN – NL	SF – FN	NF – FS
RRZ = 0,2	LN – NF	NS – LN				
RRZ = 0,3	LF – NS					
RRZ = 0,5	LS – LF					

3 Kompatibilnost soglasniških fonemov določajo njihove inherentne distinktivne lastnosti; vse možne kombinacije fonemov se v jeziku ne uresničijo (Unuk 2003: 42–47, 295–315).

## 7.2 Prag zaznave vzbujanja spremembe rasti zvočnosti

### Prikaz 6: Razmerja glede na vrednosti razlike rasti zvočnosti (d) po deležu in številu konfiguracij

Primerjane konfiguracije istorodnih prvin ne izražajo razlike rasti zvočnosti in imajo vrednost  $d = 0$ ;

konfiguracije različnih prvin imajo različne vrednosti  $d$ :

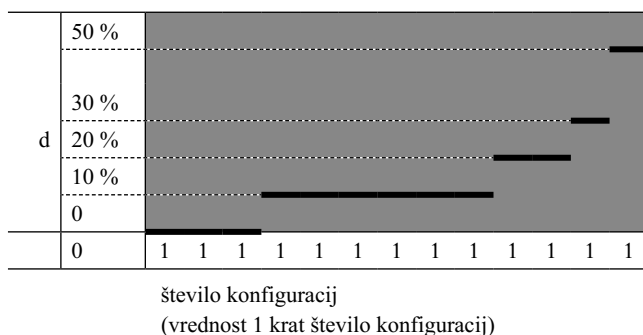
$d = 0,1$  oz. 10 %,

$d = 0,2$  oz. 20 %,

$d = 0,3$  oz. 30 %,

$d = 0,5$  oz. 50 %

razlike rasti zvočnosti (RRZ).



Razlika rasti zvočnosti ( $RRZ = d$ ) med sosednjima členoma zaporedja konfiguracij je delež spremembe rasti zvočnosti in ima vrednosti od 0,1 do 0,5. Videti je, da je prag zaznavne spremembe vrednosti rasti zvočnosti vrednost med  $RRZ = 0,1$  in  $RRZ = 0,2$ , njuna srednja vrednost je 0,15. Povečanje osnovne vrednosti intenzitete vzbujanja – vrednosti rasti zvočnosti za vsaj 15 % povzroči zaznavo njene spremembe. Tako je prav ta vrednost merilo, katere konfiguracije soglasnikov v začetnem vzglasju se v jeziku (jezikih) lahko uresničujejo in katere ne.

- (a) Konfiguracije prvin v vzglasju, ki se lahko potrjujejo, imajo vrednost  $RRZ$  med primerjanimi konfiguracijami  $RRZ \leq 0,1$  oz.  $RRZ \leq 10\%$  intenzitete vzbujanja. Povečanje osnovne vrednosti intenzitete vzbujanja  $RZ$  za 10 % je pod pragom zaznave vzbujanja spremembe ( $RRZ$ ). To omogoča, da se potrjujejo le naslednje konfiguracije: SL, FL, SN, NL, FN, SF, LL, NN, FF, SS, **FS**.
- (b) Konfiguracije prvin v vzglasju, ki se ne potrjujejo, imajo vrednost  $RRZ$  med primerjanimi konfiguracijami  $RRZ \geq 0,2$  oz.  $RRZ \geq 20\%$  intenzitete vzbujanja. Povečanje osnovne vrednosti intenzitete vzbujanja  $RZ$  za 20 % ali več povzroči zaznavo njene spremembe ( $RRZ$ ). To onemogoča, da bi se uresničile naslednje konfiguracije: NF, LN, NS, LF, LS.

V začetnem vzglasju FS- je zvočnostna razdalja med prvinama negativna ( $ZR = -1$ ), potek zvočnosti je padajoč ali obrnjen (rastoče-padajoč) glede na jedrni samoglasnik. Ti nizi kršijo določilo o MNZR za slovenski jezik, tj.  $MNZR \geq 0$ , da sta prvini lahko vključeni v konfiguracijo vzglasja. Ko izračunamo RZ posameznih konfiguracij in primerjamo vrednosti RRZ posameznih konfiguracij, je prag zaznavne spremembe pri vsaj 15 %. Videti je, da je ta velikost dražljaja, ki povzroča zaznavno spremembo občutka, merilo, da ima konfiguracija FS- potrditev oz. uresničitev v slovenskem jeziku (ali drugih jezikih), saj je tu vrednost (tj. 10 % intenzitete vzbujanja) pod pragom zaznavne spremembe.

### 7.3 Sprememba rasti zvočnosti je aritmetično zaporedje

**(A)** Pri naslednjih konfiguracijah je razlika rasti zvočnosti med primerjanima konfiguracijama v zaporedju stalna, konfiguracije tvorijo aritmetično zaporedje, tako da predhodni člen odštejemo od naslednjega člena ( $n$  – indeks člena,  $a_n$  – člen zaporedja,  $d = RRZ$ ):

$$\begin{aligned} a_n + 1 - a_n &= d; \\ d = 0: & NN - LL, FF - NN, SS - FF; \\ d = 0,1: & FL - SL, SN - FL, NL - SN, FN - NL, SF - FN, NF - FS; \\ d = 0,2: & LN - NF, NS - LN. \end{aligned}$$

**(B)** Konfiguracije v LF – NS,  $d = 0,3$ , in LS – LF,  $d = 0,5$ , ne tvorijo aritmetičnega zaporedja.

Ustvarimo ranžirno vrsto po vrednosti RRZ:

$$0; 0,1; 0,2; 0,3; 0,5.$$

Ugotavljamo, da so posamezne številske vrednosti v medsebojnem razmerju, in sicer tvorijo aritmetično zaporedje. Uvedemo *Fibonaccijeva števila*: 0, 1, 1, 2, 3, 5 itd. (Hladnik 2021). Ta števila tvorijo *Fibonaccijevo zaporedje*, v katerem je vsak člen od tretjega člena naprej vsota predhodnih dveh členov ( $n$  = indeks člena,  $F_n$  = člen zaporedja;  $F_0 = 0$  – ničelni člen,  $F_1 = 1$  – prvi člen,  $F_2 = 1$  – drugi člen,  $F_3 = 2$  – tretji člen itd.; rekurzija velja za  $n \geq 2$ ).

$$\begin{aligned} F_n &= F_{n-1} + F_{n-2} \\ 2 &= 1 + 1; 3 = 2 + 1; 5 = 3 + 2 \text{ itd.} \end{aligned}$$

Fibonaccijevo zaporedje priredimo za naša števila, tako da Fibonaccijeva števila delimo z 10 in dobimo vrednosti:

$$0; 0,1; 0,2; 0,3; 0,5.$$

Naša števila se nekoliko razlikujejo v začetnih členih Fibonaccijevih števil, vendar lahko ugotovimo, da gre za Fibonaccijevo zaporedje ( $F_0 = 0$  – ničelni člen,  $F_1 = 0,1$  – prvi člen,  $F_2 = 0,2$  – drugi člen itd.; rekurzija velja za  $n \geq 3$ ):

$$0,3 = 0,2 + 0,1; 0,5 = 0,3 + 0,2.$$

Števila Fibonaccijevega zaporedja so v razmerju: količnik ( $\phi$ ) v deljenju Fibonaccijevega števila s predhodnim številom (tj. večjega števila z manjšim številom) se od tretjega člena naprej bliža idealnemu razmerju *zlatega reza*:  $\phi = 1,6$ ; pri naših številih so naslednje vrednosti:  $\phi = 0,3 : 0,2 = 1,5$ ;  $\phi = 0,5 : 0,3 = 1,66$ .

Pri razporeditvi rasti zvočnosti za posamezne dvočlenske nize kombinacij soglasnikov v vzglasju smo ugotavljali razliko rasti zvočnosti vzglasja in jedra med posameznimi konfiguracijami. Pri nizih z enakimi prvinami te razlike jasno ni. Ugotovili smo, da so vrednosti razlike rasti zvočnosti vzglasja in jedra za posamezne konfiguracije soglasnikov v urejenem razmerju, ki je Fibonaccijevo zaporedje. Fibonaccijeva shema kot rekurzivno zaporedje je pokazala nize soglasnikov v vzglasju tako: v zaporedju, ki ga začeta vrednosti razlike rasti zvočnosti, tretja vrednost in vsaka naslednja vrednost razlike zvočnosti pa je vsota predhodnih števil, se uresničujejo samo konfiguracije z vrednostjo ničelnega in prvih dveh členov Fibonaccijevega zaporedja. Vse naslednje konfiguracije soglasnikov z višjo vrednostjo se ne uresničujejo. Uresničujejo se le konfiguracije soglasnikov, pri katerih razlika v rasti zvočnosti ne presega vrednosti 0,1 (tj. le 0 in 0,1), to sta v našem prikazu vrednosti za posamezne konfiguracije lahko le ničelni, prvi in drugi člen Fibonaccijevega zaporedja, količnik v deljenju Fibonaccijevih števil pa se za te člene še ne bliža izrazito idealnemu razmerju zlatega reza s  $\phi = 1,6$ , saj je  $\phi = 1,5$ . Tako se lahko uresničujejo le konfiguracije: SL, FL, SN, NL, FN, SF, LL, NN, FF, SS, FS.

## 8 SKLEP

V slovenskem jeziku se načelo zaporedja zvočnosti (NZZ) ne uresničuje dosledno v nizih nezvočnikov na obrobju zloga, tj. v vzglasju. Pri odstopanju od NZZ gre za kolikost zvočnosti v nasprotju s pričakovano razliko v zvočnosti, ki mora biti vzpostavljena med segmenti vzglasja kot najmanjša zvočnostna razdalja (MNZR): zvočnost drugega soglasnika mora biti višja od zvočnosti predhodnega soglasnika. Omejili smo se na vzglasne dvočlenske nezvočniške nize #OOV, ki tvorijo tipologijo načinov kombiniranja, kar predstavlja splošni nabor v jezikih in jih medsebojno razlikuje. Odstopanja od NZZ so dvojja, nizi so glede na izgovarjavo homogeni in heterogeni. Prvo odstopanje so nizi z enako zvočnostjo, na sosednjih segmentih je njen potek raven. To so konfiguracije segmentov iste kategorije, čeprav podvojitve niso dovoljene. V slovenskem jeziku podvojitve so, vrednost ZR je 0. Drugo odstopanje je v konfiguracijah, pri katerih zvočnost ne narašča od začetka proti jedru zloga, temveč je reverzirana. V razporeditvi na prvem členu vzglasja zavzema določeno stopnjo, nato pa na naslednjem členu njena velikost pade na najmanjšo mogočo količino, ZR ima negativno vrednost; zatem se maksimira v središču zloga. To so konfiguracije, ki predstavljajo tip vzglasja #FS (# – začetno vzglasje, F – pripornik, S – zapornik). Tip se pojavlja v številnih jezikih, v slovenskem jeziku je edini tip, ki oblikuje padeč zvočnosti v vzglasju. Obravnave vloge zvočnosti v začetnih FS-nizih so številne in zelo različne.

Razlika v zvočnosti med zaporniki in priporniki ter zlitniki je značilno manjša kot med drugimi kategorijami in je v organiziranju nizov nezvočnikov manj relevantna. V procesu formiranja zloga delujeta načelo zvočnosti in načelo raznovrstnosti segmentov. Videti je, da v začetnih FS-nizih bolj kot dosledna uveljavitev načela različnosti segmentov po zvočnosti deluje načelo raznovrstnosti segmentov. Bolj se glasova v sosedstvu razlikujeta po artikulaciji, večji je kontrast v zaznavanju: da se ne ponovi isti artikulacijski gib (zapora), se izbere glas z najnižjo zvočnostjo glede na jedro, kar je lahko le glas z drugačno artikulacijo (priporo). Zapora signalizira informacijo pred seboj in za seboj, tj. [s] spredaj in [V] zadaj (Engstrand – Ericsson 1999: 49). To pomembno vpliva na zaznavnost zloga, ki se gradi na zvočni in slušni razgibanosti sestavnikov.

Velikost deleža dražljaja povzroča zaznavno spremembo občutka, da bi se opazila razlika: deluje kot merilo tega, da ima konfiguracija #FS potrditev glede na primerjane vrednosti razlike spremembe vrednosti rasti zvočnosti posameznih konfiguracij soglasnikov v začetnem vzglasju, kjer je ugotovljeni prag zaznavne spremembe vsaj pri 15 %, konfiguracija #FS pa je pod njim.

Ugotovili smo, da so vrednosti razlike rasti zvočnosti vzglasja in jedra za posamezne konfiguracije soglasnikov v urejenem razmerju, ki so aritmetično Fibonaccijevo zaporedje. Uresničujejo se samo konfiguracije vzglasnih soglasnikov z vrednostjo ničelnega člena in prvih dveh členov Fibonaccijeve sheme, količnik v deljenju Fibonaccijevih števil pa se za te člene še ne bliža izrazito idealnemu razmerju zlatega reza. Videti je težnjo po izražanju raznolikosti.

Vprašanje vzglasnih nizov, ki predstavljajo odstopanje od NZZ, je osvetljeno še z vidika zaznavnosti in razmerij rasti zvočnosti. V začetnih vzglasnih nizih z enako zvočnostjo ( $ZR = 0$ : NN, FF, SS) in padajočo zvočnostjo ( $ZR = -1$ : FS) bolj kot dosledna uveljavitev NZZ deluje načelo raznovrstnosti segmentov, načelo NZZ se pri tem nevtralizira; konfiguracije kljub neupoštevanju NZZ delujejo kot regularni nizi v začetnem vzglasju v slovenskem jeziku (jezikih).

## USTALJENE KRATICE, KRAJŠAVE, SIMBOLI IN SORODNO

$\sigma$	zlog	Vz	vzglasje
R	rima	J	jedro
Iz	izglasje	X	vozlišče
$\phi$	fonetično neuresničeni segment	PrB	prozodijska beseda
D	dodatek oz. apendiks	.	zlogovna meja
C	soglasnik (angl. consonant)	V	samoglasnik (angl. vowel)
O	nezvočnik oz. obstruent	N	nosnik oz. nazal
L	jezičnik oz. likvida	G	drsnik (angl. glide)
S	zapornik (angl. stop)	F	pripornik oz. frikativ
A	zlitnik oz. afrikata		
	začetno vzglasje oz. premor	$\sigma[$	začetno vzglasje
*	zaznamovanost	$\in$	je
>	večje	<	manjše
$\leq$	manjše ali enako	$\geq$	večje ali enako
n	indeks člena	F <sub>n</sub>	člen zaporedja
d	razlika oz. diferenca	$\phi$	(v matematiki) količnik

## PREGLEDNICA NAČEL, PRAVIL, OMEJITEV, ZAKONITOSTI IN KRATIC Z USTREZNICAMI V ANGLEŠČINI

NRZ	načelo razpršenost zvočnosti	angl. <i>sonority dispersion principle</i>	SDP
NZZ	načelo zaporedje zvočnosti	angl. <i>sonority sequencing principle</i>	SSP
NNZR	načelo najustreznejša zvočnostna razdalja	angl. <i>optimal sonority distance principle</i>	OSDP
ND	načelo dopustnost	angl. <i>legality principle</i>	LP
NNV	načelo največje vzglasje	angl. <i>maximal onset principle</i>	MOP
ZZS	zakonitost zlogovni stik	angl. <i>syllable contact law</i>	SCL
OZZ	omejitev zaporedje zvočnosti	angl. <i>sonority sequencing constraint</i>	SSC
MNZR	merilo najmanjša zvočnostna razdalja	angl. <i>minimum sonority distance</i>	MSD
AZZ	algoritmizacija zgradbe zloga	angl. <i>syllable structure algorithm</i>	SSA
	pravilo umestitev jedra	angl. <i>N-placement</i>	
	pravilo oblikovanje zloga CV	angl. <i>CV rule</i>	
	pravilo vzglasje	angl. <i>onset rule</i>	
	pravilo zapleteno vzglasje	angl. <i>complex onset</i>	
	pravilo izglasje	angl. <i>coda rule</i>	
	pravilo zapleteno izglasje	angl. <i>complex coda</i>	
	pravilo izhod	angl. <i>output</i>	
ZI	zvočnostni indeks	angl. <i>sonority index</i>	SI
ZR	zvočnostna razdalja	angl. <i>sonority distance</i>	SD
RZ	rast zvočnosti	angl. <i>rising sonority</i>	
RRZ	razlika rasti zvočnosti		

## LITERATURA

- Barlow 2001** = Jessica A. Barlow, The structure of /s/-sequences: evidence from a disordered system, *Journal of Child Language* 28 (2001), 291–324, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0305000901004652>.
- Berent idr. 2007** = Iris Berent – Donca Steriade – Tracy Lennertz – Vered Vaknin, What we know about what we have never heard: evidence from perceptual illusions, *Cognition* 104 (2007), 591–630, DOI:10.1016/j.cognition.2006.05.015.
- Bezljaj 1939** = France Bezljaj, *Oris slovenskega knjižnega izgovora*, Ljubljana: Znanstveno društvo, 1939.
- Blevins 1995** = Juliette Blevins, The Syllable in Phonological Theory, v: *Handbook of phonological theory* 1, ur. John A. Goldsmith, London: Blackwell, 1995, 206–244.
- Borowsky 1989** = Toni Borowsky, Structure preservation and the syllable coda in English, *Natural Language and Linguistic Theory* 7 (1989), 145–166, <https://web.stanford.edu/~zwicky/Borowsky.pdf> (dostop 10. 6. 2020).
- Cairns 2009** = Charles E. Cairns, Phonological Representations and the Vaux-Wolfe Proposal, v: *Contemporary Views on Architecture and Representations in Phonology*, ur. Raimy Cairns – Charles E. Cairns, Cambridge, Massachusetts – London: The MIT Press, A Bradford Book, 2009 (Current studies in linguistics), 145–164, DOI:10.7551/mitpress/9780262182706.001.0001.
- Cho – King 2008** = Young-mee Yu Cho – Tracy Holloway King, Semisyllables and Universal Syllabification, v: *The Syllable in Optimality Theory*, ur. Caroline Féry – Ruben van de Vijver, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 183–212, DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511497926.008>.

- Clements 1988** = George N. Clements, The role of the sonority cycle in core syllabification, *Working Papers of the Cornell Phonetics Laboratory 2* (1988), 1–68, <https://zenodo.org/record/3735398#.X21xDHkzaN4> (dostop 10. 7. 2020).
- Clements 1990** = George N. Clements, The role of the sonority cycle in core syllabification, v: *Papers in laboratory phonology 1: between the grammar and physics of speech*, ur. John Kingston – Mary Beckman, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 283–333, <http://www.ai.mit.edu/projects/dm/featgeom/clements90.pdf> (dostop 10. 7. 2020).
- Clements 2009** = George N. Clements, Does Sonority Have a Phonetic Basis?, v: *Contemporary Views on Architecture and Representations in Phonology*, ur. Raimy Cairns – Charles E. Cairns, Cambridge – Massachusetts – London: The MIT Press, A Bradford Book, 2009 (Current studies in linguistics), 165–175, DOI:10.7551/mitpress/9780262182706.001.0001 (dostop 21. 7. 2020).
- Clements – Keyser 1983** = George N. Clements – Samuel Jay Keyser, *CV phonology: a generative theory of the syllable*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1983 (Linguistic Inquiry Monograph 9), <http://seas3.elte.hu/egg12/clements-keyser-83.pdf> (dostop 25. 7. 2020).
- Engstrand – Ericsson 1999** = Olle Engstrand – Christine Ericsson, Explaining a violation of the sonority hierarchy: stop place perception in adjacent [s], v: *Proceedings from the XIIth Swedish Phonetics Conference*, Göteborg: Göteborg University, Department of Linguistics, 1999, 49–52, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.28.3893&rep=rep1&type=pdf> (dostop 10. 6. 2020).
- Flemming 2008** = Edward Flemming, *Asymmetries between assimilation and epenthesis*, Cambridge, Massachusetts: MIT, 2008, <http://web.mit.edu/flemming/www/paper/epenthesis.pdf> (dostop 5. 5. 2020).
- Fudge 1969** = Erik Fudge, Syllables, *Journal of Linguistics* 5.2 (1969), 253–286, <https://www.jstor.org/stable/4175040?seq=1> (dostop 4. 7. 2020).
- Fudge 1987** = Erik Fudge, Branching structure within the syllable, *Journal of Linguistics* 23.2 (1987), 359–377, <https://www.jstor.org/stable/4175895?seq=1> (dostop 4. 7. 2020).
- Fullwood 2013** = Michelle A. Fullwood, The Perceptual Dimensions of Sonority-Driven Epenthesis, *Proceedings of Phonology 2013*, ur. John Kingston – Claire Moore-Cantwell – Joe Pater – Robert Staubs, DOI: <https://doi.org/10.3765/amp.v1i1.14>.
- Goad 2012** = Heather Goad, sC Clusters are (almost always) coda-initial, *The Linguistic Review* 29.3 (2012), 335–373, DOI 10.1515/tlr-2012-0013.
- Goldsmith 1990** = John A. Goldsmith, *Autosegmental and metrical phonology*, Oxford, UK – Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell, 1990.
- Goslin – Frauenfelder 2001** = Jeremy Goslin – Ulrich Frauenfelder, A comparison of theoretical and human syllabification, *Language and Speech* 44.4 (2001), 409–436, DOI: 10.1177/00238309010440040101.
- Gouskova 2001** = Maria Gouskova, Falling sonority onsets, loanwords, and Syllable Contact, *Chicago linguistic society* 37.1 (2001), 175–185, <http://roa.rutgers.edu/files/491-0102/491-0102-GOUSKOVA-0-0.PDF> (dostop 25. 4. 2020).
- Hall 1992** = Tracy Alan Hall, *Syllable Structure and Syllable-Related Processes in German*, Tübingen: M. Niemeyer, 1992 (Linguistische Arbeiten 276).
- Hall 2002** = Tracy Alan Hall, Against extrasyllabic consonants in German and English, *Phonology* 19 (2002), 33–75, DOI: 10.1017/S0952675702004268.
- Hauser 2014** = Ivy Hauser, Sonority as a Primitive: Evidence from Phonological Inventories, v: *Proceedings of the 31st West Coast Conference on Formal Linguistics 2014*, ur. Robert E. Sanatana-LaBarge, Somerville, Massachusetts: Cascadilla Proceedings Project, 2014, 218–226, <http://www.lingref.com/cpp/wccfl/31/paper3024.pdf> (dostop 4. 5. 2020).
- Henke idr. 2012** = Eric Henke – Ellen M. Kaisse – Richard Wright, Is the Sonority Sequencing Principle an epiphenomenon?, v: *The Sonority Controversy*, ur. Steve Parker, Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 2012, 65–100, <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110261523.65/html> (dostop 15. 4. 2020).
- Hermes idr. 2013** = Anne Hermes – Martine Grice – Doris Mücke – Henrik Niemann, Articulatory coordination and the syllabification of word initial consonant clusters in Italian, *Phonology* 30.1 (2013), 157–175, DOI:10.1017/S095267571300002X.

- Hladnik 2021** = Milan Hladnik, *Fibonaccijevo zaporedje*, 2021, <http://uc.fmf.uni-lj.si/mi/arhivpole-tih/gradiva/0405/fibo.pdf> (dostop 15. 1. 2021).
- Jany idr. 2007** = Carmen Jany – Matthew Gordon – Carlos M. Nash – Nobutaka Takara, How universal is the sonority hierarchy?: a cross-linguistic acoustic study, v: *Proceedings of the 16th Congress of Phonetic Sciences, Saarbrücken, 6.–10. August 2007*, 2007, 1401–1404, <http://www.icphs2007.de/conference/Papers/1096/1096.pdf> (dostop 25. 4. 2020).
- Jespersen 1904** = Otto Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, Leipzig – Berlin: B. G. Teubner, 1904, <https://archive.org/details/lehrbuchderphone00jespuoft/> (dostop 10. 6. 2020).
- Jurgec 2007** = Peter Jurgec, *Novejše besedje s stališča fonologije: primer slovenščine*, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2007.
- Jurgec 2011** = Peter Jurgec, Slovenščina ima 9 samoglasnikov, *Slavistična revija* 59.3 (2011), 243–268.
- Kahn 1976** = Daniel Kahn, *Syllable-based generalizations in English phonology*, PhD thesis, Indiana University, 1976, <https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/16397/03491095MIT.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostop 21. 4. 2020).
- Kaye 1990a** = Jonathan Kaye, Government in Phonology: the Case of Moroccan Arabic, *The Linguistic Review* 6 (1990), 131–159, [https://www.academia.edu/10445985/GOVERNMENT\\_IN\\_PHONOLOGYThe\\_Case\\_of\\_Moroccan\\_Arabic](https://www.academia.edu/10445985/GOVERNMENT_IN_PHONOLOGYThe_Case_of_Moroccan_Arabic) (dostop 10. 9. 2020).
- Kaye 1990b** = Jonathan Kaye, ‘Coda’ licensing, *Phonology* 7 (1990), 301–330, [https://www.academia.edu/10445983/\\_Coda\\_licensing](https://www.academia.edu/10445983/_Coda_licensing) (dostop 25. 4. 2020).
- Kaye 1992** = Jonathan Kaye, Do you believe in magic? The story of s+C sequences, *SOAS: Working Papers in Linguistics and Phonetics* 2 (1992), 293–313, [https://www.academia.edu/19624231/Do\\_you\\_believe\\_in\\_magic\\_The\\_story\\_of\\_s\\_C\\_sequences](https://www.academia.edu/19624231/Do_you_believe_in_magic_The_story_of_s_C_sequences) (dostop 25. 4. 2020).
- Kenstowicz 1994** = Michael Kenstowicz, *Phonology in generative grammar*, Cambridge, Massachusetts: Blackwell, 1994, [http://courses.washington.edu/lingclas/451/leb\\_arabic.pdf](http://courses.washington.edu/lingclas/451/leb_arabic.pdf) (dostop 7. 5. 2020).
- Keydana 2010** = Götz Keydana, Evidence for non-linear phonological structure in Indo-European: the case of fricative clusters, 99–117, [http://www.keydana.de/download.php?id=Keydana\\_Fricative\\_Clusters\\_extended\\_version.pdf](http://www.keydana.de/download.php?id=Keydana_Fricative_Clusters_extended_version.pdf) (dostop 16. 4. 2020).
- Kiparsky 2003** = Paul Kiparsky, Syllables and moras in Arabic, v: *The syllable in Optimality Theory*, ur. Caroline Féry – Ruben van de Vijver, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 147–182, <https://web.stanford.edu/~kiparsky/Papers/syll.pdf> (dostop 15. 9. 2020).
- Ladefoged – Johnson 2011** = Peter Ladefoged – Keith Johnson, *A Course in Phonetics*, Boston, Massachusetts: Wadsworth – Cengage Learning, 2011.
- Maddieson 1999** = Ian Maddieson, In search of universals, *Proceedings of the 14th International Congress of Phonetic Sciences* 3, Berkeley: University of California, Berkeley, 1999, 2521–2528, [https://www.internationalphoneticassociation.org/icphsproceedings/ICPhS1999/papers/p14\\_2521.pdf](https://www.internationalphoneticassociation.org/icphsproceedings/ICPhS1999/papers/p14_2521.pdf) (dostop 16. 6. 2020).
- Marin – Pouplier 2010** = Stefania Marin – Marianne Pouplier, Temporal Organization of Complex Onsets and Codas in American English: Testing the Predictions of a Gestural Coupling Model, *Motor Control* 14 (2010), 380–407, DOI: 10.1123/mcj.14.3.380.
- Morelli 1998** = Frida Morelli, Markedness Relations and Implicational Universals in the Typology of Onset Obstruent Clusters, *North Eastern Linguistics Society* 28.2 (1998), 107–120, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.387.6402&rep=rep1&type=pdf> (dostop 10. 4. 2020).
- Neef 2004** = Martin Neef, Segments with inherently falling sonority, *Studia Linguistica* 58.3 (2004), 252–268, <https://doi.org/10.1111/j.0039-3193.2004.00116.x>.
- Ohala 1992** = John J. Ohala, Alternatives to the sonority hierarchy for explaining segmental sequential constraints, *Chicago Linguistic Society* 2 (1992), 319–338, [http://www.linguistics.berkeley.edu/~ohala/papers/alternatives\\_to\\_sonor\\_hier\\_cls.pdf](http://www.linguistics.berkeley.edu/~ohala/papers/alternatives_to_sonor_hier_cls.pdf) (dostop 10. 12. 2020).
- Pardo-Vazquez idr. 2019** = Jose L. Pardo-Vazquez – Juan R. Castiñeiras-de Saa – Mafalda Valente idr., The mechanistic foundation of Weber’s law, *Nature Neuroscience* 22 (2019), 1493–1502, DOI: 10.1038/s41593-019-0439-7.



- Parker 2002** = Steve Parker, *Quantifying the Sonority Hierarchy*, doktorska disertacija, University of Massachusetts, 2002, DOI: 10.13140/2.1.3546.4005.
- Parker 2011** = Steve Parker, Sonority, v: *The Blackwell companion to phonology* 2, ur. Marc van Oostendorp idr., Malden, Massachusetts: Wiley-Blackwell, 2011, 1160–1184, <https://www.ling.upenn.edu/~gene/courses/530/readings/Parker2011.pdf> (dostop 15. 4. 2020).
- Parker 2012** = Steve Parker, Sonority, Sonority distance vs. sonority dispersion – a typological survey, v: *The sonority controversy. Phonology and Phonetics* 18, ur. Steve Parker, Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 2012, 101–166, <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110261523.65/html> (dostop 21. 12. 2020).
- Parker 2016–2017** = Steve Parker, Reconsidering sonority dispersion and liquid vs. glide offsets: what do the typological facts indicate?, *WINAK: Revista de Estudios Interculturales* 26 (2016–2017), 11–42, <https://www.sil.org/resources/archives/69261> (dostop 15. 9. 2020).
- Selkirk 1984** = Elisabeth O. Selkirk, On the Major Class Features and Syllable Theory, v: *Language Sound Structure*, ur. Mark Aronoff – Richard T. Oehrlé, Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1984.
- Srebot Rejec 1975** = Tatjana Srebot Rejec, Začetni in končni soglasniški sklopi v slovenskem knjižnem jeziku, *Slavistična revija* 23.3–4 (1975), 289–320.
- Srebot Rejec 1988** = Tatjana Srebot Rejec, Kakovost slovenskih in angleških samoglasnikov: kontrastivna analiza obeh sestavov po njihovi kakovosti s stališča akustične, artikulacijske in avditivne fonetike, *Jezik in slovstvo* 34.3 (1988), 57–64.
- Srebot Rejec 1992** = Tatjana Srebot Rejec, Initial and Final Sonorant Clusters in Slovene, *Linguistica* 32 (1992), 227–230.
- Srebot Rejec 1998** = Tatjana Srebot Rejec, O slovenskih samoglasniških sestavih zadnjih 45 let, *Slavistična revija* 46.4 (1998), 339–346.
- Tamási – Berent 2015** = Katalin Tamási – Iris Berent, Sensitivity to Phonological Universals: the Case of Stops and Fricatives, *Journal of Psycholinguistic Research* 44.4 (2015), 359–381, DOI 10.1007/s10936-014-9289-3.
- Tivadar 1999** = Hotimir Tivadar, Fonem /v/ v slovenskem govornem knjižnem jeziku, *Slavistična revija* 47.3 (1999), 341–361.
- Tivadar 2004** = Hotimir Tivadar, Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku, *Slavistična revija* 52.1 (2004), 31–48.
- Toporišič 1976** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 1976.
- Toporišič 1992** = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 2000.
- Treiman 1986** = Rebecca Treiman, The Division between Onsets and Rimes in English Syllables, *Journal of Memory and Language* 25.4 (1986), 476–491, [https://doi.org/10.1016/0749-596X\(86\)90039-2](https://doi.org/10.1016/0749-596X(86)90039-2).
- Unuk 2003** = Drago Unuk, *Zlog v slovenskem jeziku*, Ljubljana: Rokus – Slavistično društvo Slovenije, 2003.
- Vaux – Wolfe 2009** = Bert Vaux – Andrew Wolfe, The Appendix, v: *Papers in laboratory phonology 1: between the grammar and physics of speech*, ur. John Kingston – Mary Beckman, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 101–144, <http://www.ai.mit.edu/projects/dm/featgeom/clements90.pdf>.
- Weber 2020** = Ernst Heinrich Weber, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Ernst-Heinrich-Weber>.

## SUMMARY

### The Complexity of Syllable Onset in Slovenian: The Distribution of Sonority in Groupings of Initial Obstruent Segments

This article presents the notion of sonority within the framework of syllable theory. It presents an overview of the definition of sonority, and the universality of the sonority hierarchy and the sonority scale. The study of sonority in Slovenian is part of articulatory, acoustic, and auditory research on the properties and syntagmatics of phonemes, and research on syllables in Slovenian. The segment sonority grouping in the syllable is influenced by characteristic principles and rules, especially in the onset. The sonority sequencing principle (SSP) operates in the syllable. The syllable segments differ in their relative sonority and occupy their position based on the sonority scale. The sonority ratios in pairs of adjacent phonemes form the sonority distance, and they must be ordered by their value on the sonority scale. The elements of the consonant cluster must differ by the minimum value of the rank on the sonority scale that is still allowed, sufficient, or possible for them to be combined in the same syllable (the minimum sonority distance constraint, MSDC); for Slovenian, the MSDC is  $\geq 0$  because there are sequences of segments with the same sonority (*ptica* 'bird', *sfera* 'sphere', *mnogo* 'many'). There are sixteen possible combinations of consonant elements in a two-element onset, twelve of which are confirmed in Slovenian. This article presents the operation of sonority in initial obstruent–obstruent onsets in Slovenian; the sonority in them grows ( $\sigma[ptf, px ps pf bz tf tx ks kf]$ ), remains the same ( $\sigma[pt bd tk gd sf sx ft]$ ), or falls ( $\sigma[sk sp st fk fp ft zb zd zg zb zd zg ft xt xk sts sf ft xft]$ ). The straight and descending patterns of sonority in the onset deviate from the provisions of the SSP.

The author has also introduced his own methodology to determine the proportion of change in sonority increase (the difference in sonority increase) between the elements in a sequence of configurations ranked in terms of their sonority increase. The configurations of the onset elements that are confirmed have a value of the difference in sonority increase between the configurations compared  $\leq 0.1$  or  $\leq 10\%$  of stimulation intensity. A 10% increase in the baseline intensity of sonority increase stimulation is below the threshold for perceiving a change in stimulation (a difference in sonority increase). This allows confirmation of only the following configurations: SL, FL, SN, NL, FN, SF, LL, NN, FF, SS, and FS. It was found that the difference values in sonority increase between the onset and nucleus for individual consonant configurations exhibit an orderly arithmetical relationship, which is the Fibonacci sequence. Only configurations of onset consonants with the value of a zero element and the first two elements of the Fibonacci sequence are realized, and the quotient of the Fibonacci numbers for these elements does not yet approach the golden ratio. Thus, only the following configurations can be realized: SL, FL, SN, NL, FN, SF, LL, NN, FF, SS, and FS (the LL configuration is not confirmed in Slovenian). In onset sequences with the same sonority (sonority distance = 0: NN, FF, and SS) and falling sonority (sonority distance = -1: FS), the principle of diversity of segments operates more than consistent operation of the SSP, whereby the SSP is neutralized; despite disregarding the SSP, the configurations function as regular onset clusters in Slovenian.

LUKA HORJAK

# VEČNAGLASNICE V SLOVENISTIČNEM JEZIKOSLOVJU: BESEDOTVORNI IN FONOLOŠKI PREGLED

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.05](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.05)

V prispevku je kronološko predstavljena obravnava večnaglasnic v slovenščini od 19. stoletja do danes. Največ pozornosti je namenjene povezavi med večnaglasnostjo in besedotvorjem, saj jezikoslovci število naglasov povezujejo z zgradbo tvorjenke oz. besedotvorno vrsto. Poleg prevladujočega besedotvornega vidika so predstavljena tudi dognanja metrične fonologije, ki predstavi fonološka pravila za določanje števila primarnih naglasov.

**Ključne besede:** večnaglasnice, besedotvorje, fonologija, naglas, slovenščina

## Multiple Stress in Slovenian Linguistics: Derivation and a Phonological Overview

This article presents a discussion of multiple stress in Slovenian chronologically from the nineteenth century until today. It focuses on the relationship between multiple stress and derivation because linguists connect the number of stresses in a lexeme with the structure of the derived word or word-formation class. In addition to the dominant aspect of derivation, findings in metric phonology are presented, which introduce the rules for determining the number of primary stresses of each derived word.

**Keywords:** multiple stress, derivation, phonology, word stress, Slovenian

## 1 UVOD

V slovenskem jeziku ima vsaka beseda praviloma en naglas, nekatere besede, zlasti nekatere zloženke, sklopi in sestavljenke, pa so lahko večnaglasne.<sup>1</sup> Merila v *Slovenski slovnici* so skopa, v SSKJ in SP 2001 pa je obravnava neenotna, zato se kaže potreba po celovitejši teoretični in empirični obravnavi vprašanja večnaglasnosti v slovenskem knjižnem jeziku, s čimer bodo nastajajoča in bodoča slovarska dela dobila podlago za uslovarjenje naglasa tvorjenk. Namen prispevka je strnjeno predstaviti obravnavo večnaglasnosti v slovenščini od 19. stoletja do danes, poudariti metodološke razlike med posameznimi jezikoslovci oz. pristopi in predlagati metodo, kako celovito obravnavati problematiko v bodoče.<sup>2</sup>

Zahvaljujem se doc. dr. Saški Štumberger, izr. prof. ddr. Petru Jurgcu in anonimnemu recenzentu za dragocene komentarje in popravke.

- 1 V prispevku bosta uporabljena termina večnaglasnica in večnaglasen, ki zajemata tudi največjo podskupino, tj. dvonaglasnice.
- 2 Zgodovina slovenskega besedotvorja je obravnavana v več objavah (gl. Bajec 1952: 122–128; Vidovič Muha 2011: 113–137; 2019; Šekli 2015: 236–263).

Trenutno je v sodobnem slovenističnem jezikoslovju uveljavljena delitev tvorjenk po tvorbeno-pretvorbni metodi, ki jo je vpeljala Ada Vidovič Muha (2011). Ta razvršča tvorjenke v posamezne tipe glede na skladenjsko pretvorbo. Ločuje izpeljanke (navadne in modifikacijske), sestavljenke, zloženke (medponskoobrazilne, medponsko-priponske, priredne), tvorjenke iz predložne zveze in sklope. Za lažje razumevanje prispevka si na kratko oglejmo morfemsko zgradbo tipov tvorjenk. Pri izpeljankah je korenskemu morfemu dodana pripona, pri sestavljenkah je korenskemu morfemu dodana predpona, zloženke so sestavljene z vsaj dveh korenskih morfemov (vmes je lahko medpona), pri tvorjenkah iz predložne zveze pa sta korenu dodani tako pripona kot predpona, za sklope pa je značilno to, da sestavine le zapišemo skupaj (npr. *bogpomagaj*). Za več gl. Vidovič Muha 2011. V prispevku bodo termini, ki so jih jezikoslovci uporabljali v svojih delih, pojasnjeni s sodobnimi ustrezniki na podlagi primerov.

## 2 OD VODNIKA DO SP 1962<sup>3</sup>

2.1 Že pri **Valentinu Vodniku** (1811: 50) najdemo dva naglasa pri vrstilnih števnikih od 50. naprej (*pédefěti*, *šhédefěti*), prvi pa o večnaglasnosti piše **Peter Dajnko** (1824), ki najverjetneje po nemškem zgledu omenja glavni (nem. *Hauptton*) in stranski naglas (nem. *Nebenton*)<sup>4</sup> in navaja primera *nédovólnost* in *prótigovorénje*. Pri večzložnih besedah je glavni naglas na zlogu z dolgim samoglasnikom, stranski naglas je na srednje dolgih zlogih. Drugi zlogi pri večnaglasnicah niso naglašeni (Dajnko 1824: 38). Večnaglasnost se pojavi pri skupini tvorjenk, ki jih Dajnko imenuje *zusammengesetzte Wörter*.<sup>5</sup> Glavni naglas nosi najpogosteje prvi zlog določne besede, prvi zlog osnove besede pa stranski naglas (*répokôpec*, *prótinôžec*, *zlátovránka*).<sup>6</sup> Izjeme so glagoli, ki so nastali z dodajanjem neločljive nepregibne besede, in izpeljanke iz njih (*domísliti*, *natégnuti*, *nategáč*, *razodévati*, *razodévač*).

3 Slovenistično jezikoslovje do Toporišiča ni dosledno ločevalo med poudarkom (stavčna kategorija) in naglasom (besedna kategorija). Vodnik (1811) za naglas uporablja termin vdar, Dajnko (1824) uporablja nemška Ton oz. Accent, Perušek (1890), Breznik (1916) in SP 1935 uporabljajo naglas, Škrabec izmenično naglas ali poudarek, podobno je tudi v SP 1950, Bajec (1952) uporablja poudarek (tudi akcent), enako je tudi v SS 1956 in SP 1962.

4 O glavnem in stranskem naglasu oz. polnaglasu piše Adelung (1781: 72–74) v nemški slovnici. Z ostrivcem Dajnko (1824: 7–8) označuje dolge, s krativcem kratke, s strešico pa srednje dolge (nem. *mitteltönend*) samoglasnike. Slednji so po trajanju med dolgimi in kratkimi, pojavljajo se na tistih zlogih, ki so lahko kratki oz. dolgi, npr. *brát*, *bráta* (Dajnko 1824: 8). Po pregledu primerov ugotavljamo, da gre za stranske sklonske oblike besed, ki so v imenovalniku ednine enozložne (*kròp*, *kròpa*).

5 S sodobnega vidika spadajo v to skupino zloženke, sestavljenke, tvorjenke iz predložne zveze in sklopi; skupno jim je to, da niso nastali samo s pomočjo priponskega obrazila (gl. Vidovič Muha 2019: 14).

6 Dajnkov izraz določna beseda (nem. *Bestimmungswort*) razumemo kot podredni del skladenjske podstave, iz katerega je nastala zloženka, izraz osnovna beseda (nem. *Grundwort*) pa kot nadredni del skladenjske podstave. Podredni del skladenjske podstave Vidovič Muha (2011: 141) imenuje določujoči del, nadredni pa jedro. Na primeru *répokôpec*, ki ima po aktualni be-

Glavni naglas naj bi bil označen z ostrivcem, stranski pa s strešico, a primeri tega ne izkazujejo (Dajenko 1824: 38–39). Dajenko (1824: 38) nedosledno navaja primere pri večzložnih besedah, kjer dodaja primer *nèpamètnost*, iz česar ni jasno, kateri naglas naj bi bil glavni, po analogiji z *nèdovólno* nosi glavni naglas zlog *-met-*, predpona *ne-* pa stranskega. Glede na primere je očitno lahko stranski naglas tudi na kratkem zlogu.

- 2.2 **Rajko Perušek** večnaglasnost povezuje z zgradbo zloženk, ki jih deli na prave in neprave, tj. primaknjenke.<sup>7</sup> Slednje imajo pogosto več naglasov, saj se njihovi posamezni deli lahko samostojno rabijo v stavku (*mójster-skáza*), kar za prave zloženske, ki imajo vedno le en naglas (*zlatolás*), ne velja (Perušek 1890: 12–13).
- 2.3 Pri **Stanislavu Škrabcu** (1994b: 168–169; 1998: 22) imajo dva naglasa skrčene besede iz več samostojnih besedic (*nè'kádô', kà·dà·r*) in besede, ki so sestavljene brez veznega vokala (*pé'tstó'létnica, pô',lzmàlj'nik*), te imenuje nove sestavljenke (1994b: 114). Kot posebni kategoriji večnaglasnosti omenja klicalnik (tj. zvalnik) in velelnik.<sup>8</sup> Klicalnik ima v ribniškem govoru z okolico dva naglasa, če se uporablja kot samostojna ali prva beseda v besedni zvezi in »se kliče s silo« (*tètà! màti ljùba! Jànèz!*), sicer prvi naglas izgine (*tetà!*) (1994a: 23–24). Velelnik je dvonaglasen, »keder hočemo kaj ukazati, kar se ima v hipu nemudoma storiti,« in je prva ali edina beseda stavka (*nèsi, bèžité*), sicer pa so velelniki naglašeni le na zadnjem zlogu (Škrabec 1994a: 23; 1998: 22). Pri klicalniku in velelniku torej vidimo, da je število naglasov odvisno od govorne situacije in namena govorca.
- 2.4 *Slovensko-nemški slovar* **Maksa Pleteršnika** ([1894–1895] 2006) glede večnaglasnosti ne sledi Škrabcu, saj so sklopi enonaglasni (*vèndar, vsèlej*), enako tudi besede, sestavljene brez veznega vokala (*petstòlètnica*). V slovarju so nekatere besede večnaglasne, npr. slovar vsebuje 60 večnaglasnic, ki imajo (naglašeno) predpono *pòd-* (*pòdadmìrāl, pòdòbčina, pòdraboprodâjnik*). Pri pregledu tvorjenk s sestavino *zdravnik* ali *vodja* ugotovimo, da so zloženske (*zobozdravnik, živinozdravnik, računovòdja, strojevòdja*) enonaglasne, nekatere sestavljenke pa večnaglasne (*nàdzdravnik, pòdzdravnik, pòdvòdja*). V predgovoru slovarja Maks

► sedotvorni teoriji skladenjsko podstavo *ta, ki koplje repo*, vidimo, da je jedro *koplje* (koren: {kop-}) in določujoči del *repo* (koren: {rep-}).

7 Perušek (1890: 12) primaknjenke opredeljuje kot zloženske, katerih posamezni deli se lahko samostojno rabijo v stavku, npr. *laket-brada, nehvaležen, pravnik, gazi-blato*. Primaknjenko *laket-brada* sestavljata imenovalnika ednine besed *laket* in *brada, nehvaležen* nikalnica *ne* in pridevnik *hvaležen, pravnik* členica *pra* in samostalnik *vnuk, gazi-blato* pa velelnik 2. os. ed. glagola *gaziti* in samostalnik *blato*. S sodobnega vidika so to sestavljenke (*nehvaležen, pravnik*) in sklopi (*laketbrada, gaziblato*). SP 2001 za primer *laketbrada* predvideva zapis skupaj, SSKJ<sup>2</sup> pa navaja tudi zapisovanje narazen. Primera *gaziblato* ni v nobenem sodobnem slovarskem priročniku.

8 O klicalniku pri Škrabcu v gorenjščini piše Jožica Škofic (2003: 166).

Pleteršnik (2006: IX–X) pravi, da mora biti dolensko naglaševanje temelj knjižnega naglaševanja, zato se pri onaglaševanju iztočnic opira na objavljene razprave Matije Valjavca in Stanislava Škrabca (delno slovarjev Antona Murka in Antona Janežiča) ter na poznavalce kranjskega, še posebej pa dolenskega naglasa.

V prvih dveh slovenskih pravopisih iztočnice niso onaglašene.

2.5 Po Škrabcu je teorijo prevzel **Anton Breznik** (1916: 35), ki kot večnaglasne besede obravnava sklope (*vèndâr, mèndà, dòkàj*) in sestavljenke (*devêtdesetlêtnik, prábábica*), a je v 4. izdaji slovnice dikcijo spremenil. Sklope in nesestavljene besede obravnava kot enonaglasne (*hudoûrnik, velikonóčni, morebíti*), kot večnaglasne pa »le po tujih jezikih in na novo narejene sestavljenke« (*prádóba, pòdod-dêlek*) (Breznik 1934: 38). Drugače naglas obravnava tudi v razpravi *Zloženke v slovenščini* (Breznik 1982: 316); tam kot večnaglasne obravnava le sklope.<sup>9</sup>

2.6 V **Breznik-Ramovševem pravopisu** (SP 1935) so s po dvema naglasoma onaglašene posamezne sestavljenke (*ànorgáničen, dèskriptíven, pràdomovína, nàd-pastír*). Pri geslu *pra-* beremo, da ta predpona v sestavljenkah ohrani svoj poudarek. Vprašanje večnaglasnosti teoretično ni rešeno, kot enonaglasne so navedene spojenke. S sodobnega vidika spadajo k spojenkam tako zloženke kot sklopi (gl. primere v SP 1935: XV–XVIII). Nekatero spojenke se pišejo skupaj, ker imajo en naglas (*velikonóčni*), narazen pa se pišejo tiste, pri katerih vsaka beseda ohrani svojo obliko in naglas (*Velika nóč*). Ogledamo si lahko le posamezne zglede v slovarskem delu, paberkovalno smo izpisali gesla z več naglasi na *B* in *Č*: *bákra-stordèč, bèlorumèn, blédomóder, Čéhoslovák* [državljan *čéškoslováške* republike, *Čéškoslováško*], *češčénamaríja, četvéroglásen, četvérospèv, četvérovpréga*.

2.7 **Slovenski pravopis iz leta 1950** (1950: 37) sledi predhodnemu pravopisu, saj loči med spojenkami ter sklopi. Spojenke se pišejo skupaj in so običajno enonaglasne, pri sklopih pa vsaka beseda ohrani svojo obliko in naglas, pišejo se narazen.<sup>10</sup> Ker je meja med spojenkami in sklopi težko določljiva, zapis ni povsem enoten, kar kažejo primeri (*nebódigatrèba, klátivítez, živordèč*). Sklopi tipa *màrsikdo* so enonaglasni. V Navodilih za zborni izreko (SP 1950: 54–56) najdemo termin stranski poudarek (tj. naglas). SP 1950 loči tri skupine dvonaglasnih besed glede zapisovanja stranskega naglasa. Z ostrivcem je označen pri besedah, pri katerih je »stranski poudarek na prvem zlogu izrazito dolg in stalen« (SP 1950: 55) (*pólmésec, právír,*

9 Sestava je Breznikova nadpomenka za sklope in zloženke. Nekateri sklopi imajo enoten pojem po pomenu (*mož beseda*), drugi pa po pomenu in obliki (*neprídipravi, nebódigatreba*). Izraz sestavljenka iz slovnice zamenja z zloženko (gl. Breznik 1982: 316).

10 S sodobnega vidika spadajo k spojenkam tako zloženke (*hudournik, samouk, vodomet*) kot sklopi (*nebódigatreba*). Pri sklopih pa najdemo predvsem besedne zveze, npr. *čebela delavka, možičelj vstajač*, in besede, ki jih lahko obravnavamo tudi kot sklope, npr. *žal beseda*. Za primere gl. SP 1950: 37–43.

*bógvé, živorděč*), in s krativcem pri »mladih sestavljenkah« (*nàdučítelj, nàdúren, pòdpredsédnik*). Stranski naglas, odvisen od ritma, ni označen.

V primerjavi s SP 1935 so tudi v SP 1950 posamezne predpone onaglašene, npr. pri predponi *prá-* je navedeno, da ohrani svoj naglas (tukaj z dolgim naglasom): *prábábica, prábitje, prádáven, prádavnína, práfáktor* ipd. Iz SP 1950 smo izpisali vse večnaglasne besede, ki jih najdemo v slovarskem delu na B in Č: *bákrastorděč, bėlorumėn, Čėhoslovák*. Primeri *čėveroglásen, čėverospėv, čėvevrovrėžen*, ki imajo v SP 1935 še po dva naglasa, imajo v SP 1950 le enega.

**2.8 Anton Bajec** (1952) o besedah z več naglasi piše pri zloženkah,<sup>11</sup> ki jih je po obliki delil na sklope, imperativne zloženke in imenske zloženke. Glede naglasa sklopov citira Miklošiča (1875: 347), ki pravi, da obe sestavini obdržita svoj naglas, če lahko stojita sami, kadar pa to ni možno – za primer navaja besedo *golobrad* – pa to ni nujno. Pri sklopih Bajec (1952: 86) pravi, da »ko pride zaradi enotnega pojma do enotnega izgovora, se rado zgodi, da nastopi tudi en sam poudarek«. Kot primer navaja *dobro jútro* ali *dobervečér*. Enako je z enonaglasnostjo, ko je iz sklopa nastal že pravi samostalni (neprídiprav). Kot dvonaglasne navaja še *nebódigatrėba, bógobváruj, ávemarija*, pri čemer so mu sklopi *bógpomagaj, dólğčas, pėšpolk* enonaglasni. Bajec nima jasnih meril o večnaglasnosti. Kazusni sklopi<sup>12</sup> (*bojaželjen, častihlepen*) so enonaglasni.

**2.9 V Slovenski slovnici štirih avtorjev** (SS 1956) avtorji pišejo, da »sta v nekaterih zloženkah sestavna dela tako občutna, da poudarjamo oba« (SS 1956: 32). Ločujejo glavni in stranski poudarek. Stranski poudarek je pri nekaterih besedah lahko dolg (*prábábica, pólmėsec, živomóder, temnózelėn, prádėd*), pri nekaterih mladih sestavljenkah je prvi sestavni del naglašen zaradi pomena (*nàdučítelj, pòdpredsédnik, prėdtėkma*), v veliko primerih pa je stranski poudarek odvisen od pomenske/čustvene zveze ali ritma (*nájvėč, nájmánj, nėmogóče, nėvedė*). Avtorji navajajo še, da stranske poudarke večkrat zahteva ritem govora (SS 1956: 32).

**2.10 V Slovenskem pravopisu iz leta 1962** (SP 1962: 32) je večnaglasnost obravnavana zgolj v opombi pri poudarku. Nekatero zloženo besedo dobijo še stranski poudarek, ki pa v slovarskem delu ni zaznamovan (*nėverjėten, nájlepši, górnjeavstríjski*). Nekatero novejšo, knjižno zloženke imajo dva prava poudarka (*pánóga, pásónce*).

<sup>11</sup> Za Bajca (1952: 81–82) je zloženka »beseda, sestavljena iz dveh (ali več) besed, katerih samostojni pomen jezik še občuti, a vendar dajeta v zložitvi neki tretji, od sestavin različen pomen. Pri tem sta sestavini lahko samo druga ob drugo postavljeni, lahko pa tudi tesno spojeni, ohraniti moreta vsaka svoj akcent ali prideta pod en skupni poudarek: *figa + mož > figa mōž; volk + dlaka < volkodlák*. V prvem primeru se sestavini v pisavi nista spojili, pa vendar imata v določenih rabi poseben, enoten pomen. Brez enotnega pomena ni zloženke, zato je *velika noč* 'eine grosse Nacht' ni zloženka, pač pa *velika noč* 'Ostern'; *novo mesto* 'eine neue Stadt' : *Novo mesto* 'Neustadt, Novgorod'; čeprav ju pišemo narazen, sta v bistvu zloženki z enotnim pomenom.«

<sup>12</sup> Sklopi, v katerih je ena sestavina v roditeljski obliki.

O naglasu in pomenskem razlikovanju pri zloženkah tipa *angloamêriški* in *ángo-amêriški* v SP 1962 piše Saška Štumberger (2015: 763).

### 3 OBRAVNAVA JOŽETA TOPORIŠIČA

**Toporišičevo** obravnavo naglasa pri tvorjenkah lahko razdelimo na več obdobj: na čas pred letom 1970, ko je kot glavni poročevalec v pravopisno-pravorečni komisiji, ki je odločala tudi o naglasnih vprašanjih v nastajajočem akademiskem slovarju slovenskega knjižnega jezika, s svojo teorijo skušal vplivati na nastajajoči SSKJ, na obravnavo v *Slovenski slovnici* (1976–2004) ter na polemično dopisovanje z Ado Vidovič Muho. Njegova obravnavo temelji na spoznanjih predhodnikov, predvsem Škrabca in Breznika. Trudil se je odkriti besedotvorno-pomenska jezikoslovna merila (Toporišič 1969: 53).

Kritičen je do opuščanja večnaglasnosti v SP 1962 in v SS 1956. Kritizira pojma stranski in glavni poudarek, ki ju uvaja SS 1956. Zdi se mu, da ima ravno prvi zlog močnejši poudarek kakor drugi, pri čemer se sklicuje na Škrabčeva opažanja. Poudarja, da je večnaglasnost lastnost besede in ni odvisna od ritma in čustvenosti, kakor predvideva SS 1956 in kakor ne nazadnje piše tudi Škrabec o velelniku in klicalniku (gl. 2.3). Ugotavlja, da se je število dvonaglasnic iz SP 1950 do SP 1962 zmanjšalo. Kritičen je do poskusnega zvezka SSKJ, ki pri onaglaševanju sledi SP 1962. Na podlagi pregleda virov piše, da večina jezikoslovcev meni, da so dvo- ali večnaglasni sklopi, sestavljenke in zloženke, a ne vedno (Toporišič 1967: 128–135).

- 3.1 Pri **sklopih** je bilo za Toporišiča bistveno merilo pomen. Sklop je enonaglasen, če je njegov pomen neodvisen od pomena besed, ki ga sestavljajo (*boglóňaj*, *očenáš*, *polotòk*), drugače so sklopi večnaglasni (*pólmésec*, *bógpomágaj*, *figamóž*). Pozdravi so enonaglasni (*dobro jútro*). Zaimki in prislovi imajo običajno dva naglasa (*màrsikatéri*, *rédkokdó*, *rédkokjé*); posebej navaja dvonaglasne prislovne sklope, ki imajo v podstavi dva prislova (podredni: *vsêno*, *vsènaokóli*, *vsènaokróg*, *vsènavskriž*, *vsènavskrižem*, *vsèokóli*, *vsèpočéz*, *vsèpovsód*, *vsèkóz(i)*, *vsèvprék*; priredni: *čézínčéz*). Sklopi s *koli-* imajo en naglas ali dva (*kdòrkóli/kdorkóli*). Od števnikov so večnaglasni tisti, ki vsebujejo enice od 20 naprej (*devétintrideset*, *dvéstóti*, *dvátisoči*) (Toporišič 1967: 133–135; 1969: 57; 2000: 209–210, 231).
- 3.2 Pri **zloženkah** je naglas odvisen od pomena in besedne vrste, v *Slovenski slovnici* pa je vpeljal še merilo podrednosti in prirednosti. **Samostalniške** zloženke, ki so tvorjene iz dveh samostalnikov in se njihove zloženosti zavedamo, so večnaglasne (*živínozdrávník*, *kínodvorána*), v nasprotnem primeru so enonaglasne (*kolodvòr*, *nosoróg*, *vinógrad*) (Toporišič 1967: 133–135; 1969: 56). Kasneje kot merilo uvede dejstvo, da gre za samomedpanske zloženke (*živínozdravnik* ← *zdravnik* za *živíno*) (gl. Toporišič 2000: 66, 208).



Dvonaglasne so tudi velelniške zloženke (*kázipót*) in zloženke, ki imajo v prvem delu glavni števniki (*énodejánka, dvádnéven, štirinogát*). Če pa je v podstavi vsaj en pridevniški, glagolski ali zaimenski del, je zloženka enonaglasna (*krivokljün, smrdokávra*) (Toporišič 1967: 133–135; 1969: 56) oz. prvi del izgubi naglas (*jajcevód, starovéren, klečeplázi*) (Toporišič 2006: 151). V *Slovenski slovnici* je med primeri pri podrednih samostalniških zloženkah edina enonaglasna *áerotaksi* (gl. Toporišič 2000: 193).

Od **pridevniških** zloženk imajo po dva naglasa tiste, katerih prvi del je »nekak prislovni prilastek« (atribut) (*cerkvénopolítíčni, družbenoekonómski*), ter tiste z glavnim ali nedoločnim števnikom ali kazalnim zaimkom v prvem delu (*dvóspólen, věčbeséden, nékajdnéven, tostránski*), če pa je pomen posameznih sestavin zatrt, so enonaglasne (*enoglásen*). Enonaglasne so pridevniške zloženke, pri katerih je vsaj en del podstave glagolski, pridevniški ali zaimenski (*bistrogled, odkritosrčen*) (Toporišič 1967: 133–135; 1969: 56). Kasneje kot merilo uvede dejstvo, da gre za samomedpanske zloženke (*sívovelèn*) (gl. Toporišič 2000: 66, 208). Pri pridevniških zloženkah je medpona nenaglasna, razen ko je osnova prve sestavine zloženke nezložna (*dvódnéven, triléten, dvéléten, stóčlánski*) (Toporišič 2006: 151). Dva naglasa imajo zloženke, ki imajo v podstavi samostalnik in izpeljani pridevnik (*literárnozgodovínski, cerkvénoupráven*)<sup>13</sup> (Toporišič 2006: 151).

Od **glagolskih** zloženk so samomedpanske zloženke dvonaglasne (*sámouprávljati, sámouresničeváti*) (Toporišič 2000: 226).

**3.3 Za samostalniške in pridevniške sestavljenke** velja, da so dvonaglasne tiste, katerih pomen je predvidljiv iz posameznih sestavin (*prábábica, prèdtékna, mímonaráven, pòdsekretár, nájlepši, nèstár*). Če se je pomen sestavljenke od njenih pomenskih sestavin oddaljil, je sestavljenka enonaglasna (*neslán, neúmen, antikríst*). (Toporišič 1967: 133–135; 1969: 56–57).

Od **glagolskih** sestavljenk so dvonaglasne le tiste s predpono *pred-* (*prèdnapéti*) (Toporišič 1967: 133–135; 1969: 56–57).<sup>14</sup> Predponski glagoli so le enonaglasni,<sup>15</sup> obstaja pa nekaj izjem, npr.: *sòustvárjati, ántedatírati, prèdnapéti, prótiagírati* itd. V *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 227) navaja naslednje glagolske sestavljenke: *dò-* (*dòzavarováti*), *kò-* (*kòeksistírati, kòpilotírati, kòreferírati*), *kóntra-* (*kóntraindicírati, kóntraobveščeváti*), *nàd-* (*nàdocenjeváti*), *pò-* (*pònaročíti*),

<sup>13</sup> Pri *cerkvénoupráven* gre morda za zloženko iz dveh pridevnikov v podstavi (Toporišič 2006: 151).

<sup>14</sup> Vidovič Muha (2011: 74) opaza, da imajo v SSKJ dva naglasa le tiste glagolske sestavljenke (*prèdpakírati, prèdpripíraviti*), »katerih podstava predponskih obrazil je morfem *pred* v pomenu časovnega prislova *prej* [...] Mogoče bi bilo dvonaglasnost utemeljevati s prevzetostjo (kalkiranostjo iz nemščine) sestavljenk s časovnim pomenom predponskega obrazila.« V SSKJ sta poleg omenjenih dveh glagolskih sestavljenk dvonaglasni še *prèdgréti* in *prèdgrévati*.

<sup>15</sup> Toporišič (2006: 151) sklepa, da so ti glagoli v resnici izpeljanke, nastale iz predložnih glagolskih zvez, npr. *pásti na (sovražnika) → napásti (sovražnika)* ipd.

pòd- (*pòdocenjeváti*), prê- (*prêfabricírati*), prèd- (*prèdnapéti*, *prèdprípíraviti*), rè- (*rèelegírati*), sò- (*sòoblikováti*, *sòobčútiti*).

**Prislovne** sestavljenke so dvonaglasne (*nèhoté*) (Toporišič 2000: 231).

Toporišiču (2006: 158) so **prave sestavljenke** le tiste, ki imajo naglašeno predpono, saj predpona nadomešča polnopomensko sestavino podstave. Če je ni, gre pa za tvorjenko iz predložne zveze (*obgláviti* ← ‘spraviti ob glavo’).

- 3.4 **Izpeljanke** iz večnaglasnic obdržijo število naglasov (*hidrobiológinja* ← *hidrobiológ*) (Toporišič 2000: 66, 193–194).

## 4 OBRAVNAVE ADE VIDOVIČ MUHA

Vidovič Muha piše o večnaglasnicah v svoji monografiji (2011). Izhaja iz ugotovitev Toporišiča, Bajca, Breznika, Škrabca in Miklošiča. Razpravlja predvsem o naglasu zložen. Število naglasov je pri njih odvisno od števila predmetnopomenskih besed v skladenjski podstavi (SPo) in od slovničnega razmerja med njimi. Pri prirednem slovničnem razmerju je naglasov toliko, kolikor je predmetnopomenskih sestavin v SPo, pri podrednem slovničnem razmerju je naglašena tista sestavina zloženke, ki je v SPo jedrna. Pri podrednih zloženkah o naglasu odločata tudi oblika podredne sestavine ter oblika besedotvornega procesa (Vidovič Muha 2011: 110–111, 188).

O Toporišičevem »občutku« za zloženost pravi, da gre za to, da je tvorjenim morfemom še mogoče poiskati besedne oz. besednozvezne ustreznike v skladenjski podstavi (SPo) ter da je pomen tvorjenke prekriven s skladenjskopodstavnimi ustrezniki – tedaj je zloženka dvonaglasna (Vidovič Muha 2011: 189).<sup>16</sup>

- 4.1 Pri **podrednih zloženkah** je glavno merilo za število naglasov to, ali je podredni del SPo tvorjen. Če je ta tvorjen, je zloženka večnaglasna (*najémódajálec* ← *dajálec najéma*; *odrédbodajálec*, *posojílojemálec*, *brónastobárven*, *bakrénopólt*, *jájčastolisten*, *mléčnobárven*, *petéroogláti*, *dvójnojámasti*), sicer je zloženka enonaglasna, naglašen je le tisti del, ki je nastal iz jedrne sestavine SPo (*zobozdravnik*<sup>17</sup> ← *zdravnik za zobé*; *kolodvór*, *ogljíkovodík*, *dvoglàv*, *dvobárvni*, *tridnévni*, *enonaglásni*, *enolétni*). Dvonaglasne so tudi (zlasti) samostalniške zloženke, ki imajo samo enomorfemsko končniško homonimno obrazilo; pri tem gre za prevzet besedotvorni vzorec, saj so zloženke kalkirane ali polkalkirane (*ávtočésta*, *ánanaslíkér*, *ávtofurgón*, *ávtokártá*, *ávto mehánik*, *kínoamatér*, *pěšpólk*) (Vidovič Muha 2011: 111, 228–229, 254, 295–296).

16 »[T]emeljno pravilo izhaja iz spoznanja, da je vedno naglašen tisti korenski morfem v besedotvorni podstavi, ki je nastal iz jedra stavčnega določujočega člena v SPo« (Vidovič Muha 2011: 189).

17 Ker je sestavina *zob-* iz netvorjenega samostalnika, ta del zloženke ni onaglašen, jedrni del *zdravnik* pa ohrani svoj naglas.

Po Adi Vidovič Muha so zloženske dvonaglasne, če je glagolski morfem v SPo na drugem mestu, v besedotvorni podstavi (BPO) pa na prvem, četudi so brez priponskega morfema (*cvilimóžek* ← možek, {ki} cvili{-ø}; *klátivítez* ← vitez, {ki se} klati{-ø}). Če pa je vrstni red glagolskega morfema v SPo in BPO enak, potem je naglašen le drugi, neglagolski del zloženske (*tresogláv, srborít, kažipót*). Načeloma pa velja pravilo, da so enonaglasne zloženske tiste, ki imajo pripono soglasniško ali pa glasovno prazno. Ključna za število naglasov tvorjenke so sredstva besedotvornega procesa (Vidovič Muha 2011: 189).

- 4.2 Medponsko-priponske zloženske** so praviloma enonaglasne, naglas je na desnem določujočem delu BPO, predpona je neizpeljana (*samodéjen, samohódec, samogóvor, samohóten*); gre za stare zloženske, saj jih zasledimo že pri Metelku, Miklošiču in Brezniku (Vidovič Muha 2011: 192). Poudariti je treba, da niso vse zloženske s seznama s prvo sestavino *sam(o)*- enonaglasne (Vidovič Muha 2011: 211–215). Deloma se potrjuje pravilo o dvonaglasnosti tistih zloženk, katerih podredni del je tvorjen: *samovláda – sámovládánje*. Zloženske, ki imajo samo medponsko obrazilo, so dvonaglasne, z naglasom na določujoči sestavini *sam-* (*sámoanalíza, sámocenzúra, sámodisciplína*) (Vidovič Muha 2011: 300). Podobno velja za naglas pri števnikih: če je v SPo glavni števnik netvorjen, je zloženska enonaglasna (*dvobárvni, tridnévni*) (Vidovič Muha 2011: 254).
- 4.3 Priredne zloženske** imajo toliko naglasov, kolikor je predmetnopomenskih (= polnopomenskih) besed v njeni skladenjski podstavi (Vidovič Muha 2011: 110–111, 313).<sup>18</sup>

## 5 BESEDOTVORNA POLEMKA

Med Jožetom Toporišičem in Ado Vidovič Muha se je glede besedotvorne teorije vnela polemika.<sup>19</sup> Glede naglasa Toporišiča (2006: 166–167, 170) moti, da pri Adi Vidovič Muha niso dvonaglasne zloženske/sestavljenske, ki imajo v prvem delu števnik. Vidovič Muha (2011: 430–431) zavrača Toporišičevo mero, da na število naglasov zloženske vpliva besedna vrsta v podstavi, bistvena je morfemska zgradba tvorjenke. Svojo naglasno teorijo vidi kot odgovor na pomanjkljivo Toporišičevo.

<sup>18</sup> V SSKJ so nekateri primeri dvomorfemskih medponsko-priponskih zloženk enonaglasni (*srbohrvaški*). V SSKJ sta enonaglasna tudi *gluhoném*, v eSSKJ pa še *gluhoslép*.

<sup>19</sup> Prispevki so objavljeni v monografijah obeh avtorjev (gl. Toporišič 2006; Vidovič Muha 2011).

## 6 OBRAVNAVA V AKTUALNIH SLOVARJIH IN V PRAVOPISU – KRATKA PRIMERJAVA

Obravnava večnaglasnosti v SSKJ je deloma naslonjena na Toporišičevo (2006: 167) teorijo. V drugi izdaji slovarja ni sprememb glede večnaglasnosti. V uvodu k Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika (SNB) v uvodu ni podatka o kategorijah besed, ki so večnaglasne, in o merilih za večnaglasnost, čeprav primeri v slovarju so (*sámohranílec*). V SP 2001 (gl. § 1026–1038) beremo o večnaglasnosti v poglavju Naglas v besedotvorju. V Konceptu eSSKJ (2015: 13) je navedeno, da bodo za slovar z metodo izvedene raziskave, med drugim se bo raziskovalo tudi število naglasov pri posameznih besedah (npr. *flómáster* – *flómáster*). Ker je eSSKJ rastoči slovar, še nima izoblikovanega uvoda, v Konceptu eSSKJ pa merila za določanje večnaglasnosti niso določena.

Na podlagi seznama iztočnic iz SP 2001 smo primerjali večnaglasnost po posameznih besedotvornih tipih, in sicer v SP 1950, SP 1962, SSKJ, SP 2001 in SSKJ<sup>2</sup>. Odstopanja so pri sestavljenkah, saj npr. *nemorálen* v SP 1950 in SP 1962 ni dvonaglasna, v novejših slovarjih pa je. V vseh slovarjih je dvonaglasen *nadučítelj*. Dvonaglasnost pri sklopih opušča SP 1962, kar kažeta primera *enaindvájset* in *nebodígatreba*, ki sta v drugih slovarjih dvonaglasna. Nekaj več razlik je pri zloženkah, saj so te v SP 1962 pretežno enonaglasne (izjema npr. *Bréznik-Ramóvš*), izstopa pa tudi primer *živinozdrávník* v SP 2001, kjer je enonaglasen, v drugih slovarjih pa dvonaglasen. Pri zloženkah, ki so v SP 2001 enonaglasne, ni sprememb v SSKJ<sup>2</sup> ali glede na starejše stanje. Nadaljnja primerjava stanja v posameznih slovarjih in delih ni smotrna, saj glede na ohlapna merila težko izpeljemo pravila glede večnaglasnosti.

## 7 SODOBNA FONOLOŠKA TEORIJA

Vprašanja večnaglasnosti v slovenščini se je z vidika metrične fonologije pri obravnavi prozodične besede lotil Jurgec (2007: 183). V metrični generativni fonologiji<sup>20</sup> je prozodična beseda (ω) fonološka enota v prozodični hierarhiji,<sup>21</sup> prominentnost je v njej organizirana na ravni primarnega besednega naglasa. Prozodična beseda nosi primarni naglas, sekundarni naglas je določen na nivoju sto-

20 V klasični generativni fonologiji je bil naglas obravnavan kot lastnost segmenta, metrična fonologija pa dokazuje, da naglašenost ni inherentna lastnost posameznega segmenta. Metrična fonologija raziskuje prominentne odnose med zlogi. Nekateri zlogi so krepkeje izgovorjeni kot drugi, torej obstaja hierarhija med njimi: najkrepkeje izgovorjeni zlog nosi glavni ali besedni naglas. Praviloma se dva zaporedna zloga družita v stopico, v kateri je eden izmed zlogov vedno močnejše izgovorjen, torej krepek, drugi pa šibek. Posamezna stopica lahko nosi ali glavni ali sekundarni naglas, stopice se družijo v prozodično besedo (Hall 2000: 271–278).

21 Prozodično hierarhijo sestavljajo v zaporedju od hierarhično najnižje do najvišje naslednje enote: segment < mora < zlog < stopica < prozodična beseda < fonološka fraza < intonacijska fraza < stavek (Jurgec 2007: 172).

pice. Za slovenščino Jurgec (2007: 179–183; 2010) ugotavlja, da je sekundarno naglašen vsak drugi samoglasnik levo in desno od (primarno) naglašene, npr. *Sarajevo* /'sarajevu/, *Kolorado* /'kolo'rado/. Primarni naglas je enak besednemu naglasu, kot ga poimenuje strukturalna slovnica, sekundarni naglas pa je posledica govornega ritma (Jošt 2016: 31).

Glede večnaglasnic nas zanima le število primarnih naglasov pri tvorjenkah. Značilnost prozodične besede je tudi končna nezvenečnost. Z njo lahko dokažemo, da je tvorjenka sestavljena iz dveh ali več prozodičnih besed, kar pomeni, da ima več naglasov. Oglejmo si pojav na primeru *kvizoddaja*. Beseda se izgovori kot /kvis.o.da.ja/. Če bi bila to ena prozodična beseda, bi se /z/ izgovoril zveneče, saj mu sledi zveneči glas, tj. samoglasnik /o/. V tem primeru pa se /z/ izgovori kot [s], kar se lahko zgodi le na koncu prozodične besede. Pojav nam jasno pokaže, da je zloženska *kvizoddaja* sestavljena iz dveh prozodičnih besed, torej ima dva (primarna) naglasa. Jurgec (2007: 185–187) pravi, da so potemtakem vse slovenske zloženske, ki so sestavljene iz več prozodičnih besed, večnaglasne. Glede na intonacijsko enoto je najbolj prominenten zadnji naglas prozodične besede, nato sledi naglas prve prozodične besede in šele nato srednje (če je zloženska iz treh prozodičnih enot), npr. *aerofotogrametrija*, kjer je najbolj prominenten naglas na *-grametrija*, nato sledi naglas na *aéro-* in nato na *-foto-*. Kritičen je do obravnave naglasa pri Adi Vidovič Muha.<sup>22</sup>

Zaradi naglasa pri sestavljenkah je treba omeniti še naglašenost klitičnih besed (breznaglasnic) v slovenščini. Te se pred zvenečim glasom ne razzvenečijo, npr. *nad očeta* [nado'tfeta], zato gre za eno prozodično besedo. Čeprav so predpone enake pravim klitikam, nekatere kljub končni nezvenečnosti nosijo primarni naglas. Gre za posledico oblikoskladnje in ne fonologije. Jurgec (2007: 187) zato predlaga odvisne fonološke besede, kjer je nepredložni del besede samostojna prozodična beseda, celotna tvorjenka (predpona + osnova) pa je del druge, višje prozodične besede: *nadočeta* [ˈnɔd[o'tfeta]<sub>ω</sub>]<sub>ω</sub>.

Fonetično raziskavo glede naglasa pri zloženkah in sestavljenkah je na podlagi gradiva iz SP 2001 z merjenjem kolikosti samoglasnikov naredila Kaja Jošt (2016) in ugotovila, da so obravnavane zloženske sestavljene iz dveh prozodičnih besed, zato imajo dva primarna naglasa; pri sestavljenkah pa se je pokazalo večje odstopanje, kar kaže na to, da so predpone oz. predponska obrazila lahko naglašena ali nenaglašena, kar je teoretično predpostavil že Jurgec (2007: 187).

22 »Vidovič Muha tako deli zloženske glede na naglas v razmerju do medpionskega morfema: če se ta ujema s končnico prve besede, gre za dvojni naglas, sicer pa ne (torej ima [aŋ'gora'vɔwna] dva naglasa, [zɪvinozdraw'nik] pa enega). Taka delitev je izjemno problematična iz strogo fonoloških razlogov, saj sta ta dva primera tipološko enaka s stališča fonologije (končna nezvočnost). Tudi čisto teoretično se zdi precej neverjetno, da je naglašenost enega morfema odvisna od oblike drugega morfema in njene podobnosti s tretjim.« (Jurgec 2007: 186)

## 8 ZAKLJUČEK

Dozdajšnja obravnava večnaglasnosti je bila pretežno vezana na besedotvorno teorijo, glasoslovna analiza pa (razen v Jurgec 2007; 2010; Jošt 2016) še ni bila opravljena. Kot piše Saška Štumberger (2015: 765), bi bilo treba za bodočo slovarsko obravnavo izmeriti in določiti število naglasov pri zloženkah. Dodajmo še, da bi se to storilo tudi za sestavljenke in sklope, saj je treba vprašanje večnaglasnosti obravnavati celovito. Odgovor je treba iskati s pomočjo akustične fonetike in metrične fonologije. Predlagam, da se pripravi premišljen izbor besedja in se posname izgovor skupine govork in govorcev standardne slovenščine. Izbrano besedje bi govorniki izgovarjali v stavčno nevtralnem okolju, tj. na sredini stavka, saj sta začetek in konec stavka običajno poudarjena (tematska progresija). Akustično bi izmerili izgovorno jakost (glasnost), višino osnovnega tona ( $F_0$ ) in dolžino potencialno naglašanih samoglasnikov (gl. Kager 2007; Cantarutti – Szczepek Reed 2022); tako bi določili število naglasov in njihova razmerja. Na podlagi meritev bi v okviru metrične fonologije oblikovali slovnični opis večnaglasnosti standardne slovenščine. Takšna teoretična podlaga bi omogočila enotno in realnejšo predstavitev podatkov o številu naglasov v slovaropisju ter hkrati dopolnila splošno fonološko teorijo.

## LITERATURA

- Adelung 1781** = Johann Christoph Adelung, *Deutsche Sprachlehre: zum Gebrauche der Schulen in den Königl. Preuß. Landen*, Berlin, 1781.
- Bajec 1952** = Anton Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika III: zloženke*, Ljubljana: SAZU, 1952.
- Breznik 1916** = Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celovec: Družba sv. Mohorja, 1916.
- Breznik 1934** = Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celje: Družba sv. Mohorja, 41934.
- Breznik 1982** = Anton Breznik, *Jezikoslovne razprave*, ur. Jože Toporišič, Ljubljana: Slovenska matica, 1982.
- Cantarutti – Szczepek Reed 2022** = Marina N. Cantarutti – Beatrice Szczepek Reed, Stress and Rhythm, v: *The Cambridge Handbook of Phonetics*, ur. Rachael-Anne Knight – Jane Setter, Cambridge: Cambridge University Press, 2022, 159–184.
- Dajnko 1824** = Peter Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, Gradec, 1824.
- Hall 2000** = T. Alan Hall, *Phonologie: eine Einführung*, Berlin: de Gruyter, 2000.
- Jošt 2016** = Kaja Jošt, *Večnaglasnice v slovenščini*, magistrsko delo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2016.
- Jurjec 2007** = Peter Jurjec, *Novejše besedje s stališča fonologije: primer slovenščine*, doktorska disertacija, Tromsø – Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2007.
- Jurjec 2010** = Peter Jurjec, O prihodnosti fonologije slovenščine in v Sloveniji, v: *Izzivi sodobnega jezikoslovja*, ur. Vojko Gorjanc – Andreja Žele, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010 (Razprave FF), 13–34.
- Kager 2007** = René Kager, Feet and metrical stress, v: *The Cambridge Handbook of Phonology*, ur. Paul de Lacy, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 195–227.
- Koncept eSSKJ** = Nataša Gliha Komac idr., *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: ZRC SAZU, 2015.

- Miklošič 1875** = Franc Miklošič, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen II: Stammbildungslehre*, Wien: W. Braumüller, 1875.
- Perušek 1890** = Rajko Perušek, *Zloženke v noveji slovenščini*, Novo mesto, 1890.
- Pleteršnik [1894–1895] 2006** = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar I–II*, ur. Metka Furlan, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.
- SNB** = *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, www.fran.si, dostop 15. 9. 2020.
- SP 1935** = Anton Breznik – Fran Ramovš, *Slovenski pravopis*, Ljubljana: Znanstveno društvo, 1935.
- SP 1950** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: SAZU, 1950.
- SP 1962** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: DZS, 1962.
- SP 2001** = *Slovenski pravopis*, www.fran.si, dostop 15. 9. 2020.
- SS 1956** = Anton Bajec – Rudolf Kolarič – Mirko Rupel – Jakob Šolar, *Slovenska slovnica*, Ljubljana: DZS, 1956.
- SSKJ** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, www.fran.si, dostop 15. 9. 2020.
- SSKJ<sup>2</sup>** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika: druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, www.fran.si, dostop 15. 9. 2020.
- Šekli 2013** = Matej Šekli, Zgodovina obravnave zloženek v slovenščini, v: *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*, ur. Irena Orel, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013, 236–263.
- Škofic 2003** = Jožica Škofic, Gorenjščina v delih p. Stanislava Škrabca, v: *Države, pokrajine, narodi, ljudstva in njih kulture ter znanosti v Škrabčevih delih: Škrabčeva misel IV: zbornik s simpozija 2002*, ur. Jože Toporišič, Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 2003, 157–169.
- Škrabec 1994a** = Stanislav Škrabec, *Jezikoslovna dela 1*, ur. Jože Toporišič, Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 1994.
- Škrabec 1994b** = Stanislav Škrabec, *Jezikoslovna dela 2*, ur. Jože Toporišič, Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 1994.
- Škrabec 1998** = Stanislav Škrabec, *Jezikoslovna dela 4*, ur. Jože Toporišič, Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 1998.
- Štumberger 2015** = Saška Štumberger, Priredne zloženke v slovaropisju, v: *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*, ur. Mojca Smolej, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015, 759–766.
- Toporišič 1967** = Jože Toporišič, Besede z dvema naglasoma, v: *Jezikovni pogovori II*, ur. France Vurnik, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1967, 128–135.
- Toporišič 1969** = Jože Toporišič, O eno- in večnaglasnosti nekaterih besednih kategorij, *Jezik in slovstvo* 14.2 (1969), 51–59.
- Toporišič 1978** = Jože Toporišič, *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, Maribor: Obzorja, 1978.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 42000.
- Toporišič 2006** = Jože Toporišič, *Besedjeslovne razprave*, Ljubljana: ZRC SAZU, 2006.
- Vidovič Muha 2011** = Ada Vidovič Muha, *Slovensko skladijsko besedotvorje*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- Vidovič Muha 2019** = Ada Vidovič Muha, *Iz zgodovine slovenskega besedotvorja*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.
- Vodnik 1811** = Valentin Vodnik, *Pifmenofst ali Gramatika sa Perve Shole*, Ljubljana: Eger, 1811.

## SUMMARY

### Multiple Stress in Slovenian Linguistics: Derivation and a Phonological Overview

This article presents a discussion of multiple stress in Slovenian linguistics chronologically from the nineteenth century until today and proposes a solution to this linguistic issue. It focuses on the relationship between multiple stress and derivation because linguists connect the number of stresses in a lexeme with the structure of the derived word or word-formation class. The first mentions of a stress hierarchy in Slovenian date back to the beginning of the nineteenth century, when Dajnko presented primary and secondary stress. He was probably following the German linguist Adelung. Later, Slovenian linguists connected the number of lexical stresses with the word-formation class and the speech style or rhythm. Škrabec, for example, predicts two stressed syllables for vocative and imperative verb forms. A lack of theory about the number of primary stresses in compounds can be observed in lexicographic and orthographic works through the twentieth century. Toporišič and later Vidovič Muha tried to address the issue in the framework of the early generative word-formation theory. Their systematization was criticized by Jurgec. He presented the solution in the framework of metric phonology, which addresses the prosodic hierarchy. This article follows Jurgec and proposes experimental acoustical measurements of loudness, pitch ( $F_0$ ), and duration of potentially stressed vowels in compounds. In that way, one can determine the hierarchy of syllables and describe the stress patterns in Slovenian compounds based on metric phonology. This would contribute to the future representation of compound stress in Slovenian dictionaries and to general phonology.



ALEKS BIRSA JOGAN

## GLASOVNE SPREMEMBE V KRAJEVNEM GOVORU KOMNA (SLA 107, OLA 5)

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.06](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.06)

Prispevek obravnava glasovne spremembe v krajevnem govoru Komna, ki so se dogajale od zapisa za SLA (1954) in zapisa za OLA (1986) do danes. Poleg njih so predstavljene še meje arealov nekaterih odrazov za dolge samoglasnike.

**Ključne besede:** fonetika, fonologija, dialektologija, kraško narečje, vzhodnokraški govori, meje arealov

### Phonetic and Accentual Changes in the Local Dialect of Komen (SLA 107, OLA 5)

This article discusses phonetic and accentual changes in the local dialect of Komen from the SLA (1954) and OLA (1986) records to the present day. In addition, it also highlights the range boundaries of some of the long vowel reflexes.

**Keywords:** phonetics, phonology, dialectology, Karst dialect, Eastern Karst subdialect, range boundaries

## 1 UMEŠTITEV GOVORA

Krajevni govor Komna, kraja s pribl. 600 prebivalci in okoliških vasi na severnem robu Krasa, spada v kraško narečje, nastalo iz beneško-kraške narečne ploskve, za katero je značilno poznejše raznosnjenje  $*e > e$  in  $*o > o$ , severozahodno odvoglašanje  $*\bar{e}/*\bar{e}^- > i\bar{e}$  in  $*\bar{o} > u\bar{o}$ , zgodnja podaljšava  $\bar{V}^- > V$ : in *a*-jevška vokalizacija  $*\bar{a}/*\bar{a}^- > a$ : (prim. Rigler 2001: 13–31). Glede na enoglasniški odraz *u*:  $< *q̄/*q̄^-$  se natančneje uvršča med vzhodnokraške, glede na odraz *iē*  $< *q̄/*q̄^-$  pa med osrednje kraške govore (Šekli 2009: 301), kar pomeni, da gre za prehodni osrednje-vzhodnokraški govor.

V govoru je prišlo do izgube tonemskega in kolikostnega nasprotja, zato so vsi naglašeni samoglasniki fonetično dolgi, naglas pa je jakostni. Med nesplošno-slovenskimi naglasnimi premiki so izvedeni umik naglasa na prednaglasna *e* in *o*, na prednaglasno nadkračino *a*, umik naglasa z vsakega končnega kratkega zloga, redko, le v posameznih besedah (npr. *'u:xo*, *'do:ma*, *'mo:čno*), pa tudi umik s padajočega končnega zloga, pri čemer so mogoče tudi analogije po osnovnih oblikah (*'r̄a:ka*, *'z̄a:bi*).

Naglašeni samoglasniki so po nastanku iz naslednjih izhodiščno-slovenskih zložnikov (Logar 1981: 29–34): iz stalno dolgih in podaljšanih novoakutiranih samoglasnikov v nezadnjih besednih zlogih  $*i/*i^- > i:$ ,  $*ū/*ū^- > y:$ ,  $*ō$ ,  $*q̄/*q̄^-$  in

\* $\bar{l}/\bar{l}$ - >  $u$ ., \* $\bar{e}/\bar{e}$ -, \* $\bar{e}/\bar{e}$ - in \* $\bar{e}/\bar{e}$  >  $ie$ ., \* $\bar{o}$ - >  $uo$ ., \* $e$ - >  $e$ ., \* $o$ - >  $o$ ., \* $\bar{a}/\bar{a}$ - in \* $\bar{a}/\bar{a}$ - >  $a$ .: in \* $\bar{f}/\bar{f}$ - >  $\bar{a}r$  ter iz kratkih naglašanih samoglasnikov v zadnjem besednem zlogu \* $i$ ., \* $u$ .,<sup>1</sup> \* $\bar{a}$ ., \* $\bar{e}$ ., \* $\bar{a}$ ., \* $\bar{e}$  >  $\bar{a}$ ., \* $\bar{e}$  >  $e$ ., \* $\bar{o}$  >  $o$ ., \* $\bar{q}$ ,<sup>2</sup> \* $\bar{u}$ ., \* $\bar{f}$ <sup>3</sup> >  $u$ .: in \* $\bar{l}$  >  $o:u$  (Orožen 1981: 59–65; posodobitve Birsa Jogan 2021: 51–61).

Odraza  $y$ : < \* $\bar{u}/\bar{u}$ - in  $u$ : < \* $\bar{o}$  sta notranjska,  $u$ : < \* $\bar{q}/\bar{q}$ - in \* $\bar{l}/\bar{l}$ - pa se je razvil vzporedno z \* $\bar{o}$  >  $uo$  >  $u$ : zaradi podobnosti odraza pred poenoglašanjem ( $uo$  < \* $\bar{q}/\bar{q}$ -,  $ou$  < \* $\bar{l}/\bar{l}$ -). Nenaglašene samoglasnike je preoblikoval predvsem samoglasniški upad, vendar ne tako celovito kot v osrednjeslovenskih govorih. V notranjih zlogih se pogosto pojavljajo  $\bar{a}$  ter njegovi različici  $g$  in redkeje  $\bar{e}$ ,<sup>4</sup> manj pogosto pa tudi neoslabljeni  $i$ ,  $u$ ,  $e$ ,  $o$  in  $a$ , pri čemer se kot polni samoglasniki pogosteje ohranjajo odrazi \* $o$  in \* $q$ . V besednem izglasju kratki samoglasniki z izjemo \* $\bar{e}$  >  $\bar{a}$  in \* $\bar{q}$  >  $\bar{u}$  ne slabijo (Orožen 1981: 59–65; posodobitve Birsa Jogan 2021: 61–69; prim. Logar 1993: 127).

Soglasniki so večinoma nastali iz enakih glasov kot v izhodiščno-slovenskem soglasniškem sistemu (Orožen 1981: 64). Med nesplošno-slovenskimi značilnostmi so posebej izpostavljeni \* $\bar{l} = \bar{l}$ ., \* $\bar{l} > l$ ., \* $\bar{n} = \bar{n}$ ., sporadično \* $\bar{m} > -n$ ., \* $\bar{w} > v$  (izjema je predstavnici  $u$ -), \* $\bar{g} > \gamma$ ., \* $\bar{t} > \bar{c}$ ., \* $\bar{t}j > tj/\bar{c}$ ., \* $\bar{s}\bar{c} = \bar{s}\bar{c}$ ., \* $\bar{c}\bar{r}\bar{e}/\bar{z}\bar{r}\bar{e}$ - =  $\bar{c}\bar{r}\bar{e}/\bar{z}\bar{r}\bar{e}$ ., \* $\bar{d}l/\bar{t}l > l$  v del. na -l ter izguba zvonečnosti pred nezvonečimi nezvočniki in v besednem izglasju.

## 2 RAZISKAVE GOVORA

Komenski govor je bil doslej zapisan dvakrat: leta 1954 ga je po vprašalnici za SLA zapisal Tine Logar (SLA 107), leta 1968 pa po vprašalnici za OLA Martina Orožen (OLA 5).<sup>5</sup> Po drugem zapisu je avtorica leta 1981 pripravila še fonološki opis. Ker je od zadnje raziskave minilo več kot 50 let in sta se medtem zamenjali vsaj dve generaciji govorcev – kdo je bil Logarjev informator, sicer ni znano, a je bil glede na ohranjeni izgovor kratkih naglašanih samoglasnikov in  $w$  pred nesprejzimi samoglasniki verjetno precej starejši od informatorke M. Orožen, rojene leta 1909 (OLA 1994: 61) –, je pričakovano, da je v glasovnem sestavu prišlo do nekaterih sprememb.

Predvidevanje je potrdila raziskava, med katero so bili posneti gramatični del vprašalnice za SLA z dodatki in dve prosto govorjeni besedili, sodelovali pa sta informatorki, stari pribl. 70 let – rojeni 1949 in 1950 (Birsa Jogan 2021).<sup>6</sup>

1 Za \* $\bar{u}$  se enakovredno pojavljata odraza  $u$ : in  $\bar{a}$ : (Birsa Jogan 2021: 58).

2 V gradivu primeri niso bili najdeni. Avtor, rojeni govorec komenskega govora, trditev utemeljuje na lastnem poznavanju.

3 Na mestu \* $\bar{l}$  se enakovredno pojavljata odraza  $u$ : in  $o:u$  (Birsa Jogan 2021: 61).

4 Pred sovpadom  $\bar{e}$  in  $g > \bar{a}$  sta bila  $\bar{e}$  in  $g$  v nevtralni poziciji fonema, sicer pa sta se kot različici  $\bar{a}$  izmenjevala glede na to, ali je bil sledeči samoglasnik sprednji ali zadnji (Rigler 2001: 48–50).

5 Zapisa hrani Dialektološka sekcija ISJFR ZRC SAZU.

6 Analiza glasovnega in naglasnega sistema komenskega krajevnega govora je bila opravljena med pripravo diplomske naloge na Oddelku za slovenistiko FF UL pod mentorstvom red. prof. dr. Vere Smole in v sodelovanju z Dialektološko sekcijo ISJFR ZRC SAZU.

V nadaljevanju so predstavljene in gradivsko podprte glasovne spremembe, do katerih je prišlo od prvega zapisa do danes, medtem ko je naglasni sistem ostal nespremenjen. Kljub spremembam se sodobni govor večinoma sklada s predstavitvijo v obstoječem fonološkem opisu (Orožen 1981: 59–65).

### 3 PREDSTAVITEV POTEKLIH IN POTEKAJOČIH GLASOVNIH SPREMEMB TER DRUGIH ODPANJ MED ZAPISI

#### 3.1 Dolgi samoglasniki

##### 3.1.1 Oženje $e:$ ( $< *e^1, *ā/*ā- ob j > \varepsilon:$ )

Kot odraz  $*e^1$  in  $*ā/*ā-$  ob  $j$  se v zadnjem zapisu (2021) poleg  $e:$  pojavlja tudi srednje široki  $\varepsilon:$  (pri  $*ā/ā-$  celo prevladuje), kar kaže, da se  $e:$  oži ( $e: > \varepsilon:$ ). Ožja različica se zaenkrat pojavlja kot dvojnica, torej gre za potekajočo spremembo.

Gradivo: 7,8,9

- $*e^1$ : **L**: 'že:na, 'ne:səm, 're:bro, 'te:ta, 'če:lo; **O**: 'že:na, 'če:lu, 'ne:səm, 're:bru, 'te:ta; **B**: 'že:na, 'če:lo, 'ne:səm, 're:brə (Tmn) / 're:čəm; 'tɛ:ta / 'sɛ:stra, / 'rɛ:klo;
- $*ā/*ā-$  ob  $j$ : **L**: 'ne:jdu, 'je:jce; **O**: 'je:jce, 'ce:jt, 'de:j; **B**: 'ne:jdu, 'de:j, 'jɛ:jce, 'cɛ:jt / z'dɛ:j, 'jɛ:s, 'kɛ:j.

##### 3.1.2 Oženje $ie$ ( $< *ē/*ē-, *ē̃/*ē̃-, *ē:/*ē-) > iɛ$ in njegova fonetična vrednost

Fonetična vrednost dvoglasnika  $ie$  je v zapisih različno označena. V prvem (1954) in tretjem (2021) je dvoglasnik zapisan z bolj poudarjenim prvim delom ( $i:ɛ$ ), v drugem (1968) pa z bolj poudarjenim drugim delom ( $iɛ:$ ). Ker sta odraza v prvem in tretjem zapisu enaka, gre pri drugem verjetno le za idiolekt informatorki ali za drugačen slušni vtis zapisovalke.

Pomenljivejša je, da se v prvem zapisu poleg  $i:ɛ$  z ozkim  $e$ -jevskim delom pojavlja tudi  $i:e$  s širokim  $e$ -jevskim delom, v novejših zapisih pa  $i:e$  ni več prisoten. Od prvega zapisa je torej v dvojnica s širokim  $e$ -jevskim delom dvoglasnika prišlo do zožitve  $ie > iɛ$ .

Gradivo:

- $*ē/*ē-$ : **L**: 'pi:ɛč, 'mi:ɛt, 'zi:ɛle, 'zi:ɛnɛn, 'ni:ɛsu / vɔ'či:ɛr; 'si:ɛdɛn; **O**: 'li:ɛt, 'pi:ɛč, vɛ'čjɛ:r, pɛ'pi:ɛ:l, sər'ci:ɛ; 'mi:ɛt; 'zi:ɛnska, 'pi:ɛrje, 'ni:ɛsu, 'si:ɛdɛn; tudi:

7 Primeri so razvrščeni glede na zapisovalca (Tine Logar = **L**, Martina Orožen = **O**, Birska Jogan = **B**), najstarejše gradivo (Logar 1954) še glede na mesto v vprašalnici SLA (pred poševnico iz gramatičnega, za poševnico iz leksičnega dela vprašalnice), novo gradivo (2021) pa glede na način pridobitve (pred prvo poševnico iz gramatičnega dela vprašalnice za SLA, za njo iz prostega govora druge informatorki, za drugo poševnico pa iz prostega govora prve informatorki).

8 Gradivo Tineta Logarja je pretranskribirano iz stare (Ramošveve) v novo slovensko narečno transkripcijo.

9 Del gradiva za OLA (1968) je objavljen v fonološkem opisu Martine Orožen (1981), drugi primeri pa so vzeti iz zapisa same vprašalnice.

'ze:le; **B:** 'li:et, 'mi:et, 'pi:éč, ve'či:er / 'ši:est, da'bi:ela / po'si:ebno; 'zi:enən, 'pi:erje, 'ni:esu, 'si:edəm / ži:enske (Imn);<sup>10</sup>

- **\*ē/\*ĕ:** **L:** t'ri:ēbax, 'mi:ex; ne'vi:esta, s'tri:exa, 'li:eto, ku'li:eno, po'li:eno; s'vi:eča; b'ri:eza; tudi: u're:mə; **O:** m'li:eko, z'vi:ezda, s'vi:ča, t'ri:ēbax, γ'ri:ex; b'ri:za, ne'vi:sta, s'tri:exa, 'li:eto, 'mi:sto, ko'li:mu (led), b'ri:emə, 'vi:ra; tudi: 'mi:ra; u're:mə; **B:** m'li:eko, s'vi:ča, t'ri:ēbax, γ'ri:ex / 'di:el, 'ci:eu / x'li:učək; b'ri:za, 'ci:estə, nq'vi:esta, s'tri:exu (Ted), 'li:eto, ku'li:eno, pu'li:eno, 'mi:era, 'vi:era / 'di:elli / jə'mi:elə sə 'imele so'; tudi: ž're:lo, b're:me, u're:mə;
- **\*e/\*ĕ:** **L:** 'pi:est; / s'tri:ēča; 'pi:et, 'pi:etgk; tudi: γ're:da; p'gta; **O:** 'pi:et, 'pi:etək, jə'mi:é 'ime', 'vi:že, p'li:še, γ'li:da; s'ri:ča, 'di:etelja; tudi: γ're:da; p'ə:ta, 'tə:ško; **B:** 'pi:et, 'pi:etək, jə'mi:é 'ime', p'li:ēšgmo, u 'pi:est, s'tri:ēča / de'vi:etinš'ti:ersət; 'di:etāle (Red), pok'li:ekənt / pu'li:edow; tudi: p'ə:ta, 'mə:xka, 'tə:ška; k'le:čou.

### 3.1.3 Fonetična vrednost *uo* (< \*ō-)

Enako kot dvoglasnik *ie* tudi *uo* v drugem zapisu (1968) ni zapisan z bolj poudarjenim prvim (*u:ɔ*), temveč z drugim delom (*uɔ:*), v novem gradivu (2021) pa spet predvsem z *u:ɔ*. Tudi v tem primeru gre verjetno le za idiolekt informatorke ali za drugačen slušni vtis zapisovalke.

Gradivo:

- **\*ō-:** **L:** 'nu:ɔsm / u'du:owa, 'mu:orem 'moram, morem'; tudi: š'ku:orja; **O:** 'xu:ɔja, 'nu:ɔsəm, p'ru:ɔse; tudi: 'uo:ja 'volja'; 'xu:ja 'hoja'; **B:** š'ku:oda, 'nu:ɔsəm, p'ru:ɔsəm // pros'tu:ɔrə (Tmn); tudi: 'xu:ɔja / 'mu:ɔrəm 'moram, morem'; 'vo:lja.

### 3.1.4 Sovpad polglasnikov različnih barv (*q*: in *ə*: > *ə*:)

Polglasniki a-jevske barve (*q*: < \*i<sup>l</sup>, \*u<sup>l</sup>, \*e<sup>l</sup>, \*o<sup>l</sup>, \*a<sup>l</sup>, naglašeni po umiku naglasa z vsakega kratkega končnega zloga ali po analogiji na osnovno obliko, in < \*ā/\*ā-ob nosnem soglasniku) so od prvega zapisa (1954) sovpadli s srednjejezičnim polglasnikom: *q*: in *ə*: > *ə*:. V drugem zapisu (1968) so zaradi fonologizacije gradiva sicer zapisani le z *ə*: (o fonologizaciji gl. razdelek 3.2.1). Na mestu drugih samoglasnikov, naglašeni po umiku naglasa z vsakega končnega kratkega zloga, se že od prvega zapisa govori samo *ə*(:) (< \*ə<sup>l</sup>) oz. primeri z mladim umičnim naglasom (\*e<sup>l</sup>, \*o<sup>l</sup>, \*e<sup>l</sup>) niso bili najdeni.

Gradivo:

- **\*i<sup>l</sup>:** **L:** 'wq̄sok; **O:** žə:uot, 'və:sok; **B:** 'və:sok;
- **\*u<sup>l</sup>:** **L:** –; **O:** z'γə:bu, 'lə:cki 'tuj'; **B:** z'γə:bu, 'lə:cki 'tuj';

10 Zaradi težav pri prepoznavanju različic dvoglasnika *ie* in *i<sup>e</sup>* v rokopisu Tineta Logarja (1954) je dvoglasnik enotno zapisan z *ie*.

- \*ẽ-: L: 'p̃ata; O: 'p̃a:ta, 't̃a:ško; B: 'p̃a:ta, 'm̃a:xka, 't̃a:ška;
- \*õ-: L: 'r̃aka; O: 'r̃a:ka; B: 'r̃a:ka;
- \*a-: L: / s'l̃aḡak; O: s'l̃a:dak; B: / 'z̃a:č̃anla, 'z̃a:ḡñat;
- \*a pred n in m: L: –; O: –; B: μos't̃a:ne / 'k̃a:m̃ar;
- \*a-: L: / 'm̃aḡla; O: 'm̃a:ḡla, 't̃a:m̃an; B: 'm̃a:ḡla.

### 3.1.5 Odras *ĩe* < \*ē/\*ē̃-, \*ē̃/\*ē̃- in \*ī/\*ī- pred *r*

V fonološkem opisu je za dvoglasnik *ĩe* (< \*ē/\*ē̃-, \*ē̃/\*ē̃- in \*ī/\*ī-)11 pred *r* navedena položajna različica z oslavljenim *e*-jevskim delom *ĩa*: (Orožen 1981: 60), v prvem (1954) in zadnjem zapisu (2021) pa je na istih mestih prisoten le odraz *ĩe*; na mestu \*ī/\*ī- se v posameznih besedah pojavlja celo *i*: (*krum'pi:r*, *š'ti:ri*). Ker so primeri z *ĩa*: tudi v drugem zapisu (1968) v manjšini, so verjetno le posledica slušnega vtisa zapisovalke ali idiolekta informatorka.

Gradivo:

- \*ē/\*ē̃- pred r: L: –; O: 'vĩe:ra, μ'mĩe:ry; tudi: 'mĩa:ra, 'mĩa:r̃am; B: 'vi:era, 'mi:era;
- \*ē̃/\*ē̃- pred r: L: vā'či:er, x'či:er̃a (Red); k̃a'ti:eri; O: ve'č̃i:er, x'č̃i:er (Ted); k̃a'ti:eri, μ'č̃i:er̃aj, pr̃aμ'č̃i:er̃aj̃nem; tudi: 'pĩa:rje; B: ve'č̃i:er, 'pi:erje;
- \*ī/\*ī- pred r: L: / 'pi:erxi; 'sĩer̃ak 'koruza'; tudi: š'ti:ri; krum'pi:r; O: z'vĩe:r̃k; pas'tĩe:r, š'ti:ri; 'sĩe:r̃k 'koruza', 'sĩe:r̃kišče; tudi: c'vĩa:r̃an 'nit'; krum'pi:r, š'ti:ri; B: 'sĩe:r̃ak 'koruza'.

### 3.1.6 Ohranjenost *y*: (< \*ū/\*ū-) in občasna slabitev *y*: > *ỹ*:

Kljub vplivu knjižnega jezika in sosednjih govorov brez *y*: na zahodu ter opombi v fonološkem opisu, da je *u*:12 »nestabilen« ter »se opušča in nadomešča z *u*:« (Orožen 1981: 59), je fonem v zadnjem zapisu (2021) pogosto ohranjen. Opušča se le v posameznih primerih in od ene do druge govorne uresničitve različno. Ponekod je, enako kot v prvem zapisu (1954), že rahlo oslavljen (*y*: > *ỹ*:), kar lahko napoveduje njegov nadaljnji razvoj proti *a*:

Gradivo:

- \*ū/\*ū-: L: / k'lyč, p'ly:č̃a (Imn); / f'ry:ška, 'jy:žno; tudi: / 'm̃yxa, k̃ynca 'di-hur', k̃lyš̃cer 'kuščar'; / 'su:x, ḡ'lu:x; / 'burja; O: k'lu:č, p'lu:ča, ḡ'lu:xi, 'su:x; fru:ška; tudi: k'lu:č, ḡ'lu:x, 'su:x; 'ju:x, 'bu:kva 'bukev', mu:xa, 'burja; k'l̃a:č, z'ḡa:bu, 'l̃a:cki 'tuj'; B: p'ly:č̃a (Imn) / z̃a d'ry:ḡe / u 'ky:xñju; f'ry:ška, 'm̃y:xa, 'by:kva 'bukev', 'by:rja / je š'ly:ž̃u; 'ly:č̃, k'ly:č̃, 'sy:x, ḡ'ly:x; tudi: 'ju:x, 'cu:k̃ar 'sladkor', a'r̃č̃u:ni 'računaj'; ña 'k̃a:pa (Tdv).

11 Primeri za \*ē̃/\*ē̃- niso bili najdeni.

12 V transkripciji OLA je grafem ⟨u⟩ ustreznik ⟨y⟩ v slovenski narečni transkripciji.

Govor leži na meji med arealoma z *y*: oz. *u*: < \**ū*/\**û*-, saj se v sosednjih vaseh na zahodu notranjsko-dolenjski odraz *y*: (Komen: *p'ly:č̌ə*, *u* *'ky:xnju*; *fry:ška*, *'my:xa*, *'by:kva*, *'by:rja*) ne pojavlja več: Lipa na Krasu (*'lu:č̌*, *'lu:pen*, *o* *'lu:pk*; *'ku:pa* (Red), *k'ru:xa* (Red)) (Rogelja 2011: 10), Brestovica (*'mu:xa*, *'bu:rja*, *'ku:xam*, *'ku:x̌na*) (Logar 1954) in Temnica (*'mu:xa*, *'bu:rja*, *'du:ša*) (Logar 1954), v Braniku pa se govori samo v posameznih besedah (*'cu:ñe*, *k'lu:č̌*, *'ku:x̌ñe*, *k'lu:ka*, *'ku:xali*, *kle'bu:k*, *v'nu:ka* : *kle'by:k*, *'py:st*, *pə'r'šyt*, *'my:xa*, *'by:ka*) (Logar 1948). Z odsotnostjo razvoja \**ū*/\**û*- > *y*: je povezana tudi odsotnost \**ō* > *u*: oz. ohranjenost dvoglasnika \**ō* > *uo/uə*, saj sistem brez izpraznjenega mesta po prehodu \**ū*/\**û*- > *y*: ni težil k uravnoteženju (prim. Rigler 2001: 49–50): Komen *'ru:x*, *'bu:x*, *γ'nu:j*, *m̌q'su:*, *'γu:st*, Branik *n<sup>o</sup>oč<sup>13</sup>* (Logar 1948),<sup>14</sup> Lipa na Krasu *'nu:əč̌*, *γ'nu:əj*, *'ru:əx*, *m̌s'u:ə*, *ľə'pu:ə*, *'bu:əx* (Rogelja 2011: 10), Brestovica *'nu:əs*, *'ru:əx* (Logar 1954) in Temnica *'nu:əs*, *'bu:əs*, *'nu:əč̌*, *'ku:st*, *'mu:əč̌*, *'ru:əx*, *ľq'pu:ə*, *xu'du:ə*, *m̌q'su:ə*, *ťə'stu:ə*, *a'ku:ə*, vendar *γ'nu:ī*, *'mu:ast* (Logar 1954).<sup>15</sup>

S prehodom \**ō* > *uo* > *u*: sta zaradi podobnosti odrazov pred poenoglašenjem (*uo* oz. *ou*) povezana tudi razvoj \**ō*/\**ò*- > *uo* > *u*: (*γa'lu:p*, *'γu:bəc*, *'pu:t*, *'mu:š*, *ua'tru:bi* / *'ku:s* / *'nu:tre*, *u* *'ku:ti*, *'γu:ba*, *'tu:ča*, *'mu:tən* / *z'mu:tət*; tudi: *'mo:ški*, *'ko:ča*, *'so:sət*, *'uo:γu*; *'zə:bi*; *'rə:ka*) in \**ī*/\**î*- > *ou* > *u*: (*'du:x*, *'mu:zəmo*, *'ku:nəmo*, *s'tu:č̌əmo*; *'du:γa*, *'pu:xna*; tudi: *'uo:γuk* 'volk', *'zə:γč̌*, *'uo:γunu* (Ted)). Prehoda sta sicer omejena le na nekaj govorov okrog Komna in Dutovelj (prim. Logar 1996: 66–67).<sup>16</sup>

### 3.2 Kratki samoglasniki

#### 3.2.1 Sovpad in podaljšava kratkih naglašanih polglasnikov različnih barv

(*q* in *ə* > *ə:*)

Od prvega zapisa (1954) do danes je prišlo do sovpada *q* in njegove različice *ə* (< \**ī*, \**-ē*, \**-ā*) ter *ə* (< \**-ə*, \**-è*,<sup>17</sup> \**-è*) v *ə* in do njegove podaljšave *ə* > *ə:*. Stanje v drugem zapisu (1968) je težje razbrati, ker je gradivo po načelih mednarodnega projekta OLA fonologizirano. Polglasniki so zapisani fonološko (/ə:/) in ne fonetično ([ə:], [q:], [ɛ:]), saj je (bilo) pojavljanje različic neregularno: »Fonem /ə:/ je glede na izvor svetlejša ali temnejša barve; barvo spreminja tudi glede na vokalno barvo naslednjega zloga (prednji ali zadnji vokali). Zaradi nedoslednosti v izgovor-

13 Naglas v gradivu ni zapisan, zato je rekonstruiran po podatku o odrazu *ṽō* < *ō* (Logar 1948).

14 Govor je bil zapisan pred prenovo vprašalnice, zato sta v listkovnem gradivu kot odgovor na vprašanje zapisana le odraza *ṽō* oz. *-ū* brez primerov (Logar 1948).

15 Iz poznavanja drugih sosednjih govorov na zahodu avtor predvideva, da se notranjsko-dolenjska odraza govorita še v Gorjanskem in Škrbini, na Vojščici pa ne. V Gorjanskem sta bila, sodeč po gradivu Karla Štreklja, leta 1887 gotovo še prisotna (Rigler 2001: 49–50).

16 Rigler (2001 [1955]: 49–50) pojav razlaga enako kot prehod \**ō* in zgodaj podaljšanega \**ō* > *u*:, torej kot težnjo po uravnoteženju samoglasniškega sistema po prehodu \**ū*/\**û*- > *y*:; Logar (1996: 66–67) pa zaradi njegove omejenosti sklepa, da gre za posledico uskoške kolonizacije Krasa po padcu Bosne, torej za vpliv srbsko-hrvaških govorov.

17 Zaradi pomanjkanja gradiva ni gotovo, da se je v času prvega zapisa na mestu \**-è* pojavjal le *ə*.

ru in težke določljivosti je za obe niansi polglasnika uporabljen isti znak ə.« (Orožen 1981: 59) Ali se je *q* govoril le na mestih, na katerih je še vedno ohranjen, ali se je pojavljal tudi širše, torej ni mogoče ugotoviti, zato je sovpad mogoče časovno zamejiti le z obdobjem med prvim (1945) in tretjim (2021) zapisom.

Gradivo:

- **\*-i:** L: *'tqč, 'mqš / u'bət*; O: *'tə:č, 'mə:š, 'nə:t, 'nə:ć, 'sə:t*; B: *'nə:č, 'sə:t / 'nə:ć*;
- **\*-ě:** L: *'səm, x'rən; m'lqt 'mleti*'; O: *'sə:m, x'rə:n*; B: *zm'lə:t 'zmleti* / *'sə:m*;
- **\*-ā:** L: *b'rgt, 'fgnt, 'nqš*; tudi: *'ya:t*; O: *b'rə:t, 'nə:s* (Rmn), *'ɣlā:š*; tudi: *'ya:t*; B: *b'rə:t, 'fə:nt, 'nə:s / b'rə:t, 'tə:m / x'rə:m, 'kə:r*; tudi: *'ya:t*;
- **\*-ə:** L: *'pəs, 'təšć / 'dāš*; O: *'pə:s, 'də:š, 'və:s*; B: *'pə:s, 'tə:šć // uəz'uə:n* 'na zunanji strani';
- **\*-è:** L: / *'čəm* 'hočem'; O: –; B: *'čə:m* 'hočem' / *k'me:t*;
- **\*-ę:** L: *'zət / 'uəč, 'žət*; O: *'zə:t, 'və:ć*; B: *'zə:t, 'və:ć*.

### 3.2.2 Sovpad kratkih nenaglašanih polglasnikov različnih barv (*q* in ə > ə)

Na mestu oslabelih \*-i<sup>1</sup>, \*-i-, \*-u<sup>1</sup>, \*-iə-,<sup>18</sup> \*-iə-, \*-i-<sup>19</sup> in \*-ə<sup>1</sup> > ə je kakor pri kratkih naglašanih samoglasnikih od prvega zapisa (1954) do danes prišlo do sovpada *q* in ə > ə. Tudi v primeru kratkih nenaglašanih polglasnikov je drugi zapis (1968) fonologiziran (gl. razdelek 3.1), zato stanja ni mogoče natančno določiti.

V fonološkem opisu neizglasni *ę* in nenaglašeni *q* nista navedena kot izvora za nenaglašeni ə (Orožen 1981: 63), zato bi ju bilo pri morebitni izdelavi posodobljene različice vanjo smiselno uvrstiti. Nosnik *ę* je sicer zapisan kot izvor nenaglašene *e* (Orožen 1981: 62), česar pa prvi (1954) in tretji (2021) zapis ne potrjujeta (izkazujeta *q* oz. ə). Verjetno gre tudi tu le za idiolekt informatorkе.

Gradivo:

- **\*-i:** L: / *wq'so:kxa, pqš'či:ęta* (Red), *lq'si:ca*; tudi: / *žə'vi:m*; O: *šə'ro:k, və'so:ka, lə'si:ca, sə'ni:čka*; tudi: *žiy'le:ne, zi'da:r, žə'vi:m*; B: *šə:rok, žə'vi:m // və'sq:kə, jə'mi:ələ sə* 'imele so'; tudi: *zi'da:r, vi'so:ka*;
- **\*-i-** L: / *'pe:lən, 'ko:sət, 'vi:dəm, 'jə:zək; 'si:nqš* (Mmn); *'zi:ęnən*; tudi: / *trə'pa:lnica, m'la:tič*; O: *'pe:lən, 'ri:bəč, p'ro:sət, 'ci:ępət, 'ku:pəm, pər 'si:nəx* (Mmn); tudi: *'li:šnik, 'kə:zlič*; B: *'xu:qđəm, pə'ko:sət, o 'si:nəx, 'zi:ęnən / z'mu:tət 'zmotiti', 'do:bət, 'ɣra:bət / s'pu:nəm* 'spomnim';
- **\*-u:** L: (*'sqšet*) / *lq'ba:t* 'lubje'; *posə'si:li*; tudi: *stu'de:nc / stru'pi:en*; O: *lə'pi:na, plə'va:ju* 'pljuvajo', *kə'pa:vət*; tudi: *xu'di:ć, stu'de:nc*; B: *lə'pi:na / lə'dje:, pəs'ti:li / šə'si:lo*; tudi: / *u'sə:xne*;

18 Primeri za ə<sup>1</sup> v gradivu niso bili najdeni, zato je obravnavan le razvoj i<sup>1</sup>ə-.

19 Pri \*-i- zaradi pomanjkanja gradiva ni mogoče ugotoviti stanja v prvem zapisu (1954), znan je le današnji odraz ə.

- **\*<sup>l</sup>ǝ-**: **L**: x<sup>l</sup>la:pq̄c, 'to:r̄qk, 'pi:etq̄k; / 'wu:q̄zək 'ozek', uo<sup>l</sup>zi:čək, mər<sup>l</sup>ia:səc; **O**: p<sup>l</sup>ra:zən, b<sup>l</sup>la:tən; 'k̄o:səc, 'pīe:sək, 'to:rək, 'pīe:tək; tudi: 'ko:nc, 'pīe:sk; **B**: x<sup>l</sup>la:pəc, 'ko:səc, 'pi:ēsək, 'to:rək, 'pi:ētək / š<sup>l</sup>n̄o:pəc, 'sīe:rək 'koruza', x<sup>l</sup>līe:ūčək;
- **\*<sup>l</sup>o-**: **L**: / b<sup>l</sup>r̄at̄əm (Oed), 'si:n̄əm (Oed), w̄at<sup>l</sup>ro:k̄əm (Dmn); / 'wo:trok, 'š̄ərok, x<sup>l</sup>lo:bok; **O**: 'ūo:trok, 'š̄ə:rok, γ<sup>l</sup>l̄ə:bok, z b<sup>l</sup>ra:tom; s 'si:n̄am; **B**: / 'ūo:trok, 'š̄ə:rok, γ<sup>l</sup>l̄ə:bok / p<sup>l</sup>ro:stor; s 'si:n̄am, b<sup>l</sup>ra:təm (Oed) / 'k̄ə:mər;
- **\*<sup>l</sup>ě-**: **L**: 'wor̄ax; 'vi:d̄et; tudi: 'su:q̄set; **O**: 'ūo:r̄ax, 'vi:d̄ət, č<sup>l</sup>l̄o:v̄ək; tudi: 'suq̄:set; **B**: 'ūo:r̄ax, 'so:sət, 'vi:d̄ət;
- **\*<sup>l</sup>e-**: **L**: –; **O**: –; **B**: 'pa:m̄ət // 'ra:zr̄ət; tudi: 'ja:st̄r̄ep;
- **\*<sup>l</sup>e<sup>l</sup>-**: **L**: / m̄q<sup>l</sup>su:; **O**: le<sup>l</sup>di:na, pre<sup>l</sup>di:ca, kle<sup>l</sup>čir; tudi: m̄ə<sup>l</sup>su:; **B**: kl̄ə<sup>l</sup>čir, // m̄ə<sup>l</sup>su:;
- **\*<sup>l</sup>o<sup>l</sup>-**: **L**: / x<sup>l</sup>l̄q<sup>l</sup>bo:ka, uq<sup>l</sup>si:en̄ca 'gosenica'; **O**: γ<sup>l</sup>l̄ə<sup>l</sup>bo:k̄o; uo<sup>l</sup>sīe:n̄ca 'gosenica'; **B**: γ<sup>l</sup>l̄ə<sup>l</sup>bo:ko; γo<sup>l</sup>si:en̄ca.<sup>20</sup>

Na mestu \*<sup>l</sup>e<sup>l</sup>-, \*<sup>l</sup>o<sup>l</sup>-, \*<sup>l</sup>ě<sup>l</sup>-, \*<sup>l</sup>a<sup>l</sup>-, \*<sup>l</sup>a- se v prvem zapisu (1954) pojavlja le *q*, v zadnjem (2021) pa kot dvojnica tudi *ǝ*, kar pomeni, da poteka še nedokončani proces sovpadanja polglasnikov *q* in *ǝ* > *ǝ*. Ali se je začel že v obdobju med prvim (1954) in drugim (1968) zapisom, ni mogoče ugotoviti, ker je vmesni zapis (1986) fonologiziran (o fonologizaciji gl. razdelek 3.2.1).

Iz razporeditve *q* in *ǝ* v sodobnem gradivu tudi ni mogoče izpeljati pravila za pojavljanje enega ali drugega glasu. Različica ni odvisna od izvora posameznega glasu, samoglasniške ubranosti ali glasovnega okolja, temveč gre pri ohranjenem *q* le za neregularne ostanke nekdanje samoglasniške ubranosti, pri kateri sta se *q* (< \**a*, \**e*, \**o*) in *e* (< \**i*, \**e*) izmenjevala glede na to, ali je bil sledeči samoglasnik sprednji ali zadnji, v nevtralni poziciji pa sta bila fonema (Rigler 2001: 48–50).

Gradivo:

- **\*<sup>l</sup>e<sup>l</sup>-**: **L**: / nq<sup>l</sup>bu:, vq<sup>l</sup>čir:er, nq<sup>l</sup>di:ēla, žq<sup>l</sup>li:ēzo; tudi: te<sup>l</sup>li:ēta (Red) / čet<sup>l</sup>ar̄tq̄k; **O**: və<sup>l</sup>sīe:la, lə<sup>l</sup>ti:, təl̄īg:ta (Red), nə<sup>l</sup>bu:, nə<sup>l</sup>vi:xta; tudi: žel̄īe:z̄o, pe<sup>l</sup>pīe:u, srebr̄u (Ied); ze<sup>l</sup>le:n; **B**: vq<sup>l</sup>se:la, lq<sup>l</sup>ti: / dq<sup>l</sup>bi:ēla, xm̄q<sup>l</sup>ti:ju / vq<sup>l</sup>li:k̄a (Imn); tudi: təl̄i:ēta (Red), nə<sup>l</sup>bu: / od və<sup>l</sup>s̄ē:l̄ja, də<sup>l</sup>ve:ta, ze<sup>l</sup>le:mo, be<sup>l</sup>si:ēda, ne<sup>l</sup>di:ēle (Ied), žel̄i:ēzo;
- **\*<sup>l</sup>o<sup>l</sup>-**: **L**: / uq<sup>l</sup>bi:sti 'ledvice', wq<sup>l</sup>b̄ə:rvi, pq<sup>l</sup>ru:ka, uq<sup>l</sup>γ<sup>l</sup>ni:šče, kq<sup>l</sup>ku:š; / wo<sup>l</sup>ta:wa, ob<sup>l</sup>ra:čat, bo<sup>l</sup>zi:či, ko<sup>l</sup>si:lo; tudi: / ku<sup>l</sup>li:ēno, kus<sup>l</sup>ti:ēx, stu<sup>l</sup>pa:lo, pu<sup>l</sup>γ<sup>l</sup>re:p; **O**: kə<sup>l</sup>ku:š, γə<sup>l</sup>lu:p; uo<sup>l</sup>bi:sti 'ledvice', uo<sup>l</sup>b̄ə:rvə (Imn), po<sup>l</sup>ruo:ka, ko<sup>l</sup>si:lo, ko<sup>l</sup>līe:nu, po<sup>l</sup>γ<sup>l</sup>re:p, γo<sup>l</sup>spo<sup>l</sup>di:n̄a; uo<sup>l</sup>ta:va, uo<sup>l</sup>γ<sup>l</sup>ni:šče; tudi: ku<sup>l</sup>līe:nu, pu<sup>l</sup>γ<sup>l</sup>re:p, pu kus<sup>l</sup>tīe:x, stu<sup>l</sup>pa:la, pu<sup>l</sup>zi:mi, pud<sup>l</sup>ne:vi, pud<sup>l</sup>γa:na, ku<sup>l</sup>ri:tu; **B**: uq<sup>l</sup>bi:sti 'ledvice', γq<sup>l</sup>spo<sup>l</sup>di:n̄ja, je uq<sup>l</sup>b̄ə:rnu; / də<sup>l</sup>mu: 'domov' / kə<sup>l</sup>ku:šə (Tmn); po<sup>l</sup>ru:ka, sto<sup>l</sup>pa:lo, p̄q<sup>l</sup>γ<sup>l</sup>re:p / pros<sup>l</sup>tu:ori (Imn), zə spo<sup>l</sup>mi:n / do<sup>l</sup>ma:če; tudi: ku<sup>l</sup>li:ēno,

20 Primeri za <sup>l</sup>o- v gradivu niso bili najdeni, zato je obravnavan le razvoj -o<sup>l</sup>.



*pu kus'ti:ex, stu'pa:lo, pu'zi:mi, pu'no:či, pud'ya:na / puru'či:li, yuvo'ri:li, sə pu'ma:γali; u'a:va;*<sup>21</sup>

- **\*-ǣ-:** **L:** *sɑ'nu:, tɔ'lu: / sɑ'ki:ra, mɑ'zi:nc;* **O:** *sɑ'nu:, sɑ'ki:ra, lə'si:ɛ:n, təs'tu:*; tudi: *ce'di:, te'lu:*; **B:** *sɑ'nu: / si bo prɑ'di:ella; lɛ'si:ɛ:n, sɛ'ki:ra; təs'tu:, tə'lu: / sɑ'nu: / lə'si:ɛ:na;*
- **\*-a<sup>1</sup>-:** **L:** / *lɑ'si:* (Imn), *kɑ'ti:ɛ:ri, sɑ'ni:, plɑ'ni:r* 'jerbas'; **O:** *zə'si:u, lə'si:* (Imn), *zə'ni:ɛ:tət, rəz'bi:va;* **B:** *lɑ'si:* (Imn), *zɑ'si:u / tɑ'ku:, nɑr'di:li, ʔny'li:ɛ:zi* (Imn); / *tə'kə:t* 'takrat' / *tə'ku:, zdrə'vi:lo;*
- **\*-<sup>1</sup>a-:** **L:** / *x'ci:ɛ:ɾɑm, s 'te:tɑmi, b'ra:tɑm* (Dmn), *'po:tplɑt, s'po:mlɑt* 'pomlad'; tudi: *'zɑ:ɾɑt, 'di:ɛlat / 'te:sɑt, z b'ra:tɑmi, z 'u:xɑmi, 'ni:ɛmɑm;* **O:** *'di:ɛ:lət, p'la:čɑm, 'ci:tət* 'brati', *pər k'ra:vɑx, Tər'zɑ:čɑn;* tudi: *z 'u:xɑmi;* **B:** *'zɑ:ɾɑt, x'ci:ɛ:ɾɑm / 'si:vɑlɑ, se'zi:dɑt, 'zə:nɑs* 'za nas'; *'di:ɛlət / 'ni:ɛkɑm, 'si:vət / 'zi:dɑnɑ, 'zi:ɛ:ɾɑnu, s'te:ɪnɾɑx* 'stopnicah'; tudi: *s'ky:xɑt / po'ma:ɾɑlɑ.*

### 3.3 Soglasniki

#### 3.3.1 Otrdevanje \*l̥ > l in njegov razpad v zvezo l + j

Čeprav je mehki \*l̥ načeloma ohranjen, v nekaterih položajih otrdeva ali razpada na zvezo jezičnika in drsnika. V srednji l otrdeva predvsem pred soglasniki, v izglasju in pred u, v zvezo jezičnika in drsnika pa lahko razpade pred samoglasnikom in redko v izglasju. Mehkost se pri razpadu na zvezo jezičnika in drsnika lahko ohrani (lj), pred u pa se lahko prenese na samoglasnik.<sup>22</sup> Prenos mehкости na u se pojavlja že v prvem zapisu (1954), otrditev in razpad na zvezo lj pa večinoma šele v drugem (1968) in tretjem (2021).

Gradivo:

- **\*l̥:** **L:** *'ze:młɑ / nɑ'di:ɛ:lɑ, 'mi:ɛlɛ, 'pu:lɛ, 'pa:lčounɑ* 'pajčevina', *č'mə:rəl, k'ra:ncel* 'venec'; *k'lyč / k'luka, p'ly:čə* (Imn); **O:** *k'ra:l, 'ze:młɑ, k'lu:ča* (Red), *ne'di:ɛ:lɑ, 'pu:lɛ, 'u:ɾlɛ* 'ogljje'; *'bu:lši; k'ra:lj, 'ze:mlja, 'pu:lje, 'mi:ɛ:ljəm, 'u:ɾlje* 'ogljje'; *k'lu:č;* **B:** *k'ra:l, 'ze:młɑ, z'mi:ɛlɛm, 'u:ɾlɛ* 'ogljje', *čə'lj:st / b'ra:dłɛ* (Tmn) 'vojaško ležišče'; *k'ly:č, k'ly:ka, p'ly:čə* (Imn); *'bəl* 'bolj' / *u 'Duo:lnəm* 'ko:nci, *uo'ci:təlcu* (Ted), *lə'dje:; 'vo:lja; / od və'sɛ:lja.*

#### 3.3.2 Sovpad v pred sprednjimi in w pred nesprednjimi samoglasniki

(v<sup>E</sup> in w<sup>O</sup> > v)

Od prvega (1954) do drugega (1986) zapisa se je izgubila razlikovalnost v izgovoru \*w pred sprednjimi samoglasniki, kjer se je izgovarjal kot zobnoustnični v, in nesprednjimi samoglasniki, kjer se je izgovarjal kot ustničnoustnični nezaokroženi

<sup>21</sup> V fonološkem opisu so primeri za -o<sup>1</sup> in -o zapisani z o, v samem zapisu (Orožen 1968) pa načeloma z o. V poglavju o inventarju in distribuciji razmerje med o in o ni pojasnjeno, je pa o naveden kot fonem v sistemu kratkih samoglasnikov (Orožen 1981: 59–60).

<sup>22</sup> Glas l je pred u verjetno otrdel zaradi predhodnega prenosa mehкости na y, slednji se posledično zamenjuje z u.

w, in sicer tako, da sta glasova sovpadla:  $v^E$  in  $w^O > v$ . Izjema je predstavní \*w-, ki se je izgovorno zaokrožil: \*w- > u-.

Gradivo:

- **\*w<sup>E</sup>:** L: / 'vi:du; / s'vi:ná; / 'vi:ęci 'večji'; / 've:ja, 'velek 'velik'; / d've:j; O: 'vi:du; s'vi:ná; 'vię:ci 'večji'; 've:ja, 've:lik, d've:j; B: 'vi:du; s'vi:ná / 'pə:rvič / zdrə'vi:lo; 'vi:ęci 'večji'; / ži'vi:ęla; 've:ja, 've:lək 'velik'; pu d've:j / se've:da;
- **\*w<sup>O</sup>:** L: / 'wa:s; / k'ra:wa, ko'wa:č, 'ši:wat; / wode'ni:čən 'vodenica', 'wo:una; / ja:wor; / 'uəč, 'vərt, 'vərx; / k'ra:və (Idv), 'vi:ęvərcə; / 'wu:əs; / ži:wu, 'ɣla:wu (Ted); O: 'va:s; k'ra:va, ku'va:č, 'ši:vam; vɔ:da, 'vo:una; 'zd'ra:vo; 'və:č, 'və:rt, 'və:rx; č'lɔ:vək, 'vię:vərcə; 'uu:s 'voz'; ži:wu, 'ɣla:vu; B: 'va:s; k'ra:va, ku'va:č, // zəž'va:u 'za živali'; 'uo:da, 'uo:unu; 'ja:vor, 'pə:rvo; 'və:č, 'və:rt, 'və:rx / 'və:rnu; č'lɔ:vək, 'ši:vət, 'vi:ęvərcə; 'ži:vu / 'ɣla:vu (Ted); tudi: uə'ta:va;
- **\*w-**: L: / 'worəx, 'wo:če, wo'ta:wa, 'wo:knə (Imn); tudi: / 'uo:na, uɔ'ta:va, 'uo:knə (Imn); O: 'uɔ:rəx, 'uo:če, 'uɔ:knu (Ied), 'uo:na; B: 'uo:rəx, 'uo:če / 'uo:na / 'uɔ:knə (Tmn).

### 3.3.3 Posamezni prehodi izglasnega -m > -n

V prosto govorjenih besedilih, posnetih leta 2020/21, se na mestu izglasnega -m večkrat pojavlja -n, v starejših zapisih (1954, 1968) pa prehod razen v posameznih besedah ('si:edən, 'uəsən) ni bil najden, čeprav je v zahodnih govorih načeloma prisoten (Smole 2001: 23). Pri gradivu iz leta 1954 in 1986 gre sicer za zapis po vprašalnici za SLA oz. OLA, tj. vodeni pogovor. Da se premena pojavlja samo v prosto govorjenih besedilih, potrjuje tudi odsotnost pojava v odgovorih na gramatična vprašanja iz leta 2021.

Pravila za pojavljanje -m oz. -n s pomočjo zbranega gradiva ni mogoče izpeljati. Premena se nekoliko pogosteje pojavlja le pred s-, ɣ- in j-, vendar se na istem mestu pojavlja tudi -m, glasovi pa tudi izgovorno nimajo nič skupnega. Verjetno gre le za ostanek nekdanje premene, odvisne od glasovnega okolja.

Gradivo:

- **\*-m:** L: / 'təm, 'nəm, 'səm, 'vi:ęm; tudi: / 'si:edən, 'uəsən 'osem'; O: 'tə:m, x 'nə:m, sə:m, 'vię:m, 'hé:m; tudi: 'się:dən, 'uɔ:sən; B: / 'tə:m (s'mo, b'li; ku u'si; 'pa:sla, 'di:ęli), 'nə:m (su se'zi:dəli), s'pu:nəm (, ti 're:čəm) 'spomnim', 'sə:m ('mo:ɣla, və'li:ka, 'ži:vət, b'la; xu'di:la, 'pa:sla), 'vi:ęm (al), 'ni:ękəm (al), 'muo:rəm ('re:čt), u 'va:nəm (s'pa:li) 'v njem', z u'la:kəm (u 'Tə:rst) / u d'ry:ɣəm ('ku:ti); tudi: / 'tə:n (smo m'ę:li, səm 'ję:st, bli u 'Ni:ęmčiji) 'tam', tən ('yo:r) 'tam', nən (je po'ma:ɣala) 'nam', s'pu:nən (ję:st), sən ('ɣna:la, 'žęj, š'la; 're:kla, təm) 'sem', nɔ 'vi:ęn (zə'kęj, də s jə k'li:coɔ), z'mi:rən (mi) 'vedno' / jən (jə 'rę:klo) 'jim'.

## 4 SKLEP

V krajevnem govoru Komna so od zapisa leta 1954 do zapisa leta 2021 pričakovano potekale nekatere glasovne spremembe, vendar govor kljub vplivu knjižnega jezika in bližini zahodnokraških in notranjskih govorov še vedno ohranja tipične vzhodnokraške poteze. Najmanj sprememb sta doživela sistem dolgih samoglasnikov in naglasa, saj sta bila preoblikovana le malenkostno: predvsem  $e$ : ( $< *e^1, *ā:/*ā-$  ob  $j$ )  $> \xi$ :,  $ie$  ( $< *ē/*ē-, *ĕ/*ĕ-, *ĕ/*ĕ-$ )  $> i:\xi$  ter  $q$ : in  $\partial$ :  $> \partial$ :. V sistemu kratkih (naglašeni in nenaglašeni) samoglasnikov je prišlo (oz. v določenih primerih ta proces še poteka) do sovpadanja polglasnikov različnih barv ( $q$  in  $\partial > \partial$ ), pri čemer so se kratki naglašeni polglasniki različnega izvora tudi podaljšali:  $\partial > \partial$ :. Ker je govor odpravil kolikostna nasprotja (kratki naglašeni samoglasniki so se podaljšali), danes sistema kratkih naglašeni samoglasnikov ni več. Soglasniški sistem so zaznamovali predvsem položajno otrdevanje  $*l$  in njegov položajni razpad na zvezo  $l + j$  ter sovpad  $v^E$  in  $w^O > v$ . Sporadično se pojavlja tudi prehod  $-m > -n$ .

## VIRI IN LITERATURA

- Birsa Jogan 2021** = Aleks Birsa Jogan, *Komenski govor nekoč in danes*, diplomska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2021.
- Logar 1948** = Tine Logar, *Branik* [zapis po vprašalnici za Slovenski lingvistični atlas (T104)], listkovno gradivo, rokopis, hrani ISJFR ZRC SAZU, 1948.
- Logar 1954** = Tine Logar, *Komen* [zapis po vprašalnici za Slovenski lingvistični atlas (T105)], rokopis, prepis v elektronsko obliko, hrani ISJFR ZRC SAZU, 1954.
- Logar 1981** = Tine Logar, Izhodiščni splošno-slovenski fonološki sistem, v: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih in makedonskih govora obuhvačenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, ur. Pavle Ivić idr., Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1981, 29–34.
- Logar 1993** = Tine Logar, *Slovenska narečja*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.
- Logar 1996 [1955]** = Tine Logar, Dialektološke študije VII: pripombe k obsegu in karakteristiki kraščine in notranjščine v Ramovševih Dialektih, v: Tine Logar, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*, ur. Karmen Kenda-Jež, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 1996, 65–71.
- OLA** = *Obščeslavjanski lingvističeskij atlas – vstopitel'nyj vypusk: obščie principy – spravocnyje materialy*, Moskva: Nauka, 21994 [1978].
- Orožen 1981** = Martina Orožen, Komen (OLA 5), v: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih in makedonskih govora obuhvačenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, ur. Pavle Ivić idr., Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1981, 59–65.
- Rigler 2001 [1963]** = Jakob Rigler, Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, v: Jakob Rigler, *Zbrani spisi 1: jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave*, ur. Vera Smole, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2001, 13–57.
- Rogelja 2011** = Nina Rogelja, *Zemljepisna in hišna imena v vasi Lipa na Krasu in njeni okolici*, diplomsko delo, Univerza v Novi Gorici, 2011, <http://www.ung.si/~library/diplome/SLOVENISTIKA/24Rogelja.pdf> (dostop 16. 7. 2021).
- Smole 2001** = Vera Smole, Zahodna slovenska narečja, v: *Enciklopedija Slovenije* 15: Wi–Ž, ur. Marjan Javornik idr., Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001, 35–38.
- Šekli 2009** = Matej Šekli, Merila določanja mej med slovenskimi narečji in podnarečji, v: *Slovenska narečja med sistemom in rabo*, ur. Vera Smole, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2009 (Obdobje 26), 291–318, <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/26-Sekli.pdf> (dostop 29. 7. 2021).

## SUMMARY

Phonetic and Accentual Changes in the Local Dialect of Komen  
(SLA 107, OLA 5)

As expected, the local dialect of Komen has experienced some sound changes since its first transcriptions (Tine Logar, 1954) to this day, and the occurrence of variants shows that some of these changes are still in progress. In the long vowel system, there was a narrowing of *e* (< \**e*, \**a*/\**â*- adjacent to *j*) > *ė*ː, reduction of the *e*-part of *ie* (< \**e*/\**ê*-, \**ě*/\**ê*-, \**ē*/\**ē*-) > *i**ė*, the merger of various semivowels into *a*ː (< \**i*/\**i*-, \**e*/\**ê*-, \**o*/\**ô*-, \**a*/\**â*-, accented after the accent retraction from each short final syllable or after a delayed accent retraction from the short final syllable, and \**a*/\**â*- with a nasal consonant) and *ə*ː > *ə*ː, and the emergence of an exclusively regular expression of \**ě*/\**ê*- before *r i*ː *ə* > *i**ė*. In the accented and unaccented short vowel system, there was the merger of various semivowels into *a* (< \**i*-, \**ê*-, \**â*; \**i*ː-, \**i*ː-, \**u*ː-, \**ə*ː-, \**o*ː-, \**ě*ː-, \**e*ː-, \**e*ː-, and \**o*ː-) and *ə* > *ə*, and the lengthening of accented *ə* > *ə*ː, while in the place of other short vowels (\**e*ː-, \**o*ː-, \**ê*ː-, \**â*ː-, \**a*ː-) the same process began only recently. In the consonantal system, there was hardening of \**l* before consonants and the voicing of \**l* > *l*, and its fracture into a sequence of *l* and *j* before vowels \**l* > *lj*/(*lj*). There is a merger before the front and non-front vowels *v*<sup>E</sup> and *w*<sup>O</sup> > *v* (the exception is prothetic \**w*- > *u*-). In freely spoken texts, there is irregular transition of the auslaut -*m* > -*n*.

**NINA LEDINEK – MATEJA JEMEC TOMAZIN – MITJA TROJAR –  
ANDREJ PERDIH – JANOŠ JEŽOVNIK – MIRO ROMIH –  
TOMAŽ ERJAVEC**

## **KORPUS ŠOLSKIH BESEDIL SLOVENSKEGA JEZIKA: ZASNOVA IN GRADNJA**

**COBISS: 1.01**

**[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.07](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.07)**

V prispevku je predstavljen *Korpus šolskih besedil slovenskega jezika*, specializirani pisni korpus slovenščine v obsegu približno 1,8 milijona pojavnih. Korpus je bil zasnovan v okviru projekta *Franček, Jezikovna svetovalnica za učitelje slovenščine in Šolski slovar slovenskega jezika*, in sicer kot gradivna osnova za oblikovanje *Šolskega slovarja slovenskega jezika*, prvega znanstveno utemeljenega pedagoškega slovarja za slovenski jezik. Prispevek obravnava besedilnotipsko sestavo in obseg korpusa, osvetljuje tehnične postopke predpriprave besedil in njihovega jezikoslovnega označevanja ter predstavlja nabor korpusnih metapodatkov, hkrati pa pojasnjuje, v katerih formatih in pod katerimi licencami je *Korpus šolskih besedil slovenskega jezika* na voljo. Članek opozarja tudi na pravne vidike pridobivanja besedil.

**Ključne besede:** korpus šolskih besedil, šolski slovar, TEI, odprti dostop, urejanje avtorskih pravic

### **The Corpus of Slovenian School Texts: Design and Creation**

This article presents the *Corpus of Slovenian School Texts*, which is a specialized corpus of written Slovenian containing around 1.8 million tokens. It was designed within the scope of the project *Franček, Language Advising Service for Teachers of Slovenian and the Slovenian School Dictionary*, and it was intended to provide language material for compilation of *Šolski slovar slovenskega jezika* (Slovenian School Dictionary), the first research-based school dictionary of Slovenian. The article discusses the text type composition and size of the corpus, sheds light on technical procedures in text preprocessing and corpus annotation, and presents the set of corpus metadata. It also explains in which formats and under what licenses the *Corpus of Slovenian School Texts* has been made available, and also draws attention to legal aspects of obtaining texts.

**Keywords:** school text corpus, school dictionary, TEI, open access, copyright

## **1 UVOD**

V prispevku je predstavljen *Korpus šolskih besedil slovenskega jezika*, pisni korpus slovenščine, ki služi kot gradivna osnova za pripravo *Šolskega slovarja slovenskega jezika*. Slovenski jezikoslovci so že večkrat izrazili potrebo po kakovostnem šolskem slovarju slovenskega jezika (Weiss 1994: 350; 2001; Stabej idr. 2008; Rozman 2010; 2012; Čebulj 2013; Godec Soršak 2015; 2019; Rozman idr. 2015), na opisano vrzel v slovenskem jezikovnem opisu pa opozarja tudi *Resolucija o nacionalnem*

---

Prispevek je nastal v okviru projekta *Portal Franček, Jezikovna svetovalnica za učitelje slovenščine in Šolski slovar slovenskega jezika*, ki sta ga sofinancirala Republika Slovenija in Evropski socialni sklad, v okviru raziskovalnih programov P6-0038 in P5-0408, ki ju financira ARRS, ter v okviru raziskovalne infrastrukture CLARIN.SI.

programu za jezikovno politiko 2021–2025. Že pred dvema desetletjema so sicer nastali štiri slovarji za različne starostne stopnje šolarjev, tj. *Moj mali slovar* (MMS 1996), *Moj slovar* (MS 2000), *Moj prvi slovar* (MPS 2002) in *Besede nagajivke* (BN 2002), ki pa zlasti zaradi skromnega obsega (največ slovarskih sestavkov, 1.021, vsebuje MMS) ter premajhne leksikografske doslednosti in premišljenosti (Godec Soršak 2015; 2019: 280) niso povsem izpolnjevali zastavljenih ciljev.

Da bi zapolnili to vrzel v naboru slovenskih slovarjev, je na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v okviru projekta *Spletni portal Franček, Jezikovna svetovalnica za učitelje slovenščine in Šolski slovar slovenskega jezika* (v nadaljevanju: projekt Franček) po začetnih konceptualnih pripravah (Godec Soršak 2019) na osnovi izvirnega koncepta (Petric Žižić 2020) začel nastajati *Šolski slovar slovenskega jezika*. Gre za prvi znanstveno utemeljeni pedagoški slovar za slovenski jezik, njegovi ciljni uporabniki pa so učenci od 1. do 5. razreda osnovne šole. V prvo različico slovarja je vključenih približno 2000 slovarskih sestavkov, v prihodnje pa se bo dopolnjeval z novimi sestavki. Slovar je od septembra 2021 objavljen na prosto dostopnem portalu *Franček* ([www.francek.si](http://www.francek.si)), prvem interaktivnem pedagoškem spletnem slovarsko-slovnichnem portalu za slovenščino,<sup>1</sup> namenjenem osnovno- in srednješolcem (Ahačič idr. 2021b; Perdih idr. 2021; Ježovnik – Kenda-Jež – Škofic 2020; Perdih 2021).

*Šolski slovar slovenskega jezika* gradivsko temelji na specializiranem pisnem korpusu slovenščine, poimenovanem *Korpus šolskih besedil slovenskega jezika* in namensko zgrajenem v okviru projekta Franček. V korpusu so zbrana besedila, ki v največji meri odlikavajo jezikovno realnost, relevantno za šolski pomenski opis. Vključuje sodobna besedila treh tipov: besedila šolskih učbenikov, izvirno leposlovje za otroke in šolska besedila, ki so jih oblikovali učenci.

Za slovenščino sicer že obstaja korpus *Šolar* (Kosem – Rozman – Stritar 2011; Kosem idr. 2016), ki prav tako vključuje besedila šolarjev, vendar je prvenstveno namenjen odkrivanju tipičnih napak, ki jih v knjižnem jeziku delajo šolajoči se, in težavnih mest v slovnici. *Korpus šolskih besedil slovenskega jezika* je v nasprotju s tem oblikovan za leksikografske potrebe. Od referenčnih korpusov *Gigafida 1.0* in *2.0* (Logar Berginc idr. 2020; Krek idr. 2020) se razlikuje v tem, da vključuje besedila, ki nagovarjajo ciljno skupino uporabnikov šolskega slovarja, zato so v njem v večjem deležu zastopane besedilne enote, ki izkazujejo zlasti pomene, relevantne za učence. Obenem je v korpusu veliko lažje najti razumljive, nazorne

<sup>1</sup> Slovenski osnovno- in srednješolci so do objave portala *Franček* lahko uporabljali zlasti slovarje, primarno namenjene odraslim rojenim govorcem jezika. Do njih so v zadnjih letih dostopali predvsem prek najpomembnejšega slovenskega slovarskega portala *Fran* ([www.fran.si](http://www.fran.si); Ahačič – Ledinek – Perdih 2015), ki ga omenja večina novejših šolskih učbenikov za slovenski jezik, njegovo rabo pa spodbuja tudi Zavod za šolstvo RS. Ker številne raziskave ugotavljajo, da je neprilagojenost jezikovnih virov mladim uporabnikom ena temeljnih ovir za njihovo zgodnjo rabo pri šolskem pouku (Kosem idr. 2012; Rozman idr. 2020), je bila glavna motivacija za oblikovanje portala *Franček* ravno želja po prilagoditvi obstoječih slovarskih in drugih virov šolski populaciji.

in z didaktičnega vidika ustrezne zglede rabe, ki lahko služijo kot ponazarjalno gradivo za šolski slovar.

V nadaljevanju prispevka sta podrobneje opisana zasnova in nastajanje *Korpusa šolskih besedil slovenskega jezika*. Predstavljena sta besedilnotipska sestava in obseg korpusa, opisani so tehnični postopki predpriprave besedil za korpus in njegovo jezikoslovno označevanje ter nabor korpusnih metapodatkov. Opozorjamo tudi na nekatere pravne vidike pridobivanja besedil za korpus.

## 2 O KORPUSU ŠOLSKIH BESEDIL SLOVENSKEGA JEZIKA

*Korpus šolskih besedil slovenskega jezika* je specializirani pisni korpus slovenskega jezika, primarno oblikovan za potrebe pedagoške leksikografije. Vključuje besedila, ki so izhodiščno namenjena učencem nižjih razredov osnovnih šol ali pa so jih napisali učenci, ki obiskujejo 1. do 5. razred osnovne šole.

### 2.1 Sestava, zapis in dostopnost korpusa

V korpus so uvrščena sodobna slovenska besedila treh tipov, in sicer:

1. šolski učbeniki za predmete, ki se poučujejo od 1. do 6. razreda osnovne šole,
2. izvorno slovensko leposlovje za otroke,
3. šolska besedila učencev in dijakov vzgojno-izobraževalnih zavodov, vključnih v projekt Franček.

Izmed učbeniških besedil so bila uporabljena le tista, ki ustrezajo veljavnim učnim načrtom. Besedila učencev so nastala v obdobju trajanja projekta Franček, torej med letoma 2017 in 2021, večina med letoma 2018 in 2020. Leposlovje za otroke vključuje sodobna izvorna slovenska otroška in mladinska literarna dela uveljavljenih avtorjev; od del, ki so nastala že v preteklih desetletjih, so bila v korpus vključena tista, ki sodijo med klasiko slovenske otroške in mladinske literature. Takih del je v korpusu malo, gre pa za pravljice ali zbirke (ljudskih) pravljic, kot so *Babica pripoveduje*, *Dvanajst ujevcev*, *Hvaležni medved*, ali avtorska dela kot *Šivilja in škarjice*, *Kdo je napravil Vidku srajčico* ipd. Načrtovano je bilo, da bi korpus vseboval tudi otroško periodiko (otroške in mladinske revije, kot so *Ciciban*, *Pil*, *Moj planet*), vendar zaradi avtorskopравnih omejitev vključitev teh besedil ni bila mogoča.

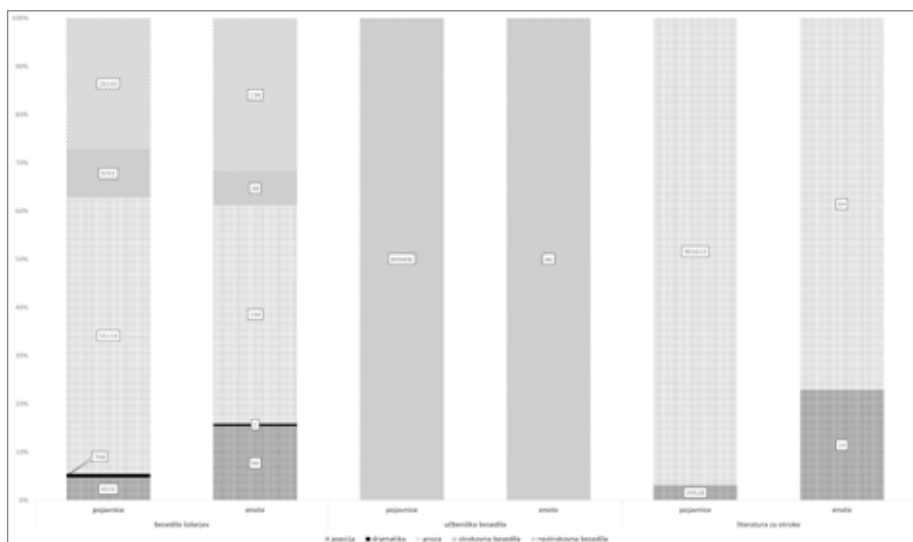
Korpus je zapisan v dveh formatih, in sicer v označevalnem jeziku XML v skladu s smernicami iniciative TEI (TEI Consortium 2017<sup>2</sup>), poleg tega pa tudi v t. i. vertikalni obliki, primerni za vključitev v konkordančnike, kot sta (No)SketchEngine (Rychlý 2007; Kilgarriff idr. 2014) ali KonText (Machálek 2020). Obe različici se zaradi avtorskopравnih omejitev razlikujeta ne le v zapisu, ampak tudi po vsebinski plati. Kot odprto dostopna podatkovna zbirka, zapisana v označevalnem jeziku XML TEI, je na voljo manjši del celotnega korpusa. Sestavlja ga 428 be-

2 <https://github.com/clarinsi/TEI-schema>

sedil (96.257 pojavnic, 7161 povedi), ki so jih oblikovali učenci in dijaki vzgojno-izobraževalnih zavodov. Na voljo je na repozitoriju raziskovalne infrastrukture CLARIN.SI pod licenco CC-BY 4.0 (Ahačič idr. 2021a).<sup>3</sup>

Celoten *Korpus šolskih besedil slovenskega jezika*, ki obsega 557 besedil (1.836.810 pojavnic, 191.779 povedi), je zapisan v vertikalni obliki. Uporabnikom je na voljo za iskanje prek konkordančnikov NoSketch Engine in KonText v okviru raziskovalne infrastrukture CLARIN.SI,<sup>4</sup> in sicer pod oznako SBSJ. Najobsežnejši del korpusa predstavljajo leposlovnna besedila za otroke (83 besedil, 931.147 pojavnic, 72.090 povedi), sledijo učbeniška besedila, ki obsegajo 46 učbenikov (809.406 pojavnic, 112.528 povedi), najmanj obsežen del korpusa pa predstavlja že omenjenih 428 besedil šolarjev vzgojno-izobraževalnih zavodov, vključenih v projekt Franček. Razmerja v obsegu posameznih tipov besedil v *Korpusu šolskih besedil slovenskega jezika* so prikazana v spodnjih grafih in preglednicah, in sicer obseg posameznega podkorpusa glede na število vključenih besedilnih enot, število pojavnic in število povedi (graf 1), delež vključenih enot in pojavnic glede na tip besedila in njegove podzvrsti (graf 2) ter absolutna in relativna frekvenca pojavnic glede na oznake besednih vrst v celotnem korpusu ter znotraj posameznih podkorpusov (preglednica 1 oz. graf 3).

**Graf 1: Velikost posameznega podkorpusa (metapodatek *tip besedila*)<sup>5</sup> glede na število vključenih besedilnih enot, število pojavnic in število označenih povedi**



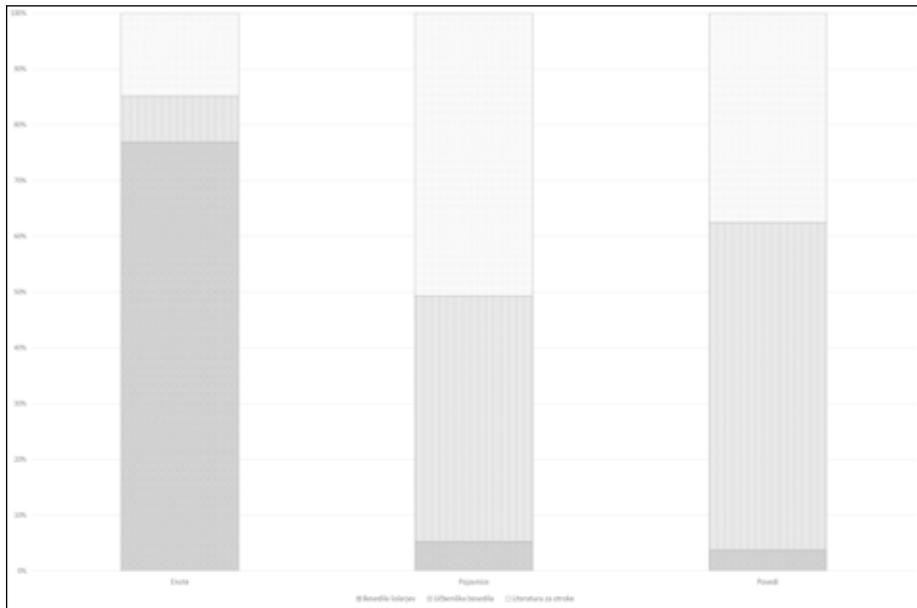
3 <http://hdl.handle.net/11356/1413>

4 <https://www.clarin.si/info/konkordance/>

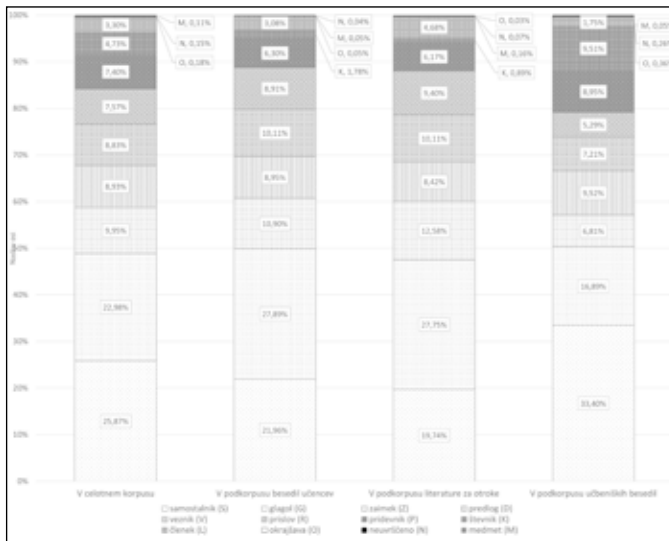
5 Za pregled metapodatkov prim. 2.2.2.



**Graf 2: Delež pojavníc in besedilnih enot glede na tip besedila in njegove (pod)zvrsti**



**Graf 3: Relativna frekvenca pojavníc glede na besedno vrsto (brez ločil (U))**



**Preglednica 1: Absolutna in relativna frekvenca pojavnih v celotnem korpusu ter znotraj posameznega podkorpusa (metapodatek *tip besedila*) (frekvenca ločil (U) ni upoštevana)<sup>6</sup>**

Besedna vrsta	Oznaka	Absolutna in relativna frekvenca			
		Celoten korpus	Besedila šolarjev	Učbeniška besedila	Literatura za otroke
samostalnik	S	383.781	17.636	148.196	217.949
		25,87 %	21,96 %	33,40 %	19,74 %
glagol	G	340.967	22.401	208.343	110.223
		22,98 %	27,89 %	16,89 %	27,75 %
zaimek	Z	147.681	8.752	94.475	44.454
		9,95 %	10,90 %	6,81 %	12,58 %
predlog	D	132.530	7.193	63.245	62.092
		8,93 %	8,95 %	9,52 %	8,42 %
veznik	V	131.037	8.121	75.890	47.026
		8,83 %	10,11 %	7,21 %	10,11 %
prislov	R	112.292	7.159	70.606	34.527
		7,57 %	8,91 %	5,29 %	9,40 %
pridevnik	P	109.774	5.058	46.293	58.423
		7,40 %	6,30 %	8,95 %	6,17 %
števnik	K	70.141	1.427	6.687	62.027
		4,73 %	1,78 %	9,51 %	0,89 %
členek	L	48.999	2.471	35.126	11.402
		3,30 %	3,08 %	1,75 %	4,68 %
okrajšava	O	2.603	40	242	2.321
		0,18 %	0,05 %	0,36 %	0,03 %
neuvrščeno	N	2.233	29	529	1.675
		0,15 %	0,04 %	0,26 %	0,07 %
medmet	M	1.570	38	1.185	347
		0,11 %	0,05 %	0,05 %	0,16 %
<b>Skupaj</b>		<b>1.483.608</b>	<b>80.325</b>	<b>750.817</b>	<b>652.466</b>

**2.2 Predpriprava in normalizacija besedil ter jezikoslovno označevanje korpusa**  
Zbiranje besedil za *Korpus šolskih besedil slovenskega jezika* je potekalo v več fazah. Učbeniška besedila in literarna besedila, namenjena otrokom, smo pridobili od založb, besedila učencev in dijakov pa smo zbirali preko namensko oblikovanega spletnega vmesnika (postopek zbiranja in pretvorbe je natančneje opisan v razdelku 3.2), zato so bila zapisana v različnih izhodiščnih formatih (.pdf, .docx in .indd). Postopek pretvorbe besedil je bilo treba v prvi fazi oblikovanja korpusa prilagoditi njihovem izhodiščnemu zapisu.

Besedila, pridobljena od založb, so bila najprej ročno pregledana, pri čemer smo določili njihove strukturne dele (kolofoni, sezname uporabljene strokovne li-

<sup>6</sup> Absolutna frekvenca pojavnih, označenih z oznako U (ločila), je sicer 353.202 v celotnem korpusu ter 15.932, 180.330, 156.940 znotraj posameznih podkorpusov, kot si sledijo v preglednici.

terature, sezname uporabljenih kratic in krajšav, sezname naslovov slik in grafov, paginacija, glave in noge besedil, daljši tujejezični deli besedil ipd.), ki so bili v nadaljnjih fazah pretvorbe iz korpusa sistematično izločeni. S tem smo želeli zmanjšati možnost, da bi bile v korpusu kot visoko frekventne zastopane besede oz. leme, ki v besedilih za otroke vsebinsko niso relevantne (npr. *založba*, *kolofon*, *foto*, *Rokus* ipd.). Besedila različnih formatov so bila pretvorjena v enotni golobesedilni format s kodiranjem UTF-8. Pri strojni pretvorbi je (lahko) prihajalo do napak: zaradi likovnih in grafičnih elementov, ki pogosto dopolnjujejo otroška in mladinska besedila, je bilo takih napak več kot pri pretvorbi besedil za odrasle. Besedila so bila zaradi tega pred jezikoslovnim označevanjem korpusa ročno pregledana in popravljena. Do napak, ki bi lahko pomembno vplivale na uspešnost strojnega oblikoskladenjskega označevanja in lematizacije, je prihajalo zlasti zaradi napačne segmentacije besedila na povedi in odstavke. Ročno so bile npr. popravljene napake v strojni pretvorbi v primerih, ko je bila ena poved razdeljena v dva različna odstavka, zaradi česar statistični označevalnik analiziranih enot najverjetneje ne bi ustrezno prepoznal in bi lahko prihajalo do napak pri pripisu oblikoskladenjske oznake in leme. Pri pregledu so bili, če tak postopek pri strojni pretvorbi ni bil uspešen, iz besedil ročno odstranjeni kolofoni, odvečna paginacija, glave in noge besedil ipd.

Pri pretvorbi leposlovja za otroke v golobesedilni format so bili praviloma izgubljeni deli besedil, ki so predstavljali sestavne dele grafičnih elementov (ilustracij, fotografij, stripovskih elementov). Grafični elementi se v procesu optične razpoznave znakov (OCR) namreč niso pretvorili v besedilo. Le manjši del slikovnega gradiva, ki je vsebovalo tudi besedilo (npr. slike grafitov), je bil ročno prepisan. Nekaj literarnih besedil se v korpusu pojavi več kot enkrat (npr. ista pesem je lahko vključena v več različnih zbirk ali učbenikov), ker pa je delež takih enot zelo majhen, se za postopek deduplikacije korpusa nismo odločili.

Vsa besedila za *Korpus šolskih besedil slovenskega jezika* so bila po pretvorbi v golobesedilni format avtomatsko tokenizirana, lematizirana in oblikoskladenjsko označena po označevalnem modelu JOS<sup>7</sup> (Erjavec – Krek 2008; Erjavec idr. 2010), in sicer z označevalnikom Obeliks<sup>8</sup> (Grčar – Krek – Dobrovoljc 2012). Za označevanje s tem označevalnikom smo se odločili, da bi zaradi načrtovanih primerjalnih analiz dosegli čim večjo kompatibilnost oznak nastajajočega korpusa s korpusom *Gigafida 1.0*, torej z najaktualnejšim referenčnim korpusom, ki je bil za slovenščino na voljo v času zasnove Korpusa šolskih besedil slovenskega jezika.<sup>9</sup>

7 <http://nl.ijs.si/jos/josMSD-sl.html>.

8 [http://razclenjevalnik.slovenscina.eu/Programska\\_oprema.aspx](http://razclenjevalnik.slovenscina.eu/Programska_oprema.aspx).

9 Korpus *Gigafida 2.0*, danes največji in najnovejši referenčni korpus za slovenščino, je bil javnosti predstavljen sredi leta 2019.

### 2.3 Izbira metapodatkov za korpus

V korpus vključena besedila so dokumentirana z naslednjimi metapodatki:

1. *avtor besedila* (pri besedilih šolarjev ima atribut vrednost »ni podatka«),
2. *naslov besedila*,
3. *leto objave besedila*,<sup>10</sup>
4. *založnik besedila* (pri besedilih šolarjev ima atribut vrednost »ni podatka«),
5. *tip besedila* – možne vrednosti so: »besedila šolarjev«, »učbeniška besedila«, »literatura za otroke«,
6. *zvrst besedila* – možni vrednosti sta: »umetnostna besedila«, »neumetnostna besedila«; glede na izbrano vrednost atributa je mogoče izbrati še vrednosti atributa *podzvrst besedila*:<sup>11</sup>
  - pri umetnostnih besedilih so možne vrednosti: »poezija«, »proza«, »dramatika«,
  - pri neumetnostnih besedilih so možne vrednosti: »strokovna besedila«, »nestrokovna besedila«,
7. *razred*<sup>12</sup> – npr. »1. razred«, »2. razred« ipd. (pri literaturi za otroke ima atribut vrednost »ni podatka«),
8. *šolski predmet* – npr. »matematika«, »slovenščina«, »zgodovina«, »geografija« ipd. (pri literaturi za otroke ima atribut vrednost »ni podatka«),
9. *spol avtorja besedila* – možne vrednosti atributa so: »ženski«, »moški«, »drugo« (pri literaturi za otroke in pri učbeniških besedilih ima atribut vrednost »ni podatka«).

Besedila, vključena v korpus, so besedilnotipsko raznolika. V vertikalni različici korpusa je zato dodan atribut *oznaka*, ki je dejansko sestavljen iz dveh ali treh različnih že vključenih metapodatkov. Atribut je zamišljen kot privzeti atribut za prikaz podatkov o besedilu pri prikazu konkordance v konkordančniku (No)Sketch Engine. Atribut *oznaka* sestavljajo naslednji tipi metapodatkov:

1. pri učbeniških besedilih: tip besedila, razred in šolski predmet,
2. pri literaturi za otroke: naslov besedila in leto njegove objave,
3. pri besedilih šolarjev: tip besedila, razred in šolski predmet.

<sup>10</sup> Gre za leto objave konkretne izdaje besedila, ne pa za podatek o prvi objavi besedila sploh.

<sup>11</sup> Učbeniška besedila imajo vedno atribut *neumetnostna*, in sicer *strokovna*; literatura za otroke je vedno označena z atributom *umetnostna* (v korpusnem gradivu se pri tem tipu besedila pojavljajo le tista z atributoma *pesniška* in *prozna*).

<sup>12</sup> Atributa *razred* in *šolski predmet* pri besedilih, označenih z atributom *besedila šolarjev*, pomenita razred oz. šolski predmet, pri katerih je besedilo nastalo, pri besedilih, označenih z atributom *učbeniška besedila*, pa razred in šolski predmet, pri katerih se učbenik uporablja pri pouku. Podatek je zanimiv zlasti z vidika učbeniških besedil, saj lahko z iskanjem po učbeniških besedilih za posamezni razred npr. spremljamo, katera strokovna poimenovanja se v besedilih za posamezni razred pojavljajo.

Ob gradnji korpusa oz. njegovih različic smo zgolj za tehnične namene uporabljali še interne metapodatke, npr. identifikacijsko številko posameznega besedila, različico korpusa (v skladu s projektno prijavo so nastale štiri vmesne različice korpusa, ena za vsako koledarsko leto trajanja projekta Franček) in dostopnost (odprti dostop : prosti dostop), ki pa zaradi nerelevantnosti v končno različico korpusa niso vključeni. Z vidika jezikoslovnih raziskav besedil bi bil zanimiv še kak dodaten metapodatek, npr. o tem, v katerem delu Slovenije živi (oz. od kod izvira) in koliko je star šolar, ki je avtor besedila, vendar pa vseh tovrstnih podatkov v korpus ne moremo vključiti hkrati, saj bi bili posamezniki lahko prepoznani, ščitijo pa jih zakonski predpisi o varovanju zasebnosti mladoletnih oseb.

Metapodatke za posamezna pridobljena besedila smo v podatkovno zbirko v tabelarčnem formatu vnašali ročno, le metapodatki besedil šolarjev so bili v podatkovno zbirko vneseni avtomatsko (gl. razdelek 3.2).

### 3 PRIDOBIVANJE BESEDIL

Besedila smo pridobili na dva načina. Učbeniška besedila in izvorno leposlovje za otroke smo prejeli od večjih slovenskih založnikov (zlasti Mladinske knjige in založbe Rokus Klett), besedila šolarjev smo zbirali s pomočjo učiteljev v vzgojno-izobraževalnih zavodih, sodelujočih v projektu Franček.

#### 3.1 Pridobivanje gradiva pri založbah

Pri oblikovanju strategije pridobivanja učbeniških in leposlovnih besedil smo morali izhodiščno odgovoriti na vprašanje, od koga bomo besedila poskusili pridobiti: ali jih bomo iskali pri avtorjih, ki jih omenjajo učni načrti, šolski bralni seznami (npr. za bralno značko) in druge bralne spodbude, ali pri založbah, ki s svojo uredniško politiko pomembno vplivajo na slovensko mladinsko literaturo. Zaradi učinkovitejše organizacije dela smo za besedila najprej zaprosili založbe. Te so bile pripravljene sodelovati, vendar smo morali za leposlovje za otroke sami pridobiti vsa potrebna dovoljenja avtorjev, saj založbe v pogodbah z avtorji praviloma ne urejajo prenosa materialnih avtorskih pravic na tretje osebe.

Veljavni zakon o zaščiti avtorske in sorodnih pravic (ZASP, Ur. l. RS 16/07, 68/08, 110/13, 56/15, 63/16 in 59/19)<sup>13</sup> namreč omejuje razpolaganje založb s pravicami avtorjev tudi tako, da je treba natančno zapisati, katere pravice se v kolikšnem obsegu, za kateri namen in na kakšen način prenašajo na založbo.<sup>14</sup> To pomeni, da založbe uredijo prenose za svoje potrebe, torej za objavo v reviji ali učbeniku oziroma za izdajo knjige, ne smejo pa besedil brez novega dovoljenja avtorjev odstopiti tretjim osebam, torej niti raziskovalnim ustanovam. To je od

<sup>13</sup> Povezava na čistopis iz leta 2007: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO403>.

<sup>14</sup> Pred leti se je v tovrstnih besedilih pogosto pojavila dikcija: »[...] vse pravice enkrat za vselej prenaša [...]«

sodelavcev projekta Franček terjalo pridobivanje soglasij posameznih avtorjev, dedičev ali njihovih zakonitih zastopnikov, le manjši del besedil je že bil v javni lasti.<sup>15</sup> Nekateri avtorji so svoja dela izdali v samozaložbi in smo lahko vse pravice uredili neposredno z njimi.

Pridobivanje soglasij je trajalo približno tri mesece. V tem času smo imeli s posameznimi avtorji več usklajevalnih sestankov. Mnogo avtorjev se je na dopis, ali dovolijo uporabo besedil, odzvalo z naklonjenostjo, manjši del avtorjev pa je kljub pojasnilom dovoljenje za vključitev besedil v korpus odklonil. Pogodbe o odstopu pravic so pripravili pravniki, specializirani za avtorsko pravo, poleg tega pa so sodelovali še pravniki, ki so pripravljali dokumente o varovanju osebnih podatkov in politiko zasebnosti. Čeprav si raziskovalne infrastrukture, kot je CLARIN.SI ali na evropski ravni CLARIN ERIC, prizadevajo za odprtost raziskovalnih podatkov tudi s pripravo standardiziranih pogodb in dogovorov za odstop pravic v raziskovalne namene, je bila za pripravo dokumentov pri konkretnem projektu vseeno potrebna pomoč zunanjih pravnih svetovalcev.

Razpisni pogoji projekta Franček so zahtevali, da so vsi viri, ki nastanejo v času projekta, dostopni pod licenco CC BY 4.0, ki omogoča nadaljnjo uporabo in predelavo ob priznanju avtorstva. Izjemo predstavljajo tisti viri, ki so bili ob začetku projekta že dostopni pod strožjimi pogoji in za katere v okviru projekta nismo pridobili soglasja imetnikov materialnih avtorskih pravic za bolj odprto uporabo. Pridobljena korpusna besedila bi za jezikoslovje sicer predstavljala zelo dragocene raziskovalne podatke, ker pa ne gre samo za raziskovalne podatke, veljavna zakonodaja štiti avtorje z določili, ki od raziskovalcev zahtevajo natančen opis namena uporabe, kar lahko vsaka projektna skupina opredeli samo za točno določen projekt. Glavno oviro za odprti dostop, ki bi omogočal rabo tudi v naslednjih projektih in raziskavah, torej predstavlja nadaljnji namen uporabe besedil.

### 3.2 Pridobivanje besedil učencev

Besedila šolarjev smo zbirali s pomočjo učiteljev v vzgojno-izobraževalnih zavodih (zaposlenih v 23 osnovnih in srednjih šolah iz različnih delov Slovenije, ki poučujejo v 645 oddelkih). Besedila šolarjev so dveh tipov. Prvi tip predstavljajo besedila, ki so jih napisali učenci od 1. do 5. razreda osnovne šole. Drugi tip besedil so napisali učenci višjih razredov osnovne šole in srednješolci, pri čemer gre za besedila, ki nagovarjajo otroke v prvih razredih osnovne šole. Za pridobivanje besedil šolarjev smo vzpostavili spletni vmesnik, prek katerega so jih sodelujoči učitelji lahko oddali. Spletni vmesnik je učiteljem olajšal oddajanje besedil, raziskovalcem pa sistemsko zbiranje metapodatkov.

<sup>15</sup> Delo postane javna last 70 let po avtorjevi smrti.

FRANČEK

6.–9. razred Nina Ledinek

Vnos šolskih besedil  
za učiteljice in učitelje

- Navodila za dokumentacijo šolskih besedil
- Navodila za anonimizacijo šolskih besedil

Če bi potrebovali dodatna pojasnila ali napotke, prosimo, da pišete na naslov natasa.jakop@gzrc-sazu.si.

Naslov

Leto

Zvrst

**Slika 1: Spletni vmesnik za oddajo besedil šolarjev**

Pred oddajo so učitelji v besedilih popravili večje slovnične in pravopisne napake (npr. napačno zapisane besede), saj bi te lahko vplivale na uspešnost postopkov avtomatske lematizacije in oblikoskladenjskega označevanja (torej tudi na samo besedišče in iskanje po korpusu). Podatki o napakah učencev v korpusu niso dokumentirani, saj korpus ni namenjen detekciji napak, ampak je bil zasnovan za leksikografske namene. Besedila šolarjev so učitelji ob oddaji tudi anonimizirali. Anonimizacija je obsegala nadomeščanje podatkov o imenih in priimkih nejavnih osebnosti, nadomeščanje naslovov, imen vzgojno-izobraževalnih in drugih podobnih zavodov ter nadomeščanje zemljepisnih imen krajev, občin, regij ipd., in sicer so učitelji lastna imena zamenjevali z nadomestnim besedilom *[ime]*, *[priimek]*, *[naslov]*, *[šola]*, *[kraj]*, *[občina]* oz. *[regija]*. Besedila šolarjev so učitelji pred oddajo tudi ustrezno dokumentirali: vsakemu so dodali metapodatke, skladne z vnaprej določenim naborom metapodatkov, pripisanim drugim besedilom v korpusu (gl. razdelek 2.2.2). Da bi bili metapodatki poenoteni, so pri večini predvidenih atributov s spustnega seznama možnih vrednosti izbrali tisto, ki je bila za konkretno besedilo najbolj ustrezna. Le izjemoma (npr. pri metapodatku *naslov besedila*) so metapodatek v vnosni obrazec spletnega vmesnika vpisali brez omejitve. Da bi lahko šolsko besedilo oddali, so morali navesti vse potrebne metapodatke besedila, hkrati pa zagotoviti, da so besedilo anonimizirali v skladu z navodili. Potrditi so morali tudi, da so bila za vsa oddana besedila podana vsa potrebna soglasja zakonitih zastopnikov. Da bi bil postopek oddaje besedil čim bolj enostaven, so bila v okviru vmesnika na voljo tudi navodila za anonimizacijo ter dokumentiranje in oddajanje besedil.

The image shows a web-based data entry form with the following fields:

- Naslov:** A text input field.
- Leto:** A dropdown menu.
- Zvrst:** A dropdown menu with a list of options: 'umetnostno besedilo' and 'neumetnostno besedilo'.
- Razred:** A dropdown menu.
- Predmet:** A dropdown menu.
- Spol avtorja:** A dropdown menu.

**Slika 2: Vnosni obrazec za dokumentiranje besedil šolarjev**

Skupno je bilo zbranih 428 krajših besedil šolarjev, ki so v povprečju obsegala 17 povedi oz. 225 pojavnic. Metapodatki besedil so bili iz spletnega vmesnika avtomatsko uvoženi v podatkovno zbirko v tabelarni obliki, v kateri smo v času priprave korpusa za druge tipe besedil ročno zapisovali metapodatke o zbranih korpusnih besedilih.

Posebno zahteven je bil postopek zbiranja vseh pravnih soglasij za zbiranje besedil šolarjev. S sodelujočimi vzgojno-izobraževalnimi zavodi smo podpisali pogodbe, s katerimi so lahko učitelji zbirali besedila šolarjev, še prej pa smo morali z njihovo pomočjo pridobiti soglasja zakonitih zastopnikov šolarjev, ki so oddali svoja besedila. Pri tem smo skrbno pazili, da so bila navodila za anonimizacijo natančno predstavljena tako učiteljem kot zakonitim zastopnikom, ki so se tako seznanili z načinom varovanja pravic otrok pri vseh opisanih postopkih.

## 4 ZAKLJUČEK

*Korpus šolskih besedil slovenskega jezika* je specializirani pisni korpus slovenskega jezika v obsegu približno 1,8 milijona pojavnic, namensko oblikovan v okviru projekta Franček za potrebe pedagoške leksikografije. V korpus so vključena besedila, ki nagovarjajo učence nižjih razredov osnovnih šol, in sicer učbeniška besedila (46 enot, 809.406 pojavnic) in izvirmo slovensko leposlovje za otroke (83 enot, 931.147 pojavnic), ter besedila, ki so jih oblikovali šolarji (428 enot, 96.257 pojavnic). Del korpusa



je dostopen kot odprto dostopna podatkovna zbirka, zapisana v označevalnem jeziku XML, skladnem s specifikacijami iniciative za zapis korpusnih besedil TEI, celoten korpus pa je za raziskovanje uporabnikom na voljo prek konkordančnikov NoSketch Engine in KonText v okviru raziskovalne strukture CLARIN.SI. Da bi korpus še naprej lahko služil kot gradivska osnova za sodobne pedagoške slovarje slovenščine, razmišljamo o njegovi posodobitvi, v prihodnosti pa načrtujemo tudi raziskave, v katerih bomo *Korpus šolskih besedil slovenskega jezika* primerjali z aktualnim referenčnim korpusom slovenščine, zlasti z vidika njune uporabe v leksikografiji.

## VIRI IN LITERATURA

- Ahačič idr. 2021a** = Kozma Ahačič – Simon Atelšek – Tomaž Erjavec – Peter Holozan – Nataša Jakop – Mateja Jemec Tomazin – Janoš Ježovnik – Nina Ledinek – Andrej Perdih – Miro Romih – Mitja Trojar, *Corpus of Slovenian school texts SBSJ 1.0*, Slovenian language resource repository CLARIN.SI, 2021, <http://hdl.handle.net/11356/1413>.
- Ahačič idr. 2021b** = Kozma Ahačič – Janoš Ježovnik – Nina Ledinek – Andrej Perdih – Špela Petric Žižić – Duša Race, Priprava jezikovnih podatkov za pedagoški portal o slovenščini Franček, *Philological Studies* 19.1 (2021), 203–224.
- Ahačič – Ledinek – Perdih 2015** = Kozma Ahačič – Nina Ledinek – Andrej Perdih, Portal Fran – nastanek in trenutno stanje, v: *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis (1. del)*, ur. Mojca Smolej, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015 (Obdobja 34), 57–66.
- BN 2002** = Tatjana Kokalj, *Besede nagajivke: učni pripomoček za učence od 2. do 5. razreda devetletne osnovne šole*, Trzin: Založba Izolit, 2002.
- Čebulj 2013** = Monika Čebulj, *Raba slovarja v 1. in 2. triletju osnovne šole*, diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 2013, [http://pefprints.pef.uni-lj.si/1854/1/Čebulj-za\\_odajajo\\_\(1\).pdf](http://pefprints.pef.uni-lj.si/1854/1/Čebulj-za_odajajo_(1).pdf).
- Erjavec – Krek 2008** = Tomaž Erjavec – Simon Krek, The JOS morphosyntactically tagged corpus of Slovene, v: *Proceedings of the Sixth International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'08*, Pariz: ELRA, 2008.
- Erjavec idr. 2010** = Tomaž Erjavec – Darja Fišer – Simon Krek – Nina Ledinek, The JOS linguistically tagged corpus of Slovene, v: *Proceedings of the Seventh International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'10*, Valetta: ELRA, 2010.
- Godec Soršak 2015** = Lara Godec Soršak, Slovenski otroški šolski slovar, v: *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis (1. del)*, ur. Mojca Smolej, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015 (Obdobja 34), 243–250.
- Godec Soršak 2019** = Lara Godec Soršak, *Zasnova šolskega slovarja za otroke v 1. in 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju*, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2019.
- Grčar – Krek – Dobrovoljc 2012** = Miha Grčar – Simon Krek – Kaja Dobrovoljc, Obeliks: statistični oblikosladenjski označevalnik in lematizator za slovenski jezik, v: *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*, ur. Tomaž Erjavec – Jerneja Žganec Gros, Ljubljana: Institut Jožef Stefan, 2012, 89–94.
- Ježovnik – Kenda-Jež – Škofic 2020** = Janoš Ježovnik – Karmen Kenda-Jež – Jožica Škofic, Reduce, Reuse, Recycle: Adaptation of Scientific Dialect Data for Use in a Language Portal for Schoolchildren, v: *Proceedings of XIX EURALEX Congress: Lexicography for Inclusion, Vol. I.*, ur. Zoe Gavriilidou – Maria Mitsiaki – Asimakis Fliatouras, [Poznań : European Association for Lexicography], 2020, 31–37.
- Kilgarrieff idr. 2014** = Adam Kilgarrieff – Vít Baisa – Jan Bušta – Miloš Jakubiček – Vojtěch Kovář – Jan Michelfeit – Pavel Rychlý – Vít Suchomel, The Sketch Engine: ten years on, *Lexicography* 1 (2014), 7–36.
- Kosem – Rozman – Stritar 2011** = Iztok Kosem – Tadeja Rozman – Mojca Stritar, How do Slovenian primary and secondary school students write and what their teachers correct: a corpus

of student writing, v: *Proceedings of the Corpus Linguistics 2011 conference, 20-22 July 2011*, Birmingham: University, 2011, <http://www.birmingham.ac.uk/research/activity/corpus/publications/conference-archives/2011-birmingham.aspx>.

**Kosem idr. 2012** = Iztok Kosem – Mojca Stritar Kučuk – Sara Može – Ana Zwitter Vitez – Špela Arhar Holdt – Tadeja Rozman, *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*, Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno humanistiko, 2012.

**Kosem idr. 2016** = Iztok Kosem – Tadeja Rozman – Špela Arhar Holdt – Polonca Kocjančič – Cyprian Adam Laskowski, Šolar 2.0: nadgradnja korpusa šolskih pisnih izdelkov, v: *Zbornik konferenčne Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika 2016*, ur. Tomaž Erjavec – Darja Fišer, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016, 95–100, [http://www.sdjt.si/wp/wp-content/uploads/2016/09/JTDH-2016\\_Kosem-et-al\\_Solar-2-0-nadgradnja-korpusa-solskih-pisnih-izdelkov.pdf](http://www.sdjt.si/wp/wp-content/uploads/2016/09/JTDH-2016_Kosem-et-al_Solar-2-0-nadgradnja-korpusa-solskih-pisnih-izdelkov.pdf).

**Krek idr. 2020** = Simon Krek – Špela Arhar Holdt – Tomaž Erjavec – Jaka Čibej – Andraž Repar – Polona Gantar – Nikola Ljubešić – Iztok Kosem – Kaja Dobrovoljc, Gigafida 2.0: the reference corpus of written standard Slovene, v: *LREC 2020: Twelfth International Conference on Language Resources and Evaluation: May 11-16, 2020, Marseille, France*, ur. Nicoletta Calzolari, Paris: ELRA - European Language Resources Association, 2020, 3340–3345, <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2020/LREC-2020.pdf>.

**Logar Berginc idr. 2020** = Nataša Logar Berginc – Miha Grčar – Marko Brakus – Tomaž Erjavec – Špela Arhar Holdt – Simon Krek, *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKres: gradnja, vsebina, uporaba*, 1. e-izdaja, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020, <https://doi.org/10.4312/9789610603542>.

**Machálek 2020** = Tomáš Machálek, KonText: Advanced and Flexible Corpus Query Interface, v: *LREC 2020: Twelfth International Conference on Language Resources and Evaluation: May 11-16, 2020, Marseille, France*, ur. Nicoletta Calzolari, Paris: ELRA – European Language Resources Association, 2020, 7003–7008, <https://www.aclweb.org/anthology/2020>.

**MMS 1996** = Majda Bitenc – Majda Starovašnik – Marija Ajdovec – Dijana Korošec, *Moj mali slovar*, Kranj: Osnovna šola Franceta Prešerna, 1996.

**MPS 2002** = Damjana Šubic – Breda Sivec, *Moj prvi slovar*, Ljubljana: DZS, 2002.

**MS 2000** = Barbara Hanuš – Irena Šimenc Mihalič – Damjana Šubic, *Moj slovar*, Ljubljana: DZS, 2000.

**Perdih 2021** = Andrej Perdih, Indikatorji pri homografih na portalu Franček, *Jezikoslovni zapiski* 27.2 (2021), 7–21.

**Perdih idr. 2021** = Andrej Perdih – Kozma Ahačič – Janoš Ježovnik – Duša Race, Building an Educational Language Portal Using Existing Dictionary Data, *Jazykovedný časopis* 72.2 (2021), 568–578.

**Petric Žižič 2020** = Špela Petric Žižič, Tipologija razlag v Šolskem slovarju slovenskega jezika, *Slavistična revija* 68.3 (2020), 391–409.

**Rozman 2010** = Tadeja Rozman, *Vloga enojezičnega slovarja slovenščine pri razvoju jezikovne zmožnosti*, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2010.

**Rozman 2012** = Tadeja Rozman, Jezikovni pouk slovenščine: model (za) nove generacije, v: *Slavistika v regijah – Koper*, ur. Boža Krakar Vogel, Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije – Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 23), 219–225.

**Rozman idr. 2015** = Tadeja Rozman – Iztok Kosem – Nataša Pirih Svetina – Ina Ferbežar, Slovarji in učenje slovenščine, v: *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*, ur. Vojko Gorjanc – Polona Gantar – Iztok Kosem – Simon Krek, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015, 67–74.

**Rozman idr. 2020** = Tadeja Rozman – Irena Krapš Vodopivec – Mojca Stritar – Iztok Kosem, *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020.

**Rychlý 2007** = Pavel Rychlý, Manatee/Bonito – A Modular Corpus Manager, v: *Proceedings of the First Workshop on Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing (RASLAN 2007)*, ur. Petr Sojka – Aleš Horák, Brno: Masaryk University, 2007, 65–70.

**Stabej idr. 2008** = Marko Stabej – Tadeja Rozman – Nataša Pirih Svetina – Nina Modrijan – Boštjan Bajec, *Jezikovni viri pri jezikovnem pouku v osnovni in srednji šoli: končno poročilo z rezultati*

*dela*, Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2008, <https://www.trojina.si/wp-content/uploads/2019/08/StabejRozman.pdf>.

**TEI Consortium 2017** = *TEI P5: guidelines for electronic text encoding and interchange*, TEI Consortium, <http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/>.

**Weiss 1994** = Peter Weiss, Katere slovarje smemo pričakovati po izidu Slovarja slovenskega knjižnega jezika, *Jezik in slovstvo* 39.7–8 (1994), 346–350.

**Weiss 2001** = Peter Weiss, Slovenski šolski slovar, v: *Sodobna slovenska narečna poezija. Ciril Kosmač in razvoj povojne slovenske proze*, ur. Zoltan Jan, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2001 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 11), 179–188.

## SUMMARY

### The Corpus of Slovenian School Texts: Design and Creation

*The Corpus of Slovenian School Texts* is a specialized corpus of written Slovenian containing around 1.8 million tokens, which has been designed specifically for pedagogical lexicography as part of the project Franček, Language Advising Service for Teachers of Slovenian and the Slovenian School Dictionary. It contains texts intended for students in lower primary-school grades and texts composed by students in primary-school grades 1–5. The corpus has been automatically lemmatized and morphosyntactically tagged using the JOS model. It contains three types of texts: school textbooks for subjects taught in primary-school grades 1–6 (809,406 tokens; around 44% of all tokens in the corpus), original Slovenian fiction for children (931,147 tokens; around 51% of all tokens in the corpus), and school texts written by students in primary and secondary schools (96,257 tokens; around 5% of all tokens in the corpus). The part of the corpus that contains texts composed by students is encoded in the XML TEI markup language and is available in the CLARIN.SI research infrastructure repository as an open-access database (CC-BY 4.0). The entire corpus is available to users for research purposes in the NoSketch Engine in KonText concordancers, again using the CLARIN.SI research infrastructure.



IRENA STRAMLJIČ BREZNIK

## BESEDOTVORNI RAZGLED PO KNJIŽNI IN ELEKTRONSKI IZDAJI SLOVARJA POHLINOVEGA JEZIKA

COBISS: 1.02

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.08](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.08)

V prispevku predstavljamo knjižno in elektronsko izdajo *Slovarja Pohlinovega jezika* avtorja Marka Snoja. Njegovo uporabnost ponazarjamo na pomenski skupini tvorjenk za poimenovanje oseb in predstavljamo nekatere nove funkcionalnosti, še zlasti e-slovarja, ki omogočajo učinkovitejšo besedotvorno analizo in so bile s klasično uporabo primarnih Pohlinovih slovarskih virov nedostopne.

**Ključne besede:** Pohlinov jezik, e-slovar, besedotvorje, poimenovanja oseb

### An Overview of Word Formation in the Print and Electronic Editions of *Dictionary of Pohlin's Language*

This article presents the print and electronic editions of *Slovar Pohlinovega jezika* (Dictionary of Pohlin's Language) by Marko Snoj. The uses of the dictionary are illustrated through the example of word formations referring to persons. The discussion includes some new uses, such as functions of the e-dictionary that offer more effective word-formation analysis and would not have been possible through the use of Pohlin's classic primary sources.

**Keywords:** Pohlin's language, e-dictionary, word formation, personal nouns

## 1 UVOD

Skoraj tisoč strani obsegajoča knjižna izdaja<sup>1</sup> *Slovarja Pohlinovega jezika* avtorja Marka Snoja (2020) ohranja pred pozabo leksikološko dediščino 18. stoletja in predstavlja novo enoto med v sodobnem slovenskem slovaropisju sicer redkejšimi avtorskimi slovarji.<sup>2</sup>

Sprva neobvezujoče listanje po slovarju bralca hitro spodbudi k temeljitejšemu pregledu Predgovora (7–12), Uvoda v slovar (13–28), Slovarskega dela

Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

1 Od konca leta 2021 je dostopna tudi spletna verzija na portalu Fran, [www.fran.si](http://www.fran.si).

2 Isti avtor, Marko Snoj, je po knjižni pripravil še elektronsko izdajo *Slovarja jezika Janeza Svetokriškega* (Snoj 2014). Za prvi tovrstni poskus izdelave avtorskega slovarja velja Petra Scherberja (1977) *Slovar Prešernovega pesniškega jezika*, ki po natančni oceni (Suhadolnik 1978: 305–313) dejansko obsega le nepopolno leksiko *Poezija iz Kosove* izdaje Prešernovega Zbranega dela. Suhadolnik ga je ocenil precej negativno in polovično krivdo pripisal tudi slovenskim leksikografom, ki tega dela niso napravili sami ali pomagali avtorju, ki je premalo obvladal slovenski jezik. Znano je, da je nato sam pripravil in izdal *Gradivo za Prešernov slovar* (Suhadolnik 1985).

(29–894), Iztočnic z izbranimi besednovrstnimi podkategorijami in (895–908) in prikaza v slovarju zajetega Pojemovnega sveta (909–986).

Kaj pritegne? Najprej avtorjevo duhovito predgovorno kramljanje, posnema-joče dobrohotno ali – kot je dolgo veljalo<sup>3</sup> – morda samovšečno (!) besedovanje v tonu patra Pohlina. Avtor ga zadene z izrazno patino, ki izvira iz njegovega večdesetletnega poglobljenega raziskovanja prvotnih, navadnim očem skritih pomenov besed in s tem druženja z dikcijo besedil preteklih stoletij, ki jih lahko vpije tankočutno uho ter v ubesedovanje prelije le občutljiv jezikoslovec. Pa nista samo starinski zven in duhovitost besedovanja tista, ki bralcu vzbudita pozornost. Tukaj je odločilna tudi njegova sporočilnost. Govori namreč o zahtevnem delu slovaropisca, ki sta mu motivacija za druženje z besedami lahko ne samo sodelovalno, ampak tudi nesodelovalno okolje, vendar vztrajnost in rezultati na koncu zmeraj ločijo tiste, ki naredijo, od tistih, ki nameravajo.

Seveda je vrednotenje Pohlinovega dela s časovne distance ovrglo že marsikatero krivično oceno, tudi tisti o njegovi samovšečnosti in častihlepnosti, saj Pohlina v svoji slovnici ni trdil, da nima predhodnikov, ampak le napovedoval, da bo storil več kot kak njegov predhodnik (Müller 2006: 170). Tudi očitana mu prevelika svojevoljnost pri tvorbi besed, t. i. pohlink, je precej krivična (Orel 2008: 111–112), saj je Pohlina sociolingvistične argumente, s katerimi je branil in zagovarjal pravico do novotvorb, prevzel po češkem slovnicařju in slovaropiscu Václavu Rosu. Tvorjenje novih poimenovanj namreč narekuje poimenovalna potreba, zato je to pravica in delovna dolžnost jezikoslovca, ki pa mora pri tem upoštevati zakonitosti, izhajajoče iz analogije glede na tvorbeno izročilo, še posebej pri tvorbi iz avtohtonih podstav (Honzak Jahić 2002: 19).

## 2 O ZASNOVI KNJIŽNEGA IN E-SLOVARJA

V Uvodu (13–26) dobimo pojasnilo za podnaslov slovarja (Na osnovi njegovih jezikoslovnih del), saj gre za popolni izpis iz slovarjev (*TU MALU BESEDISHE TREH JESIKOV*, 1781; *Glossarium Slavicum*, 1792), slovnice (prva izdaja Pohlino-ve slovnice *KRAYNSKA GRAMMATIKA*, 1768) in izdaj učbenika (*ABECEDNIKA* 1765, 1789, 1794 in 1798).

3 Marko Pohlina je v slovenski jezikoslovni zgodovini ocenjen kot protislovna osebnost (Ramovš 1971: 225): »Veliko prahu je napravil v slov. slovnici p. Marko Pohlina. Dasi ga moremo po njegovih literarnih delih (molitveniki in tudi posvetne knjižice) smatrati za zaslužnega moža, moramo biti pa glede njegovega slovnicařjenja le mnenja Kopitarjevega. Že dejstvo, da je bil p. Marko rojen Ljubljanačan, nam daje slutiti, saj so bili pisci XVI. stol. po večini Dolenjci, torej sinovi zelo konservativnega narečja, visoko nad Markom Pohlinom, to tem bolj, ker moramo še priznati, da je p. Marka vlekla v veliki meri častihlepnost in ne absolutna resnica: baš ta greh njegovega značaja je rodil največje napake in samovoljno postopanje s slov. jezikom. Kopitar mu je bil v svoji slovnici neusmiljen cenzor in baš od takrat dalje do danes gleda vsak na Pohlina z nekako posmehljivostjo in zaničevanjem. Pohlina zasluži res mnogo graje in čeprav se je s svojimi deli preko mere rad postavljaj, vendar ni vreden posmehovanja.«

Sledijo podatki o njegovi strukturi. Slovar obsega dobrih trinajst tisoč slovarskih sestavkov, od tega 12.229 polnih in 1318 kazalčnih. Med polnimi sestavki prevladujejo enobesedne iztočnice, le manjši del (454) je dvo- ali večbesednih; vključenih je 356 lastnih imen. Vse iztočnice so zapisane v gajici po standardizacijskih načelih s konca 19. stoletja, dodani so jim izgovori. Morebitni dodani kvalifikatorji (časovni, krajevni, stilno-zvrstni) sledijo podatkom iz virov, terminološki pa temeljijo na sklepanju iz sobesedila, najpogosteje iz Pohlinove slovnice.

Sledimo lahko podrobno razdelani strukturi iztočničnega, razlagalnega, gradivnega in po potrebi še dodatnega dela geselskih člankov. Ob bogatem naboru iztočnic se slovar ponaša še z uporabnima dodatkoma. V knjižni verziji govorimo o Iztočnicah glede na izbrane besednovrstne kategorije (Snoj 2020: 895–908) in Pojmovnem sistemu (Snoj 2020: 909–986). Tiskana izdaja namreč pri samostalniki in glagolih za simbolom [#] prinaša pripadnost oštevilčenemu pomenskemu polju. V dodatku (909–986) pa najdemo 1007 poimenovanih pomenskih polj s sezname pripadajočih jim slovarskih besed različnih besednih vrst. To je za avtorja predstavljalo dodaten izziv, saj je kmalu ugotovil, da pojmovni sistem jezika iz Pohlinovih časov ni enak pojmovnemu sistemu današnjega, skoraj dvesto petdeset let mlajšega jezika, kot ga predstavlja Sinonimi slovar slovenskega jezika.

Za leksikalni in tudi besedotvorni razgled po Pohlinovem besedju je izjemno koristen nabor iztočnic glede na izbrane besednovrstne podkategorije (859–908), ki na enem mestu prinašajo zbir nekaterih najopaznejših pomenskih kategorij. Pri samostalnikih so to: abstrakta, feminativi/maskulativni in poimenovanja ženskih ali moških oseb ter živalskih samic in samcev, manjšalnice, kolektivi in večalnice. Med pridevniki so zastopani barvni, lastnostni, razmerni, snovni, stanjski, svojilni, vrstni, snovni in ena manjšalnica. Prislovi so skupinjani v časovne, krajevne, kratne, merne, načinovne in dva, zastopana v skupini vzročnih. Med glagoli sta predstavljeni skupini modalnih in manjšalniških. Med števnikami najdemo delilne, glavne, kratne, množilne in vrstilne, med zaimki pa kazalne, nedoločne, osebne, oziralne, svojilne in vprašalne. Zastopani sta tudi nepredmetnopomenski besedni vrsti, in sicer naklonski, povezovalni členki ter ogovorni, posnemovalni, pozdravni, razpoloženski in velelni medmeti. Stalne besedne zveze različnih vrst so združene v kategoriji večbesedne leksemske enote.

### 3 O NEKATERIH BESEDOTVORNIM ZNAČILNOSTIM POHLINOVEGA BESEDJA

V Pohlinovem slovarju iz leta 1781 so bile na podlagi t. i. ročnega pregleda že raziskane tvorbenne značilnosti leksike s pomenom moških oseb in njihovih žensko-spolskih vzporednic (Stramljič Breznik 2013: 264–274). Osrednji poudarek je bil na opazovanju t. i. besedotvorne sinonimije, ki je bila nedvomno rezultat Pohlinove lastne tvorbe in njegovega vestnega popisovanja tega, kar je bilo v takratnem jeziku živo oz. v do tedaj napisanih slovarjih uporabno. Pohlinova tvorjena poimenovanja

oseb moškega spola so bila opazovana z vidika besedotvornih sopomenk (*barantač – barantavec*), različnih parnih poimenovanj za opravljanje kakšne dejavnosti (*rednik – rednica*), sorodstvenih razmerij (*pre(d)vnuk – pre(d)vnukinja*), lokacijske pripadnosti (*Kranjec – Kranjica*), pripadnosti obrobnim družbenim skupinam (*hotnik – hotnica*) ali skupinam oseb s telesnimi ali duševnimi posebnostmi (*ecljavec – ecljavka, norec – norica*). Opažena so bila tudi samo ženskospolska poimenovanja brez moških ustreznice (*pridružnica 2. ‘priležnica’*) ali tudi primeri kakšnih za današnji jezik zanimivih maskulativov (*lajder – lajdra* ali *peričnik – perica*). Spolska (ne)parnost nekaterih leksemov je bila lahko morda tudi znak rabe in odraz takratnih družbenih razmerij ali tipičnih odnosov, zasnovanih na bolj ali manj uglednih poklicnih dejavnostih ali sorodstvenih razmerjih. Hkrati ima tudi omemba zgolj ženskospolske oblike zagotovo tehtnejše razloge, med katere bi lahko umestili biološko danost oz. takratno družbeno sprejeto vlogo ženske.

Besedotvorna analiza Pohlinovih tvorjenk za poimenovanja oseb je glede na stanje v sodobnem knjižnem jeziku pokazala obrazilno tipiko (*ber-ač*) oz. atipiko (*Riml-ar*) ter uvajanje konkurenčnih obrazil ob istih podstavah (*Arban-ar, Arban-aš ‘Albanec’, Afrikan-ar – Afrič-an*), ki je bilo pogosto rezultat prevzemanja iz drugih jezikov. Če je večina parov ali celo nizov tvorjenk predstavljalo t. i. besedotvorno sinonimijo, pa je bilo v nekaterih primerih mogoče razbrati, da je Pohlin različna besedotvorna obrazila uporabljal kot sredstvo pomenske diferenciacije leksemov: *plesar ‘učitelj plesa’ – plesavec ‘plesalec’, novak ‘novinec’ – novac ‘naseljenec, prišlek’ – novinek ‘obnovitelj, prenovitelj’*.

#### 4 UPORABNOST POHLINOVEGA SLOVARJA

V nadaljevanju bomo ob raziskovanju iste pomenske skupine tvorjenk, tj. poimenovanj za osebe, preverili uporabnost tako knjižnega kot elektronskega slovarja, katerega nove funkcionalnosti prinašajo vsebinske podatke, ki so bili s klasično uporabo primarnih Pohlinovih slovarskih virov nedostopni.

Uporaba knjižnega slovarja Pohlinovega jezika omogoča izrabo vseh podatkov v skladu z zakonitostmi prenosnika, medtem ko elektronska različica omogoča ob vsaki iztočnici pridobiti ali zgolj osnovno besednovrstno in pomensko informacijo ali razgled po celotnem geslu. Slednje ponuja še gradivni prikaz in podatke, iz katerega Pohlinovega dela in v kakšni zapisani obliki se iztočnica pojavlja. Posebej koristen pa je že omenjeni prikaz pojmovne uvrstitve, ker dano iztočnico, npr. *berač*, opredeli (stvar > živo bitje > človek > premikati se > potovati > pomanjkanje) in hkrati ponudi še druge abecedno razvrščene iztočnice te pomenske kategorije (npr. *beračica, beravselj, flankon, lajder, lajdra, lajna, potepin, potepinec, potepuh, rokomalhar, šteklačar, štercon, vlačuga, vlačugar, vlačugarica*). Pri tem je upoštevana tudi različna pojmovna uvrstitev večpomenk, kot v primeru *lajna* s pomenjem ‘berač, potepuh’ in ‘glasbilo’. Zaradi slednjega je beseda uvrščena tudi v pomensko kategorijo glasbil, zato se spremeni tudi struktu-



ra pojmovne uvrstitve (stvar > izdelek > orodje > oglašati se > umetnost > glasba), ki družijo še druga glasbila (*arfe, bitalice, bitalo, boben, bobnica, cimbal, cingelj, citra, citre, dromlja, ega, flašinetelj, flavta, glasbe, gosli, huba, lajne, lajnice, lapt, mešin, orgle, pavka, piščal, piščev, postranica, raglja, roženica, trobenta, vidalica, žvrgolišče*).

#### 4.1 Slovar prispeva vpogled v nastajanje in razvoj besedotvorne terminologije

Z iskalmim pogojem po kvalifikatorju ali oznaki *jezikoslovje* dobimo kar 55 terminov. Poglejmo tiste, ki se povezujejo s področjem besedotvorja: *imenovednost* 'nauk o besedah, besedotvorje', *narejanje* 'tvorjenje'. Tvorjenka je Pohlinu *odražena beseda* v odnosu do *prvorodne besede* kot osnovne, nemotivirane. Za današnji pomen besede tvorjen je uporabil izraz *odvijajoč*. Za zvezo *nemotivirana beseda* je uporabljena terminološka zveza *koreninska beseda*. Besedotvorna vrsta *skupzložena beseda*, potrjen je tudi ustrezní pridevnik *skupajzložen* 'sestavljen, zložen', ustreza temu, kar pokrivata sodobna termina sestavljenka in zloženka. Med tvorjenkami s specifičnimi besedotvornimi pomeni sta poimenovana zbirni samostalnik (kolektiv) kot *množena beseda* in pri pridevniku primernik kot *nazglihavnik*. Ker so tvorjenke lahko različnih besednih vrst, so aktualna tudi naslednja Pohlinova besednovrstna poimenovanja: *imenska beseda* 'samostalniška beseda; samostalnik, pridevnik', *namestna beseda* 'zaimek', *polegbeseda* 'prislov', *pridevek* 'zaimek', *pristavna beseda* ali *zravenbeseda* 'prislov, pridevnik', *vežejoča beseda* 'veznik'.

#### 4.2 Nekaj pomensko in besedotvorno zanimivejših skupin poimenovanj oseb moškega ali ženskega spola

Kot kaže, so poimenovanja oseb in živali za oba spola ena najboljsežnejših pomenskih skupin (Snoj 2020: 897–899). Pregledujemo jih lahko – še posebej učinkovito s pomočjo spletne različice slovarja – glede na različne pojmovne uvrstitve, podstavne ali morfemske značilnosti.

##### 4.2.1 Merilo pojmovne umestitve

S pojmovnimi uvrstitvami lahko pridobimo podatke o vseh besedah, ki sodijo v isto pomensko kategorijo. Po lastnem izboru bomo predstavili nekatere med njimi.

##### 4.2.1.1 Osebe z negativno lastnostjo, povezano z govorom

V jeziku je sestav leksike z negativno konotacijo običajno pogostejši kot tisti, ki je vezan na njen nasprotni pol. To velja tudi za področje govorne dejavnosti (Križnik 1994: 196–197).

Že Pohlinov slovar vsebuje lepo bero tovrstnih poimenovanj. Motivirajoči so lahko glagoli in njihove tvorjenke: *bahati* → *bah-ač*, pridevnika *bahav* → *bahav-ec* in *bahaven* → *bahavn-ik*; *fajtati* → *fajt-ač* 'blebetač, čvekač'; *fržmagati* (→

*fržmag-ljiv*)<sup>4</sup> → *fržmagljiv-ec* ‘klevetnik, obrekljivec’. Zanimivo je, da sta navedeni le poimenovanji za ženske iz glagolov *podpihovati* → *podpihovav-ka* in *prepirati* → *prepirav-ka* brez vmesne moškospolske oblike na *-vec*. Že pri Pohlinu je našla svoje mesto tudi danes korpusno redkeje potrjena medponska zloženka *fig-a-mož* ← *mož kot figa*, enako kot poimenovanji *goflja* in *šoba*, ki sta rezultat pomenotvornega procesa, saj je poimenovanje osebe motivirano z značilnim delom telesa.

#### 4.2.1.2 Osebe, ki trgujejo

Na vprašanje, katera področja trgovanja so bila v Pohlinovih časih najobičajnejša in zato vredna slovarskih poimenovanj nosilcev te dejavnosti, lahko dobimo iz nabora besed vsaj dva odgovora. Prvega, če iščemo pojasnila, kako so poimenovane osebe glede na sam proces izmenjave, tj. kupovanja in prodajanja. Izvemo torej, da so bile to moške osebe: *barant-ač*, *baranta-vec* ← *barantati*, *kup-ec* ← *kupiti*, *prekupec* ← (*prekupiti*); redko so bile imenovane po kraju, v katerem se je odvijalo dejanje (*štacun-ar* ← *štacuna*). Moško in žensko parnost v tej skupini izkazujejo podstavno prevzeta in obrazilno prilagojena *branj-evec* in *branjev-ka* ter *mešet-ar* in *mešetar-ka*, medtem ko je *predajav-ka* ← (*predajati*) brez moške tvorjenke.

Če nas zanima, kaj je bil predmet prodaje, pa lahko to razberemo iz nabora naslednjih poimenovanj za moške osebe: *bukl-ar* ← *bukla* ‘knjiga’, *čop-ar* ‘limonar’ ← *čop* (verjetno zaradi v šop povezanih limon), *golob-ar* ← *golob*, *iglič-ar* ‘prodajalec igel’ ← *iglice*, *kaš-ar* ← *kaša*, *kokoš-ar* ← *kokoš*, *konj-ar* ← *konj*, *kram-ar* ← *krama*, *lodrič-ar* ‘vinožec’ ← *lodrica* ‘manjši vinski sod’, *med-ar* ← *med*, *mok-ar* ← *moka*, *platn-ar* ← *platno*, *pomaranč-ar* ← *pomaranča*, *sol-ar* ← *sol*, *voln-ar* ← *volna*, *žir-ovec* ← *žir*, *žit-ar* ← *žito*; *tovor-nik* ‘trgovec z vinom’ ← *tovoriti* (vino), medtem ko je *martolos* ‘trgovec, preprodajalec’ prevzeta in tvorbeno demotivirana beseda. Med ženskimi poimenovanji je zastopana le *mlekar-ica* ← *mlek-ar* ← *mleko*, ki je s tvorbenega vidika nastala iz moškega poimenovanja. Rezultat prodajnih trikov kaže izvorno poimenovanje *draginj-ar* ← *draginja* za pomen ‘oseba, ki namenoma zvišuje ceno pridelkov z zadrževanjem prodaje’.

#### 4.2.1.3 Osebe, ki se kot rokodelci ukvarjajo z lesom

Izvorna medponsko-priponska podredna zloženka za poimenovanje osebe *les-o-suk-∅* ← *sukati les* nazorneje podaja to, kar je zajeto v današnji tvorjenki *strugar* ← *strugati* ← *strgati*. Uvrstitev v pomensko hierarhijo (stvar > živo bitje > človek > dejavnost > samostojna dejavnost > rokodelstvo > les) ga družijo še z drugimi tvorjenkami za poimenovanje oseb, ki so povezani ali imajo opravka z lesenimi predmeti: *drv-ar* ← *drva*, *kopit-ar* ← *kopito*, *miz-ar* ← *miza*, *skrinj-ar* ← *skrinja*, *sod-ar* ← *sod*.

4 V oklepaju so zapisane predvidljive, a v slovarju nepotrjene tvorjenke v stopenjskem nizu.

#### 4.2.1.4 Osebe, ki imajo določeno znanje

*Znatn-ica* ‘modrijanka’ je v čisto tvorbenem smislu motivirana iz glagola *znati*, je torej *oseba, ki zna*.<sup>5</sup> V njeni pojmovni uvrstitvi (človek z znanjem) nastopata še sopomenki *modr-ica* ← *moder* in *modrijan-ka* ← *modrij-an* ← *moder*. Vsa tri ženska poimenovanja se znajdejo v družbi desetih istokategornih moških poimenovanj: *bogovedn-ik* ‘teolog’ ← *bog-o-ved-en* ← *tak, ki ve o bogu*; *bra-vec* ← *tisti, ki bere*; čislar ‘matematik, računar’ ← *tisti, ki ima opravka s čisli*; *drev-nik-ar*<sup>6</sup> ← *tisti, ki ima opravka z drevesi*; *latinec* ‘latinist’ ← *tisti, ki ima opravka z latinščino*;<sup>7</sup> *list-0-marn-ik* ‘kdor se spozna na zakone, študent’ ← *tisti, ki je maren z listi*; *modr-ijan* ‘filozof’ ← *tisti, ki je moder*; *modrova-vec* ← *tisti, ki modruje*; *pism-o-zna-lec* ‘pismen človek’ ← *tisti, ki je znal pismo*; *pratik-ar* ← *tisti, ki ima opravka s pratiko*; *pravd-nik* ← *tisti, ki se pravda*; *račun-ar* ← *tisti, ki računa*; *umetaln-i* ← *tisti, ki je umetalen* ← *tisti, ki umetuje* ‘razmišlja’; *zvezdarn-ik* ← *tisti, ki je v zvezi z zvezdarno*;<sup>8</sup> *zvezd-o-gled-ec* ← *tisti, ki gleda zvezde*. Sem spadata še prevzeta beseda *dohtar* in tvorbeno nejasen *sokup* ‘izumitelj, tvorec, začetnik’.<sup>9</sup>

#### 4.2.2 Merilo podstavne posebnosti ali zanimivosti

Podstavne posebnosti v Pohlinovem jeziku primerjalno s sodobnim knjižnim jezikom lahko opazujemo tako pri izpeljavnih kot pri zlagalnih postopkih. Najprej nekaj podstavno in pomensko zanimivejših izpeljank, ki v današnjem knjižnem jeziku niso več žive.

Izpeljanka *podviz-0* ‘vaditelj, inštruktor’ izhaja iz glagola *podvizati* ‘spodbuditi, napeljati’; glagol je še živ v sodobnem knjižnem jeziku, izpeljanka za vršilca dejanja pa več ne.

*Izmenjen-ik* ‘otrok s prirojeno napako, spaček’ je izpeljanka iz deležnika *izmenjen* ‘spremenjen’.

*Prekuh-ec* ‘kuhar’ izhaja iz dovršnega glagola *prekuhati*; ustrezna tvorjenka v sodobni slovenščini izhaja iz nedovršnega glagola z drugačnim obrazilom (*kuh-ar*).

5 Tvorjenka ima podstavni pridevnik \**znaten*, ki je prevzet iz drugih slovanskih jezikov in izpeljan iz preteklega trpnega deležnika \**znātъ* ‘poznan’ (SES). Pridevnik je v sodobnem knjižnem jeziku že nekoliko oddaljen, kot kažeta prvi in drugi pomen: 1. ‘precejšen’, 2. ‘obilen, zajeten’; pomensko nekoliko bližji je tretji, ki je starinski: 3. ‘pomemben, znamenit’.

6 Z vidika razvidne morfemske strukture *drev-nik-ar* bi obrazilo *-ar* lahko razumeli kot podvojeno oz. redundantno obrazilo, ki tvorjenko še jasneje uvrsti v skupino izsamostalniških tvorjenk za poimenovanje oseb, ki so nosilci podstavne značilnosti, saj je *-ar* bolj prototipno obrazilo te pomenske skupine tvorjenk (Stramljič Breznik 2010: 49). Pogosto tudi v priimkih, npr. *Železnik* → *Železnik-ar*.

7 Mogoča bi bila tudi interpretacija, da gre za konverzijo iz lastnega (*Latinec*) v občno ime (*latinec*).

8 Prim. iztočnico *zvezdarna*. Mogoča, a manj verjetna, bi bila tudi motivacija iz *zvezda*; v tem primeru bi šlo za podvojeno istofunkcijsko obrazilo (*zvezd-ar-nik*).

9 Besedotvorno tvegana je interpretacija, da bi šlo lahko za sestavljenko iz *so-* ‘hkrati, sočasno’ in iz izglagolskega samostalnika *kup*, tvorjenega iz v slovarju potrjenega glagola *kupičati* ‘kopičiti oz. nalagati, natovarjati na hrbet’, ki bi jo razumeli v prenesenem pomenu, tj. ‘tisti, ki kopiči, nalaga znanje’.

*Jadrn-ik* ‘sel, kurir’ je izpeljanka iz pridevnika *jadrn*, ki je v današnjem knjižnem jeziku starinska.

*Zmika-vec* ‘tať’ je izglagolska tvorjenka iz *zmikati* ‘izmikati, odtujevati, odnašati’; danes je obrazilno pogostejša tvorjenka *zmik-avt*.

Iz samostalnika *obraz* je motivirana tvorjenka *obraz-nik-ar* ‘podobar, kipar’; tvorjenka ima podvojeni istofunkcijski obrazili.

*Prised-nik* ‘vsak od sodnikov, ki skupaj s predsednikom sestavljajo sodni zbor’, verjetno iz glagola *prisesti*, *prisedati*; glede na nemško sopomenko *Beysitzer* je tvorjenka lahko kalkirana.

Zanimiva je izpeljanka *spred-a* ‘vodja vojakov v prvi bojni vrsti’, motivirajoč je prislov *spredaj*, morda gre celo za konverzno izpeljavo.

Pohlinov *starost-nik* ‘grof’ je motiviran s samostalnikom *starosta* ‘vodja kake skupnosti’ in je pomensko oddaljen od *starostnika* ‘človek v starosti’ v sodobnem knjižnem jeziku.

*Štekljačar* ‘potepuh’ je človek, ki *šteklja* ‘težko hodi’ in že s poimenovanjem kaže na pogosto izobčenost iz družbe, ki je veljala za osebe, zaznamovane s posebnimi telesnimi ali duševnimi značilnostmi.

S precejšnjo verjetnostjo lahko rečemo, da je *za-pleč-nik* ‘lakaj’ motiviran iz predložne zveze *za pleči*, tj. *kdor stoji za pleči*, je v neposredni bližini in tako vedno pripravljen za takojšnjo pomoč.

*Na-vrat-nik* ‘zahrbtnen morilec’ je motiviran iz predložne zveze *na vrat*, torej oseba, ki človeka napade od zadaj.

Zanimiva sta tudi dva maskulinativa za sicer tipični ženski opravili, to sta *perič-nik* ‘moški, ki se ukvarja s pranjem’, ki je lahko parna vzporednica ali maskulinativ k ženski obliki *per-ica*, in enako *žanj-ik* ‘žanječ’ k *žanjici*. In obratno: zabeležena je tudi ženska oblika k *poroč-nik*, tj. *poročn-ica* ‘ženska, ki ukazuje podrejenim’.

Med zloženkami so glede na pomen in morfemsko sestavo opazne naslednje izbrane tvorjenke za poimenovanje oseb:

Zanimiva je zloženka<sup>10</sup> *hitr-o-pete-ec* ← *tisti, ki ima hitre pete* s pomenom ‘hitri sel’; *polj-e-mer-ec* ← *tisti, ki meri polje* pomensko ustreza besedama *zemljemerec*, *geodet* sodobnega knjižnega jezika; *pesm-o-ust-θ* ‘pevec’ je besedotvorno razločljiv iz ← *tisti, ki ima na ustih pesem* in je zelo verjetno kalkirana tvorjenka, prim. nem. *Liedermund*; tajnik oz. oseba, ki opravlja zaupne pisarske posle, je poimenovana kot *skrivn-o-ved-ež* ← *tisti, ki skrivno ve*; in tudi *bukl-o-var-nik* ‘knjigovodja’ je tvorbeno poseben, če ga skušamo besedotvorno razložiti kot ← *tisti, ki var(u)je bukle*.

10 O izpeljanki iz zloženega pridevnika bi bilo možno sklepati v primeru pridevnika *hitr-o-pet-θ*, ki v Pohlinovem slovarju sicer ni zajet.

### 4.2.3 Merilo morfemske posebnosti ali značilnosti

V elektronski verziji slovarja lahko z različnimi možnimi iskalnimi ukazi pridobimo zelo ciljno usmerjene podatke o istoobrazilnih tvorjenkah. Predstavili bomo nekaj izbranih in jih primerjalno opazovali glede na pripisano funkcijsko obremenitev v sodobnem knjižnem jeziku.

#### 4.2.3.1 Priponsko obrazilo *-avt*

V sodobnem knjižnem jeziku (SP) je obrazilo specializirano za poimenovanje človeškega s pomenom vršilec dejanja s prizvokom slabšalnosti (*jezikavt*, *lajavt*) ali olepševalnosti (*zmikavt*). Tudi Pohlinove tvorjenke na *-avt* zaznamujejo osebe. Po nastanku so, enako kot v sodobnem knjižnem jeziku, lahko izglagolske: *mar-avt* 'študent', ki je ohranjena še pri Pleteršniku (PS) v pomenu 'ein ungehorsamer Mensch', zato je zelo verjetno izglagolska tvorjenka iz *marati* v prvotnem pomenu 'skrbeti za koga, upoštevati, imeti za mar'; iz glagola *pešati* je tvorjenka *peš-avt* 'opešanec'; *švir-avt* 'mečevalec' iz *švirhati*, kar je izmedmetna glagolska tvorjenka; prim. medm. *švrk*, ki posnema udarec, navadno s tankim, prožnim predmetom. *Žok-avt* 'počasen, len človek' je tvorjen iz glagola *žokati*, katerega drugi pri Pohlinu navedeni pomen je 'muditi se, zavlačevati'. Besedi *tar-avt* 'mučitelj, rabelj' in v enakem pomenu še *pez-avt* sta obrazilno sicer razvidni, a podstavno manj. Etimološko *taravt* izhaja iz glagola *tarati* 'mučiti; dolgo delati, hoditi', vendar glagol sinhrono ni živ. Besedo *pezavt* bi morda lahko povezovali z besedo *peza* 'teža, breme', ki je prevzeta iz italijanščine v enakem pomenu; v Istri naj bi bil še živ glagol *pezati* 'tehtati, težiti' in od tod poimenovanje za osebo, ki muči, bremeni drugo osebo (ESSJ III: 32).

#### 4.2.3.2 Priponsko obrazilo *-ič*

Tovrstni tvorjenki sta sicer le dve in sta znak manjšalnosti. Tvorjenka *gospodič-ič* je drugostopenjska dvojna manjšalnica, nastala v tvorbenem nizu *gospod* → *gospod-ič* → *gospodič-ič* ← *majhen gospodič*. Druga tvorjenka, s pomenom 'navrstnik, tj. kogar ob svojem otroku doji žena, ki mu ni mati', je *pridojnič-ič*, ki ima daljšo tvorbeno pot: *dojiti* → *pri-dojiti* → *pridoj-en* → *pridojn-ič* → *pridojnič-ič* ← *majhen pridojnič*.

V sodobnem knjižnem jeziku (SP) je nenaglašeno obrazilo *-ič* poleg manjšalnosti specializirano še za pomen 'ljubkovalnost' (*hlebčič*), 'slabšalnost' (*člančič*) in 'nedoraslost' (*medvedič*); pri nemodifikacijski tvorbi pa še za pomensko skupino vršilca (*dedič*, *ribič*) in nosilca (*naglič*).

#### 4.2.3.3 Priponsko obrazilo *-elj*

Besed na *-elj* je v slovarju kar 120, vendar je tvorjenih poimenovanj bitij, vključno z nadnaravnimi, malo: *beravs-elj*; *škrat-elj* 'majhnemu človeku podobno bitje, o katerem verjamejo, da prebiva v rudnikih'; *kuz-elj* 'pes'. Pri vseh treh gre za modifikacijske pomene, kar je skladno z obremenitvijo obrazila tudi v knjižnem jeziku

(SP), in sicer gre v konkretnih tvorjenkah za pomen slabšalnosti, manjšalnosti in maskulinativa. Beseda *štoncelj* ‘gizdalin, vetrnjak’ je prevzeta iz bav. avstr. *Stanz* s pomenom ‘dvorjenje, nočni obisk pod dekletovim oknom’ (ST: 230); pomensko pa kaže na vršilca dejanja (ESSJ IV: 116).

#### 4.2.3.4 Pripona in priponsko obrazilo *pred-*

Tvorjenke iz Pohlinovega slovarja so besedotvornovrstno različne, odvisno od tega, ali ima *pred-* predponsko ali predponskoobrazilno vrednost.

Med njimi so tvorjenke iz predložne zveze: *pred-banderč-ar* ‘vojak v prvi bojni vrsti’ ← *tisti, ki je pred bandercem*; *pred-dur-ec* ‘telesni stražar’ ← *tisti, ki je pred durmi*. Nastopajo pa tudi sestavljenke, pri katerih *pred-* izraža pomen ‘prvotni, predhodni’ in ustreza današnjemu predponskemu obrazilu *pra-*: *pred-babica*, *pred-ded*, *pred-vnuk*.

## 5 SKLEP

Jezikoslovci različnih specialnosti se pri raziskovanju določenega jezikovnega fenomena najprej srečamo z vprašanjem gradivnega korpusa, ki omogoča ustrezno raziskovalno relevantno za izpeljavo verodostojnih ugotovitev.

Vsaj z vidika ugotavljanja besedotvornih značilnosti preteklih obdobj knjižnega jezika in s tem spremljanja tvorbenega razvoja do stanja v sodobnem jeziku je to izjemno pomembno. Zato so še posebej dragocena zaokrožena leksikografska dela, kakršno predstavlja tudi Slovar Pohlinovega jezika, ki avtorsko leksiko ne samo abecedno zbere, ampak jo oplemeniti z dosežki sodobne leksikološke teorije in izkoristi vse prednosti digitalizacije.

Slovar je predstavljen skozi svojo uporabnost na pomenski skupini tvorjenk za poimenovanje oseb tako, da so poudarjene nove uporabne možnosti obeh njegovih oblik, še zlasti pa elektronske različice. Ta omogoča učinkovitejši dostop do zbranega gradiva po različnih merilih. V prispevku smo predstavili izbrano skupino tvorjenk z uporabo treh kriterijev: pojmovna umeščenost, podstavna in morfemska posebnost ali značilnost.

Delna besedotvorna analiza skupine tvorjenk s kategorijo človeško je bila v preteklosti že opravljena glede na (a)tipiko Pohlinovih obrazil, vendar so bili s klasično uporabo in ročnim izpisom iz primarnih Pohlinovih slovarskih virov zbrani podatki enodimenzionalni. V tokratnem prispevku izbrani uporabnostni pristop k Pohlinovemu avtorskemu e-slovarju je zato najboljša možna predstavitev tako mogočih dostopov do bogastva tvorbenih posebnosti Pohlinovega jezika kot do izjemnega leksikografskega mojstrstva avtorja Marka Snoja, ki je Pohlinovo besedno zapuščino uredil v vsestransko uporaben in spletno dostopen slovarski vir izjemnih vrednosti.

## VIRI

- ESSJ III** = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika III: P–S*, dopolnila in uredila Marko Snoj – Metka Furlan, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.
- ESSJ IV** = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika IV: Š–Ž*, dopolnila in uredila Marko Snoj – Metka Furlan, Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- PS** = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, www.fran.si (dostop 10. 2. 2022).
- Scherber 1977** = *Slovar Prešernovega pesniškega jezika*, Maribor: Obzorja, 1977.
- SES** = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, www.fran.si (dostop 18. 2. 2022).
- Snoj 2014** = Marko Snoj, *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*, www.fran.si (dostop 21. 2. 2022).
- Snoj 2020** = Marko Snoj, *Slovar Pohlinovega jezika: na osnovi njegovih jezikoslovnih del*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020 (Slovarji); www.fran.si (dostop 21. 2. 2022).
- SP** = *Slovenski pravopis*, www.fran.si (dostop 15. 2. 2022).
- ST** = Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Berlin: Osteuropa-Institut – Wiesbaden: in Kommission bei O. Harrassowitz, 1963.
- Suhadolnik 1985** = Stane Suhadolnik, *Gradivo za Prešernov slovar*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik, 1985.

## LITERATURA

- Honzak Jahić 2002** = Jasna Honzak Jahić, Marko Pohlin in Václav Rosa, *Slavistična revija* 50.1 (2002), 9–27.
- Kržišnik 1994** = Erika Kržišnik, *Slovenski glagolski frazemi: ob primeru frazemov govorjenja*, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1994.
- Müller 2006** = Jakob Müller, Jezikoslovje Marka Pohlina v delih Stanislava Škrabca, v: *Škrabčeva misel V: jezikoslovci in njihova dela v Škrabčevih očeh*, ur. Jože Toporišič, Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 2006, 169–175.
- Orel 2008** = Irena Orel, Pohlinovo slovarsko besedje v Pleteršnikovem slovarju, v: *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Filozofska fakulteta, 2008 (Zora 56), 110–121.
- Ramovš 1971** = Fran Ramovš, *Zbrano delo* 1, ur. Tine Logar – Jakob Rigler, Ljubljana: SAZU, 1971.
- Stramljič Breznik 2010** = Irena Stramljič Breznik, *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*, Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, 2010 (Mednarodna knjižna zbirka Zora 71).
- Stramljič Breznik 2013** = Irena Stramljič Breznik, Samostalniška tvorbeni (a)tipika Pohlinovega Besedisha za imena oseb, v: *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*, ur. Irena Orel, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013, 264–274.
- Suhadolnik 1978** = Stane Suhadolnik, Slovar Prešernovega pesniškega jezika, *Slavistična revija* 26.3 (1978), 305–313.

## SUMMARY

### An Overview of Word Formation in the Print and Electronic Editions of *Dictionary of Pohlin's Language*

This article presents the print and electronic editions of *Slovar Pohlinovega jezika* (Dictionary of Pohlin's Language) by Marko Snoj. The possibilities of new uses of both versions of the dictionary, especially the electronic edition, are illustrated through word formations referring to persons. A search using the label *linguistics* yielded fifty-five terms, from which terms connected to word formation were extracted. The selected examples of word formation are presented from the perspective of three categories: (1) conceptual meaning, (2) characteristics of the base, and (3) morphemic characteristics. The first category includes characteristics of word formations denoting persons that are negatively marked for talking and word formations denoting persons that trade, deal with wood, or have specific knowledge. An examination of the word-formational base allows a comparison with the modern standard language, providing insight into interesting word derivations and compounds that are no longer productive. An examination of morphemes highlights word formations containing the affixes *-avt*, *-ič*, *-elj*, and *pred-*, showing which of the word-formation meanings of these words already existed in Pohlin's language. A focus on the uses of the dictionary reveals the richness of word formation in Pohlin's language and also highlights the lexicographic erudition of Marko Snoj, who managed to transform Pohlin's lexicographic heritage into a versatile and useful dictionary source of special value.



STEFAN ZIMMER

## BOJAN ČOP UND DIE ETYMOLOGIE VON TOCHARISCH *käšši* ‘LEHRER’

COBISS: 1.03

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.09](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.09)

### Bojan Čop in etimologija toharskega *käšši* ‘učitelj’

Najboljšo etimologijo toharskega AB *käšši* ‘učitelj’ je prispeval Bojan Čop (1975).

Ključne besede: etimologija, toharščina, ‘učitelj’, Bojan Čop

### Bojan Čop and the Etymology of Tocharian *käšši* ‘teacher’

The best etymology of toch. AB *käšši* ‘teacher’ is due to Bojan Čop (1975).

Keywords: etymology, Tocharian, ‘teacher’, Bojan Čop

Das toch. Wort AB *käšši* wird seit Poucha 1930: 27–28 mit Anm. 6 und Poucha 1932: 83 als Lehnwort aus khotan-sakisch *kyā-* ‚Lehrer‘ (so Konow 1920) erklärt; das wurde von allen Späteren (einschließlich Adams 1999: 176)<sup>1</sup> übernommen. Poucha (1950: 74) hat eine Etymologie vorgeschlagen, die unhaltbar ist: ‚< \*Indoeur. \**qʷeks-*: Scr. *cāṣṭe*, Av. *kaš-* ‚docere‘:“ Das Ps. *cāṣṭe* ‚sieht‘ = jav. *kašte* gehört zur Wz. skt. *cakṣ-* ‚sehen‘ (EWAia I 523); av. *kaš-* ist Bartholomae’s Wurzelansatz, der längst in *caš-* korrigiert ist (Hofmann-Forsman 2004: 200).

Erst Čop 1975 hat *käšši* als Nomen agentis mit dem Suffix \*-*in-* (Schwundstufe von \*-*ien-*) erklärt, von der Wurzel, die in ai. *sās-* ‚lehren‘ und lat. *cas-tus* ‚rein‘ vorliege. Ob auch lat. *castus* zur Wz. \**keHs-*, Ps. \**kéHs-ti*, usw., gehört, darf bezweifelt werden. Jedenfalls hat Schindler (1972: 46) das Verbum toch. A *kāṣ-* ‚schelten‘ dazu gestellt; zustimmend K. T. Schmidt apud Mayrhofer (EWAia Lfg. 20, 1996).

Skjærvø (1997: 45) hat das angebl. khot.-sak. Wort *kyā-* ‚Lehrer‘ als Fehlle- sung und -deutung erkannt: Es ist an der einzigen Belegstelle als *kyī* zu lesen, die Bedeutung ist unbekannt, möglicherweise handelt es sich um einen Personenna- men. Dazu kommen lautliche Schwierigkeiten.

Pinault 2003 (Fs. Winter) hat das in seiner Studie von *käšši* aufgegriffen. Er gibt einen Abriß der Forschungsgeschichte<sup>2</sup> und weist darauf hin, daß das toch. Wort ins Uigurische entlehnt wurde (uigur. *kši*, geschrieben *kš’y* oder *kšy*). Gegen

1 Dort hat Adams weder Poucha (1930; 1932) noch Isebaert (1980: *käšši* wird dort 215 bespro- chen) erwähnt – übersehen?

2 Pinault 2003: 333 wären Hinweise auf Schindler (1972) und K. T. Schmidt (1996) – s. o. – nach- zutragen.

die Verknüpfung mit dem o.g. khot.-sak. Wort sprechen nach ihm nicht nur der fragliche Status dieses Lexems, sondern auch lautliche Schwierigkeiten.

Er schlägt eine Erbwort-Etymologie vor, die von der Wurzel *\*kēns-* „feierlich aussprechen“ ausgeht. Gegen eine Herleitung von der Wz. *\*kēHs-* spricht nach ihm (mit Ringe 1996: 34–35), daß idg. *\*kHs-* über *\*kas-* zu urtoch. *\*kās-* hätte führen müssen. Toch A *käšši*, archaisch *käšī* (vgl. den Gen.Sg. *käšy-āp*, immer so; daher *-šš-* im Nom. wohl aus B übernommen) und B *käšši*, öfter *käššī* gehen nach ihm auf *\*käššiyä* < *\*kḥs-ju-*, Nomen agentis zu *\*kēns-* zurück. Diverse Uminterpretationen und Recharakterisierungen führten zu den tatsächlich belegten Singular- und Pluralformen (Pinault 2003: 342), auf die hier nicht einzugehen ist.

Adams (2013: 187–188) greift ganz offensichtlich Čop 1975 auf, nennt diesen aber nicht:

*A nomen agentis käšši should reflect a verb root kāk-, though no verb root with that meaning is attested. This putative \*kāk- might reflect a PIE \*kḥ<sub>1</sub>s-ske/o- and be related to TchA kās- ‘chide, reproach’ (< \*kōh<sub>1</sub>s-) and further to Sanskrit śāsti ‘punishes, controls, commands, instructs’ (and possibly śikṣate ‘learns’ if from a reduplicated \*ki-kḥ<sub>1</sub>s- with the loss of word-internal \*h<sub>1</sub> [Thieme apud Mayrhofer, 1976]), Avestan sāsti ‘teaches, commands, directs’ (P:533). The semantic match would be very strong. See also possibly **kastuna**.*

Similar in its semantic dimension is Pinault’s suggestion (2003) of a derivation from PIE *\*kēns-* ‘proclaim, speak solemnly’ (cf. Sanskrit *śams-* ‘praise, declare, vow,’ Latin *cēnsēō* ‘tax, rate, assess, estimate’), more particularly from an old agent noun *\*kḥs-yú-*.

Die Einschätzung der anderen Etymologie als „similar in semantic dimension“ kann ich nicht teilen, s. im weiteren.

S. v. *kastuna* (Adams 2013: 157) wird als Bedeutung angegeben ‘threat (?)’, angeblich nach K. T. Schmidt (1986: 86). Diese Angabe ist unrichtig. Bei Schmidt 1986 handelt es sich um die damals leider noch unpublizierte Habilitationsschrift des weltbekannten Tocharologen, die in deutscher Sprache verfaßt wurde. Was er wirklich geschrieben hat, ist in Schmidt (2018: 74) nachzulesen: dort übersetzt er *kastuna* mit „Komplott“. Das heißt engl. *conspiracy* oder *plot*. Man beachte auch Schmidts dazugehörige Fußnote 796: „W[ör]tl[ich]. ‘heimliche Anschläge (?)’ (so nach dem Chin[esischen]).“

Čops o.g. Vorschlag ist vor allem deshalb wertvoll, weil er von der semantisch deutlich besser passenden Wurzel *\*kēHs-* „autoritativ verkünden“ ausgeht. Schaffner (2010) hat (mit reichen Literaturhinweisen) gezeigt, daß sie klar von *\*kēns-* zu unterscheiden ist.

Mir scheint wichtig, ja für die sprachhistorische Beurteilung des toch. Wortes entscheidend, daß der Lehrer (prototypisch in der toch. Literatur natürlich der Buddha) nicht eigentlich jemand ist, der „feierlich verkündet“ (das kann jeder Büttel, dem von einer Autorität der Befehl dazu gegeben wurde), sondern vielmehr eine Persönlichkeit, die „autoritativ“ verkündet und vorkommendenfalls Fehler korrigiert (vgl. ai. *gurū-* „schwer, gewichtig“ > „Lehrer“). Dazu gehören

die Begriffe „belehren, unterweisen, anleiten, zurechtweisen“, die sämtlich auch für ai. *śās-* zutreffen (vgl. EWAia II 632–633, weiteres auch noch in KEWA III 330–331).

Dem bisweilen in der indogermanistischen Fachliteratur übersehenen slovenischen Gelehrten Bojan Čop (1923–1994) kommt das Verdienst zu, das Verbum toch. A *kāš-*, Ps.-St. *kāš-iññ-* < \**k̑Hs-η-ǰé/ó-* „schelten“ aus seiner Isolation gelöst und semantisch stimmig erklärt zu haben. Das sollte nicht vergessen werden.

## BIBLIOGRAPHIE

- Adams 1999** = Douglas Q. Adams, *A Dictionary of Tocharian B*, Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi, 1999 (Leiden Studies in Indo-European 10).
- Adams 2013** = Douglas Q. Adams, *A Dictionary of Tocharian B, revised and greatly enlarged*, Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi, 2013 (Leiden Studies in Indo-European 10).
- Čop 1975** = Bojan Čop, *Studien im tocharischen Auslaut I*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1975.
- Emmerick – Skjærvø 1997** = Ronald E. Emmerick – Prods O. Skjærvø, *Studies in the vocabulary of Khotanese III*, Wien: ÖAW, 1997.
- EWAia** = Manfred Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, Heidelberg: Winter, 1986–2001 (Indogermanische Bibliothek, Reihe 2).
- Hoffman – Forssman 2004** = Karl Hoffman – Bernhard Forssman, *Avestische Laut- und Flexionslehre, 2.*, durchgesehene und erweiterte Auflage, Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, 2004.
- Isebaert 1980** = Lambert Isebaert, *De Indo-Iraanse Bestanddeelen in de Tocharische Woordenschat*, Leuven: Katholieke Universiteit, Instituut voor Orientalistiek, 1980.
- KEWA** = Manfred Mayrhofer, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, Heidelberg: Winter, 1956–1963 (Indogermanische Bibliothek, Reihe 2).
- Konow 1920** = Sten Konow, Beitrag zur Kenntnis der Indoskythen, in: *Festschrift für Friedrich Hirth = Ostasiatische Zeitschrift* 8 (1920), 220–237.
- Pinault 2003** = Georges-Jean Pinault, “On the tracks of the Tocharian Guru”, in: *Language in Time and Space: A Festschrift for Werner Winter on the Occasion of his 80th Birthday*, eds. Brigitte L. M. Bauer – Georges-Jean Pinault, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2003, 331–346.
- Poucha 1930** = Pavel Poucha, Indian Literature in Central Asia, *Archiv Orientální* 2 (1930), 27–38.
- Poucha 1932** = Pavel Poucha, Zur mittelasiatischen Lehnwortkunde, *Archiv Orientální* 4 (1932), 79–91.
- Poucha 1950** = Pavel Poucha, *Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1950.
- Ringe 1996** = Donald A. Ringe, Jr., *On the Chronology of Sound Changes in Tocharian 1: from Proto-Indo-European to Proto-Tocharian*, New Haven, CT: American Oriental Society, 1996 (American Oriental Series 80).
- Schaffner 2010** = Stefan Schaffner, Althochdeutsch *foraharo* m. n-St. ‘Verkündiger, Herold’ und *harēn* sw. Vb. III ‘rufen, anrufen’, in: *Die Sprache* 48 (2009) [= \**h<sub>2</sub>nr* Festschrift für Heiner Eichner, hrsg. v. Robert Nedoma – David Stifter, 2010], 175–181.
- Schindler 1972** = Jochem Schindler, *Das Wurzelnomen im Arischen und Griechischen*, phil. Diss., Würzburg: Selbstverlag, 1972.
- Schmidt 2018** = Klaus T. Schmidt, *Nachgelassene Schriften 1: ein westtocharisches Ordinationsritual, 2: eine dritte tocharische Sprache: Lolanisch*, bearbeitet und herausgegeben von Stefan Zimmer, Bremen: Hempen, 2018 (Monographien zur indischen Archäologie, Kunst und Philologie 24).
- Skjærvø 1997** → **Emmerick – Skjærvø 1997**



MARIJA SOTNIKOVA ŠTRAVS

## PREGLED JEZIKOVNE POLITIKE V UKRAJINI 1991–2021

COBISS: 1.02

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.10](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.10)

Jezikovna in politična situacija v Ukrajini je v zadnjem obdobju postala ena najbolj aktualnih tem sodobne geopolitike. Ob tem pogosto prihaja do nepopolnih oz. celo napačnih in zavajajočih interpretacij njenih dejavnikov in smernic s strani posameznikov, medijev ipd. V članku poskušamo analizirati jezikovno politiko v Ukrajini v letih 1991–2021. Upoštevani so zgodovinska dinamika jezikovna zakonodaja, tendence, ideološki kontekst in smernice jezikovne politike. Prikazan je razvoj ukrajinske situacije v obdobju tik pred osamosvojitvijo (1989), nato pa v 30 letih od osamosvojitve (1991) naprej in po zmagi t. i. revolucije dostojanstva (februar 2014) vse do danes.

**Ključne besede:** jezikovna politika, jezikovne ideologije, Ukrajina

### An Overview of Ukrainian Language Policy, 1991–2021

The linguistic and political situation in Ukraine has recently been one of the most topical issues in contemporary geopolitics. This often leads to incomplete or even wrong and misleading interpretations of its factors and trends by individuals, the media, and so on. This article analyzes the language policy in Ukraine from 1991 to 2021, taking into account the historical dynamics of language legislation, tendencies, ideological context, and guidelines. It discusses the development of the Ukrainian situation from immediately before independence (1989), during the thirty years following independence in 1991, and after the Revolution of Dignity in February 2014 up until today.

**Keywords:** language policy, linguistic ideologies, Ukraine

## 0 UVOD

Jeseni 2013 se je Ukrajina znašla v središču pozornosti svetovne javnosti zaradi protestov proti zavrnitvi podpisa pogodbe o povezovanju z Evropsko unijo s strani tedanjega ukrajinskega predsednika Viktorja Janukoviča. Dogajanje se je samo še stopnjevalo in se končalo s tragičnimi dogodki v Kijevu, ki so jim sledili predsednikov pobeg, priključitev Krima in vojna na vzhodu države. Veliko se je govorilo o vzrokih za nastalo situacijo, tudi o etničnih, ideoloških in jezikovnih dejavnikih, ki so prispevali k toku dogodkov.

Namen prispevka je strnjen prikaz in analiza jezikovnopolitičnega dogajanja v Ukrajini po osamosvojitvi leta 1991 vse do danes z upoštevanjem zgodovinske dinamike, razvojnih tendenc, ideološkega konteksta, smernic in formalnopravne podlage.

## 1 KONCEPTI IN POJMI

Roman Szul (2009: 58–59) govori o jezikovni politiki kot o določanju funkcij, dejanskih ali ciljnih, nekega jezika ali jezikov s strani državnih oblasti, se pravi opredelitvi, kateri jeziki oz. jezik lahko ali morajo nastopati v posameznih funkcijah. Element jezikovne politike je lahko tudi poseganje v notranje zakonitosti jezika (jezikovno načrtovanje).

Države, družbeni razredi, stranke, gibanja itd. različno pojmujejo nacijo, narod, etnično skupnost, relacije med narodom (etnično skupnostjo) in jezikom, religijo, kulturo, državo itd. Avtor navaja, da lahko država vpliva na jezikovno situacijo posredno (prek upravnopolitične razdelitve ozemlja, priseljenke, izseljenke, izobraževalne, ekonomske politike itd.) in neposredno (prek jezikovne politike) (Szul 2009: 58).

V državah, ki pravno uredijo jezikovne odnose, se po navadi uporabi enega, dva ali tri termine. Pravni pomen izrazov *državni*, *uradni*, *nacionalni*, še bolj pa njihova komunikacijska moč, pa se v različnih državah precej razlikuje. Subjektivni človeški element v pravni ureditvi jezikovnih odnosov se kaže v dejstvu, da so celo v isti družbi ti izrazi razumljeni na različne načine (da ne omenjamo konfliktov med formalnim in dejanskim statusom nekega jezika) (Mečkovska 2001: 133).

## 2 KONTEKST JEZIKOVNOLITIKNE SITUACIJE V UKRAJINI

### 2.1 Zgodovinska dinamika

Ukrajinska jezikovna situacija se je po Szulu (2009: 117) razvijala po modelu *jezik* → *narod* → *država*. Deli današnjega ukrajinskega ozemlja so bili skozi zgodovino pod oblastjo različnih držav, kar je pustilo pečat na regionalni, jezikovni, verski itd. identiteti njenih prebivalcev (Stepanenko 2003: 109–110). Szul (2009: 110–111) izpostavlja dve usmeritvi, ki zaznamujeta oblikovanje ukrajinske narodne zavesti: protipoljsko in protirusko oz. protimoskovsko; prvo bi lahko definirali kot etnično-družbeno, drugo pa kot političnoureditveno.

Leta 1654 se je velik del ukrajinskega ozemlja priključil Ruskemu imperiju, ki je izvajal asimilacijsko politiko (Szul 2009: 110–111). V 18. stoletju je ukrajinsščino iz uradne rabe izrinila ruščina, kar je povzročilo oženje ukrajinskega kulturnega okolja in socialne baze ukrajinskega jezika ter prekinitev kontinuitete s prejšnjo tradicijo.

- 2.1.1** Del današnjega ukrajinskega ozemlja se je v sredini 14. stoletja znašel pod poljsko oblastjo in na teh območjih je poljščina v 17. stoletju postala edini uradni jezik. Dejavniki, ki so zaznamovali nastanek ukrajinske narodne zavesti v 19. stoletju, so družbene, verske, jezikovne in zgodovinske narave. Jezik ni bil edini ali odločilni dejavnik, postal pa je katalizator in simbol (Szul 2009: 112).

V začetku 20. stoletja se je postopno utrdil etnonacionalni princip oblikovanja države. Ukrajinsko etnično ozemlje je postalo arena za ukrajinske politične zahteve.

Toda politične in geografske razmere so bile neugodne za realizacijo geoetnopolitičnega potenciala: Ukrajina ni imela ozemeljsko-politične subjektivnosti in celovitosti v okviru ene države, saj je bilo ukrajinsko ozemlje od konca 18. stoletja do začetka 19. stoletja razdeljeno med dvema imperijema – Avstrijo (od leta 1867 Avstro-Ogrsko) in Rusijo (Dnistrjanski 2006: 140–142). Skupna značilnost administrativnih meja v obeh imperijih je bilo njihovo neujemanje z etničnimi mejami, kar je pozneje vplivalo na opredelitev državne meje Ukrajine (Dnistrjanski 2006: 169–170).

Na koncu 19. oz. v začetku 20. stoletja se je zaključilo oblikovanje ukrajinskega etničnega ozemlja. V to obdobje sodi tudi intenzivno oblikovanje ukrajinskega knjižnega jezika. Prva svetovna vojna je pripeljala do nastanka ukrajinskih držav (Szul 2009: 114): Ukrajinske ljudske republike oz. UNR s prestolnico v Kijevu in Zahodnoukrajinske ljudske republike oz. ZUNR s prestolnico v Lvovu, ki je *de facto* nastala po razpadu Avstro-Ogrske. 22. januarja 1919 sta se obe republiki združili.

Leta 1922 se je Ukrajina pridružila novonastali Sovjetski zvezi (SZ). Politika te države na področju jezika se je skozi različna obdobja zelo spreminjala. V dvajsetih letih 20. stoletja je potekala sovjetska ukrajinizacija, med katero je prišlo do razširitve področij rabe ukrajinskega jezika, vendar je trajala prekratek čas, da bi se razmahnila in pripeljala do temeljitejših sprememb (Bojko 2006: 364–366).

Po letu 1933 je nastopila deukrajinizacija, čeprav uradne prepovedi rabe ukrajinščine ni bilo. Za petdeseta in šestdeseta leta je bila značilna odsotnost usmerjene jezikovne in kulturne politike, sedemdeseta leta so bila obdobje pospešene rusifikacije. Situacija se je spremenila po letu 1985, ko je oživel ukrajinsko narodno gibanje, katerega glavni cilj je bila obramba ukrajinskega jezika (Masenko 2004: 82). Larisa Masenko (2011: 23–25) ocenjuje, da je bila asimilacijska politika sovjetskih oblasti zelo uspešna. Gre predvsem za narodnostno in jezikovno raznarodovanje, pogojeno s rusifikacijsko politiko.

V preteklosti je bilo značilno tudi naraščanje števila mestnega prebivalstva na račun vaškega, kar je vplivalo tudi na asimetrično dvojezičnost. Ta je bila obvezna za Ukrajince, ne pa za Ruse oz. pripadnike drugih narodov. Tik pred razpadom Sovjetske zveze je v celotnem komunikacijskem sistemu Ukrajine prevladovala ruščina. Zakon o jezikih USSR (1989) je opredelil ruski jezik kot jezik medetničnega sporazumevanja in predpisal obvezno učenje ruščine v šoli. Zakon ni predpisoval izbire jezikov zasebne in neuradne komunikacije, imel je dokaj splošen značaj (manifestiranje narodne in jezikovne zavesti).

Novo obdobje oblikovanja ukrajinske države je povezano s potrditvijo Deklaracije o državni suverenosti 16. julija 1990. 24. avgusta 1991 je bil sprejet Akt o neodvisnosti Ukrajine, ki je opredelil uradno ime države. 1. decembra 1991 je bil vseukrajinski referendum, na katerem je 90,3 % državljanov, ki so se udeležili glasovanja, v vseh regijah, vključno s Krimom, z več kot 50-odstotno, v 20 regijah pa z več kot 90-odstotno podporo podprlo neodvisnost Ukrajine. 28. junija 1996 je bila sprejeta nova ukrajinska ustava.

Ukrajina se je kot nova geopolitična danost pojavila na zemljevidu Evrope 24. avgusta 1991. Osamosvojitve države in sprememba statusa ukrajinskega jezika sta zagotovili nove pogoje za njegov razvoj in funkcioniranje.

Ukrajinsčina je postala simbol ukrajinske državnosti in edini državni jezik, ki so ga oblasti v velikem obsegu skušale uvajati tudi v izobraževanje, vendar so ta prodor zavirale težke politične in gospodarske razmere, zaradi česar je bil v nekaterih regijah, zlasti na jugu in vzhodu, ukrajinski jezik izrinjen iz javnega življenja. Sorodnost obeh jezikov in razširjena aktivna ali pasivna dvojezičnost praktično ne povzročata težav s preklapljanjem v vsakdanjem življenju, njuno sobivanje pa vseeno zaznamujejo določene težave, ki so povezane s statusom jezikov (Szul 2009: 116).

To je tudi izhodišče za nadaljnjo razpravo o ukrajinski situaciji.

## 2.2 Sodobna etnična in jezikovna situacija

Na ozemlju Ukrajine poleg etničnih Ukrajincev bivajo tudi pripadniki drugih narodov. Po podatkih zadnjega popisa prebivalstva iz leta 2001 so v Ukrajini živele pripadniki več kot 130 narodnosti. Največja skupina so etnični Ukrajinci (77,8 % ali 37,5 milijona), druga največja skupina so etnični Rusi (17,3 % ali 8,3 milijona), delež pripadnikov drugih narodnosti pa v skupnem seštevku znaša 4,9 %. Jurij Ogulčanski (2006: 16–20) v analizi podatkov iz zadnjega popisa prebivalstva ugotavlja, da ima samo osem manjšinskih etničnih skupnosti (Belorusi, Moldavci, Krimski Tatari, Bolgari, Madžari, Romuni, Poljaki, Židje) več kot 100.000 pripadnikov (vsaka). Še nekaj skupnosti (Armenci, Grki, Tatari, Romi, Azerbajdžanci, Gruzijci, Nemci, Gagavzi) ima več kot 30.000 pripadnikov. Te bolj ali manj številčne skupnosti predstavljajo okoli 4,2 % celotnega prebivalstva. Samo nekatere od njih imajo lastne manjšinske organizacije. Vseh skupnosti, ki imajo vsaj 300 pripadnikov, je 39 od pogosto navajanih 130. Večje manjšine imajo nekaj strnjenih območij naselitve, manjše bivajo pretežno razpršeno (Ogulčanski 2006: 224–225).

Ukrajinci in Rusi živijo v vseh regijah, tretja najštevilčnejša skupina so Belorusi, ki jih najdemo v skoraj vseh ukrajinskih regijah. Armenci, Židje, Poljaki in Moldavci živijo v devetih do trinajstih regijah, Tatari, Azerbajdžanci, Bolgari, Krimski Tatari, Gruzijci, Romuni in Romi pa v dveh do šestih regijah. Gagavzi, Grki, Nemci, Slovaki in Madžari naseljujejo po eno regijo. Najbolj večetničen je Krim, najmanj pa Ivano-Frankivska regija.

Za socialno in geografsko strukturo ukrajinske nacije je zelo pomembna problematika mestnega in vaškega prebivalstva. Jezikovno asimiliranje etničnih Ukrajincev in pripadnikov etničnih manjšin v rusko govoreče okolje je pogojeno tudi z neujemanjem etnonacionalne strukture prebivalstva z jezikovno strukturo, kar je povezano s trajnim neobstojem državnosti v preteklih obdobjih in jezikovno politiko SZ (Dnistrjanski 2006: 235–249).

Ukrajinski jezik je materni jezik na 80 % ukrajinskega ozemlja, čeprav v nekaterih regijah na vzhodu in jugu države ukrajinsčina ne zajema celotnega prebi-



valstva. Geopolitično se to izraža v značilni regionalni polarizaciji in polarizaciji med velikimi, pretežno rusko govorečimi mesti ter pretežno ukrajinsko govorečim podeželjem in manjšimi mesti (Dnistrjanski 2006: 217).

Rusi so druga največja etnična skupnost in hkrati največja narodnostna manjšina, čeprav je v zadnjem času prihajalo do nasprotovanja takšni delitvi s strani etničnih Rusov in poudarjanja njihove državotvorne vloge v oblikovanju ukrajinske države. Iz tega pogosto izvirajo tudi zahteve za poseben položaj ruskega jezika v Ukrajini in t. i. federalizacijo (Dnistrjanski 2006: 256–257). T. i. konfliktne teme (status ruskega jezika, ocenjevanje posameznih osebnosti in dogodkov iz ukrajinske zgodovine itd.) so plodna tla za politizacijo razlik.

### 2.3 Smernice narodne in manjšinske politike

Preambula ukrajinske ustave<sup>1</sup> (28. junij 1996) opredeljuje ukrajinsko nacijo (ob tem sestavljavci precej nedosledno rabijo različne izraze) kot državljane Ukrajine vseh narodnosti. Ukrajinska nacija je torej sestavljena iz naslovne, večinske skupine (Ukrajinci), avtohtonih narodov (2. točka 1. člena Zakona o avtohtonih narodih<sup>2</sup>) in narodnostnih manjšin.

V 10. členu ukrajinske ustave so zagotovljene jezikovne pravice »ruske in drugih manjšin«, ob tem pa »druge manjšine« niso natančneje opredeljene ali eksplicitno omenjene.

V preambuli Deklaracije pravic narodnosti<sup>3</sup> z dne 1. novembra 1991 je zapisano, da na ozemlju Ukrajine živijo pripadniki več kot sto narodnosti, ki skupaj z Ukrajinci tvorijo ukrajinsko nacijo.

Ukrajinski manjšinski zakon<sup>4</sup> z dne 25. junija 1992 deloma temelji na prej omenjeni deklaraciji in navaja kriterije za priznanje manjšinskega statusa. Ne vsebuje pa eksplicitnega seznama manjšin. Zakon (v 3. členu) opredeljuje manjšino kot skupnost državljanov Ukrajine, ki je številčno manjša od preostalega prebivalstva Ukrajine (med manjšine tako tudi v Ukrajini ne spadajo nedržavljeni, četudi zakonito bivajo na njenem ozemlju, torej begunci, priseljenci, osebe brez državljanstva itd.), ima drugačno etnično samoopredelitev in zavest o lastni skupnosti. Številčna klavzula ni posebej določena.

Natančno določen seznam manjšin in njihovih jezikov je prinesla šele ratifikacija Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih. Ukrajina je listino podpisala 2. maja 1996, veljati pa je začela šele 1. januarja 2006, saj je prišlo do veliko zapletov z zakoni o ratifikaciji, še več pa z uradnim prevodom v ukrajinski jezik.

V prvem zakonu o ratifikaciji (24. december 1999) so bili kot manjšinski omenjeni naslednji jeziki: ruski, »židovski« (ni jasno, ali gre za hebrejščino, ji-

1 <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-Br> (dostop januar 2022).

2 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (dostop 8. 2. 2022).

3 <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1771-12> (dostop januar 2022).

4 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (dostop januar 2022).

diš ali za oba skupaj), beloruski, moldavski, romunski, krimskotatarski, bolgarski, poljski, madžarski, nemški, »grški« (ni jasno, ali gre za grščino, ki jo govorijo v Grčiji, ali za jezik mariupolskih Grkov, t. i. rumejščino oz. krimskogrški jezik), gagavški in slovaški.

Ukrepi, predvideni za te jezike, so se razlikovali glede na delež manjšinskega prebivalstva (več kot 20 %, 10–20 %, manj kot 10 %, največji obseg ukrepov je bil predviden za območja z največjim deležem manjšinskega prebivalstva). 4. točka zakona o ratifikaciji se je nanašala na 7. del Evropske listine in tako predvidevala, da uveljavljanje ukrajinskega jezika kot državnega ne ogroža razvoja ruščine in drugih manjšinskih jezikov. Leta 2000 je prišlo do razveljavitve tega zakona zaradi ugotovljenega neskladja z ustavo.

Drugi zakon o ratifikaciji (15. maj 2003<sup>5</sup>) je odpravil številčno klavzulo. Seznan jezikov se ni spremenil. Omenjeni zakon, ki z manjšimi spremembami velja še danes, je ukinil posebne pristojnosti za uvajanje bolj ugodnih ukrepov na Krimu in v drugih regijah (ob določenem deležu manjšinskega prebivalstva in ustreznem financiranju), kar je dopuščal prvi zakon o ratifikaciji iz leta 1999.

### 3 JEZIKOVNA POLITIKA V UKRAJINI 1991–2021

#### 3.1 1991–2018

Sodobno jezikovno situacijo v Ukrajini zaznamuje konflikt med dvema knjižnima jezikoma, ruščino in ukrajinjščino. Poleg ruščine in ukrajinjščine je v vzhodnih, južnih in deloma osrednjih regijah v rabi še suržik – nenormiran govorjeni ali zapisani idiom, ki vključuje elemente ruščine in ukrajinjščine (Masenko 2004: 82). Značilno je tudi razhajanje med etničnimi in jezikovnimi opredelitvami (to predvsem velja za rusko govoreče etnične Ukrajince). Zgodovinske okoliščine, jezikovna politika SZ in asimilacija velikega dela ukrajinskega prebivalstva so namreč povzročile oslabitev etnične samopodobe Ukrajincev in izrivanje ukrajinskega jezika zlasti v omenjenih regijah, predvsem v velikih industrijskih središčih. Vse to danes ovira oblikovanje skupne ukrajinske identitete.

Zaradi zgoraj naštetega jezikovna politika v Ukrajini temelji na predpostavki o ogroženosti ukrajinskega jezika, ukrepi države pa so usmerjeni predvsem v njegovo zaščito in uveljavljanje na vseh področjih rabe. Ukrajina ima veliko zakonodajnih instrumentov za formalnopravno urejanje jezikovnopoličnega področja. Večina teh dokumentov eksplicitno ureja področje statusa jezikov. Dejansko uveljavljanje državnega statusa ukrajinskega jezika na vseh področjih rabe pa ostaja eno najbolj perečih vprašanj ukrajinske jezikovne politike.

Državni status ukrajinskega jezika danes določa predvsem 10. člen ukrajinske ustave, ki zagotavlja tudi njegov vsestranski razvoj in funkcioniranje na vseh

5 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text> (dostop januar 2022).

področjih družbenega življenja ter opredeljuje zagotavljanje svobodnega razvoja, rabe in zaščite ruščine in drugih manjšinskih jezikov.

Uradna razlaga ukrajinskega ustavnega sodišča glede določb 10. člena ukrajinske ustave o rabi državnega jezika v upravi in šolstvu iz decembra 1999 v 3. točki opredeljuje državni jezik Ukrajine kot »jezik, ki ima status obveznega sredstva sporazumevanja na vseh področjih javnega življenja«. Preambula ustave vključuje pojem državnega jezika v širši okvir ustavne ureditve. Ustavno sodišče poudarja, da ustava predpisuje obvezno javno rabo državnega jezika (tj. ukrajinščine), drugi jeziki pa se lahko rabijo ob državnem v predpisanem obsegu.

Zakon o načelih državne jezikovne politike<sup>6</sup> z dne 3. julija 2012, ki je stopil v veljavo 10. avgusta 2012 in ki se mu v ukrajinskem pravnem in medijskem diskurzu pogosto reče Zakon Kolesničenka in Kivalova, v Ukrajini velja za kontroverzna tako zaradi vsebine kot tudi zaradi okoliščin njegove uveljavitve, saj je njegov sprejem sprožil val protestov (Myttsi ne dostukalysja 2010). Zakon je formalno ohranil obstoječi položaj ukrajinskega jezika in bistveno razširil rabo regionalnih jezikov (na območjih z vsaj desetodstotnim deležem manjšinskega prebivalstva, v posebnih primerih se je ta desetodstotna klavzula tudi opuščala). Zakon je formalno veljal za 18 manjšinskih jezikov: ruščino, beloruščino, bolgarščino, armenščino, gagavščino, jidiš, krimsko tatarščino, moldavščino, nemščino, sodobno grščino, poljščino, romščino, romunščino, slovaščino, madžarščino, rusinščino, karaimščino in krimčakščino.

Temeljlil naj bi na določilih Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih,<sup>7</sup> a je vseboval številna odstopanja oz. dopuščal različne interpretacije pravnih pojmov. Pomembno vprašanje je bilo tudi, v skladu s čim naj bi potekalo ugotavljanje deleža manjšinskega prebivalstva, saj je bil zadnji popis prebivalstva izveden leta 2001, istovetenje etničnih in jezikovnih opredelitev pa je lahko v ukrajinski situaciji precej problematično. Do težav je prihajalo tudi zaradi upoštevanja desetodstotne klavzule na ravni večjih administrativnih enot, kot so regije, zaradi razlik pri jezikovni rabi med mestnim in vaškim prebivalstvom.

V praksi se je izkazalo, da je zakon skoraj izključno zaščitil ruski jezik. Pripadnikom drugih manjšin, razen Madžarov, ni uspelo prebroditi administrativnih ovir na področju uveljavljanja lastnega jezika v skladu s tem zakonom. Proukrajinske sile so ga označile za izrazito protiukrajinskega (Markovski 2016).

23. februarja 2014 je ukrajinski parlament na pobudo poslanca Vjačeslava Kirilenka z 232 glasovi (od 450) zgoraj omenjeni Zakon o načelih državne jezikovne politike razveljavil. To je povzročilo negativen odziv prebivalcev Krima ter nekaterih vzhodnih in južnih regij Ukrajine. 26. februarja je vršilec dolžnosti predsednika Ukrajine in začasni vodja parlamenta Oleksandr Turčynov vložil veto na predlog, ki so ga izglasovali poslanci, a je bilo prepozno, da bi lahko ustavili

6 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (dostop januar 2022).

7 <https://rm.coe.int/sloveniapr5-si/16809446ba> (dostop januar 2022).

nadaljnji razvoj dogodkov. Ruski in svetovni mediji so hitro razpihnili novico, o vetu in razveljavitvi izglasovanega predloga se ni kaj dosti govorilo, obveljalo je splošno prepričanje, da je Ukrajina »ukinila in prepovedala ruščino«, kar ne drži, saj je zakon ostal v veljavi vse do januarja 2018.

To obdobje v Ukrajini zaznamuje veliko število neuresničenih populističnih jezikovnopoličnih izjav in napovedi ter val »jezikovnega aktivizma«. <sup>8</sup> Ukrajinski državljani so se začeli boriti za dejansko uveljavljanje ukrajinskega jezika v javnem življenju in za svoje pravice na področju dostopa do storitev v državnem jeziku. Prijavili so več kršitev v zvezi z javno rabo ukrajinščine s strani domačih in mednarodnih podjetij ter vložili več tožb zoper tedanjega ministra za notranje zadeve Ukrajine Arsena Avakova zaradi kršenja določil o javni rabi ukrajinščine (Kožačenko 2019).

17. novembra 2016 je ukrajinsko ustavno sodišče sprožilo postopek ugotavljanja ustavnosti Zakona Kolesničenka in Kivalova (Zavada 2016), 28. februarja 2018 pa je potrdilo njegovo neustavnost in ga razveljavilo. V nadaljevanju je ukrajinski parlament dobil v obravnavo tri predloge novega jezikovnega zakona. Predlog zakona št. 5670-d O zagotavljanju delovanja ukrajinščine kot državnega jezika <sup>9</sup> je ukrajinski parlament sprejel v sklopu prve obravnave 4. oktobra 2018.

### 3.2 2019–2021

To obdobje zaznamuje predvsem sprejem zakona O zagotavljanju delovanja ukrajinščine kot državnega jezika <sup>10</sup> 25. aprila 2019. 15. maja 2019 ga je podpisal odhajajoči predsednik Petro Porošenko, veljati pa je začel julija 2019.

Predmet zakona je državni jezik Ukrajine, tj. ukrajinščina. Drugi jeziki vključno z ruščino niso nikjer omenjeni in niso predmet tega zakona. Treba je poudariti, da zakon ne ureja področja zasebne komunikacije, predpisuje pa zagotavljanje javnih storitev v državnem jeziku.

Zaradi številnih zanimivosti, ki jih uvaja, si bomo njegovo vsebino ogledali podrobneje. Zakon je sestavljen iz devetih poglavij.

#### I. Splošna načela

To poglavje opredeljuje državni status ukrajinskega jezika, ob tem je v oklepaju navedeno, da je hkrati tudi uradni jezik (1. člen), v nadaljevanju istega člena je navedeno, da je takšen status ukrajinskega jezika povezan z državotvorno vlogo ukrajinskega naroda in je sestavni element ukrajinske ustavne ureditve. Status ukrajinskega jezika kot edinega državnega jezika Ukrajine izrecno določa ukrajinska ustava.

<sup>8</sup> <https://www.facebook.com/groups/i.tak.poymut/> (dostop november 2021).

<sup>9</sup> <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61994&pf35401=426208> (dostop februar 2022).

<sup>10</sup> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (dostop februar 2022).

Zakon določa delovanje in rabo ukrajinskega jezika. Predvidena je odgovornost za namerno kršenje zlasti pravopisnih pravil ter ustvarjanje ovir in omejitev pri uporabi ukrajinskega jezika, ki pa v tem poglavju ni natančneje opredeljena (6. točka 1. člena).

7. točka 1. člena uvaja obvezno javno rabo ukrajinjščine na celotnem ozemlju Ukrajine. 8. točka 1. člena uvaja opredelitev ukrajinjščine kot jezika medetničnega sporazumevanja v Ukrajini.

Določbe 2. člena opredeljujejo področje uporabe zakona (»delovanje in uporaba ukrajinskega jezika kot državnega na področjih javnega življenja, določenih s tem zakonom, na celotnem ozemlju Ukrajine«). V 2. točki 2. člena je izrecno opredeljeno, da zakon NE ureja področja zasebne komunikacije in opravljanja verskih obredov. V 3. točki 2. člena je izrecno opredeljeno, da rabo krimskotatarskega jezika, drugih jezikov avtohtonih narodov in jezikov manjšin ureja ustrezen področni zakon. Med avtohtone narode se v Ukrajini uvršča Krimске Tatarske, Karaime in Krimčake (2. točka 1. člena Zakona o avtohtonih narodih<sup>11</sup>).

3. člen opredeljuje jezikovnopolitične in jezikovnonačrtovalne cilje zakona, ki vključujejo zaščito državnega jezika, zagotavljanje njegove javne rabe na celotnem ozemlju Ukrajine, zagotavljanje pravilne rabe v smislu pravopisnih pravil, popularizacijo ukrajinjščine v tujini in druge podobne opredelitve.

4. člen opredeljuje status ukrajinskega znakovnega jezika in pravice njegovih govorcev.

5. člen potrjuje in zagotavlja izvajanje državnega programa spodbujanja učenja ukrajinskega jezika.

## II. Ukrajinski jezik in državljanstvo Ukrajine

6. člen predpisuje obvezno znanje ukrajinskega jezika za državljane Ukrajine. Učenje jezika je omogočeno prek izobraževalnega sistema, za odrasle, ki niso imeli možnosti, da se naučijo ukrajinsko, so predvideni brezplačni tečajji (3. točka 6. člena).

7. člen predpisuje obvezno znanje ukrajinjščine za pridobitev ukrajinskega državljanstva. Izjema se nanaša na posebne zasluge za državo, v tem primeru pa je predvideno, da se mora oseba naučiti ukrajinskega jezika v predpisanem obdobju. Zahteve na tem področju določa Nacionalna komisija za standardizacijo državnega jezika.

8. člen predpisuje jezik osebnih dokumentov, ki morajo biti v ukrajinjščini oz. v drugih jezikih glede na sklenjene dogovore in potrjene pogodbe (ob ukrajinjščini).

<sup>11</sup> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (dostop 8. 2. 2022).

### III. Obvezno znanje ukrajinskega jezika

V 9. členu najdemo seznam uradnih oseb, za katere je predpisana obvezna raba ukrajinskega jezika pri opravljanju službenih nalog (sem spadajo predsednik, poslanci, uradniki, notarji in druge osebe, ki opravljajo javne funkcije).

10. člen predpisuje dokumente, ki potrjujejo znanje ukrajinskega jezika (posebno potrdilo o znanju, dokumenti o izobrazbi ipd.).

11. člen opisuje ravni znanja v skladu s CEFR. Ob tem ne predpisuje posameznih ravni glede na uradno funkcijo.

### IV. Raba državnega jezika pri delu državnih organov, organov Avtonomne republike Krim, organov lokalne samouprave, podjetij, institucij in organizacij državnih in komunalnih oblik lastnine

V 12. členu je za to področje predpisana raba ukrajiniščine oz. drugih jezikov v skladu s preferencami organizatorjev srečanj oz. sklenjenimi pogodbami. V primeru uporabe drugega jezika je treba zagotoviti tolmačenje v ukrajinski jezik. Na sestankih s tujci in osebami brez državljanstva se lahko uporablja drug jezik, ki je sprejemljiv za udeležence (3. točka 12. člena).

13. člen predpisuje jezik dokumentov. Predpisana je raba ukrajiniščine ob upoštevanju ustrezne ukrajinske pravne terminologije. Za Krim je dodana možnost uporabe krimskotatarskega jezika ob ukrajiniščini.

14. člen in nadaljnji členi predpisujejo rabo ukrajiniščine v sodstvu, vojski, na meji ipd. Ob komunikaciji z osebo, ki ne razume ukrajinsko, je treba povabiti ustreznega tolmača.

Pri sklepanju pogodb se pogodbeni stranke dogovorijo glede rabe ustreznega jezika (19. člen).

### V. Raba ukrajinskega jezika kot državnega jezika v javnosti

To poglavje pokriva veliko različnih področij, od izobraževanja do delovnih razmerij, zaključnih del, prireditvev, razstav, predvajanja filmov in sklepanja pogodb.

Zakon vsebuje splošna določila glede jezika izobraževanja za pripadnike manjšin, avtohtonih narodov, gluhe in naglušne osebe. Za pripadnike manjšin in avtohtonih narodov je predvideno oblikovanje posebnih skupin oz. razredov z ustreznim učnim jezikom ob učenju državnega jezika. To določilo ne velja za razrede z ukrajinskim učnim jezikom (21. člen). Druga možnost, ob javnih izobraževalnih ustanovah, so kulturna društva.

Področje izobraževanja sicer spada v domeno področnega zakona, ki ga tukaj nismo obravnavali.

Zanimivi sta 4. in 5. točka, ki določata spodbujanje učenja angleščine in drugih mednarodnih jezikov oz. uradnih jezikov Evropske unije.

V primeru organizacije konferenc velja, da lahko potekajo v tujem jeziku ob pravočasnem obveščanju, v tem primeru tolmačenje v ukrajiniščino ni obvezno (22. člen). 23. člen določa posamezne zahteve glede rabe ukrajinskega jezika na

področju kulture, tudi za predvajanje filmov. 24. člen določa posebnosti rabe ukrajinskega jezika na radiu in televiziji, 25. člen pa posebnosti rabe v tiskanih medijih.

Nadaljnji členi določajo rabo ukrajinjščine na področju knjigotrštva, izdelave programske opreme, vmesnikov, spletnih strani ipd.

Eno najbolj medijsko odmevnih področij je bilo področje javnih storitev. 3. točka 30. člena določa, da je izvajanje storitev mogoče v katerem koli drugem jeziku (poleg državnega), ki je sprejemljiv za obe strani.

33. člen določa rabo ukrajinskega jezika na področju zdravstva. Tudi na tem področju je omogočena komunikacija v drugem jeziku, ki je sprejemljiv za obe strani.

#### VI. Raba ukrajinskega jezika kot državnega jezika v lastnih imenih

Za to področje velja, da se za imena državnih in javnih ustanov uporablja ukrajinjščina. Izjeme se nanašajo na manjšinske jezike ipd., to področje pa ureja področni zakon.

V skladu z določili 40. člena imajo fizične osebe pravico do zapisa osebnega imena (priimek, ime, očetovo ime) v skladu s svojo nacionalno tradicijo.

#### VII. Zagotavljanje standardov ukrajinskega jezika

To poglavje predpisuje naloge, sestavo in pooblastila Nacionalne komisije za standardizacijo, ki skrbi za ukrajinsko terminologijo, pravopis, predpisuje ravni znanja državnega jezika, izdaja potrdila o znanju ipd.

#### VIII. Zaščita ukrajinskega jezika

To poglavje predpisuje naloge in pooblastila varuha za zaščito ukrajinskega jezika, pravila za njegovo imenovanje oz. razrešitev itd.

#### IX. Končne in prehodne določbe

To poglavje predpisuje vstop v veljavo za posamezne sklope določb na različnih področjih. Za nekatera področja tako velja, da bodo določbe začele veljati leta 2030 (ukrajinjščina kot jezik t. i. zunanjega testiranja v šolah), nekatere pa so že stopile v veljavo v letih 2019, 2020 in 2021 (ter 2022).

## 4 SKLEPNE UGOTOVITVE

Iz pregleda zgodovinske dinamike jezikovne situacije v Ukrajini smo ugotovili, da ima Ukrajina veliko zakonodajnih instrumentov za formalnopravno urejanje jezikovnopoličnega področja. Večina dokumentov eksplicitno ureja področje statusa jezikov, čeprav je mogoče zaslediti tudi veliko ciljev s področja jezikovnega načrtovanja in promocije ukrajinjščine. Dejansko uveljavljanje državnega statusa ukrajinskega jezika na vseh področjih rabe ostaja eno najbolj perečih vprašanj

jezikovne politike v Ukrajini. Od osamosvojitve naprej je ukrajinska jezikovna politika obstajala skoraj izključno na papirju. Edini pomemben dosežek prvega desetletja po osamosvojitvi je bila potrditev statusa ukrajinščine kot državnega jezika v ustavi leta 1996. Nadaljnje jezikovnopolitične poteze niso prinesle resnih sprememb na področju dejanske uresničitve v naslednjih dveh desetletjih.

Obdobje 2014–2017 je bilo zaznamovano z velikim številom neuresničenih populističnih jezikovnopolitičnih izjav in napovedi ter porastom jezikovnega aktivizma (gl. primere v razdelku 3.2).

Večje spremembe je prinesel sprejem novega zakona o javni rabi ukrajinskega jezika leta 2019. Na tem področju bi bilo zanimivo podrobneje preučiti dejansko uresničitev posameznih določil v praksi glede na predvideno časovnico in obseg. Pojavlja se tudi vprašanje, ali je oz. bo vojna v Ukrajini, ki se je začela 24. februarja 2022, vplivala na implementacijo zakona.

## VIRI IN LITERATURA

- Bojko 2006** = Олександр Бойко, *Історія України*, Київ: Видавництво «Академвидав», 2006.  
[Oleksandr Bojko, *Istorija Ukrainy*, Kyjiv: Vidavnicтво «Akademvidav», 2006.]
- Dnistrjanski 2006** = Мирослав Дністрянський, *Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики*, Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006.  
[Myroslav Dnistrjanskyj, *Etnopolityčna geografija Ukrainy: problemy teorii, metodologii, praktyky*, Lviv: Vydavnyčyj centr LNU im. Ivana Franka, 2006.]
- Kozačenko 2019** = Олена Козаченко, Окружний адмінсуд Києва розгляне відповідність Авакова посаді очільника МВС, *Бабель*, 11. marec 2019, <https://thebabel.com.ua/news/26963-okruzhnyi-adminsud-kiyeva-vidkriv-provadhennya-shchodo-nevidpovidnosti-avakova-zaymaniy-posadi/>.  
[Olena Kozačenko, Okružnyj adminsud Kyjeva rozhljane vidpovidnist Avakova posadi očilnyka MVS, *Babelj*, 11. marec 2019.]
- Lubaś 2009** = Władysław Lubaś, *Polityka językowa: komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2009.
- Markovski 2016** = Володимир Марковський, Висновок щодо невідповідності Конституції України положень Закону України «Про засади державної мовної політики», *Портал мовної політики*, 14. marec 2016, <http://language-policy.info/2016/03/vysnovok-schodo-nevidpovidnosti-konstytutsiji-ukrajiny-polozen-zakonu-ukrajiny-pro-zasady-derzhavnoji-movnoji-polityky/>.  
[Volodymyr Markovskyy, Vysnovok ščodo nevidpovidnosti Konstytuciji Ukrainy položenj Zakonu Ukrainy »Pro zasady deržavnoji movnoji polityky«, *Portal movnoji polityky*, 14. marec 2016.]
- Masenko 2004** = Лариса Масенко, *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*, Київ: Києво-Могилянська академія, 2004.  
[Larysa Masenko, *Mova i suspil'stvo: postkolonialnyj vymir*, Kyjiv: Kyjevo-Mogylyjans'ka akademija, 2004.]
- Masenko 2011** = Лариса Масенко, *Суржик: між мовою і язиком*, Київ: Києво-Могилянська академія, 2011.  
[Larysa Masenko, *Suržyk: miž movoju i jazykom*, Kyjiv: Kyjevo-Mogylyjans'ka akademija, 2011.]
- Mečkovska 2001** = Н. Б. Мечковская, *Общее языкознание: структурная и социальная типология языков*. Москва: Издательство «Наука» – Издательство «Флинта», 2001.



[N. B. Mečkovskaja, *Obščėje jazykoznanije: strukturnaja i social'naja tipologija jazykov*, Moskva: Yzdatel'stvo «Nauka» – Yzdatel'stvo «Flynta», 2001.]

**Myttsi ne dostukalysja do Lytvyna 2010** = Митці не достукалися до Литвина, *UNIAN*, 29. oktober, <https://www.unian.ua/society/406766-mittsi-ne-dostukalisya-do-litvina.html>.

**Ogulčanski 2006** = Юрій Огульчанський, *Етнічна структура українського суспільства*, Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006.

[Jurij Ogulčanskyj, *Etnična struktura ukrajins'koho suspil'stva: ujavni ta dijsni problemy*, Kyjiv, 2006.

**Stepanenko 2003** = Viktor Stepanenko, *Identities and Language Politics in Ukraine: the Challenges of Nation-State Building*, v: *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries*, ur. Farimah Daftary – François Grin, Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute, 2003, 107–135.

**Szul 2009** = Roman Szul, *Język – naród – państwo: język jako zjawisko polityczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.

**Zavada 2016** = Катерина Завада, КСУ взявся розглядати скасування скандального мовного закону Ківалова-Колесніченка, *Портал мовної політики*, 14. november 2016, <http://language-policy.info/2016/11/ksu-vzyavsya-rozhlyadaty-skasuvannya-skandalnoho-movnoho-zakonu-kivalova-kolisnichenka/>.

[Kateryna Zavada, KСУ vzyavsja rozhlyadaty skasuvannya skandalnoho movnoho zakonu Kivalova-Kolisnichenka, *Portal movnoji polityky*, 14. november 2016.]

## SUMMARY

### An Overview of Ukrainian Language Policy, 1991–2021

The overview of the historical dynamics of the linguistic situation in Ukraine shows that Ukraine has many legislative instruments in place that govern its language policy. Most documents explicitly cover the status of languages, even though they also include many objectives related to language planning and promotion of Ukrainian. The actual establishment of Ukrainian as an official language in all areas of use remains one of the most pressing issues of the language policy in Ukraine. Since its independence, its language policy has remained almost exclusively on paper. The only notable achievement during the first decade after independence was enshrining Ukrainian as the official language in the constitution in 1996. Further language policy measures did not result in any serious change with regard to the actual establishment of official status in the next two decades. The period between 2014 and 2017 saw a large number of unfulfilled populist language policy promises and predictions, and an increase in linguistic activism, when Ukrainians took matters in their own hands and started fighting for the actual establishment of Ukrainian in public life and their right to access services in the official language. A major change was introduced by the adoption of a new law on the public use of Ukrainian in 2019. It would be interesting to examine in detail the actual implementation of its individual provisions in practice in terms of the envisaged timeline and scope.



MIRJANA BAUTOVIĆ – DARIJA OMRČEN

## HRVATSKI I ENGLNESKI JEZIK U TEKSTU PROMOTIVNIH PORUKA

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.11](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.11)

### Hrvaščina in angleščina v besedilih oglasnih sporočil

Na vzorcu 173 anketirancev (72 moških in 101 ženska), starih od 20 do već kot 60 let, iz Republike Hrvaške smo želeli ugotoviti, ali razumejo besedila oglasnih sporočil na jumbo plakatih in panojih, ki so pisana v celoti angleško ali pa kot kombinacija hrvaščine in angleščine. Statistično pomembne razlike med moškimi in ženskami niso zaznane, v posameznostih pa so ugotovljene razlike med starostnimi skupinami.

**Ključne besede:** starost, angleščina, hrvaščina, moški, oglasna sporočila, ženske

### Croatian and English language in the text of promotional messages

The aim of this research was to find out whether men (n = 72) and women (n = 101) (totaling 173 respondents) – 20 to 60+ years of age – from the Republic of Croatia understand the text – written either in English or written in Croatian but including English words – of promotional messages found on jumbo posters and billboards. No statistically significant differences between men and women exist. However, differences in certain aspects were obtained among the age groups.

**Keywords:** age, English, Croatian, men, promotional messages, women

## 0 UVOD

Reklame<sup>1</sup> prenose poruke od njihovih pošiljatelja (proizvođača/ponuđača) do ciljanih primatelja (potencijalnih potrošača). Već je mnogo toga rečeno s različitih motrišta o prodiranju engleskoga u hrvatski (npr. Opačić 2007; Patekar 2019) i druge jezike (npr. Czerwiński 2000; McKenzie 2008; Weber 2006) među kojima se ističe motrište (ne)prilagođavanja jezicima primateljima. Putovi ulaženja engleskoga u druge jezike brojni su i uključuju politiku, sport, znanost, tehnologiju, medicinu, inženjerstvo, novinarstvo itd. Jedan od tih putova jesu i promotivne tekstualne poruke u kontekstu turizma i marketinga u turizmu.

U hrvatskome se jeziku danas rabi mnogo potpuno neprilagođenih engleskih riječi, ali i fraza i sintagmi (Balenić – Grahovac-Pražić 2016: 141). Nikolić-Hoyt (2005: 180) ih naziva citatnim, *ad hoc* posuđenicama pisanim izvornom grafijom za razliku od pravih posuđenica prilagođenih normama i ograničenjima hrvatskoga standardnog jezika. Jezik reklama prati dinamičnost života i pod utjecajem je modernih medija, stoga često odražava i koristi se jezikom globalnih tinejdžera

<sup>1</sup> U ovome se tekstu nazivi *promotivna poruka*, *reklamna poruka* i *reklama* rabe kao istoznačnice iako to nije uvijek slučaj u literaturi (usp. Gjuran-Coha – Pavlović 2009).

(Nikolić-Hoyt 2005: 181) – razgovornim, neformalnim jezikom koji ima zabavan, ludički element, a to privlači ciljane primatelje. Utjecaj engleskoga jezika na jezik medija i osobne komunikacije stalno raste, pri čemu internet igra važnu ulogu (Kitner – Filipan-Žiganić – Sobo 2015: 31).

Uporaba engleskoga jezika u komercijalnoj promidžbi može se pojasniti brojnim razlozima, jedan je i činjenica da brojne multinacionalne tvrtke provode svoje promotivne kampanje u cijelome svijetu (Hurajová 2016: 111). No vrlo je česta i pojava da su brojni nazivi brendova i trgovina koji nisu međunarodno poznati također na engleskome jeziku, kako je ustanovila Friedrich (2019) u Brazilu, dok je Robles Ávila (2014) u istraživanju tiskanih reklama na španjolskome jeziku utvrdila da su se u brojnim pojavile engleske riječi. Udier (2008) navodi da su kombinacije dvaju jezika, osobito engleskoga i hrvatskoga, u nazivima robnih marki i proizvoda u reklamama vrlo česte. Među brojnim jezičnim obilježjima reklama u Hrvatskoj nalazimo i novotvorenice te posuđenice, primjerice talijanizme (Vlastelić – Stolac 2011) i anglizme (Miliša – Tolić – Grbić 2010: 45; Singer 2005). Prema Drljača Margić (2011), uporaba posuđenica može biti opravdana i neopravdana, a razlozi za uporabu posuđenica su brojni – od popunjavanja leksičkih praznina, ekonomičnosti, preko privlačnosti i neutralnosti pa sve do preciznoga imenovanja određenih pojmova, potpunijega opisa itd. Neki se od navedenih razloga mogu primijeniti i na jezik reklama, a uporaba anglizama može utjecati i na sam imidž proizvoda (Hurajová 2016: 112). Engleski je jezik u reklamama i nositelj kultnoga prestiža (Stolac – Vlastelić 2014: 24). Međutim, istraživanje Balenović i Grahovac-Pražić (2016: 145) o razumijevanju englesko-hrvatskih rečenica koje su se mogle čuti na televiziji u Hrvatskoj pokazalo je značajnu neujednačenost razina razumijevanja, a postotak nerazumijevanja bio je visok. Stoga se postavlja pitanje stižu li poruke na engleskome jeziku do hrvatskih ciljanih primatelja.

## 1 METODE

Cilj je istraživanja bio na uzorku od 173 ispitanika (72 muškarca i 101 žena) – životne dobi od 20 do 60+, iz Republike Hrvatske utvrditi razumiju li tekst reklamnih poruka na veleplakatima i panoima pisan ili u potpunosti engleskim jezikom ili kombinacijom hrvatskoga i engleskoga jezika. Za realizaciju toga cilja upotrijebljen je mjerni instrument od 10 tvrdnja (tablica 1). Ispitanici su na ljestvici Likertova tipa od 1 (uopće se ne slažem) do 3 (u potpunosti se slažem) označili slaganje s navedenim tvrdnjama. Ključni kriterij za uključivanje ispitanika u istraživanje bio je taj da osoba nije po zanimanju nastavnik ili izvorni govornik engleskoga jezika.

Tablica 1: Upitnik s deset tvrdnji

Oznaka	Tvrdnja
T1	Razumijem reklame pisane na engleskome jeziku ako tekst nije predug.
T2	Razumijem tekst reklame koji kombinira hrvatske i engleske riječi ako nije predug.
T3	U reklamama koje kombiniraju hrvatske i engleske riječi ponekad ne razumijem engleske riječi, ali u načelu razumijem smisao cijele tekstualne poruke.
T4	Razumijem tekstove reklama na engleskome ako se uz njih nalaze slike koji mi pomažu razumjeti cijelu reklamu.
T5	Razumijem tekstove reklama koje kombiniraju hrvatske i engleske riječi ako se uz njih nalaze slike koji mi pomažu razumjeti cijelu reklamu.
T6	Reklame na engleskome jeziku me zbunjuju.
T7	Reklame koje kombiniraju hrvatske i engleske riječi me zbunjuju.
T8	Reklame na engleskome jeziku ni ne pokušavam razumjeti.
T9	Reklame koje kombiniraju hrvatske i engleske riječi pokušavam razumjeti.
T10	Neke se engleske riječi u reklamama tako često ponavljaju da sam naučio/naučila što znače.

Najprije je napravljena neparametrijska deskriptivna statistika (frekvencije i postoci) 10 varijabla, a nakon toga faktorska analiza kako bi se utvrdila latentna struktura mjernoga instrumenta. Zatim je na razini značajnosti  $p < 0,05$  putem faktorskih skorova triju latentnih varijabla najprije napravljen  $t$ -test kako bi se utvrdilo postoje li u njima statistički značajne razlike između muškaraca i žena. Zatim je s tri latentne dimenzije kao zavisnim varijablama provedena multivarijatna analiza varijance kako bi se utvrdile eventualne razlike među ispitanicima prema dobnim skupinama.

## 2 REZULTATI I RASPRAVA

### 2.1 Osnovna statistika manifestnih varijabla i faktorska analiza

Pregledom tablice 2 utvrđeno je da su se ispitanici najčešće u potpunosti slagali s tvrdnjama da razumiju obje vrste tekstualnih reklamnih poruka ako tekst tih poruka nije predug ili ga razumiju ako se uz tekst nalazi i slika koja pomaže razumijevanju te ako se neke engleske riječi tako često ponavljaju da su ih ispitanici u konačnici i usvojili.

**Tablica 2: Frekvencije i postoci triju kategorija slaganja s deset tvrdnja**

Tvrdnja	Razina slaganja s tvrdnjom					
	uopće se ne slažem		niti se slažem niti se ne slažem		u potpunosti se slažem	
	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak
T1	26	15,0	40	23,1	107	61,9
T2	26	15,0	38	22,0	109	63,0
T3	51	29,5	41	23,7	81	46,8
T4	46	26,6	35	20,2	92	53,2
T5	43	24,9	39	22,5	91	52,6
T6	118	68,2	33	19,1	22	12,7
T7	118	68,2	36	20,8	19	11,0
T8	137	79,2	21	12,1	15	8,7
T9	38	22,0	65	37,6	70	40,5
T10	31	17,9	49	28,3	93	53,8

Najveći broj ispitanika engleski i hibridni tekstovi reklamnih poruka ne zbunjuju i nastoje ih razumjeti. Na kraju se nalaze dvije tvrdnje (T3 i T9) s kojima se ispitanici ne slažu u potpunosti, a radi se o hibridnim tekstualnim reklamnim porukama koje u određenoj mjeri ipak nastoje načelno razumjeti. Prethodni su rezultati imali i svoju potvrdu u rezultatima faktorske analize. Naime, faktorskom su analizom pod Kaiserovim kriterijem i normaliziranom *varimax* rotacijom ekstrahirana tri faktora ( $\lambda > 1$ ) (tablica 3) koji su objašnjavali ukupno 76,109 % varijance – prvi faktor 38,064 %, drugi 26,157 % i treći 11,888 %. Cronbachov koeficijent interne konzistencije, tj. pouzdanosti mjernoga instrumenta iznosio je  $\alpha = 0,808$ .

**Tablica 3: Faktorska opterećenja – korelacije varijabla s trima faktorima**

Varijabla	F1	F2	F3
T1	<b>0,916</b>	-0,097	0,091
T2	<b>0,915</b>	-0,095	0,090
T3	0,453	0,109	<b>0,572</b>
T4	0,586	0,205	<b>0,636</b>
T5	0,566	0,203	<b>0,646</b>
T6	0,018	<b>0,943</b>	0,105
T7	-0,004	<b>0,931</b>	0,104
T8	-0,065	<b>0,897</b>	-0,042
T9	-0,054	-0,050	<b>0,739</b>
T10	0,112	0,036	<b>0,795</b>
Objašnjena varijanca	2,566	2,677	2,367
<b>Ukupna proporcija</b>	0,257	0,268	0,237

Najviše korelacije s prvim faktorom imale su dvije varijable koje su govorile o razumijevanju engleskih i hibridnih tekstova reklamnih poruka u odnosu na duljinu teksta. S obzirom na to da u upitniku *duljina* teksta reklamne poruke namjerno nije bila definirana, procjena duljine prepuštena je pojedinačnoj odluci ispitanika i time je postignut željeni učinak – subjektivna procjena duljine teksta utjecala je na razinu (ne)slaganja s pripadajućim tvrdnjama. Taj je faktor moguće nazvati *faktorom razumijevanja teksta promotivne poruke s obzirom na njegovu duljinu*. Na drugome su se faktoru s najvećim opterećenjima našle tvrdnje koje govore o tome da i engleski i hibridni reklamni tekstovi najčešće ne zbunjuju ispitanike, te ih nastoje razumjeti. Stoga je ovaj faktor očigledno *faktor izostanka zbunjenosti engleskim i hibridnim tekstovima reklamnih poruka*. Treći se faktor može nazvati *faktorom potpomognutoga razumijevanja engleskih i hibridnih tekstova reklamnih poruka*. Naime, slikovni materijal koji se uz tekst promotivne poruke nalazi na veleplakatima i panoima, kao i učestalo ponavljanje pojedinih engleskih riječi u njemu važni su čimbenici razumijevanja.

Ukupno gledano, čini se da uključivanje engleskoga jezika na jedan od dva opisana načina u tekst reklamne poruke ne ometa – ili to barem nije slučaj u velikoj mjeri, njegovo razumijevanje. Kratkoća teksta, ponavljanje pojedinih riječi i prisutnost slikovnih elemenata igraju ulogu u razumijevanju i engleskih i hibridnih reklamnih poruka. Uzme li se u obzir činjenica da su u istraživanju sudjelovali ispitanici različitih dobnih skupina, tada je jasno da je prodor engleskoga jezika u hrvatski tako snažan da i osobe starije životne dobi relativno dobro razumiju tekstove promotivnih poruka u kojima se rabi engleski jezik.

## 2.2 Analiza razlika

### 2.2.1 Muškarci i žene

Pomoću faktorskih skorova triju latentnih dimenzija kao zavisnih varijabla nije utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između muškaraca i žena ni za jedan od triju faktora. Drugim riječima, utvrđena latentna struktura upitnika vrijedila je i za ispitanike i za ispitanice – razumijevanje engleskih i hibridnih reklamnih poruka jednako je i kod žena i kod muškaraca ovisilo o duljini teksta, jednako najčešće nisu bili zbunjeni takvim porukama, a i jedni i drugi su se služili slikovnim elementima na veleplakatima ili oglasnim panoima, kao i znanjem učestalih riječi kako bi upotpunili razumijevanje takvih tekstualnih poruka. Moguće je da je takav rezultat posljedica nekoliko čimbenika.

Što se obrazovanja tiče, spol je neosporno često bio kriterij za odabir škola i slobodnih aktivnosti ovisno o tome radi li se o učenicima ili učenicama (Jugović – Kamenov 2011: 31). Posljedično bi se moglo reći da su žene i muškarci u određenim programima školovanja ravnopravno učili pojedine predmete, među njima i strane jezike, a širenjem engleskoga u cijelome svijetu taj jezik postaje i strani jezik koji se najčešće uči u Hrvatskoj. Nadalje, broj žena koje završavaju osnovnu i srednju školu je u stalnome porastu, a to osobito vrijedi za više škole i fakultete, stoga se razlike u obrazovnoj strukturi između njih i muškaraca sve više

smanjuju (usp. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske 2020: 24). Prema Državnome zavodu za statistiku Republike Hrvatske (2017), 2017. je 4 % žena više od muškaraca rabilo internet za posjećivanje društvenih mreža.

Prisutnost slikovnog materijala u reklamnim porukama na veleplakatima i panoima ima važnu ulogu u razumijevanju cijele poruke. Vizualne su informacije bogate asocijacijama i mogu se vrlo brzo uočiti (Premrov 2015: 309). Slikom se često želi reći više nego tekstem (Đurin 1999: 207), a „morfologija slike istovremeno pretpostavlja i semantiku slike” (Đurin 1999: 215). Slike mogu dopuniti ili zamijeniti tekst (Jozić 2013: 185). Često se u literaturi i jezik i slika označavaju kao tekstovi (Jozić 2013: 193), stoga se njihov odnos može promatrati kao intertekstualni (Jozić 2013: 170).

Naše je istraživanje pokazalo da su slike na veleplakatima i reklamnim panoima i muškarcima i ženama poslužile kao pomoć u razumijevanju engleskih i hibridnih tekstova, te ni jedne ni druge takve poruke najčešće nisu zbunjivale. Jednako tako je duljina teksta bila presudna za razumijevanje (što je tekst bio kraći, to je njegovo razumijevanje bilo lakše) i muškarcima i ženama. Svi prethodno opisani čimbenici doprinijeli su izostanku statistički značajne razlike između muškaraca i žena u ovome istraživanju.

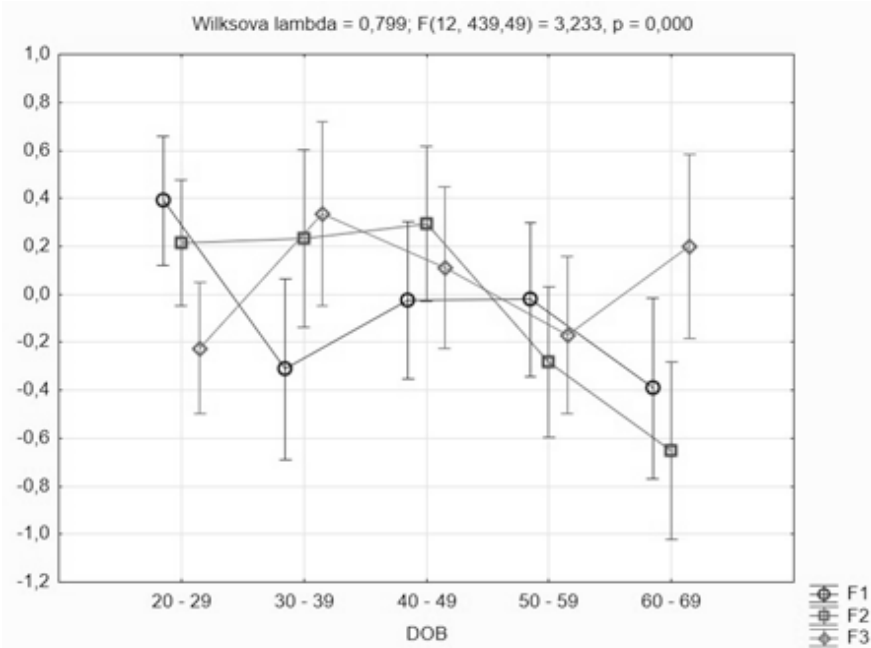
### 2.2.2 Dob

Nakon analize razlika između muškaraca i žena napravljena je – također s trima latentnim dimenzijama kao zavisnim varijablama, multivarijatna analiza varijance kojom su utvrđene statistički značajne razlike – Wilksova lambda = 0,799,  $F(12; 439,486) = 3,232$ ,  $p = 0,000$  (slika 1), među ispitanicima s obzirom na životnu dob u dvama faktorima – u prvome, odnosno u *faktoru razumijevanja tekstualne promotivne poruke s obzirom na njezinu duljinu* ( $p < 0,006$ ) te u drugome, tj. u *faktoru izostanka zbunjenosti engleskim i hibridnim tekstovima reklamnih poruka* ( $p < 0,000$ ).

Što se razlika na *faktoru razumijevanja teksta promotivne poruke s obzirom na njegovu duljinu* tiče, ispitanici u drugome životnom desetljeću u većoj su mjeri izjavili da razumiju engleske i hibridne tekstove promotivnih poruka od ispitanika svih ostalih dobnih kategorija, a najveća je razlika između njih i neke druge dobne skupine bila u odnosu na dobnu skupinu između 60 i 69 godina. Moguće je pretpostaviti da za ispitanike najstarije dobne skupine duljina teksta nema utjecaja na razumijevanje opisanih promotivnih poruka – drugim riječima, takvi su im tekstovi nerazumljivi bez obzira na njihovu duljinu. Takvo se tumačenje oslanja na činjenicu da u vrijeme osnovnoškolskoga i srednjoškolskoga obrazovanja ispitanika u dobi od 60 do 69 godina engleski jezik nije bio toliko raširen kao danas, stoga njime nisu ovladali u onoj mjeri u kojoj tim jezikom ovladavaju učenici danas. Zanimljivo je da je sljedeća po veličini razlika utvrđena između ispitanika 20 – 29 i onih 30 – 39 godina starosti. S obzirom na to da nacrt istraživanja nije uključivao pitanja o obrazovnome statusu, o broju godina učenja engleskoga jezika, kao ni o nekim drugim



Slika 1: Srednje vrijednosti najmanjih kvadrata



**Legenda:** F1 – faktor razumijevanja tekstualne promotivne poruke s obzirom na njezinu duljinu, F2 – faktor izostanka zbunjenosti engleskim i hibridnim tekstovima reklamnih poruka, F3 – faktor potpomognutoga razumijevanja engleskih i hibridnih tekstova reklamnih poruka

čimbenicima, nije moguće jasno utvrditi razloge za taj dobiveni rezultat. Što se drugoga faktora tiče – faktora *zbunjenosti engleskim i hibridnim tekstovima reklamnih poruka*, zanimljivo je da prisutnost engleskoga jezika u reklamnim porukama osobito ne zbunjuje i ne odbija ispitanike u životnoj dobi između 40 i 49 godina. Moguće je da se radi o generaciji koja je osnovnu i srednju školu pohađala prije pojave i širenja interneta, kao i prije uvođenja ranoga učenja stranoga jezika u osnovne škole u Republici Hrvatskoj – početkom 1990-tih u određenoj mjeri (Petrović 2004: 28), a obvezno od 2003. Stoga je moguće da su se ti ispitanici izrazito trudili naučiti engleski jezik što bolje kako bi mogli „nadoknadili zaostatak” te kako bi mogli pratiti globalne trendove u raznim domenama društva.

Veći se postotak ispitanika starosti 60 – 69 i 50 – 59 godina od drugih dobnih skupina u srednjoj mjeri u potpunosti slagao s tvrdnjama o zbunjenosti reklamnim tekstovima u kojima se javlja engleski jezik, a onda posljedično i s tvrdnjom o izostanku pokušaja njihova razumijevanja. Stoga drugi faktor također govori u prilog prethodno iznesenoj argumentaciji o raširenosti engleskoga jezika danas i o mlađim generacijama koje ga u značajno većoj mjeri uče i razumiju nego što je to slučaj s pripadnicima starije dobi.

Razlike među dobnim skupinama u *faktoru potpomognutoga razumijevanja engleskih i hibridnih tekstova reklamnih poruka* nisu postojale. Pripadnici svih dobnih skupina podjednako pokušavaju, te načelno razumiju hibridne reklamne poruke, a podjednako smatraju da razumiju one engleske promotivne poruke ako se uz njih nalaze slike. Na kraju se čini da se ispitanici svih kategorija životne dobi pamte i razumiju engleske riječi koje se učestalo ponavljaju.

Iznesene činjenice i dobiveni rezultati istraživanja se međusobno isprepliću i dopunjuju, te time potvrđuju činjenicu da se ljudi danas u velikoj mjeri prilagođavaju globalnim trendovima unutar kojih je prilagođavanje komunikaciji na engleskome jeziku očigledno od velike važnosti.

### 2.2.3 Analiza dvaju primjera reklamnih poruka

Za ovaj smo rad odabrale dva primjera reklamnih poruka na engleskome jeziku. Autor prvoga je strana tvrtka, a drugoga hrvatska. Od ispitanika se nije tražilo da kažu razumiju li ih, već su odabrane za ovaj rad kako bi se ukazalo na dva aspekta – moguće razloge u Hrvatskoj za uporabu reklamnih poruka koje su u cijelosti na engleskome jeziku s jedne strane i načine njihova kodiranja s druge.

Na veleplakatima i reklamnim panoima u Hrvatskoj brojne su reklamne poruke stranih proizvođača koji iste promidžbene poruke plasiraju u cijelome svijetu, kao što su to poruke za Coca-Colu, a jedna je od njih *Coca-Cola Zero lemon refresh with a cool splash*. Postavlja se pitanje zašto proizvođač/ponudač nije svoj promotivni tekst prilagodio hrvatskome jezičnom okruženju. Jedan je od mogućih razloga financijski. No vjerojatno je i da proizvođač računa s time da će poruka biti razumljiva široj populaciji zbog globalne raširenosti engleskoga jezika. Međutim, takav pristup ne mora uvijek biti i ispravan, što je pokazalo i istraživanje Balenović i Grahovac-Pražić (2016). Tekst je te Coca-Coline poruke sastavljen od relativno čestih riječi u engleskome jeziku. Za potvrdu prethodno navedene konstatacije poslužit će *Longman Dictionary of Contemporary English Online*. On rabi oznake za najvažnije riječi u engleskome jeziku – ●●● za 3000 najvažnijih riječi, ●●○ za sljedećih 3000 riječi po važnosti te ●○○ za daljnjih 3000 važnih riječi, kao i oznake za 1000, 2000 i 3000 najčešćih riječi u govoru (S = *spoken*) i pismu (W – *written*). Tako riječ *zero* (hrv. *nula*) ima oznake ●●● i S3, tj. pripada skupini prvih 3000 najvažnijih riječi te skupini od 3000 najčešćih riječi u govoru. Istu takvu oznaku ima riječ *lemon* (hrv. *limun*). Glagol *refresh* (hrv. *osvježiti*) ima oznaku ●○○, dakle, nalazi se u trećoj po redu skupini najvažnijih riječi u engleskome, ali nema oznake za učestalost u govoru i pismu, riječ *cool* (hrv. *hladan*) (●●●) pripada skupini od 2000 najčešćih riječi u govoru (S2) te skupini od 3000 najčešćih riječi u pismu (W3), dok isti izvor za riječ *splash* (hrv. *prskanje*) (●●●) navodi da se nalazi među 3000 najčešćih riječi u pismu (W3). Prijedlog *with* (hrv. *s, sa*) (●●●) pripada skupini 1000 najčešćih riječi u govoru (S1) i pismu (W1). Drugim riječima, radi se o važnim i čestim riječima za koje postoji velika vjerojatnost da će ih znati i ljudi kojima engleski nije materinski jezik. Je li proizvođač namjerno birao česte rije-

či u engleskome jeziku koje će vjerojatno biti razumljive velikome broju ljudi u cijelome svijetu, nije moguće utvrditi. No moguće da je to jedan od razloga zašto kompanija nije prevodila takve poruke na hrvatski jezik. Drugim riječima, kôd kojim je poruka kodirana je relativno jednostavan i vjerojatno razumljiv.

Drugi je primjer *The Big Blue* – naziv brenda, a pokrenula ga je hrvatska tvornica obuće Borovo iz Vukovara. Postavlja se pitanje je li razumijevanje pojedinačnih stranih riječi uvijek dovoljno za razumijevanje cjelokupne poruke. Naime, ključ leži u njezinu kodiranju. Figurativni je jezik jedno od ključnih obilježja reklamnih poruka. Kako kaže Bagić (2006), u reklamnome su diskurzu brojne figure dikcije, figure konstrukcije, tropi i figure misli, a metafora je trop koji je najčešće obilježje reklamnih poruka.

Metafora se u kognitivnoj lingvistici smatraju konceptualnom pojavom, a ne lingvističkom (usp. Lakeoff – Johnson 1980; Lakeoff 1993). Ono što konceptualnu metaforu odražava u jeziku su tzv. metaforički izrazi. Lakeoff i Johnson su utvrdili da značenja vrlo velikoga broja frazema uopće nisu arbitrarna kako se to ranije smatralo, a značenje pojmova (konceptata) nastaje putem utjelovljene spoznaje (engl. *embodied cognition*) (Lakeoff 2014: 2). No neki su frazemi i dalje u potpunosti arbitrarni, tj. do značenja nije moguće doći razumijevanjem pojedinačnih riječi (Lakeoff 2014: 3). Nadalje, mentalne slike kod ljudi reflektiraju različite metafore koje se nalaze u pozadini tih slika, i to onda kada se frazemi ne temelje na istim konceptualnim metaforama (Lundmark 2006: 75). Kako tumači Šarić (2014: 183), „metaforički izrazi ›stvaraju mostove‹ između izvorne i ciljne domene [...] konceptualnih područja”. Frazemi su proizvod našega konceptualnog sustava, a to znači da su u stvaralački proces uključene iskustvene domene a ne pojedinačne riječi. Osim sustava konvencionalne metafore postoji i sustav mapiranja konvencionalne metonimije, stoga se metonimija smatra konceptualnim procesom sličnim metafori, no za razliku od metafore u kojoj se mapiranje odvija u dvjema odvojenim domenama – izvornoj i ciljnoj, metonimija podrazumijeva konceptualno mapiranje unutar jedne te iste domene (Lundmark 2006: 73).

Značenje je nezaobilazan dio svake poruke pa tako i reklamne. Oļehnoviča, Ikereb i Liepa (2016) su analizirale pristup značenju pod nazivom *značenje je uporaba* – on se temelji na govornikovu značenju (značenju koje zastupa govornik), i to s obzirom na njegovu namjeru, odnosno komunikacijski učinak (Oļehnoviča – Ikereb – Liepa 2016: 26). Kako dalje kažu navedene autorice, takvo se razumijevanje značenja temelji na pretpostavci da je bilo koji čin uporabe jezika usmjeren k postizanju određene svrhe, stoga se jezik promatra kao pragmatična pojava, stvaranje je značenja sustav koji reguliraju pravila i načela obvezna u komunikaciji, a iskaz prenosi mentalnu predodžbu kodiranu u poruci.

No koliko je poruka *The Big Blue* doista razumljiva mogućim kupcima i kojima – hrvatskim ili stranim u kontekstu činjenice da je Hrvatska turistička zemlja, pokazuje dekonstrukcija njezina značenja. Prvo, *The Big Blue* (u hrvatskome *Veliko plavetnilo*) naziv je filma L. Bessona iz 1988. o dvojici ronilaca

na dah. Sintagma *the big blue* se odnosi i na morsku, duboku pustoš u kojoj obitavaju neka od najspektakularnijih bića na zemlji (BBC – Media Centre 2020). Dakle, konotacija je naziva *morsko plavetnilo*. Međutim, mnogim Amerikancima – a i ne samo njima, *Big Blue* (bez određenoga člana) jest i nadimak za korporaciju IBM (plava je njihova korporacijska boja, a naziv su dobili prema tzv. *blue chip* dionicama kompanija koje su postigle visoku poziciju na tržištu). Navedena su značenja među najpoznatijima, no ima ih još. Poruka koju bi strani turist u Hrvatskoj, ali i hrvatski građani mogli razumjeti najvjerojatnije bi se odnosila na *more*. Međutim, Tvornica obuće Borovo je izraz *The Big Blue* rabila za „prekrasni, plavi Dunav” (Borovo 2016) i bez sumnje dolazi od naziva poznatoga bečkog valcera *Na lijepome plavom Dunavu*. Ono što povezuje *lijepi plavi Dunav* i Tvornicu obuće Borovo je to što je ona u Vukovaru, gradu na Dunavu. Koliko bi potencijalnih kupaca obuće povezalo *The Big Blue* s *lijepim plavim Dunavom* nije presudno, no možda je važnije razumijevanje toga izraza koji u mentalnome leksikonu turista – domaćih ili stranih, implicira značenje *more* i time u marketinško-turističkome smislu opravdano stvara ili potvrđuje Hrvatsku kao dominantno maritimnu turističku destinaciju. Taj primjer ukazuje na moguće nepodudaranje između percepcije kreatora koji konstruiraju izraz/značenje i percepcije njegova konotativnog značenja koje izraz poprima za kupce. K tomu, valja dodati da *The Big Blue* kolekcija obuće ne dolazi isključivo u plavoj boji, već i u žutoj, crvenoj, bež, srebrnoj, zlatnoj, crnoj i bijeloj. Stoga je potencijalnome kupcu teško pronaći vezu između *plave boje* (eng. *The Big Blue*) i kolekcije obuće pod navedenim nazivom. *The Big Blue* je sintagma u kojoj su, kao i u prvome primjeru, upotrijebljene vrlo česte riječi u engleskome (big – ●●●, S12, W13; blue – ●●●, S1, W24 – Longman Dictionary of Contemporary English), pa je moguće pretpostaviti da je svaka za sebe razumljiva većem broju ljudi. No poruka je tako kodirana da je vjerojatnost za njezino točno razumijevanje (*blue = plavi Dunav*) nije velika. Naime, dok je sastavljač poruke imao na umu jednu izvornu domenu (plavi Dunav), potencijalnome kupcu na raspolaganju je nekoliko ciljnih domena. Drugim riječima, mogućnost odabira ciljne domene nije jednoobrazna, te je posljedično i arbitrarna. Koliko je to u konkretnom slučaju važno u marketinškom smislu, teško je pretpostaviti. U konačnici je možda svejedno o kojoj se ciljnoj domeni radi – tvornici obuće na plavome Dunavu, morskome plavetnilu ili IBM-u, ako svaka od njih motivira potencijalnoga kupca na kupovinu obuće koju proizvodi tvornica Borovo jer sve tri konotacije, koje su pritom i pozitivne, mogu imati svoje poklonike. No moguće je zaključiti da će društveno-kulturalna okruženja – jedan od važnih čimbenika razumijevanja poruka općenito, pritom igrati odlučujuću ulogu. Ipak, marketinško je načelo jasno – ponuda se prilagođava

2 Riječ pripada skupini od 1000 najčešćih riječi u govornom engleskom.

3 Riječ pripada skupini od 1000 najčešćih riječi u pisanom engleskom.

4 Riječ pripada skupini od 2000 najčešćih riječi u pisanom engleskom.

potražnji, stoga se vjerojatnost da će se potražnja za obućom proizvedenom u toj tvornici povećati ako veći broj potencijalnih turista/kupaca bude čitao i razumio promotivnu poruku čini relativno malom.

### 3 ZAKLJUČAK

Nakon provedenoga istraživanja i njegove analize, moguće je zaključiti sljedeće. U Hrvatskoj muškarci i žene jednako doživljavaju reklamne poruke na engleskom jeziku, kao i poruke na hrvatskom jeziku u kojima se nalaze engleske riječi. Naime, i kod jednih i kod drugih ovisi o njihovoj duljini – što je poruka kraća, to je njezino razumijevanje lakše, a podjednako se služe i slikovnim materijalom za razumijevanje tekstualnoga dijela reklame. Što se pak dobi tiče, mlađim generacijama razumijevanje reklamnih poruka najčešće ne predstavlja problem. Takav je rezultat bio očekivan, a jednako je tako bio očekivan rezultat da će (naj)starijoj populaciji njihovo razumijevanje ipak predstavljati problem. Na kraju, potpomognuto razumijevanje (uz pomoć slika) opisanih reklamnih poruka nije bio aspekt koji je razlikovao dobne skupine. U pojedinim slučajevima se u promotivnu poruku engleske riječi najvjerojatnije uključuju namjerno jer su potencijalnim potrošačima dobro poznate. Nadalje, brojni autori poruka u tekst uključuju engleske riječi koje su relativno česte, stoga i jednostavn(ij)e za razumijevanje govornicima hrvatskoga jezika. Na taj se način postiže načelno razumijevanje cijele reklamne poruke, a razumijevanje se potiče i dodavanjem slikovnoga materijala.

No na kraju se ipak može postaviti pitanje jesu li reklamne poruke na engleskom jeziku, kao i one pisane hrvatskim jezikom u kojima se nalaze engleske riječi doista razumljive. Naime, potrebno je poznavati i kôd kojim je poruka kodirana jer samo razumijevanje teksta poruke nije uvijek dovoljno.

### LITERATURA

- Bagić 2006** = Krešimir Bagić, Figurativnost reklamnoga diskurza, u: *Raslojavanje jezika i književnosti: zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Krešimir Bagić, Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2006, 81–93.
- Balenović – Grahovac-Pražić** = Katica Balenović – Vesna Grahovac-Pražić, Englesko-hrvatski jezični dodiri: razumijemo li jezik televizije?, *Jezik* 63.4–5 (2016), 140–151.
- BBC – MEDIA CENTRE 2017** = BBC – MEDIA CENTRE, *Big Blue*, <https://www.bbc.co.uk/media-centre/mediapacks/blue-planet-ii/big-blue>, posjet 12. rujna 2020.
- Borovo 2016** = Borovo, The Big Blue – novi brand, nova kolekcija, <https://www.borovo.hr/hr/novosti/the-big-blue-novi-brand-nova-kolekcija/>, posjet 12. rujna 2020.
- Czerwiński 2000** = Maciek Czerwiński, Usporedba adaptacije nekih anglicizama u hrvatskom i poljskom jeziku, *Fluminensia* 12.1–2 (2000), 79–86.
- Drljača Margić 2011** = Branka Drljača Margić, Leksički paralelizam: je li opravdano govoriti o nepotrebnim posuđenicama (engleskoga podrijetla)?, *Fluminensia* 23.1 (2011), 53–66.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske 2017** = Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, *Zanimljivosti – Žene i muškarci u Hrvatskoj*, Zagreb: Državni zavod za statistiku

Republike Hrvatske, 30. studenoga 2017, <https://www.dzs.hr/hrv/important/Interesting/articles/Zene%20i%20muskarci%20u%20Hrvatskoj.pdf>, posjet 24. lipnja 2021.

- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske 2020** = Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2020*, Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2020, [https://www.dzs.hr/Hrv\\_Eng/menandwomen/men\\_and\\_women\\_2020.pdf](https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/menandwomen/men_and_women_2020.pdf), posjet 27. lipnja 2021.
- Đurin 1999** = Sanja Đurin, Reklamna poruka, u: *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike*, ur. Lada Badurina – Boris Pritchard – Diana Stolac, Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 1999, 203–220.
- Friedrich 2019** = Patricia Friedrich, English in advertising in Brazil, *World Englishes* 38 (2019), 552–560.
- Gjuran-Coha – Pavlović 2009** = Anamarija Gjuran-Coha – Ljiljana Pavlović, Elementi reklamne retorike u hrvatskim reklamnim porukama, *Fluminensia* 21.1 (2009), 41–54.
- Hurajová 2016** = Anna Hurajová, Mixing English in bilingual advertising: Choice of English vs. other languages, *Marketing Identity* 4.1 (2016), 110–117.
- Jozić 2013** = Ivana Jozić, Semiotički aspekti u analizi reklamnih poruka za automobile, *Jezikoslovlje* 14.1 (2013), 161–195.
- Jugović – Kamenov 2011** = Ivana Jugović – Željka Kamenov, Rodna (ne)ravnopravnost i diskriminacija u obiteljskim odnosima, u: *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj: istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Republici Hrvatskoj”*, ur. Željka Kamenov – Branka Galić, Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, 2011, 28–37.
- Kitner – Filipan-Žigić – Sobo 2015** = Edita Kitner – Blaženka Filipan-Žigić – Katica Sobo, Višejezičnost hrvatskih osnovnoškolaca na Facebooku, u: *Zbornik radova II. simpozija Dječji jezik i kultura*, ur. Lidija Cvikić i dr., Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, 2015, 30–44.
- Lakeoff 1993** = George Lakeoff, The contemporary theory of metaphor, u: *Metaphor and thought, Second edition*, ur. Andrew Ortony, Cambridge: Cambridge University Press, 1993, 202–251.
- Lakeoff 2014** = George Lakeoff, Mapping the brain’s metaphoric circuitry: Metaphorical thought in everyday reason, *Frontiers in Human Neuroscience* 8.1 (2014), 1–14.
- Lakeoff – Johnson 1980** = George Lakeoff – Mark Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Longman Dictionary of Contemporary English Online** = *Longman Dictionary of Contemporary English Online*, Pearson, <https://www.ldoceonline.com/dictionary/>, posjet 28. lipnja 2021.
- Lundmark 2006** = Carita Lundmark, The creative use of idioms in advertising, *Nordic Journal of English Studies* 5.1 (2006), 71–98.
- McKenzie 2008** = Robert M. McKenzie, The complex and rapidly changing sociolinguistic position of the English language in Japan: A summary of English language contact and use, *Japan Forum* 20.2 (2008), 267–286.
- Miliša – Tolić – Grbić 2010** = Zlatko Miliša – Mirela Tolić – Valentina Grbić, Pedagogijska analiza reklama u tiskanim medijima, *Acta Iadertina* 7.1 (2010), 39–57.
- Nikolić-Hoyt 2005** = Anja Nikolić-Hoyt, Hrvatski u dodiru s engleskim jezikom, u: *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima – prilagodba posuđenica*, ur. Lelija Sočanac, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 179–205.
- Oļehnoviča – Ikereb – Liepa 2016** = Ilze Oļehnoviča – Zaiga Ikereb – Solveiga Liepa, The interplay of literal and metaphorical meaning in printed advertisement, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 231 (2016), 25–31.
- Opačić 2007** = Nives Opačić, Prodor engleskih riječi u hrvatski jezik, *Jezik* 54.1 (2007), 1–40.
- Patekar 2019** = Jakob Patekar, Prihvatljivost prevedenica kao zamjena za anglizme, *Fluminensia* 31.2 (2019), 143–179.
- Petrović 2004** = Elvira Petrović, Kratka povijest ranog učenja stranih jezika, osječka iskustva, *Život i škola* 12.2 (2004), 24–32, [https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id\\_clanak\\_jezik=40180](https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=40180), posjet 27. lipnja 2021.

- Premrov 2015** = Emira Premrov, Einfluss verbaler und nonverbaler Reize ausgewählter deutschsprachiger Fernsehwerbespots auf das Hervorrufen positiver und negativer Emotionen, *Jezikoslovlje* 16.2–3 (2015), 307–335.
- Robles Ávila 2014** = Sara Robles Ávila, Lectura y escritura del mensaje comercial: los extranjerismos de los sectores publicitarios de la tecnología de la información y de las comunicaciones, *Álabe* 10 (2014), www.revistaalabe.com
- Singer 2005** = Danka Singer, Bilo kuda slogan svuda – sociolingvistički parametri hrvatskih reklamnih slogana, u: *Jezik u društvenoj interakciji*, ur. Diana Stolac – Nada Ivanetić – Boris Pritchard, Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 2005, 425–436.
- Stolac – Vlastelić 2014** = Diana Stolac – Anastazija Vlastelić, *Jezik reklama*, Zagreb – Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2014.
- Šarić 2014** = Ljiljana Šarić, Metafora, diskurs i društvo, u: *Metafore koje istražujemo: suvremeni uvidi u konceptualnu metaforu*, ur. Mateusz-Milan Stanojević, Zagreb: Srednja Europa, 2014, 171–204.
- Udier 2008** = Sanda Lucija Udier, O jeziku reklame, u: *Jezik i mediji – jedan jezik: više svjetova*, ur. Jagoda Granić, Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 2008, 711–721.
- Vlastelić – Stolac 2011** = Anastazija Vlastelić – Diana Stolac, Talijanizmi u reklamnom diskursu, *Tabula* 9 (2011), 248–257.
- Weber 2006** = Marek Weber, Semantic aspects of linguistic borrowings from the English language in the Polish sociolect of information technology, *Respectus Philologicus* 10.15 (2006), 139–144.

## POVZETEK

### Hrvaščina in angleščina v besedilih oglasnih sporočil

Cilj raziskave je bil na vzorcu 173 anketirancev (72 moških in 101 ženska), starih od 20 do več kot 60 let, iz Republike Hrvaške ugotoviti, ali razumejo besedila oglasnih sporočil na jumbo plakatih in panojih, ki so pisana v celoti angleško ali pa v kombinaciji hrvaščine in angleščine. Anketiranci so označili strinjanje z vsako od 10 trditev z merskega instrumenta. S pomočjo faktorskih vrednosti treh ekstrahiranih latentnih razsežnosti s t-testom niso bile ugotovljene statistično značilne razlike ( $p < 0,05$ ) med moškimi in ženskami niti za enega od treh faktorjev. Z multivariantno analizo variance so ugotovljene značilne razlike ( $p < 0,05$ ) med starostnimi skupinami za dva faktorja, in to (a) za faktor razumevanja besedilnega reklamnega sporočila glede na njegovo dolžino in (b) za faktor negotovosti z angleškimi in hibridnimi besedili oglasnih sporočil, ne pa tudi (c) za faktor podprtega razumevanja angleških in hibridnih besedil reklamnih sporočil.







## OCENE IN POROČILA



METKA FURLAN

SLOVANSKA BESEDA V ČASU IN PROSTORU  
LJUBOV V. KURKINE

COBISS: 1.19

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.12](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.12)L. V. Kurkina, *Slavjanskoe slovo vo vremeni i prostranstve*, Moskva: Indrik, 2021, 832 str.

V letu 2017, ko je svetovno znana ruska etimologinja Ljubov Viktorovna Kurkina, od leta 2015 dopisna članica Slovenske akademije znanosti in umetnosti, obhajala svoj visoki jubilej, smo se ji v Ljubljani poklonili z izdajo zbornika, v katerem smo zapisali: »Na začetku letošnjega leta [= 2017] je častljivo obletnico rojstva obhajala v slovanskem svetu in širšem jezikoslovnem svetu dobro znana, cenjena in spoštovana moskovska etimologinja Ljubôv Víktorovna Kúrkina. S pričujočo številko revije Jezikoslovni zapiski ji njeni snovalci skupaj z domačimi in tujimi avtorji prispevkov, ki so se povabili k sodelovanju odzvali brez zadržkov in z veseljem, izražamo globoko hvaležnost za dolgoletno in obsežno opravljeno delo na področju slovanske etimologije, za njen pristni človeški odnos, Slovenci pa ne moremo prezreti tudi njenega velikega prispevka k boljšemu poznavanju slovenskega jezika v strokovnih krogih zunaj meja Slovenije ter k etimološkimi in primerjalnozgodovinskimi raziskavam našega jezika.« (*Jezikoslovni zapiski* 23.2 (2017), 9)

L. V. Kurkina pa se kljub častitljivi starosti v svoji ljubezni in predanosti slovanski etimologiji ni ustavila. Od leta 1965 dalje, ko se je v Moskvi zaposlila na Oddelku za etimologijo in onomastiko Inštituta za ruski jezik V. V. Vinogradova Ruske akademije znanosti, neprekinjeno še danes avtorsko sodeluje pri izdelavi kolosalnega dela *Ètimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov: praslavjanskij leksičeskij fond*, katerega utemeljitelj in dolgoletni urednik je bil Oleg N. Trubačov (1930–2002). Doslej je izšlo že 42 zvezkov. Od samega začetka je bila pri slovarju zadolžena za izbor in etimološko analizo gradiva bolgarskega, makedonskega, starocerkvenoslovanskega in slovenskega jezika, od 40. zvezka dalje pa tudi gradiva poljskega in obeh lužiških jezikov. Ob zahtevnem rednem delu je L. V. Kurkina izdala samostojni monografiji *Dialektnaja struktura praslavjanskogo jazyka po dannym južnoslavjanskoj leksiki* (Ljubljana, 1992) in *Kul'tura podsečno-ognevego zemledelija v zerkale jazyka* (Moskva, 2011) ter bibliografski priročnik *Literatura k kursu »Ètimologija«* (2011: [http://etymolog.ruslang.ru/doc/etymology\\_literature.pdf](http://etymolog.ruslang.ru/doc/etymology_literature.pdf)), v kolektivnem delu *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka s vključenjem svedenij o proishoždenii slov: 82 000 slov i frazeologičeskikh vyraženij*

(Moskva, 2007, ponatisa 2008, 2011) pa kot avtorica prispevala etimološke razlage iztočnic slovanskega izvora in izposojenk iz časa do 18. stoletja.

Sočasno od leta 1964 dalje neprekinjeno objavlja razprave, članke in recenzije v pomembnih etimoloških in drugih jezikoslovnih revijah in zbornikih v Rusiji in drugod po svetu, tudi v Sloveniji.<sup>1</sup> Ker so prav te bibliografske enote razpršene po zelo različnih, danes tudi že težje dostopnih publikacijah, je hvalevredno, da se je L. V. Kurkina odločila, da izbor tega svojega dolgoletnega publicističnega opusa ponovno izda v originalni ali deloma predelani obliki.

Pred nami je zato nova monografija v obsegu 832 strani, ki jo je avtorica pomenljivo nasloвила *Slovanska beseda v času in prostoru*, razprav, člankov in recenzij pa ni razvrstila po kronološkem kriteriju objav, ampak v sedem tematskih sklopov, in sicer (I) *Etimologiziranje slovanske leksike* (13–135), (II) *Izkušnje etimološkega preučevanja južnoslovanskih jezikov* (137–375), (III) *Etimologiziranje ruske leksike* (377–514), (IV) *Notice k etimologiji zahodnoslovanskih jezikov* (515–525), (V) *Tematske skupine leksike v kulturnem in lingvoetničnem kontekstu* (527–580), (VI) *Izglasne povezave slovanske leksike: vprašanja lingveneze slovanskih jezikovnih skupin* (581–627) in (VII) *Iz zgodovine slavistike* (629–690). Osrednjemu delu monografije, ki z naslovi ponazarja avtoričino temeljno usmeritev etimoloških raziskav v leksikalna, arealna in lingvogenetska vprašanja, sledijo popis virov in strokovne literature (691–741), kazalo oseb (742–752), obširno in po jezikih razčlenjeno kazalo obravnavanega besedja (753–824) in razlaga uporabljenih krajšav (825–829). Na koncu vsake od ponovno v izvorni obliki objavljenih ali v tej izdaji predelanih enot je naveden natančen bibliografski podatek o njeni prvi objavi. Žal avtorica posebej ne navaja, kateri prispevki so ponovno objavljeni v izvorni in kateri v predelani varianti, saj bi bil ta podatek dobrodošel za morebitno ugotavljanje, v čem se nova objava razlikuje od prve, ne nazadnje tudi za ugotavljanje razvoja etimološke misli L. V. Kurkine.

V vsakem od sedmih tematskih sklopov je združila prispevke, v katerih je raziskovalni fokus usmerjen k enemu od temeljnih izzivov, ki določajo njene etimološke raziskave: evidenca praslovanskega leksikalnega fonda, povednost južnoslovanskih jezikov, zlasti slovenščine, za praslovanski leksikalni fond, povednost ruske leksike za praslovanski leksikalni fond, etimološke raziskave slovanske leksike kot vir za rekonstrukcijo praslovanske duhovne in materialne kulture, lingveneze slovanskih jezikovnih skupin in zgodovina etimoloških raziskav v slavistiki.

Temeljni predmet in vsakokratno izhodišče njenih raziskav je slovanska beseda, ki jo kot etimološki izziv ob upoštevanju njene ožje in širše slovanske besedne družine in zato ustreznice v drugih slovanskih jezikih vodi do njenih starejših formalnih (predvsem besedotvornih) in pomenskih karakteristik in s tem do nje-

<sup>1</sup> V letu 2017 izdelana bibliografija (*Jezikoslovni zapiski* 23.2 (2017), 13–29) je zajela že več kot 190 avtoričinih objavljenih znanstvenih razprav, člankov in recenzij.

nega položaja v starejših jezikovnih stopnjah tja do najstarejše praslovanske. Razporeditev tako evidentiranih sestavin praslovanskega leksikalnega fonda v mlajših jezikovnih stopnjah in v posameznih slovanskih jezikovnih skupinah ali celo samo jezikih (izoglosni poteki) pa ponuja uvid v narečno členitev praslovanščine in kasnejše mednarečne stike, kar odpira pot za pojasnjevanje lingvogenetičnih vprašanj slovanskih jezikov. Za slovenščino je na primer pomembno njeno spoznanje, ki ga je izpostavila že leta 1992, da izoglosni poteki, vezani na slovenščino, ne potrjujejo teorije, da bi pri oblikovanju južnoslovanske jezikovne skupine sodelovali tudi vzhodni Slovani, ampak specifično slovensko-vzhodnoslovanske izolekse izvirajo še iz zgodnjega praslovanskega obdobja.

V monografiji so v drugi tematski enoti na 157 straneh pod skupnim naslovom *Etimologiziranje slovenskega jezika* (211–375)<sup>2</sup> zbrane bibliografske enote, v katerih je izhodišče raziskave slovensko jezikovno gradivo. Odkar je L. V. Kurkina davnega leta 1968 v moskovski reviji *Ètimologija 1966* objavila prispevek z naslovom *Slovenske etimologije*, v katerem je prvič za izhodišče svoje raziskave postavila slovensko besedje (sln. *bezati* in *bohot*), so se etimološke analize slovenske leksike vrstile neprekinjeno, v prispevkih in recenzijah pa seštevek obravnavanih različnih slovenskih besed – glede na kazalo v monografiji – presega številko 1500. Slovenska leksika jo zanima predvsem v luči možne praslovanske dediščine, zato se v glavnem osredotoča na manj pogosto, praviloma narečno etimološko še nepojasnjeno leksiko, ki bi lahko osvetlila izhodiščni praslovanski leksikalni in posledično oblikotvorno-besedotvorni sistem. Slovenska leksika je namreč konglomerat, v katerem izredni arhaizmi soobstajajo z mlado, ne nujno le izposojeno leksiko. Med arhaizme naše leksike je L. V. Kurkina prepričljivo uvrstila tolminski glagol *grusti gruzem* ‘gristi’ (Kurkina 2021 [1996]:<sup>3</sup> 228), ki v slovenščini in tudi širše v slovanskem svetu predstavlja edini primer z ohranjeno polno stopnjo glagolske osnove, ker jo je očitno že zelo zgodaj izpodrinil istopomenski ničtostopenjski *gristi grizem* < psl. \**gryz-ti gryzešb*.

Vsebinska razdelka *Etimologiziranje slovenskega jezika* je v monografiji razčlenjena s podnaslovi *K rekonstrukciji deleža slovenskega jezika v praslovanskem leksikalnem fondu*, *Leksikalni arhaizmi slovenskega jezika*, *O leksikalnih arhaizmih tolminskega narečja*, *Etimologija slovenskih leksikalnih dialektizmov*, *Notice o slovenski etimologiji*, v katerih se vrstijo etimološke analize slovenskega besedja. Sledijo *Komentarji k etimološkemu slovarjem slovenskega jezika*, kjer so na straneh 286–345 ponovno objavljene vse štiri avtoričine recenzije *Etimološkega slovarja slovenskega jezika* prvega avtorja Franceta Bezlaja

2 V razdelku s tem naslovom je na straneh 369–375 ponovno objavljena tudi predstavitev dveh hrvaških narečnih slovarjev, Jurišičevega *Rječnika govora otoka Vrgade* (iz leta 1973) in Hraste-Šimunovičevega slovarja *Čakavisch-deutsches Lexikon* (iz leta 1979). Uvrstitev teh dveh enot pod skupni naslov *Etimologiziranje slovenskega jezika* je smiselna, ker v obeh prikazih avtorica opozarja tudi na slovensko-čakavske ustreznice.

3 Letnica v oklepaju se nanaša na leto prve objave.

(kasneje tudi Marko Snoj in Metka Furlan), recenzija *Slovenskega etimološkega slovarja* (346–352) Marka Snoja iz leta 1997 ter recenzija *Novega etimološkega slovarja slovenskega jezika: poskusni zvezek* (353–362) Metke Furlan iz leta 2013. Recenzijam sledi poročilo o Karničarjevi slovarski monografiji o koroškem obirskem narečju (363–368) iz leta 1990.

Vsi, ki se posvečamo etimologiji slovanske leksike v okviru nacionalnih etimoloških slovarjev ali z vidika praslovanske leksike, pa tudi slovanski primerjalni jezikoslovci in dialektologi smo L. V. Kurkini izjemno hvaležni za velikansko opravljeno delo, saj lahko zdaj najdemo njene razprave, članke in recenzije v eni knjigi. Z njo nam je avtorica prihranila čas, ki bi ga porabili pri iskanju njenih razpršenih objav. Hkrati pa monografija zavezuje k uporabi, saj opravičilo o nedostopnosti posameznih bibliografskih enot ne pride več v poštev.

TJAŠA JAKOP

## ZGODBE, KI USTVARJAJO PROSTOR V ZGORNJEM OBSOTELJU

COBISS: 1.19

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.13](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.13)

**Katarina Šrimpf Vendramin**, *Zgodbe in prostor: ustno izročilo in kolektivni spomin v zgornjem Obsotelju*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021, 160 str., <https://doi.org/10.3986/9789610505396>

Etnologinja in kulturna antropologinja Katarina Šrimpf Vendramin je raziskovalka na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU. V knjigi *Zgodbe in prostor s podnaslovom Ustno izročilo in kolektivni spomin v zgornjem Obsotelju* izhaja iz premise etnologov, da zgodbe ustvarjajo prostor, v katerem nastajajo. To je prvo delo, ki sinhrono in diahrono obravnava ustno izročilo s področja zgornjega Obsotelja in nam predstavlja lokalno identiteto obsotelskega človeka na slovenskem etničnem ozemlju ob hrvaški meji (nekaj terenskih raziskav je Katarina Šrimpf Vendramin izvedla tudi v krajih na hrvaški strani meje). To sicer ni prvo avtoričino delo z omenjenega področja; obsežno raziskavo z naslovom *Sodobna raba pripovednega izročila* v občini Rogaška Slatina in okolici je objavila že leta 2019 v reviji *Traditiones*.

Knjiga je v prvi vrsti zanimiva za lokalno prebivalstvo, zaradi avtoričinega celostnega pristopa obravnave lokalnega pripovednega izročila s področja na stiku s Hrvaško pa bo delo dobrodošla dopolnitev tako k slovenski kot tudi k hrvaški folkloristiki. V uvodnem delu z naslovom *Zgornje Obsotelje* nam avtorica predstavi pokrajino oz. raziskovalno območje na vzhodnem robu slovenskega etičnega ozemlja na meji s Hrvaško, ki zajema kraje v občinah Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina in Rogatec, kar ustvarja posebne razmere za sobivanje in – kar avtorica večkrat poudari – oblikuje osebno in nacionalno identiteto, zahteva pa tudi poseben pristop do informatorjev. Področje zgornjega Obsotelja obravnava z zgodovinskega, gospodarskega in družbeno-kulturnega vidika.

Študija predstavlja teoretična izhodišča posameznih raziskovalcev te tematike. Z novejšim terenskim delom in z analizo zbranega gradiva avtorica ugotavlja tesno povezanost med prostorom in časom ter piše o njunem spajanju v zgodbah in posledičnem oblikovanju kolektivnega spomina. Posebno pozornost namenja humorju: poglavje z naslovom *V šaljivem tonu* govori o konstruiranju identitet; šaljive zgodbe o Lemberžanih ter zbadljivke in druge zgodbe o Hrvatih so namreč priročno sredstvo za ločevanje ene skupine od druge (slovenske od hrvaške, delitev na »naše« in »vaše«), to pa omogoča konstruiranje tako lokalnih kot nacionalnih in drugih identitet.

Knjigo se vsebinsko deli na tri dele. V prvem delu (s podnaslovom *Metodološka in teoretična izhodišča*) so predstavljeni raziskovalni predmet, raziskovalna vprašanja in metodologija raziskovanja ter terminologija, kjer avtorica opozarja na terminološke zagate v folkloristiki. V drugem delu študije avtorica predstavi gradivo: starejše iz arhiva (Štrekljeva zapuščina, ki jo hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU) ter novejše, ki ga je zbrala med terenskim delom v letih 2010–2014. Obravnava tudi prevladujoče žanre v zbranem gradivu (npr. pravljice, povedke in šaljive zgodbe) ter predstavi najpogostejše teme teh besedil.

Tretji del študije *Zgodbe in prostor* govori o pomenu in vlogi, ki jo imajo izbrani elementi pripovednega izročila v družbenem in kulturnem življenju zgornjega Obsotelja. Uvod v vsebinski sklop predstavlja dva teoretična koncepta, povezana z ustvarjanjem kolektivnih identitet: (1) kolektivni spomin Mauricea Halbwachsa in (2) koncept »drugega«, ki ga je med prvimi predstavil že nemški filozof Hegel.

Kot dialektologinja in raziskovalka štajerskih narečij cenim bogato gradivo, ki ga je avtorica zbrala na terenu. Kot domačinka je z uporabo narečja lažje navezovala stike z informatorji, pogovor je bolj sproščen in besedila bolj avtentična. V prepis je uvedla tudi dodatne znake (npr. *ə* za polglasnik, *ɛ* za široki *e*, *ɔ* za široki *o* in *ü* za preglášeni *u*), kjer je naglasno mesto močno odstopalo od knjižno pogovornega naglaševanja, pa je označila tudi naglašene samoglasnike.

Študija je dragocena predvsem zaradi bogatega pripovednega gradiva. Govorka, rojena leta 1931, se življenja v bližini meje in odnosa do sosednjega naroda spominja takole (v Rogaški Slatini, 2011):

Ja tak, no. Nič ne vem, da bi kaj slabega govorili. V glavnem, tu je blo velik Hrvatof, je bla steklarne. Pou steklarne je blo iz Hrvaške, ne. Tak da, veliko so se družli Hrvati tu. Tu so hodili tudi f trgovino pa v mesnico. Nekih posebnih stvari glih ni blo, ker moj ata je tak Hrvat biu. Je biu doma malo čez ono mejo tam v Prišlinu. Tak da smo šli tudi velikokrat na Hrvaško staro mamu obiskat, ne. Tak de nekih slabih stvari ne bi mogla reči o Hrvatih. /.../ Ker tu so ljudje tak živeli en z drugim, ker so bli povezani. Na primer so toti Hrvati prišli sem delat. So šli popoudne iz šihta domou, so šli tu. So prej rekli pušnšank, ne. So šli tu v Rjavico, je meu toti T. šnops pa vino pa jaboučnik pa to, ne. Pa so pol tu pili. Tak da ni blo tak nekega, ne vem, da bi blo kako sovraštvo. Ker so bli povezani. So živino prodajali na Slovenijo pa tak, da je blo to povezano. Je pa tud včasih varjetno prišlo do kakih prepirou pa to, ne. (38–39)

Ker gre za mejno območje, se nekaj pripovednega izročila nanaša tudi na samo mejo. Na obravnavanem območju je razširjeno prepričanje, da meja pred drugo svetovno vojno ni potekala po reki Sotli, ampak po vrhu hriba, nad reko, torej na hrvaški strani meje, o čemer priča naslednji dialog (Pršlin, 2014):

*Nada:* To vejo fsi, ka se je zgodilo. Da je Hitler potegno mejo na Vinagoro.

*Mirjana:* Pol so jo pa prestavli. Zakaj?

*Nada:* Zato ker je stari H.[alužanov] Slavek, je šou ga prosit. Jer je Pavelič prodau Hrvatsko, ne. /.../ NDHziyo je prodau Hitleri, naši ljudi pa niso hteli iti v Njemačko, ne. Pa je stari oče po skrivečki. Slavek. Šeu ne vem kam, v Zagreb. Ne vem, kak so ga pošvercali. To bo



negdo drugi vedau, ne jes. /.../ Da se je šel dogovoriti s Paveličem, da je Pavelič. Nekak, da so handlali to, da je Hitler prestavo granico tu dol. Drugače je pa bila na Košeninah. (48)

Preko različnih žanrov slovstvene folklore se pogosto prenašajo tudi različni stereotipi, npr. v pripovedi informatorja, rojenega 1942 (Koretno, 2011):

Moje tete, od mame sestre z Nezbiš. Boga kočka. In deklete so šle za delom, ne. In so šle seveda v Zagreb in tak naprej. In s tem, ko so šle v Zagreb, so bile kurbe, so bile tatice, so bile vse na svetu. Je bilo: G. babe so nič vredne, so tatice, kurve, vse na sveti, Hrvatice. Je lahko bil Slovenec še ne vem kako slab, pa je bil še vedno boljši ko najta-boljši Hrvat. (105)

V gradivu, ki je bilo zbrano na terenu, najdemo tudi zgodbo o hribu Boč, ki je poln vode in v njem prebiva zmaj; povedala jo je upokojenka iz Kostrivnice leta 2010:

Boč, veste tudi, da je pač, že skos se govori, da je blazno veliko vode notre v Boču in da je to eno vlko jezero blo notre in to je pač ta Bočki zmaj, naj bi v tem jezeru notr živel in ta zmaj je bil tako, da če so bli Kostrivnčani blazno pridni, je miroval, če niso bli pridni je, so ble strele in švigale in grmenje in vse živo, ker je on pač z repom udarjal noter po stenah in je to pač nevihte pripravljalo, če je pa miroval, je blo pa krasno lepo vreme pa vse. In tak je tudi šel včasih na sprehod in ko so ga ljudje razjezili, je švigal ogen in kak se je on spusto iz Boča in je šel proti Studenicam, in ker so ga Studeničani blazno razjezili, šou je proti Polskavi in je z repom udaro po tej strani Boča in bolj ko se je peljal tja, mislim ko je letel proti Polskavi, ga je nad Polskavo zadela strela, no, takrat, in od takrat več zmaja na Boču ni blo, ampak zgodba je pa ta, na tej strani so bli bol dobri ljudje, ker je Boč poseljen in zelen, na drugi strani je pa sam kamen. (56–57)

Zbrano gradivo je avtorica smiselno razdelila v vsebinske sklope ter nadgradila z analizo vloge teh besedil, ki ga imajo v družbenem in kulturnem življenju skupnosti. Izpostavila je pomen zbranega pripovednega izročila za konstruiranje lokalne in regijske identitete. Knjiga pa ni le pomemben prispevek k mozaiku lokalnih identitet, temveč lahko služi tudi kot model obravnave pripovednega izročila, zlasti na obmejnem področju, zato je pomembna tudi za mednarodno folkloristiko. Monografijo avtorice, ki je na podlagi preteklih in lastnih terenskih raziskav skrbno in natančno popisala in analizirala pripovedno izročilo zgornjega Obsotolja, toplo priporočam v branje.



## SEZNAM SODELUJOČIH

- Peter Arkadjev** Институт славяноведения РАН  
**Peter Arkadiev** Ленинский проспект 32А, RU-119991 Москва, Rusija  
**Пётр Михайлович Аркадьев** [alpgurev@gmail.com](mailto:alpgurev@gmail.com)
- Mirjana Bautović** EFFECTUS – Visoko učilište  
 Trg Johna Kennedyja 2, HR-10 000 Zagreb, Hrvaška  
[mina.bautovic@gmail.com](mailto:mina.bautovic@gmail.com)
- Aleks Birsaj Jogan** Komen 137 a, SI-6223 Komen  
[aleks.birsajogan@gmail.com](mailto:aleks.birsajogan@gmail.com)
- Tomaž Erjavec** Institut »Jožef Stefan«, Odsek za tehnologije znanja  
 Jamova cesta 39, SI-1000 Ljubljana  
[tomaz.erjavec@ijs.si](mailto:tomaz.erjavec@ijs.si)
- Metka Furlan** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti  
 in umetnosti  
 Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša  
 Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana  
[metka.furlan@zrc-sazu.si](mailto:metka.furlan@zrc-sazu.si)
- Luka Horjak** Univerza v Ljubljani  
 Filozofska fakulteta  
 Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana  
[luka.horjak@ff.uni-lj.si](mailto:luka.horjak@ff.uni-lj.si)
- Tjaša Jakop** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti  
 in umetnosti  
 Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša  
 Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana  
[tjasa.jakop@zrc-sazu.si](mailto:tjasa.jakop@zrc-sazu.si)
- Mateja Jemec Tomazin** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti  
 in umetnosti  
 Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša  
 Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana  
[mateja.jemec-tomazin@zrc-sazu.si](mailto:mateja.jemec-tomazin@zrc-sazu.si)
- Janoš Ježovnik** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti  
 in umetnosti  
 Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša  
 Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana  
[janos.jezovnik@zrc-sazu.si](mailto:janos.jezovnik@zrc-sazu.si)
- Nina Ledinek** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti  
 in umetnosti  
 Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša  
 Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana  
[nina.ledinek@zrc-sazu.si](mailto:nina.ledinek@zrc-sazu.si)

- Darija Omrčen** Sveučilište u Zagrebu  
Kineziološki fakultet  
Horvaćanski zavoj 15, HR-10 110 Zagreb, Hrvaška  
**darija.omrcen@kif.hr**
- Andrej Perdih** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti  
in umetnosti  
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša  
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana  
**andrej.perdih@zrc-sazu.si**
- Tatjana Reznikova** HSE University  
**Tatiana Reznikova** Старая Басманная ул., д. 21/4, RU-105066 Москва, Rusija  
**Татьяна Исидоровна Резникова** **treznikova@hse.ru**
- Miro Romih** Amebis, d. o. o., Kamnik  
Bakovnik 3, SI-1241 Kamnik  
**miro.romih@amebis.si**
- Marija Sotnikova Štravs** Ulica Janeza Rožiča 27, SI-1133 Ljubljana  
**marija.sotnikova@icloud.com**
- Irena Stramljič Breznik** Univerza v Mariboru  
Filozofska fakulteta  
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor  
**irena.stramljic@um.si**
- Alina Šerstjuk** HSE University  
**Alina Sherstyuk** Старая Басманная ул., д. 21/4, RU-105066 Москва, Rusija  
**Алина Юрьевна Шерстюк** **asaveleva@hse.ru**
- Mitja Trojar** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti  
in umetnosti  
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša  
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana  
**mitja.trojar@zrc-sazu.si**
- Drago Unuk** Univerza v Mariboru  
Filozofska fakulteta  
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor  
**drago.unuk@um.si**
- Stefan Zimmer** D-53757 Sankt Augustin, Nemčija  
**s.zimmer@uni-bonn.de**
- Andreja Žele** Univerza v Ljubljani  
Filozofska fakulteta  
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana *in*  
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti  
in umetnosti  
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša  
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana  
**andreja.zele@ff.uni-lj.si, andreja.zele@zrc-sazu.si**

## Navodila avtorjem

**Jezikoslovni zapiski** so slovenska znanstvena **jezikoslovna revija, ki izhaja dvakrat na leto**, na začetku pomladi in na začetku jeseni. K sodelovanju so vabljeni domači in tuji raziskovalci slovenskega in drugih slovanskih jezikov. Uredništvo k pisanju posebej spodbuja mlade raziskovalce in raziskovalke.

Največji obseg prispevkov je ena avtorska pola, tj. 16 strani s po 30 vrsticami, za razprave po dogovoru z uredništvom tudi več. Poročila naj bi obsegala do 5, recenzije, predstavitve ali kritike jezikoslovnih del pa do 10 strani. Izvirna besedila je treba oddati uredništvu v Wordovem dokumentu in v pisavi Times New Roman ali ZRCola (velikost 10 pik); ta je priporočena za posebne jezikoslovne znake, dobiti pa jo je mogoče v okviru zastojnega vnašalnega sistema ZRCola na spletni strani <https://ZRCola.zrc-sazu.si> ali na spletni strani revije. Besedila naj bodo oddana prek sistema OJS na spletni strani <https://ojs.zrc-sazu.si/jz>, tistim s posebnimi jezikoslovnimi znaki pa naj bo priložena tudi datoteka v obliki PDF.

Vsi prispevki imajo na začetku slovenski in angleški izvleček s po do 5 vrsticami in do 5 ključnimi besedami. Povzetek pri razpravah in člankih v obsegu do 15 vrstic je pri slovenskih prispevkih objavljen v angleščini, pri neslovenskih prispevkih pa v slovenščini; oddan je lahko v jeziku prispevka. Pri navajanju objav v literaturi naj se avtorji po možnosti ravnajo po prejšnjih objavah v Jezikoslovnih zapiskih.

Prispevke preberejo člani uredniškega odbora, ki članke in razprave praviloma tudi recenzirajo. Pri dvojnem slepem recenziranju sodelujejo tudi zunanji recenzenti. Priporočila in popravki članov uredniškega odbora oziroma recenzentov so posredovani avtorjem, da jih upoštevajo.

Uredniški odbor Jezikoslovnih zapiskov si pri pripravljanju revije želi čim širšega sodelovanja. Zato poziva sodelavce in bralce revije ter vse zainteresirane, da pošiljajo svoje predloge in mnenja v zvezi z obliko in vsebino revije ter z delom uredniškega odbora. Objavljeni bodo v rubriki Odmevi.

## Razprave in članki

- Peter Arkadijev** Morphology of the Caucasian Languages: A Typological Overview
- Andreja Žele** Glagolska prehodnost v slovenščini
- Alina Sherstyuk** – Semantic Continuity in a Cross-Linguistic Perspective:  
**Tatiana Reznikova** Evidence from Slavic Verbs of Pulling and Pushing
- Drago Unuk** Zapletenost vzglasja zloga v slovenskem jeziku: razpršenost zvočnosti v razvrstitvah začetnih nezvočniških segmentov
- Luka Horjak** Večnaglasnice v slovenističnem jezikoslovju: besedotvorni in fonološki pregled
- Aleks Birsa Jogan** Glasovne spremembe v krajevnem govoru Komna (SLA 107, OLA 5)
- Nina Ledinek – Mateja Jemec** Korpus šolskih besedil slovenskega jezika: zasnova in gradnja  
**Tomazin – Mitja Trojar** –  
**Andrej Perdih – Janoš Ježovnik** –  
**Miro Romih – Tomaž Erjavec**
- Irena Stramljič Breznik** Besedotvorni razgled po knjižni in elektronski izdaji Slovarja Pohlinovega jezika
- Stefan Zimmer** Bojan Čop und die Etymologie von tocharisch *käṣṣi* ‘Lehrer’
- Marija Sotnikova Štravs** Pregled jezikovne politike v Ukrajini 1991–2021
- Mirjana Bautović – Darija Omrčen** Hrvatski i engleski jezik u tekstu promotivnih poruka

## Ocene in poročila

- Metka Furlan** Slovanska beseda v času in prostoru Ljubov V. Kurkine  
**Tjaša Jakop** Zgodbe, ki ustvarjajo prostor v zgornjem Obsotelju

